

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA XIX
JULKAISUT SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

KAARLE IX:n JA SIGISMUNDIN
TAISTELU VIRON JA LIIVINMAAN
OMISTAMISESTA

KIRJOITTANUT

WERNER TAWASTSTJERNA

HELSINKI 1935

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA

JULKAISSUT

SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

XIX

W. TAWASTSTJERNA

KAARLE IX:n JA SIGISMUNDIN
TAISTELU VIRON JA LIIVINMAAN
OMISTAMISESTA

KAARLE IX:n JA SIGISMUNDIN
TAISTELU VIRON JA LIIVINMAAN
OMISTAMISESTA

KIRJOITTANUT

WERNER TAWASTSTJERNA

MIT EINEM AUSZUG IN DEUTSCHER SPRACHE

HELSINKI 1935

HELSINKI 1935
SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJAPAINON OY.

Esipuhe.

Kertoessani näillä lehdillä siitä sodasta, jota Kaarle IX koko hallitusaikansa kävi Puolan kuningasta Sigismundia vastaan, olen erikoisesti tahtonut tehdä selkoa, miten suomalaisten oli oltava siinä mukana ja miten tämä sota tuli kansallemme sangen raskaaksi taakaksi.

Esitykseni perustuu suureksi osaksi arkistolähteisiin. Olen kerännyt niitä etupäässä Ruotsin valtionarkistosta. Erikoistietoja on Ruotsin sota-arkisto antanut sotaväestä ja kamariarkisto m.m. laivastosta. Viron keskusarkisto ja Suomen valtionarkisto sisältävät myöskin kyseessä olevaa sodanaikaa valaisevia asiakirjoja. — Puolan arkistojen kokoelmia ei minulla ole ollut tilaisuutta käyttää.

Siitä hyväntahtoisuudesta ja avuliaisuudesta, jota arkistoneuvos J. O. H. Brulin ja arkistonhoitaja H. A. Bergstrand ovat minulle osoittaneet työskennellessäni Ruotsin valtionarkistossa, saan lausua syvän kiitollisuuteni. Samalla kiitän lämpimästi professori A. R. Cederbergiä ja Viron keskusarkiston hoitajaa tohtori Ö. Liiviä, jotka ovat antaneet minulle tietoja viimeksimainitussa arkistossa olevista Kaarle IX:n hallitusaikaa valaisevista kirjekokoelmista, sekä professori K. V. Blomstedtia, jonka toimesta eräitä näistä kokoelmista on lähetetty lainaksi Suomen valtionarkistoon. Kiitollinen olen myös tohtori A. Korhoselle, joka on hyväntahtoisesti antanut käytettäväkseni Ruotsin sota-arkistosta hankkimiansa sotaväen luetteloiden jäljennöksiä.

Helsingissä 1 p. joulukuuta 1934.

W. Tawaststjerna.

Lyhennyksiä.

R. A.	luetaan	Ruotsin	valtionearkisto
S. A.	»	Suomen	valtionearkisto
V. R.	»	Valtakunnan	registratuuri.
Kts.	»	Katsottava.	
Vrt.	»	Verrattava.	
L. c.	»	Loco citato.	
U. a.	»	Uutta ajanlaskua.	

Sisällys.

Johdatus...... S. 1—6.

Suomessa ja Virossa tunnustetaan Sigismund hallitsijaksi vielä senkin jälkeen kuin Ruotsi oli vuonna 1599 luopunut hänestä. — Kaarle herttua kukistaa samana vuonna vastustajansa Suomessa. — Arvi Stålarin ja Akseli Kurki viedään vangittuina Ruotsiin. — Useat Suomen herrat pakenevat Viroon. — Ennen lähtöään herttua järjestää täällä sotaväen oloja.

I. Viron joutuminen Kaarle herttuan vallan alaiseksi...... S. 7—22.

Narvan valloitus ja Otto Ykskulin vangitseminen. — Muonavarujen puute siellä. — Narvassa oleva sotaväki. — Rakveren, Paidelinnan ja läntisen Viron linnojen antautuminen. — Yrjö Boijen vaikea asema Tallinnassa. — Kaarle herttua luulee, että Tallinnan porvaristo pitää Sigismundin puolta. — Kaarle Horn vakuuttaa Tukholmassa, että tallinnalaiset tahtovat kuulua Ruotsin valtakuntaan. — Useat Viroon paenneet suomalaiset saavat herttuan armon. — Puotilan Antti Laurinpoika. — Arvi Tönnenpoika Wildeman.

II. Kaarle herttuan sotaretki Liivinmaalle v. 1600...... S. 23—41.

Herttua päättää aloittaa taistelun Puolan kuninkaan omilla alueilla. — Keväällä hän varustaa sotajoukon. — Suomesta lähetetään melkoinen joukko sotaväkeä Viroon. — Kaarle Gyldenhielm määrätään väliaikaiseksi ylipäälliköksi. — Herttua saapuu Tallinnaan elokuun 9 p. — Ruotsin sotajoukon suuruus. — Puolalaisten päälliköllä Yrjö Farensbachilla on aivan vähäinen joukko Liivinmaalla. — Herttua valloittaa Pärnun. — Ruotsalaiset saavat haltuunsa useita Liivinmaan pieniä linnoja, ja joulukuun

VIII

27 p. Tartto avaa porttinsa herttualle. — Samaan aikaan eräs Ruotsin joukko-osasto kärsii Tapilan Hannu Pentinpojan johdossa tuntevan tappion Vönnun edustalla. — Seuraavan vuoden alussa antautuvat vielä Liivinmaan keskiosissa sijaitsevat Wolmarin, Vönnun ja Raunan linnat herttualle.

III. Kaarle herttua ja hänen sotajoukkonsa Väinäjoen varrella v. 1601. .... S. 42—66.

Varsovan valtiopäivät myöntävät Sigismund kuninkaalle sotaväkeä ja varoja. — Kaarle herttua kutsuu Liivinmaan säädyt Tallinnaan. — Erlan ja Kokenhusenin taistelut. — Puolalaisten etevä päällikkö Chodkiewiez valloittaa Vönnun ja alkaa piirittää Raunaa. — Kaarle herttua lähtee Tallinnasta kesäretkelle. — Heinäkuussa tulee Nassaun kreivi herttuan luo Pärnuun. — Herttua valloittaa Vönnun ja ajaa sitten puolalaisia takaa Riikaan asti. — Sigismund ja Puolan suurkansleri Zamoyski tuovat sotajoukon Väinäjolle. — Herttua lähtee paluumatkalle Tallinnaan. — Nassaun kreivi johtaa joukko-osaston Wolmarin kautta Tarttoon ja saapuu lokakuussa Tallinnaan. — Nimitettyään Nassaun kreivin sotajoukon ylipäälliköksi Kaarle herttua tulee Suomeen.

IV. Nassaun kreivi Ruotsin sotaväkeä johtamassa. .... S. 67—77.

Muonan puute pakottaa Gyllenhielmin ja Jaakko de la Gardien luovuttamaan Wolmarin linnan Zamoyskille. — Nassaun kreivi, jolla on liian vähän väkeä, ei voi puolalaisia vastustaa. — Nämä saavat haltuunsa Raunan, Viljannin ja Rakveren sekä piirittävät Paidelinnaa. — Kesäkuussa 1602 Nassaun kreivi lähtee Virosta. — Paidelinnan täytyy seuraavana syksynä muonavarain puutteen tähden antautua puolalaisille.

V. Kaarle herttuan käynti Suomessa. .... S. 78—89.

Turussa pidetty kokous (tammikuussa 1602). — Herttua määrää, että joka kymmenes mies on toimitettava sotapalvelukseen. — Suomessa kymmenmiehet jaetaan viiteen jalkaväen lippukuntaan. — Suomalainen ratsuväki. — Vuosien 1601 ja 1602 välisenä talvena on melkoinen määrä Ruotsin sotaväkeä majoitettuna Suomeen. — Nälähätä Suomessa. — Suomen voudeille annettu ohjesääntö.

VI. Kysymys rauhankokouksesta. Ruotsin suhteet Tanskaan ja Venäjään. .... S. 90—97.

Kaarle herttua määrää (syksyllä 1602) Akseli Kurjen, Henrikki Hornin ja kaksi virolaista aatelismiestä neuvottelemaan puolalaisten kanssa välirauhasta, mutta Ruotsin komissaarit saavat Suomeen tultuaan tietää, että Puolassa ei suostuta aselepoon. — Useiden vanhojen riitakysymysten johdosta näyttää Ruotsia uhkaavan sota Tanskan puolelta. — Samaan aikaan Ruotsin ja Venäjän välit käyvät kireiksi sen johdosta, että tsaari Boris Godunov ei vahvista Täysinän rauhaa. — Paavi ja Itävalta kannattavat Sigismundin asiaa. — Kaarle herttuan suhteet protestanttisiin valtioihin ja Ranskaan ovat hyvin ystävälliset.

VII. Arvi Stålarmin ja Antti Linderinpoika sotajoukon johtajina Virossa (1602—1603). .... S. 98—114.

Kaarle herttua määrää 8,000 miestä menemään Viroon, mutta vain vähäinen osa määrätyistä saapuu perille. — Uusien päälliköiden saavuttua sinne, huomataan, että sotajoukolla ei oltu toimitettu muonaa. — Stålarmin täytyy uhkaavan nälänhädän takia tuoda sotaväki talveksi Suomeen. — Kun maahamme samaan aikaan tulee väkeä Ruotsistakin, syntyy linnaleiristä kansalle kova rasitus. — Joulukuussa 1602 Chodkiewicz ryhtyy Tarttoa piirittämään. — Stålarmin, joka ei saa ratsumiehiä mukaansa, lähtee yksin Viroon. — Tartto antautuu puolalaisille (huhtikuussa 1603). — Seuraavana kesänä Stålarmin lähtee Tartossa olevia puolalaisia ahdistamaan, mutta ei saa vähäisellä joukollaan mitään aikaan. — Herttua rupeaa epäilemään hänen olevan salaisessa liitossa vihollisten kanssa.

VIII. Arvi Stålarmin retket Paidelinnan lähettyville 1604. .... S. 115—129.

Valtiopäivät tarjoavat (maaliskuussa 1604) toistamiseen Kaarle herttualle Ruotsin kruunun, ja sen jälkeen hän rupeaa kuninkaan nimeä käyttämään. — Samoilla valtiopäivillä säädetyt lupaavat kustantaa sotavoiman vahvistamiseksi 9,000 miestä pestattua väkeä kolmena vuonna. — Arvi Stålarmin käy Tukholmassa ja määrätään Viroon lähetettävän sotajoukon ylipäälliköksi. — Elokuussa hän lähtee Tallinnasta Paidelinnan edustalle, mutta palaa sieltä pian muonavarain puutteen tähden. — Kuningas nuhtelee häntä toimettomuudesta. — Stålarmin mentyä uudestaan

Paidelinnaa piirittämään Chodkiewiez tuo sotajoukon linnan avuksi. — Mäksän taistelu. — Stålarmin vankeus ja kuolema. — Antti Linderinpoika ylipäällikkönä. — Viron linnojen oloja.

IX. Kaarle IX kuusi viikkoa Liivinmaan retkellä. Kirkholman taistelu. .... S. 130—145.

Armeija asetetaan liikekannalle. — Henrikki Brandt nimetään Viroon lähtevän suomalaisen väen päälliköksi. — Alfonso de Cacho määrätään viemään ulkomaalaista palkkaväkeä Tukholmasta Viroon. — Hän kuolee Suomessa. — Mansfeldin kreivi ja Lüneburgin herttua tuovat ulkomailta palkkasotureita Ruotsiin. — Edellinen lähetetään heinäkuun lopulla verraten suuren sotajoukon kanssa Väinäjoen suulle. — Kaarle IX purjehtii Pärnuun, jonne Antti Linderinpoika tuo hänelle Tallinnasta apuväkeä. — Kuningaan sotajoukon suuruus hänen saavuttuaan Riian edustalle. — Kirkholman taistelu. — Ruotsalaisten tappion syyt. — Ennen lähtöään Kaarle IX järjestää Viron linnojen hallintoa ja puolustusta.

X. Uusia keinoja sotaväen hankkimiseksi. S. 146—152.

Marraskuussa 1605 määrätään, että koko maa on jaettava kymmenen talon ruotuihin, joista kunkin on annettava yksi mies jalkaväkeen. — Noin kolme viikkoa myöhemmin vaaditaan Suomesta lisäksi joka viides mies sotapalvelukseen. — Seuraavana vuonna lasketaan Suomessa olevan kotimaista väkeä noin 6,000 miestä. — Kuningas, joka ei luota uuden väen sotakuntoon, lupaa rälssioikeuden ja aatelisten kilpimerkin niille, jotka vapaaehtoisesti tarjoutuvat palvelemaan ratsu- tai jalkaväessä. — Ulkomaalaisia palkkasotureja käytetään yhä edelleen.

XI. Sotalaivaston retket vuosina 1600—1605. .... S. 153—163.

Ruotsista lähetetään vuosittain laivastoja Itämerelle.

Vuosi 1600. Amiraali Bielkenstierna saattaa suurella laivastolla herttuan ja hänen sotajoukkonsa Tallinnaan. — Seuraavan talven laivasto majoilee Suomen saaristossa. — Sieltä lähetetään laivaväki Viipuriin, jossa se saa nauttia linnaleiriä.

Vuosi 1601. Yliamiraali Jaakkima Scheel käy laivaston kanssa Riian edustalla. — Talveksi majoitetaan 269 miestä meriretkiltä palannutta laivaväkeä Turkuun, Tammisaareen ja Porvooseen.

Vuosi 1602. Haaksia lähetetään estämään sotatarpeiden tuontia Riikaan.

Vuosi 1603. Bielkenstierna valtaa Itämerellä useita lybekkiläisiä ja hollantilaisia laivoja, jotka olivat kuljettamassa tavaroita Riikaan ja Kuurinmaan satamiin.

Vuosi 1604. Amiraali Gyllenstierna ottaa kiinni yhdeksäntoista kauppa-alusta.

Vuonna 1605 on Ruotsin laivaston tärkeimpänä tehtävänä Kaarle IX:n sotajoukon saattaminen Liivinmaalle.

XII. Peipsenjärvelle lähetetyt lotjat. S. 164—168.

Kaarle herttua kääkee vuonna 1602 lähettää Suomesta veneitä ja lotjia Narvaan sekä sitten tästä kaupungista Narvajokea myöten Peipsenjärvelle. — Arvi Stålmarm menee vuonna 1603 lotjailaivastolla Wasknarvasta Tarton lähetyville. — Vuonna 1605 tekee Martti Klaufpoika Hästesko viidellä lotjalla retken Narvasta Peipsenjärvelle joutuen siellä puolalaisten kanssa taisteluun, jossa hän menettää henkensä. — Narvassa pidetään seuraavinakin vuosina lotjia, joita silloin tällöin viedään Peipselle.

XIII. Sodan laimea jatkuminen vuonna 1606.

..... S. 169—174.

Puolassa tekee osa aatelista Sigismundia vastaan kapinan, joka kestää kaksi vuotta. — Meidän maastamme lähetetään Viroon joukko uusia harjaantumattomia sotamiehiä. — Mansfeldin kreivi määrätään Ruotsin sotajoukon ylipäälliköksi. — Hän saa syksyllä kerätyksi 3,591 miestä Pärnuun ja valloittaa Wolmarin linnan, joka kuitenkin menetetään kaksi kuukautta myöhemmin.

XIV. Paidelinnan valloitus ja Tarton onnistumaton piiritys vuonna 1607. .... S. 175—185.

Kaarle IX kirjoittaa kruunauksestaan Sigismundille. — Mansfeld valloittaa Paidelinnan. — Tarton piiritys. — Paidelintaan lähetetään suomalaista väkeä. — Puotilan Antti Laurinpoika hoitaa talvella ylipäällikön virkaa.

XV. Mansfeldin kreivin taistelut alisen Väinäjoen varrella vuonna 1608. .... S. 186—197.

Puolassa ja Ruotsissa määrätään komissaareja rauhankeskusteluja varten. — Jesper Matinpojan käsketään viedä Suomesta väkeä Liivinmaalle. — Heinäkuussa Mansfeldin kreivi tuo Ruotsista sotajoukon Väinäjoen suulle. — Hän valloittaa Dünamünden ja Kokenhusenin. — Kuningas, joka aikoo käyttää Mansfeldia

Venäjällä, kutsuu hänet syksyllä Ruotsiin. — Lokakuussa puolalaiset ottavat Ruotsilta takaisin Kokenhusenin. — Mansfeldin lähdettyä Virosta on Jesper Matinpoika sotajoukon ylipäällikkönä. — Dünamünden valloituksen johdosta raukeavat keskustelut rauhankokouksen pitämisestä.

XVI. Sota Kaarle IX:n hallituksen loppuvuosina.

..... S. 198—207.

Vuosi 1609. Viipurin kokouksessa tehdään Ruotsin ja Venäjän välillä liitto. — Sen jälkeen ruotsalaiset taistelevat Sigismundin väkeä vastaan sekä Venäjällä että Liivinmaalla. — Chodkiewicz valloittaa Pärnun (26/II 1609). — Kesäkuussa Mansfeld ryhtyy Pärnua piirittämään. — Taisteluja Pärnun ja Dünamünden lähetyvillä. — Dünamünden täytyy muonavarojen puutteessa antautua puolalaisille. — Virossa ollut muukalainen sotaväki tulee talveksi Suomeen.

Vuosi 1610. Jesper Matinpoika Kruus ylipäällikkönä. — Suomalaisia sotamiehiä lähetetään Salatsin linnoituksia korjaamaan. — Liivinmaalla ei enää tapahdu varsinaisia taisteluja. — Sotaväki tekee molemmilta puolin ryöstöretkiä Liivinmaan eri osiin.

Vuosi 1611. Tanskan kuningas julistaa huhtikuussa 1611 Ruotsille sodan. — Hannu Maidel karkoittaa tanskalaiset Saaremaalta. — Puolan kanssa tehdään aselepo. — Viron linnoihin toimitetaan niinkuin edellisinäkin vuosina sekä sotaväkeä että muonavaroja.

XVII. Sotalaivasto vuosina 1606—1611. S. 208—215.

Ruotsin sotahaahdet koettavat yhä estää muukalaisten kauppalaivoja purjehtimasta Riikaan.

Vuosi 1606. Ruotsin sotalaivojen luku. — Keväällä toimitetaan kolme laivastoa Itämerelle. — Laivoja lähetetään tuomaan palkkasotureja ulkomailta.

Vuosi 1607. Yliamiraali Yrjö Gyllenstierna vie sotaväkeä Pärnun ja Salatsiin.

Vuosi 1608. Valtakunnanamiraali Akseli Rynning kuljettaa Ruotsin suurella laivastolla Mansfeldin kreivin sotajoukon Dünamünden edustalle. — Viholliset saavat siellä myöhemmin kolme Ruotsin haahta poltetuksi.

Vuosi 1609. Kesäkuussa Bielkenstierna saattaa Mansfeldin ja hänen sotaväkensä Väinäjoen suulle ja sieltä Vieroon. — Hollantilaisia laivoja pääsee syksyllä purjehtimaan Riikaan.

Vuosi 1610. Tanskan kuningas lähettää sotahaaksia saattamaan kauppaluksia Riikaan.

Vuosi 1611. Tanskan aloittama sota vaikuttaa sen, että Ruotsin laivasto ei enää mene Riian vesille.

Suomen laivaveistämöt.

XVIII. Rauhankeskusteluja Kaarle IX:n hallituksen loppuvuosina. . . . . S. 216—222.

Ruotsin säädyt, Kustaa Aadolf ja valtaneuvokset ehdottavat Puolan neuvoskunnalle ja säädyille rauhankeskustelujen toimeenpanemista. — Kaarle IX kirjoittaa 1611 vuoden alussa rauhanasiasta Sigismundille. — Chodkiewicz ja Puotilan Antti Laurinpoika sopivat (huhtikuussa 1611) muutaman kuukauden aselevosta. — Vönnun piispa Otto Schenking ehdottaa Antti Laurinpojalle, että he tapaisivat toisensa keskustellakseen pysyväsien rauhan mahdollisuudesta. — Kaarle IX määrää neljä komissaaria rauhanneuvotteluja varten. — Nämä tulevat Tallinnaan marraskuun 13 p. — Puolan komissaarit ovat jo matkalla Liivinmaalle, mutta kun tieto saapuu Kaarle IX:n kuolemasta, kutsutaan heidät takaisin. — Kustaa II Aadolfin hallitessa uudistetaan välirauha useita kertoja, kunnes sota taas alkaa vuonna 1621.

XIX. Ylimääräiset verot. . . . . S. 223—236.

Vuoden 1602 verosääntö. — Suomen talonpoikien valitukset verotuksen johdosta. — Norrköpingin valtiopäivillä päätetään (1604) m. m., että perintötalojen haltijat maksavat 1 markan ylimääräisen veron kuukaudessa. — Seuraavana vuonna luvataan herrainpäivillä lisäksi 1 äyrin henkilövero kuukaudelta. — Vuonna 1610 lakkautetaan Norrköpingissä luvattu kuukausiapu. — Samalla kuningas määrää perheittäin maksettavan veron. — Ylimääräiset verot ovat kansalla raskaana taakkana. — Suomesta ankaralla verotuksella kiskotut varat lähetetään Viroon ja Liivinmaalle. — Autiotalojen suuri luku maassamme.

XX. Linnaleiri. Matkustavien kyyditys. S. 237—243.

Linnaleiri on talonpojilla suurena rasituksena; sotaväen kuljetus samoin. — Sotamiehet harjoittavat maaseudulla väkivaltaa. — Matkustavaiset vaativat talonpojilta kyydityksen ja kestityksen maksutta.

XXI. Läänitykset. . . . . S. 244—252.

Palkan asemesta kuningas luovuttaa sotaväelle ja viranomaisille määrätyn ajaksi niitä tuloja, jotka ruunulla oli maatalojen veroista. — Aatelisten läänitykset Suomessa. — Ratsuväen läänitykset. — Jalkaväen päälliköille ja useille sotamiehillekin suodaan ruunun taloja. — Liiviläisten aatelismiesten läänitykset. — Venäläisten pajarien läänitykset.

Jälkikatsaus. . . . . S. 253—257.**Henkilönimien luettelo. . . . . S. 259—266.****Referat . . . . . S. 267—270.**

Johdatus.

Kuningas Sigismund oli vuonna 1598 setänsä Kaarle herttuan voittamana lähtenyt Ruotsista, eikä hän enää päässyt sinne palaamaan; ruvettuaan katolisen reaktion välikappaleeksi hän oli menettänyt kansan suosion ja luottamuksen. Kaarle herttua tunnustettiin helmikuussa vuonna 1599 pidetyillä herrainpäivillä Ruotsin »hallitsevaksi perintöruhtinaaksi», ja Tukholman valtiopäivillä säädyt heinäkuun 24 p. päättivät erottaa Sigismundin kuninkuudesta luvaten kuitenkin ottaa hänen poikansa Vladislavin hallitsijakseen, jos tämä vuoden kuluessa lähetettäisiin Ruotsiin kasvatettavaksi evankeliseen oppiin. Tästä päätöksestä ilmoitettiin Sigismundille. Kun häneltä ei tullut pyydettyä vastausta, tarjottiin Linköpingin valtiopäivillä maaliskuussa 1600 Ruotsin kruunu Kaarle herttualle. Tämä ei kuitenkaan ruvennut käyttämään kuninkaan nimeä, ennenkuin muutamia vuosia myöhemmin. — Mutta Sigismund ei tahtonut luopua perintövaltakuntansa hallituksesta. Näin ollen hänen ja Kaarle herttuan dynastinen riita jatkui. Jonkun aikaa myöhemmin sukeutui siitä Puolan ja Ruotsin välinen sota.

Suomessa ja Virossa olivat hallitusmiehet ja aateliset pysyneet Sigismundille uskollisina, vaikka Ruotsin säädyt olivat hänet hylänneet, ja näytti jo siltä kuin mainitut maat irtautuisivat Ruotsista. Kukistaakseen Suomessa olevat Sigismundin puoluelaiset Kaarle herttua vuonna 1599 teki kuuluisan sotaretkensä tänne. Maamme puolustusta johtivat Arvi Stålarin ja Akseli Kurki; edellisen

kuningas oli määrännyt Suomen maaherraksi ja jälkimmäisen täälläolevan sotaväen ylipäälliköksi. Elokuussa toi amiraali Jaakkima Scheel¹ Ruotsin laivaston Ahvenanmaalle pakottaen Kastelholman linnan antautumaan. Kun herttua oli tullut Suomen mantereelle, pantiin osa hänen väestään piirittämään Turun linnaa, jossa vain oli muutamia satoja miehiä varusväkenä, mutta pääarmeijan hän johti Akseli Kurkea vastaan, joka herttuan saavuttua oli vienyt Suomen sotajoukon Turusta Hämeenlinnan tietä myöten Marttilan pitäjään. Siellä suomalaiset kiivaan ottelun jälkeen joutuivat tappiolle. Koossapysyneen osan väestään Akseli Kurki vei Viipuriin. Häntä seuraamaan herttua lähetti ratsuväkinsä, mutta itse hän lähti jalkaväen kera Helsinkiin saadakseen siellä olevat sotahaahdet haltuunsa. Pari päivää ennen herttuan tuloa oli amiraali Arvi Tönnenpoika Wildeman² kuitenkin vienyt sieltä muutamia laivoja Tallinnaan, jonne useat Suomen herroista silloin pakenivat peläten herttuan vihaa ja kosta. Helsingistä Kaarle lähti meritse Viipuriin saapuen sinne syyskuun 21 p. Erästä portista, jonka Viipurin porvarit olivat luvanneet avata herttualle, hänen väkinsä pääsi kaupunkiin, ja pian sen jälkeen linna valloitettiin. Melkein samaan aikaan antautui Turun linna Jaakkima Scheelille, jonka herttua oli määrännyt sitä piirittämään. Suomen molempien päälinnojen valloituksen jälkeen ei muualla maassamme yritettykään vastarintaa. Kaarle herttuan retkellä oli siten koko Suomi saatu taas yhdistetyksi Ruotsiin.

Hidas ja saamaton Sigismund kuningas ei ollut ajoissa lähettänyt tänne apuväkeä, vaikka hän oli sitä luvannut.

¹ Jaakkima Scheel oli syntynyt Rügenin saarella v. 1531 ja palvellut Ruotsin laivastossa ainakin vuodesta 1585. Hän oli vuosien 1596 ja 1602 välillä tämän laivaston yliamiraali ja kuoli vuonna 1606.

² Sigismund oli samana vuonna keväällä määrännyt suomalaisen Arvi Wildemanin täällä olevan laivaston amiraaliksi.

Vasta syyskuun 10 p. puolalainen päällikkö Yrjö Farensbach sai Virosta lähetetyksi noin 350 miestä Viipuriin, mutta tämä pieni joukko ei silloin enää voinut toimittaa täällä mitään. — Kaikissa tapauksissa Suomen aatelisille varmaankin olisi ajan pitkään käynyt vaikeaksi pitää puoliaan Kaarle herttuaa vastaan, sillä he eivät saaneet kannatusta kansalta, joka hyvin muistaen nuijasodan ajan vihasi sekä aatelistoa että sotamiehiä. Mainitaanpa, että Hämeen asukkaat Marttilan taistelun jälkeen surmasivat niitä jalkaväen miehiä, jotka yksitellen tai pienissä joukoissa olivat paenneet sotakentältä.

Tunnettua on, kuinka säälimättömästi Kaarle herttua täällä vainosi vastustajiansa. Kostonhimoisena hän tuomitti kuolemaan kymmeniä henkilöitä, vieläpä sellaisiakin, joita kohtaan hän kantoi yksityistä vihaa. Hänen Suomessa, kuten sitten Ruotsissakin, toimeenpanemansa lukuisat mestaukset pysyvät hänen muistonsa ikuisena häpeätahrana vetäen julmuudessa hyvin vertoja niille veritöille, joilla Tanskan Kristian II aikoinaan oli koettanut Ruotsissa kukistaa vihollisensa. Arvi Stålarin ja Akseli Kurki, joista edellinen joutui vangiksi Turussa, jälkimmäinen Viipurissa, kuljetettiin Tukholmaan tutkittaviksi. Siellä heidät tuomittiin kuolemaan, vaikka tuomiota ei pantu toimeen. Heitä pidettiin sen jälkeen vankeudessa.

Niille ruotsalaisille ja suomalaisille herroille, jotka olivat paenneet Viroon, Kaarle herttua lähetti ankaran varoituksen. Hän käski Arvi Henrikinpoika Hornin sanoa heille, että heidän tuli saapua Ruotsiin tekemään tiliä menettelystään, »koska he useiden muiden levottomien henkilöiden kanssa olivat myrkyllisillä juonillaan saattaneet valtakunnan vaikeaan tilaan».¹

Jo Viipurissa ollessaan Kaarle herttua ryhtyi järjestämään Suomen hajalleen mennyttä sotaväkeä. Linnojen

¹ V. R. Muistikirja Arvi Henrikinpojalle Viipurista 28/IX 1599.

päälliköille annetuissa ohjeissa oli siitä asiasta seuraavat määräykset. Siinä tapauksessa että jotkut sotaväestä vapaaehtoisesti tulivat päälliköiden luo, oli näiden otettava heidät palvelukseen, kuitenkin sillä ehdolla, että aateliset ja ne ratsumiehet, jotka olivat isäntämiehiä, saapuivat Ruotsiin, ennen kuin kaksikymmentä päivää oli kulunut joulusta, ja antoivat siellä hyväksyttävän selityksen käytöksestään. Mutta jos joitakin tavattiin, jotka eivät tahtoneet nöyrytyä ja palata järkiinsä, niin päälliköiden tuli vangita heidät ja panna heidät syytteeseen. Jalkaväen lippukunnille oli asetettava uudet päälliköt. Kaikkiin lääneihin oli ilmoitettava, että joka kolmesta täysikäisestä miehestä yhden tuli olla valmis vaadittaessa saapumaan sotapalvelukseen. Uusia sotamiehiä saatiin kuhunkin jalkaväen lippukuntaan ottaa vain määrätystä pitäjistä tai kih'akunnasta.

Herttua antoi myös ohjeita, miten sotaväki oli sijoitettava seuraavaksi talveksi. Hän määräsi, että Viipuriin, maamme tärkeään rajalintaan, oli jäävä yksi lippukunta ruotsalaisia sotamiehiä, Viipurin kaupungin sotamiehet ja Hannu de la Blanquen johtamat ratsumiehet. Jos jokin vaara uhkasi linnaa, oli sinne kutsuttava kaksi Viipurin läänin lippukuntaa.¹ Raaseporin lääniin oli majoitettava Niilo Germundinpojan ruotsalaiset ratsumiehet, Helsinkiin Uplannin ratsumiehet, Turkuun Pentti Laurinpojan johtama Länsigötlannin aatellislippue ja Hämeenlinnan lähettyville Henriikki von Ahnenin lippue.² — Hannu Pentinpoika, Tapilan haltija,³ määrättiin maassamme

¹ Ne olivat Henriikki Finnen lippukunta, joka oli kotoisin Jääskestä, ja Lauri Pentinpojan lippukunta, kotoisin Äyräpäästä ja Lappeesta.

² V. R. Ohjeet Akseli Rynyingille, Yrjö Blanckelle ja muille Suomen linnojen päälliköille 9/X 1599.

³ Hannu Pentinpoika oli suomalainen aatelismies. Hän ol ollut 12 vuotta Ranskan kuninkaiden Henriikki III:n ja Henriikki

olevan (sekä ruotsalaisen että suomalaisen) jalkaväen päälliköksi ja Esko Linderinpoika¹ Viipurin linnaan sijoitettujen sotamiesten everstiksi.²

Lokakuun 10 p. Kaarle herttua lähti Viipurista paluumatkalle. Hän kulki saaristoreittiä Turkuun poiketen muutamiksi päiviksi Helsingin edustalla olevaan Santa-haminaan.

Turusta hän laittoi Suomen talonpojille avoimen kirjeen, jossa hän puhui eräiden maassamme edellisinä levottomina aikoina syntyneiden yhteiskunnallisten epäkoh-
tien poistamisesta. Siinä luettiin muun muassa seuraavat sanat: »Teidän valituksistanne olemme huomanneet, että useain teistä on laittoman linnaleirin³ ja verotuksen johdosta, jolla sotaväki ja aatelisto ovat teitä vaivanneet, ollut pakko myödä ja pantata talonsa tai isoja osia maastaan rälssimiehille, papeille, porvareille, voudeille, ratsumiehille ja muille. Sentähden annamme niille, jotka siten ovat menettäneet maansa tai muun omaisuutensa, täyden oikeuden ottaa sen takaisin. — — Tahdomme myöskin vapauttaa teidät kaikki linnaleiristä, verojäännösten suorituksesta ja muista sellaisista rasituksista, niin että

IV:n palveluksessa ja palannut kotimaahan 1599, vähää ennen kuin Kaarle herttua tuli tänne sotaretkelleen. Saavuttuaan Suomen rannikolle herttua kutsutti hänet laivaansa, ja herttuan pyynnöstä Hannu Pentinpoika silloin suostui rupeamaan hänen palvelukseensa. Samalla hän neuvoi Ruotsin sotajoukkoille edullisen maihinnousupaikan. Yrjö Koskinen, Nuijasota, kolmas painos 529.

¹ Esko (Eskiert) Linderinpoika oli nähtävästi Ruotsissa syntynyt, mutta asui Suomessa. Hän oli vuonna 1590 tullut Narvan varusväen päälliköksi ja vuodesta 1593 kuulunut Viipurin linnan isännistöön. Jälkimmäisestä toimesta oli Sigismund erottanut hänet marraskuun 10 p. 1598, koska Esko Linderinpoika oli pitänyt Kaarle herttuan puolta.

² V. R. Hannu Pentinpojan valtakirja 2/X 1599. Esko Linderin pojan valtakirja sam. p.

³ Linnaleiriksi sanottiin siihen aikaan sotaväen majoitusta.

kun olette antaneet vuotuisen veronne sekä lisäveron, joka nyt on määrätty sotaväen elatukseksi, teidän ei tarvitse koko tänä vuonna suorittaa ruunulle mitään muita maksuja».¹

Suomessa ollessaan Kaarle herttua määräsi Akseli Ryningin käskynhaltijakseen Viipurin linnaan sekä Jaakkima Scheelin ja Tönne Yrjönpojan päälliköiksi Turun linnaan.² Ryning ja Scheel valtuutettiin sen ohessa kaiken Suomessa olevan sotaväen ylipäälliköiksi.³

Viivytyään Turussa pari viikkoa herttua saapui marraskuun keskivaiheilla Tukholmaan. Sieltä lähettämässään kirjeessä hän käski Jaakkima Scheelin ja Tönne Yrjönpojan ilmoittaa Suomen ratsuväelle, joka oli häntä vastaan taistellut, että hän oli ottanut sen suosionsa ja armoonsa.⁴

¹ V. R. Avoin kirje Suomen talonpojille 14/XI 1599 — Vrt. kirjettä voudeille 28/IX 1599.

² V. R. Avoin kirje Akseli Ryningille 4/X 1599. — Akseli Ryning, Uttervikin haltija, ja Tönne Yrjönpoika, Högsgårdin haltija, olivat ruotsalaisia ylimyksiä.

³ V. R. Ryningin ja Scheelin valtakirja 9/XI 1599.

⁴ Samalla Kaarle herttua määräsi, että suomalainen ratsuväki oli jaettava kahteen lippueeseen, joiden päälliköiksi oli asetettava Karsten Schade ja Wiljami Spegel (Spiegel). Ratsumiehet saivat — sanottiin kirjeessä edelleen — elää talven kotitaloissaan, mutta kevästä alkaen oli heille annettava raha- ja vaatepalkka sekä elanto, kuten muillekin ratsumiehille. Kaarle herttua Jaakkima Scheelille ja Tönne Yrjönpojalle 15/I 1600. Laguksen kokoelma S. A.

ENSIMMÄINEN LUKU.

Viron joutuminen Kaarle herttuan vallan alaiseksi.

Voitettuaan vastustajansa Suomessa Kaarle herttua viipymättä ryhtyi toimenpiteisiin saattaaksensa Viron jälleen Ruotsin vallan alaiseksi. Viipurissa ollessaan hän oli käskenyt Pietari Stolpen¹ lähteä ottamaan haltuunsa Narvan kaupungin ja linnan. Stolpelle annetuissa ohjeissa² sanottiin, että hänen tuli saavuttuansa laivastolla Viron rannikolle lähettää Narvaan skottilainen palkkasoturien päällikkö Tuomas Abernet, jonka oli koetettava puhuttelemalla taivuttaa porvarit ja siellä olevat skottilaiset ratsumiehet rupeamaan Ruotsin puolelle. Siten hän voisi päästä väkinensä linnaan, arveli herttua. Saatuaan kaupungin haltuunsa oli hänen oltava siellä koko talvi ja pidettävä laivansa Narvan satamassa. Muutamia aluksia oli lähetettävä tuomaan Viipurista ja Porvoosta sotaväelle muonavaroja, mitkä saatiin ottaa Suomen apuverosta.

---

¹ Pietari Pietarinpoika Stolpe, jota asiakirjoissa usein sanotaan nuoreksi Pietari Stolpeksi, oli kotoisin Smaalannista. Vuonna 1598 ja 1599 hän oli ollut laivaston aliamiraalina, ja hän toimi osaston päällikkönä armeijassa, kun Kaarle herttua valloitti Viipurin. J. Werwing, Sigismunds och Carl IXs historier I, 345, muist. b)

² V. R. Stolpen valtakirja sekä ohjeet 8/X 1599.

Lokakuun 24 p. 1599 Stolpe saapui Narvan edustalle,¹ ja jo samana päivänä annettiin linna ja kaupunki hänen haltuunsa.² Siellä skottilaiset ratsumiehet ja kaupungin porvarit, jotka eivät tahtoneet erota Ruotsin valtakunnasta, olivat jonkun aikaa ennen Stolpen tuloa vanginneet Sigismundille uskollisena pysyneen linnanpäällikön Otto Ykskulin.³ Stolpe ei siis tarvinnutkaan Abernetin apua linnaan päästäkseen.

Kaarle herttua oli syyskuun 26 päivätyssä kirjeessä uhkaavin sanoin varoittanut Ykskulia tekemästä vastarintaa hänen sotaväelleen,⁴ ja vähän myöhemmin hän oli kirjoittanut linnan varusväelle: »Huomaamme, että tuo kunniaton Otto Ykskul on vanginnut kirjeenkantajamme ja anastanut kirjeet, jotka teille lähetimme. Hän on siis toimittaakseen Narvan puolalaisille punonut samanlaisia juonia kuin Suomessa ollut kavaltaajajoukko»⁵ Nähdään, että herttua oli kovasti vihoissaan hänelle. Hän käski Stolpen lähettää Ykskulin Ruotsiin. Stolpe vastasi kuitenkin, että tämä oli sairastunut vaikeaan tautiin eikä sen tähden voinut lähteä matkalle. Samalla Stolpe ilmoitti kaupungin pormestarin ja neuvoston pyytäneen, että vanki saisi jäädä Narvan linnaan talven ajaksi. Kun tunnemme Kaarle herttuan hillittömän kiivauden, saa-

¹ Hänellä oli laivastossa mukanaan Helge Pentinpojan ja Lauri Pentinpojan lippukuntiin kuuluvat sotamiehet, jotka luultavasti olivat ruotsalaisia. S. A. N:o 5766, 24 v.

² Stolpe Kaarle herttualle 6/XI 1599, R. A. Ingrica, Skrifvelser från ståthällare i Narva till K. M.

³ Viron saksalainen Ykskul oli Juhani III:n hallituksen lopulla ollut kenttämarsalkkana eli ratsuväen päällikkönä Ruotsin sotajoukossa. Hän on tullut kuuluisaksi kauniista voitosta, jonka hän sai de la Blanquen ja Arvi Stålarmin kanssa venäläisistä Pliussajoen taistelussa 1591. Kts. kirjaani Pohjoismaiden sota 1590—1595, siv. 31 ja 151.

⁴ V. R.

⁵ V. R. Avoin kirje Narvassa olevalle sotaväelle Santahaminasta 21/X 1599.

tamme pitää luultavana, että Stolpe Ykskulin lähdön lykkäämisellä pelasti tämän suuresta vaarasta. Tukholmaan tultuansa herttua kirjoitti Stolpelle, että Ykskul oli toimitettava Viipuriin.¹ Mutta taaskin Stolpe uskalsi jättää herttuan käskyn täyttämättä.² Seuraavana vuonna herttua sitten antoikin Stolpen pyynnöstä Ykskulille ja neljälle muulle³ Narvassa vankina olleelle armahduksen.⁴ Ykskul saavutti sitten pian herttuan täyden luottamuksen.

Narvassa Pietari Stolpe joutui aluksi sangen vaikeaan asemaan muonavarain puutteen tähden. Sotaväki näki nälkää, eikä Suomesta tilattua avustusta kuulunut, johon näyttää olleen syynä se seikka, että meidänkin maassamme vallitsi pitkällisten sotien jälkeen yleinen köyhyys. Tallinnan päällikkö Yrjö Boije oli luvannut hankkia narvalaisille viljaa, mutta kun Stolpe muistutti hänelle tätä lupausta, niin hän vastasi, että muonavaroja ei voitu lähettää kelirikon takia, eikä niitä tullut Tallinnasta sinä talvena myöhempäänkään.⁵ Jollei Viron maa-aatelisto olisi toimittanut Narvaan muutamia lästejä viljaa, olisi varusväen täytynyt lähteä linnasta. Suurta huolta tuotti Stolpelle myös varusväen palkkaus. Sotamiehet valittivat Kaarle herttualle, että he eivät vuosikausiin olleet saaneet

¹ V. R. Vastaus Stolpelle 30. XI. 1599.

² Stolpe herttualle 15/III 1600 R. A. Ingrica l. c.

³ Ne olivat: Pietari Paavalinpoika Juusten, kamreeri Lauri Juhonpoika ja hänen veljensä Henriikki Juhonpoika sekä Porvoon läänin entinen vouti Olavi Jaakonpoika. — Pietari Stolpe herttualle 1/III ja 28/VI 1600. R. A. Ingrica l. c.

⁴ Turun linnan päällikkö Jaakkima Scheel ja Viipurin linnan päällikkö Akseli Ryning olivat Stolpen kehoituksesta myös kirjoittaneet Kaarle herttualle Ykskulista pyytäen hänelle armahdusta. He sanoivat kirjeessään, että Ykskul oli luvannut olla Ruotsin ruunulle elämänsä ajan uskollinen, ja huomauttivat, että hän taitavana sotapäällikkönä voisi saada Liivinmaalla paljon toimeen Ruotsin hyväksi. Scheel ja Ryning herttualle 17/II 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁵ Yrjö Boije Stolpelle 8/X ja 28/XII 1599 — Pietari Stolpe Kaarle herttualle 1/III 1600. R. A. Ingrica (Livonica) l. c.

vaate- eikä rahapalkkaansa, ja ilmoittivat, että he kovassa hädässä ollen olivat myöneet aseensa. Venäläinen kauppias Timophei Semenovitsh¹ oli tosin sitoutunut toimitamaan rahoja Narvaan, mutta sitten jättänyt sitoumuksensa täyttämättä. Suurella vaivalla Stolpe sai lainatuksi Narvan köyhiltä porvareilta 100 talaria ja parilta Viron aatelismieheltä myöskin vähän rahoja, niin että hän voi jaella pieniä eriä sotilaille. Nälästä ja puutteesta sairastuivat ruotsalaiset sotamiehet, ja suomalaisessakin väessä sattui taudinkohtauksia. Siihen seikkaan, että 12 saksalaista sekä 10 ruotsalaista ja suomalaista miestä karkasi Narvasta Venäjälle, on syy nähtävästi haettava varusväen olojen kurjuudesta.²

Vaikeata on saada täsmällisiä tietoja siitä sotaväestä, mikä Stolpella oli Narvassa. Se nähdään, että siellä hänen saapuessaan oli suomalainen jalkaväen osasto, johon miehet oli otettu kolmesta eri lippukunnasta, sekä skottilaisia ratsumiehiä.³ Stolpen mukana tuli joku määrä ruotsalaisia jalkamiehiä, mutta sittenkin oli linnassa aluksi jokseenkin vähän väkeä. Seuraavana vuonna saatiin joitakuuta osastoja lisäksi. Kaarle herttua oli jo marraskuun 8 p. 1599 käsenyt Akseli Ryningin lähettää Narvaan

¹ Timophei, jota sanotaan suurruhtinaan kaupiamieheksi, oli luultavasti tullut Ruotsin alueelle hänen asioissaan. Lokakuun 24 p. Kaarle herttua oli Santahaminassa, Helsingin edustalla, sopinut Timophein kanssa, että tämän oli annettava Pietari Stolpelle 3500 talaria Narvan varusväen palkkaukseen sekä joku määrä hamppuja laivaston tarpeisiin. V. R. Kirje Pietari Stolpelle 18/XI. Kirje Timopheille 12/XII 1599. — Mitä etuja Timopheille oli luvattu korvaukseksi, ei tunneta.

² Stolpe Kaarle herttualle 6/XI 1599 ja 1/III 1600 R. A. Ingrica l. c. — Narvan kaupungin sotamiehet ja muut kaupungissa olevat sotilaat herttualle 28/II 1600 R. A. Ingrica l. c.

³ Stolpe kirjoitti herttualle, että skottilaiset ratsumiehet olivat olleet Narvassa monta vuotta eivätkä pitkiin aikoihin olleet saaneet mitään palkkaa. Stolpe Kaarle herttualle V. R. 5/XI 1599. Skrifvelser från ståthållare i Narva till K. M. Ingrica R. A.

Henrikki von Ahnenin¹ ratsumiehet, jotka silloin majailivat Hämeessä. Näiden piti herttuan määräyksen mukaan kulkea Viipurin, Koiviston ja Lavassaaren kautta taikka, jos jää ei kestänyt, maamatkaa Inkerin tietä.² Iivananlinnan päällikkö antoikin sitten luvan tuoda ratsumiehet venäläisen alueen halki³, ja tammikuun 29 p. von Ahnen saapui Inkerin puolelta Narvaan. Silloin siellä myöskin jo oli pieni joukko saksalaisia palkkasotureita. Vielä lähetettiin Narvaan jäätä myöten Henrikki Finnen karjalainen jalkaväen lippukunta maaliskuun 23 p.⁴ Samaan aikaan Akseli Rynning määräsi Hannu de la Blanquen⁵ ja Niilo Germundinpojan kiiruhtamaan sinne ratsumiehiin, ennenkuin jäät alkoivat heikontua. Nämä ratsumiehet olivat edellisenä syksynä tulleet maahamme Ruotsista.⁶

Stolpe toivoi, vaikka Narvassa vallitseva puute pani esteitä hänen toiminnalleen, voivansa pakottaa Viron muutkin linnat luopumaan puolalaisista. Hän oli jo marraskuun alkupuolella kirjoittanut Rakveren ja Paidelinnan isännille kehoittaen heitä liittymään Ruotsin säätyihin.⁷ Henrikki von Ahnenin saavuttua hän käski tämän rientää valloittamaan vähäistä Narvan ja Tallinnan välillä olevaa

¹ Henrikki von Ahnen oli saksalainen. Hänen lippueeseensa näyttää kuuluneen sekä ruotsalaista että suomalaista väkeä.

² V. R. Ohjeet Akseli Rynningille ja Jaakkima Scheelille 8/XI 1599.

³ V. R. Kirje Jaakkima Scheelille 23/XI 1599.

⁴ Esko Linderinpoika oli vähää ennen ottanut Viipurin läänistä niin paljon uutta väkeä kolmeen karjalaiseen jalkaväen lippukuntaan, että näissä jokaisessa oli 400 miestä. Karjalan lippukuntien päämiehinä olivat Henrikki Finne, Simo Niilonpoika ja Lauri Niilonpoika. Esko Linderinpoika herttualle 6/IV 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁵ Juhani de la Blanquesta kts. kirjaani Pohjoismaiden viisi-kolmattavuotinen sota ja Täysinän rauha.

⁶ Akseli Rynning ja Yrjö Blank herttualle Viipurista 10/III 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁷ Stolpe Kaarle herttualle 6/XI 1599 Ingrica R. A.

Rakveren linnaa. Lähtiessään von Ahnen sai mukaansa paitsi ratsumiehiään ainoastaan pienen joukon saksalaisia sotamiehiä, joita luutnantti Jaakkima von Grieben johti. Helmikuun 15 p. von Ahnen saapui Rakveren edustalle ja vaati, että linna oli heti annettava hänen haltuunsa. Linnassa olevat aateliset koettivat tosin aluksi tehdä esteitä sanoen odottavansa ohjeita Viron maaherralta Yrjö Boijelta, mutta huomattuaan, että von Ahnen heti rupesi teettämään ryntäystikkaita, he kuitenkin katsoivat parhaaksi antautua. He saivat sitten vapaasti lähteä sieltä vaimoineen ja lapsineen.¹

Rakveresta von Ahnen kiireesti meni ratsumiehineen ja saksalaisine jalkamiehineen lounaaseen päin Paidelinnaa vastaan. Siellä olevat saksalaiset päälliköt avasivat hänelle helmikuun 21 p. linnan portit vastarintaa yrittämättäkään. Suomalainen Klaus Hermanninpoika Fleming, joka näkyy kuuluneen linnan isännistöön, oli rientänyt sieltä Tallinaan saatuaan tietää, että Rakvere oli herttuan väen käsissä.² Paidelinnassa kerrottiin von Ahnenille, että puolalainen päällikkö Farensbach oli usein pyytänyt päästä väkinensä sinne, mutta joka kerta saanut jyrkästi kieltävän vastauksen.³ — Jo Suomessa ollessaan Kaarle herttua oli saanut tietää, että Paidelinnan varusväki tahtoi olla Ruotsin hallitukselle kuuliainen. Hän oli silloin kiittänyt tätä väkeä kirjelmällä, jossa hän muun muassa antoi sille seuraavan hänen ja suomalaisen aateliston silloisia välejä kuvaavan neuvon: »Jos tarvitsette apua, kääntykää Pietari Stolpen puoleen, mutta pyydämme, että ette missään tapauksessa usko Yrjö Boijea tai muita

¹ Henrikki von Ahnen Kaarle herttualle 23/II 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

² Stolpe Kaarle herttualle 1/III 1600. Ingrica R. A.

³ Henrikki von Ahnen Kaarle herttualle 23/II 1600. Gottlundin kopiokirja S. A. — Hiärn l. c. 381.

suomalaisia aatelismiehiä, sillä he eivät tee muuta kuin harjoittavat vilppiä ja petosta»¹

Helmikuun 28 p. annettiin vielä kaksi läntisessä Virossa olevaa linnaa, nimittäin Koluvere (Lode) ja Haapsalo, mielisuosiolla luutnantti von Griebenin haltuun, joka oli lähtenyt pienen joukkonsa kanssa niitä valloittamaan, ja pian sen jälkeen joutui Lihulakin herttuan väelle.² Kaikki Viron linnat kuuluivat nyt Ruotsille lukuunottamatta Tallinnaa.

Narvaan saapui Stolpelle keväällä lisäväkeä, nimittäin ainakin kaksi ruotsalaista ratsuväen lippuetta³ ja yksi jalkaväen lippukunta, jota Henrikki Antinpoika johti. Siellä olevasta väestä määrättiin sitten Henrikki von Ahnenin ratsumiehet menemään Paidelintaan, Niilo Germundinpojan Haapsaloon ja Koluvereen sekä Hermanni von Bürenin Paadisten luostariin. Henrikki Antinpojan lippukunnasta lähetettiin osa Paidelintaan, toinen osa Koluvereen.⁴

Osa ruotsalaista sotaväkeä pantiin pian talonpoikien luo linnaleiriin. Tämä synnytti maassa suurta tyytymättömyyttä, varsinkin koska ratsumiehet harjoittivat maaseudulla monenlaista väkivaltaa. Pelättiin jo, että talonpojat nousisivat kapinaan, jos puolalainen sotajoukko saapuisi Viroon. Läänemaahan oli tuotu niin paljon huoneveja, että ratsumestari Niilo Germundinpojan täytyi majoittaa väkeänsä aatelistonkin talonpoikain koteihin Haapsalon läänissä. Sitä aateliset kuitenkin pitivät oikeuk-

¹ V. R. Kirje Paidelinnan sotaväelle 29/X 1599.

² Akseli Rynning ja Yrjö Blanck Kaarle herttualle 10/III 1600. Gottlundin kopiokirja S. A. — Pietari Stolpe herttualle 14/III 1600. Ingrica R. A. — Hiärn, l. c. 381.

³ Toinen niistä oli Hermanni von Bürenin uplantilainen lippue.

⁴ Niilo Germundinpoika Kaarle herttualle 28/IV 1600. R. A. Ståthållare på estländska slott till K. M. — Pietari Stolpe Kaarle herttualle 13/V 1600 R. A. Ingrica, Skrifvelser från ståthållare i Narva till K. M. 1581—1611.

siensa loukkaamisena, sillä heidän alustalaisensa olivat aina olleet majoituksesta vapaat.¹

Pietari Stolpella oli paljon huolia siitäkin, että sairaiden sotamiesten luku kasvoi Narvassa kasvamistaan.² Siellä oli toinen puoli ruotsalaisesta väestä sinä talvena kuollut tauteihin. Stolpe anoi tämän johdosta herttualta, että ruotsalaiset sotamiehet, jotka olivat hänen kanssaan tulleet Viroon eivätkä kestäneet sikäläisissä oloissa, laskettaisiin kotiinsa ja että Narvaan määrättäisiin niiden sijaan suomalaista tai muuta väkeä.³ Ja kun Stolpelle siihen aikaan tuotiin muista Viron linnoista sanomia, että niiden varusväki, joka kauan aikaa oli kärsinyt ruokavarojen puutetta, oli ruvennut napolisemaan ja niskoitlemaan, niin hän samassa kirjeessä pyysi, että herttua itse tulisi Viron asioita järjestämään.⁴

Tallinnan päällikkö ja Viron maaherra Yrjö Boije⁵ oli Kaarle herttuan väen tullessa maahan vuonna 1599 joutunut sangen tukalaan asemaan, kun hän ei tahtonut rikkoo Sigismundille vannomaansa uskollisuuden valaa, mutta samalla koetti elää hyvässä sovussa Kaarle herttuan

¹ Yrjö Boije Kankaisten Kaarle Henrikinpojalle Tallinnasta 17/V 1600. R. A. Livonica, Ståthållare i Estland till K. M.

² Kts. sivua 10.

³ Kaarle herttua lupasikin määrätä Narvaan sinä syksynä Jesper Matinpoika Kruusin johtaman suomalaisen rykmentin jalkaväkeä sekä yhden lippukunnan Esko Linderinpojan rykmentistä.

⁴ Stolpe Kaarle herttualle 13/V, 29/V, 28/VI ja 31/VIII 1600. R. A. Ingrica, Skrifvelser från ståthållare i Narva till K. M. 1582—1611.

⁵ Suomalainen Yrjö Boije oli saavuttanut suuren maineen loistavalla voitolla, jonka hän yksissä neuvoin puolalaisten kanssa oli Juhani III:n aikana saanut venäläisistä Vönnun (Wendenin) taistelussa (1578). Sigismund kuninkaan hallitessa Ruotsia hän oli ollut komissaarina Täysinän rauhanteossa. Kts. hänestä kirjaani Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota.

kanssa¹ Stolpen hankkeet eivät olleet hänen mieleensä. Hän varoitti Stolpea sekaantumasta Viron linnojen asioihin ja pyysi, että tämä ei antaisi Ruotsin sotaväen ryöstää Sigismundin puolueeseen kuuluvain aatelisten maatioilla. Jollei hänen neuvojansa noudatettaisi — sanoi Boije —, niin puolalaiset saisivat aiheen hyökätä maahan.² Kaikesta nähdään, että Boije ei tahtonut saada Viroa erotetuksi Ruotsista ja Suomesta, mutta Kaarle herttua epäili hänen tarkoituksiaan ja otatti hänen maatilansa takavarikkoon. Kun Boije tästä valitti herttualle, niin tämä vastasi hänelle ankarin sanoin. »Sinä menettelet», lausui hän, »siellä Liivinmaalla niinkuin kavaltajat ovat tehneet Suomessa, joiden kanssa olet ollut yksimielinen. Jätä valituksesi, sillä tiedät, että sinä ja useat muut olette väijyneet henkeämme ja menestystämme ja väijytte vieläkin. Sen tähden ei sinun ole kummeksittava, että teimme sinulle samaa, jota sinä olet aikonut meille. Sinun ei olisi pitänyt antaa apuasi siihen, että Liivinmaata paavin juonilla koetetaan saada Puolan valtaan.»³ Pahoillaan herttuan syytöksistä Boije vastauksessaan vakuutti, että suomalaiset herrat eivät olleet pyytäneetkään häntä neuvotteluihinsa ja että hänellä ei ollut niitä pahoja aikeita, joista häntä epäiltiin.⁴ Kun Boije seuraavana talvena taas kirjoitti Kaarle herttualle luvaten hänelle alamaista kuullaisuutta, niin herttua vastasi hänelle, että Boijen anteek-

¹ Vaikeaksi kävi hänen tilansa jo senkin tähden, että hän oli kovin kivulloinen. Stolpe kertoi herttualle kuulleensa, että Boije ei voinut kävellä eikä liikuttaa toista kättään, vaan makasi rannassa vuoteessaan. Tässä kuvauksessa näyttää kuitenkin olevan liioittelua, sillä Boije eli ja toimi vielä 18 vuotta sen jälkeen kuin hän oli Viron maaherrana. Stolpe Kaarle herttualle 24/X 1599 R. A. Ingrica l. c.

² Boije Stolpelle 8/X 1599. R. A. Ingrica l. c.

³ V. R. Kirje Yrjö Boijelle 24/X 1599.

⁴ Boije Kaarle herttualle 6/XI 1599. Ståthållare öfver Estland till K. M. Livonica R. A.

sipyyntö olisi saanut tapahtua jo aikoja sitä ennen, ja kehoitti häntä saapumaan ensi avoveden aikana luok-sensa.¹ Sen johdosta Boije ilmoitti herttualle, että hän oli tuleva tämän puheille heti, kun herttua lähettäisi jon-kun hänen sijaansa päälliköksi Tallinnaan,² mutta tunte-matonta on, tapasiko Boije herttuan sinä vuonna. Vasta tammikuussa 1601 Kaarle herttua otti hänet armoihinsa.³ Toukokuun 27 p. 1602 Boije nimitettiin valtaneuvokseksi.

Samoin kuin Boije epäröivät Tallinnan porvarit aluksi, kumpaanko taistelevista puolueista heidän oli liityttävä. Kaarle herttua kirjoitti heistä Pietari Stolpelle: »Huomaamme, että tallinnalaiset eivät aio yhtyä meihin ja Ruotsin säätyihin, vaan käyttävät meille lähettämässään kirjelmässä turhaa ja tyhjää puhetta, kuten heidän tapansa on ollut, josta helposti voi havaita, että heihin on tarttunut puolalaisten juonittelu.»⁴ Pakottaakseen Tallinnan porvarit luopumaan Sigismundista herttua päätti lamauttaa heidän merikauppansa. Tässä tarkoi-tuksessa hän käski Ruotsin lähettiläiden, joiden silloin piti keskustella venäläisten kanssa Täysinän rauhan vahvistamisesta, pyytää tsaarilta että hän ei antaisi alamais-tensa käydä kauppaa tallinnalaisten kanssa. Vieläpä hert-tua sanoi aikovansa seuraavana kesänä lähettää Ruotsin sotalaivaston merelle estämään muukalaisia tulemasta laivoillaan Tallinnaan.⁵ Ja Viipurin linnan päällikölle hän kirjoitti, että Suomen rannikon asukkaita oli ankarasti kiellettävä viemästä Tallinnaan halkoja, kaloja tai muita tavaroita.⁶ Suotta Kaarle herttua kuitenkin valmisteli

¹ V. R. Vastaus Yrjö Boijelle 14/IV 1600. (Waaränen l. c. I, 49.)

² Boije herttualle 26/V 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

³ Kansallinen elämäkerrasto I, 284.

⁴ V. R. Kirje Pietari Stolpelle 18/XI 1599.

⁵ V. R. Ohjeet mainituille lähettiläille 19/XI 1599.

⁶ Niitä, jotka rikkoivat tätä kieltoa vastaan, oli rangaistava hengen ja omaisuuden menettämällä. V. R. Kirje Akseli Ryn-gingille 17/XI 1599.

tallinnalaisille kurituksia, sillä jonkun ajan kuluttua he lupasivat täyttää hänen vaatimuksensa. Maaliskuun alkupuolella 1600 saapui kaksi virolaista aatelismiestä, Mauri ja Otto Wrangel, Tallinnan hallituksen lähettiläinä Stolpen luo ilmoittamaan, että kaupunkilaiset olivat valmiit heljättämään linnansa herttuan haltuun, jos tämä vahvistaisi heidän vanhat oikeutensa.¹ Ja huhtikuun 26 p. 1600 tallinnalaiset kirjoittivat Kaarle herttualle itselleen,² että he tahtoivat kuulua Ruotsin valtakuntaan, pyytäen samalla, että heidän entiset vapautensa ja oikeutensa

¹ Stolpe Kaarle herttualle 11/III ja 15/III 1600 R. A. Ingrica l. c. - Sigismund kuningas ilmoitti samaan aikaan maaliskuussa 1600 Varsovan valtiopäivillä säädyille liittävänsä Viron Puolaan, ja on arveltu, että tallinnalaisten suhtautumisessa herttuuan tapahtunut muutos oli seuraus siitä asiasta. Tallinnan porvarit näyttävät kuitenkin, jo ennen kuin he saivat Sigismundin ilmoituksesta tiedon, päättäneen yhtyä Ruotsiin. D. Toijer, Sverige och Sigismund 1598 - 1600, 162 muist. I. - A. Korhonen, Puolan puolustussota Liivinmaalla 1600 - 1601 (Hist. Arkisto XI, 4).

² Ratsumestari Hermanni Stoltz von Büren, joka siihen aikaan majaili huovineen Paadisten luostarissa, kertoi Kaarle herttualle kirjeen lähetyksestä seuraavaa. Hänen luokseen oli tullut Kaarle herttuan asiamies Hannu Vegesack pyytäen häntä mukaansa Tallinnaan. Heidän sinne saavuttuaan toimittivat siellä olevat aateliset von Bürenille sanan, että hän ei lähtisi pois, ennen kuin Vegesack oli saanut heidän Ruotsin säädyille laatimansa vastauksen, ja kutsuivat hänet sen jälkeen Vegesackin kanssa linnaan, jonne Yrjö Boije, maaneuvosto ja aateliset olivat kokoontuneet. Nämä vakuuttivat valalla von Bürenille, että he eivät koskaan enää noudattaisi kuninkaan käskyjä, niinkuin siihen asti oli tapahtunut, vaan tahtoivat olla Ruotsin ruunun uskollisia alamaisia ja puolustaa maataan valtakunnan vihollisia vastaan, jonka jälkeen Yrjö Boije antoi heidän kirjeensä Vegesackin käsiin. Bürenin lähdettyä linnasta kaupungin pormestari ja neuvoston jäsenet pyysivät hänet puheilleen. He lausuivat niinkään hänelle, että he eivät koskaan luopuisi herttuasta ja Ruotsin valtakunnasta sekä jättivät Vegesackille kirjeen herttualle vietäväksi. - Stoltz von Büren Kaarle herttualle 26/IV 1600. Skrifvelser till konungen R. A.

pidettäisiin voimassa.¹ Mutta Pietari Stolpe epäili yhä edelleen Viron aatelisia ja Tallinnan porvareita. Hän pyysi toukokuun 13 p. herttualta, että tämä lähettäisi Viroon enemmän sotaväkeä, koska ei tiedetty, mitä hankkeita heillä oli.²

Sillä välin oli kuuluisa suomalainen sotasankari Kaarle Horn, joka oli asunut kolme vuotta Virossa, päättänyt mennä Kaarle herttuan luo tekemään selkoa Tallinnan oloista. Hän oli maaliskuun 11 p. lähtenyt Tallinnasta, mutta viipyi matkallaan muutaman viikon Suomessa. Täällä hän kertoi, että hän voi viedä hyviä sanomia Ruotsiin, koska hän tiesi, että tallinnalaiset eivät aikoneet vastustaa herttuaa. Hän sanoi myös kuulleen, että Puolassa ei oltu ryhdytty varustamaan sotajoukkoa, jonka tähden hänen mielestään ei silloin ollut tarpeellista lähettää väkeä Viroon.³ Huhtikuussa hän näyttää saapuneen Tukholmaan. Keskusteltuaan Hornin kanssa herttua käski hänen kehoittaa Viron maa-aateliston neuvostoa sekä Tallinnan pormestaria ja neuvosmiehiä toimittamaan Ruotsiin lähettiläänsä, kuten he olivat luvanneet, ja Yrjö Boijelle Hornin oli sanottava, että tämänkin tuli viipymättä saapua herttuan luo selittämään menettelyänsä.⁴ Toukokuun 9 p. Horn nimitettiin Viron maaherraksi. Hän palasi Tallinnaan kesäkuun 14 p.

Kuten jo mainittiin⁵, oli joukko Sigismund kuninkaan puoluelaisia peläten Kaarle herttuan kosta paennut Viroon. Näitä paenneita herttua kovasti vihasi luullen heidän Virossa punovan juonia häntä vastaan. Kun herttuan väki oli saanut Viron useimmat linnat haltuun-

¹ Hiärn, l. c. 382.

² Skrifvelser från ståthållare i Narva till K. M. Ingrica R. A.

³ Kaarle Henrikinpoika Akseli Rynningille Kirkkonummen nimismiehen talosta 19/III 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁴ V. R. Memoriaali Kaarle Henrikinpojalle 9/V 1600.

⁵ Kts. sivua 2.

sa, ei tämä maa enää ollut heille turvallinen olopaikka. Useat heistä saivat kuitenkin Kaarle herttualta anteeksi-antamuksen, vieläpä muutamat sittemmin pääsivät hänen suosioonsakin. Näistä mainittakoon Puotilan Antti Laurinpoika ja Arvi Tönnenpoika Wildeman, koska heitä seuraavina aikoina käytettiin tärkeissä toimissa.

Puotilan Antti Laurinpoika oli tullut maahamme Ruotsista ja saatuaan Suomessa maataloja kotiutunut tänne, niin että häntä saatetaan pitää Suomen aatelistoon kuuluvana. Vuonna 1592 hänet oli määrätty hovilippueen ratsumestariksi. Hän oli ollut Sigismundin huomattavimpia puoluelaisia ja oli kuulunut Turun linnan isännistöön, kun Kaarle herttua vuonna 1597 tuli ensimmäiselle sotaretkelleen Suomeen. Linnan antauduttua hänet vietiin vankina Ruotsiin.¹ Sieltä hän kuitenkin pakeni saapuen vihdoin Viroon. Saatuaan herttuan lepytetyksi Antti Laurinpoika pian pääsi nauttimaan hänen täyttä luottamustaan. Kesäkuun 29 p. 1600 herttua nimitti hänet Suomen aatelilippueen ratsumestariksi.² Sen jälkeen Antti Laurinpoika taisteli Ruotsin sotajoukossa Sigismund kuningasta vastaan.

Arvi Tönnenpoika Wildeman, Pernajan pitäjässä sijaitsevan Tjusterbyn kartanon haltija, oli ollut kuninkaan palveluksessa ainakin vuodesta 1590.³ Hän oli seurannut Klaus Flemingiä Venäjän retkelle v. 1591, käynyt 1593 Flemingin lähettiläänä Sigismund kuninkaan luona Puolassa ja ollut jäsenenä siinä toimikunnassa, joka Täysinän rauhanteon jälkeen v. 1595 tarkasti Viipurin läänin ja Venäjän välistä rajaa. Huhtikuun 1 p. 1599 Sigismund oli nimittänyt hänet Suomen sotalaivojen amiraaliksi.

¹ Kansallinen Elämäkerrasto I, 122.

² Waaranen I. c. I, 77.

³ Elämäkerrallisia tietoja Arvi Wildemanista on Kurt Antell antanut aikakauskirjassa *Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland* CV, 209—238.

Arvi Tönnenpoika oli silloin erittäin kiivas Sigismundin asian puoltaja.¹ Sen johdosta että hän Kaarle herttuan tultua Suomeen oli, kuten mainittiin, paennut Tallinnaan vieden sinne sotalaivoja mukanaan, herttua kirjoitti hänelle: »Sinä olet vienyt valtakunnasta kaksi ruunun sotahahta ja niillä olevan väen, jonka olet petollisesti houkutellut mukaasi. Tahdomme, että tuot mainitut haahdet Turkuun. Jos sen teet, suostumme ottamaan sinut armoihimme.»² Vastauksessaan Arvi Tönnenpoika puolusteli menettelyään sanoen: »En ole mitään tehnyt ilman armollisen herrani ja kuninkaani käskyjä. Ja koska olisi ollut arveluttavaa viedä ruunun haahdet ja tykit ulkomaille, olen tullut tänne Tallinnaan, joka kaupunki myös kuuluu Ruotsille. Laivat olen pannut tänne satamaan³, ja tykit on maaherra ottanut linnaan, mutta väki

¹ Luonteeltaan hän näyttää olleen hillittömän raju. Eräs Olavi Jaakonpoika, jolla lienee siihen aikaan ollut jokin toimi Helsingin laivaveistämöllä, valitti Kaarle herttualle, että Arvi Tönnenpoika saatuaan tietää hänen olevan herttuan puolella oli palvelijoineen piessyt häntä Helsingin kuninkaankartanossa niin pahoin, että hän jäi vähissä hengin makaamaan. Häneltä oli katkennut kolme kylkiluuta ja hänen kätensä oli hakattu rikki. Samalla oli hänen vaimoansa lyöty, niin että tämäkin kaatui lattiaan. Kun Olavi Jaakonpoika rupesi paranemaan, oli häntä pidetty väkipakolla jossakin huoneessa laivaveistämöllä, jotta hän ei pääsisi lähtemään herttuan luo. Olavi Jaakonpojan kirje Kaarle herttualle 4/XI 1599. Gottlundin kopiokirja S. A. — Vaikea on saada selkoa, kuinka paljon tuossa kertomuksessa mahtaa olla perää. Sitäkään ei tiedetä, kuka mainittu Olavi Jaakonpoika oli. Suomessa eli siihen aikaan senniminen mies, joka kuului Stubbe-sukuun, mutta ei ole todennäköistä, että hän olisi pitänyt Kaarle herttuan puolta. Hänen isänsä Jaakko Olavinpoika. Bolstadin haltija, oli näet sinä vuonna Sigismundin puoluelaisena mestattu Viipurin linnan jouduttua herttuan haltuun.

² V. R. Kirje Arvi Tönnenpojalle 17/IX 1599.

³ Vieläpä Arvi Tönnenpoika oli ollut niin rohkea, että oli myönyt laivoilla olleen viljan ja käyttänyt omaksi ja perheensä elatukseksi siten saamansa rahat.

on lähetetty täältä kotiinsa Suomeen. Näin ollen en voi äkkiä saada laivoja toimitetuiksi täältä Turkuun.»¹ Viisi kuukautta myöhemmin Wildeman pyysi Antti Boijen² ja Akseli Eerikinpoika Stålarmin³ kanssa herttualta anteeksiantamusta. Heidän kirjeessään sanottiin: »Vaikka aina olemme toivoneet, että se eripuraisuus, minkä pahat ihmiset ovat synnyttäneet Kuninkaallisen Majesteetin ja Teidän Ruhtinaallisen Armonne välille, saataisiin päätymään, huomaamme kuitenkin nyt, että sovinnosta on aivan vähän toivoa. Olemme tähän saakka pitäneet kuninkaan puolta noudattaen hänen käskynhaltijoidensa määräyksiä Suomessa, mutta tästä päivästä alkaen emme koskaan tule toimimaan Teidän Armoanne ja isänmaatamme vastaan. Pyydämme sentähden alamaisimmasti, että T. A. antaisi meille anteeksi ja suvaitsisi lähettää meille vakuutuksen, joka turvaa henkemme, kunniamme ja omaisuutemme. Me puolestamme tahdomme aina olla Teidän Armollenne ja Ruotsin ruunulle kuuliaisia ja uskollisia.⁴ Keväällä Jaakkima Scheel, joka näkyy olleen erittäin hyvántahtoinen Viroon paenneille, lupasi hankkia herttuan armahduskirjeen Wildemanille, jos tämä tulisi vapaaehtoisesti Suomeen ja toisi mukanaan laivat ja tykit, jotka hän oli vienyt Viroon.⁵ Vieläpä Scheel sitten lähetti

¹ Arvi Tönnenpoika Kaarle herttualle 12/X 1599. Skrifvelser till konungen R. A.

² Teijon haltija Antti Boije, Yrjö Boijen veli, oli (1593) ollut ratsumestarina. Kun hän oli liittynyt Sigismundin puolueeseen, oli Kaarle herttua kutsunut hänet v. 1597 Turun linnaan vastamaan käyttöksensä. Hän ei kuitenkaan mennyt sinne. Myöhemmin (1599) hän pakeni Suomesta Viroon.

³ Grabbakan Akseli Eerikinpoika oli Arvi Stålarmin veli. Hän oli ollut Sigismund kuninkaan puoltaja, mutta taisteli sittemmin puolalaisia vastaan Liivinmaalla.

⁴ Yllämainittujen kirje herttualle 10/III 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁵ Arvi Tönnenpoika Jaakkima Scheelille Tallinnasta 15/IV 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

Tallinnaan pursimiehiä haaksien kuljettamista varten. Arvi Tönnenpoika saapuikin (toukokuussa) laivojen kanssa Suomen rannikolle.¹ Sen jälkeen herttua pian leppyi. Ennen kuin vuosi 1600 oli loppuun kulunut, Arvi Tönnenpoika kiitti herttuaa armosta ja suosiosta, jota hänelle oli osoitettu.

¹ Akseli Rynning ja Yrjö Blank Kaarle herttualle Viipurin linnasta 24/IV ja 17/V 1600. Gottlundin kopiokirja S. A. — Waaranen. l. c. I, 57.

TOINEN LUKU.

Kaarle herttuan sotaretki Liivinmaalle v. 1600.

Kaarle herttua oli saanut Suomen ja Viron jälleen yhdistetyiksi Ruotsin valtakuntaan, mutta hänen ja Sigismundin välinen riita jatkui. Vuonna 1600 Kaarle päätti siirtää taistelun Liivinmaalle, siis Puolan kuninkaan omille alueille.

Keväällä herttua rupesi varustamaan armeijaa hyökkäyssotaa varten. Hän esitti Linköpingin valtiopäivillä helmikuussa 1600 säätyjen harkittavaksi, oliko joka kolmannen miehen suoritettava sotapalvelusta, vai tuliko joka miehen olla valmiina astumaan lippukuntaan ja ruotuun, kun tarve vaati. Sen ohessa hän pyysi säätyjä ilmoittamaan, kuinka monta ratsu- ja jalkamiestä kukin maakunta voi varustaa.¹ Säätyjen päätöksessä, joka annettiin maaliskuun 19 p., lausuttiin esityksen johdosta: »Jotta hallitus tietäisi, paljonko sotaväkeä kustakin maakunnasta olisi saatavana, jos jokin sotaretki valtakunnan vihollisia vastaan on tarpeen, ja jotta kansaa ei rasitettaisi pakollisella väenotolla niin usein kuin tähän saakka on tapahtunut, olemme suostuneet siihen, että joka maakunnassa vakinaisesti pidetään valtakunnan kustannuksella määrätty luku ratsu- ja jalkamiehiä, ja tämä luku on oleva niin suuri, kuin hänen Ruhtinaallisen Armonsa teettämässä säännössä sanotaan.»² — Säädyt päättivät myös, että ratsu- ja

¹ V. R. Pykälä valtiopäiväin mietittäviksi. 30/II 1600.

² Valtiopäiväin päätöksessä ei kosketeltu kysymystä, oliko joka kolmas mies vai joka mies pidettävä valmiina sotapalvelukseen.

jalkamiehet saivat kotona ollessaan palkkansa ja elatuksensa ruunun vuotuisista verotuloista ja että kunkin maakunnan oli määrätyksi ajaksi suoritettava elintarpeet sille väelle, mikä siitä vietiin jollekin sotaretkelle.¹

Ruotsilla oli vuonna 1600 arviolta noin 12,000 miestä sotaväkeä, kenties joku tuhatkunta enemmänkin. Ratsuväki oli jaettuna 24 lippueeseen ja jalkaväki noin 50 lippukuntaan.²

Toukokuussa annettiin ensimmäiset käskyt käytettävänä olevan sotaväen lähdestä Viroon.³ Herttua jätti kuitenkin Ruotsiin jonkun osan valtakunnan sotavoimasta, sillä hän epäili Tanskan aikeita ja sitä paitsi hän pelkäsi, että hänen kotimaiset vihollisensa ryhtyisivät hänen poissaollessaan vehkeilemään häntä vastaan.⁴

Suomesta herttua tahtoi ottaa mukaansa niin paljon sotaväkeä kuin suinkin voitiin liikkeelle saada. Suomen aatelismiesten ratsumestari Puotilan Antti Laurinpoika keräsi (elokuussa) lippueensa Uudenmaan rannikolle Pikalan kartanon lähistölle mennäkseen Viroon.⁵ Meidän maallamme näkyy siihen aikaan olleen kuusi tai seitsemän lippuetta muuta ratsuväkeä. Näiden ratsumestareina oli-

¹ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut I, 510.

² Kts. Mankell, Öfversigt II, 11, 88.

³ Ruotsin aatelislippue kutsuttiin saapumaan viimeistään kesäkuun 15 p. Tukholmaan, josta sen oli seurattava Kaarle herttuaa meren laa. Samalla määrättiin Risto Somme, josta seuraavassa tulee enemmän puhetta, viemään kolme Smaalannin jalkaväen lippukuntaa Viroon. Hovijunkkari Antti Stuwart (Stuart) valtuutettiin vähän myöhemmin tuomaan herttualle Länsipohjan sotamiehet. — Ulkomaista väkeä lähetettiin sotajoukkoon kaksi saksalaista ratsaslippuetta. V. R. Kirjeet aatelislippueen ratsumestarille Torsti Kristofferinpojalle 10/V, Risto Sommelle 18/V, Kaarle Kaarlenpojalle 14/VII ja 21/VII 1600. Antti Stuwartin valtakirja 23/VII 1600.

⁴ V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 4/VI 1600.

⁵ Jaakkima Scheel herttualle 21/VIII 1600. (Waaränen I. c. I, 81.)

vat: Hannu de la Blaque, Yrjö Henrikinpoika Horn, Viljami Spegel, Kasten Schade, Pentti Laurinpoika, Aaretti Pentinpoika¹ ja Tuomas Teppoinen. Useimmat heistä määrättiin lähtemään matkalle², Kasten Schade, jonka miehet asuivat Hämeessä ja Itä-Satakunnassa, sekä Wiljami Spegel kenties ensiksi.³ Tuomas Teppoisen knaapit, jotka olivat Äyräpäästä ja Jääskestä kotoisin, tarvittiin täällä Venäjän rajaa vartioimassa. Jalkaväen lähdöstä tiedetään, että Savonlinnan päällikkö Pietari Hannunpoika määrättiin toimittamaan meren rannikolle neljä suomalaista lippukuntaa⁴, jotka muodostivat Jesper Antinpoika Kruusin⁵ rykmentin.⁶ Tälle rykmentille oli hankittava 1,000 peistä ja 500 pyssyä⁷; se oli siis ollut jokseenkin

¹ Luulen, että Aaretti Pentinpojan lippue oli suomalainen, mutta en saata sitä varmaan sanoa.

² J. E. Waaranen, Handlingar upplysande Finlands historia, I. 74.

³ V. R. Avoin kirje Hämeessä ja Satakunnassa asuvalle väelle 12/VII 1600.

⁴ Ne olivat seuraavat: .
Antti Niilonpojan lippukunta Suursavosta.
Eerikki Antinpojan » Hämeestä.
Lauri Ingemaripojan » Savosta ja Hämeestä.
Sven Hannunpojan » (Kotipaikka tuntematon)

⁵ Jesper Antinpoika, Edebyn haltija oli ruotsalainen. Hän oli syntynyt 1576, siis kyseessäolevana aikana aivan nuori. Suomen historiasta tunnettu Jesper Matinpoika Kruus oli hänen serkkunsa.

⁶ Ruotsin sotajoukko jaettiin jo Eerikki XIV:n aikana rykmentteihin, mutta Juhani III:n hallitessa rykmenttijako oli ollut lakkautettuna. Kaarle herttua uudisti sen. Hänen rykmenttinsä olivat kuitenkin pienempiä kuin Eerikki XIV:n aikuiset. Toisiin niistä kuului ainoastaan jalkaväkeä, toisiin (varsinkin kun miehet olivat kotiseudullaan) sekä ratsu- että jalkaväkeä. Rykmentin päällikköä sanottiin everstiksi.

⁷ V. R. Vastaus Kaarle Kaarlenpojalle 21/VII 1600. — Herttua määräsi silloin, että ne sotamiehet, joilla oli peitsi tai pyssy, saivat 7 markkaa palkkaa; niille oli sitä ennen maksettu vain 6 markkaa.

aseeton joukko.¹ Tapilan Juhani (Hannu) Pentinpojan ja Juhani Derfeltin komennon alaisena täällä oleva jalkaväki sai käskyn lähteä herttuan luo hänen tullessaan Suomeen.² Harvialan Matti Laurinpoika Kruus, Louhisaaren Lauri Fleming ja kansliasihteeri Maunu Olavinpoika valtuutettiin tarkastamaan Suomesta menevää väkeä ja katsomaan, että sillä oli aseet.³ Sinä vuonna suoritetusta ylimääräisestä muonaverosta sotajoukko sai elintarpeita.⁴

Virostakin vaadittiin jalkaväkeä herttuan retkeä varten. Hän määräsi eräät saksalaiset aatelismiehet ehdottamaan talonpojille, että jokaisesta viidestä maakoukusta annettaisiin mies sotapalvelukseen.⁵

Kesäkuun 9 p. valtuutettiin Kaarle herttuan seitsemänkolmattavuotias poika Kaarle Gyllenhielm olemaan sotajoukon ylipäällikkönä Virossa, kunnes herttua itse saapuisi sinne. Juhani Pentinpoika ja Juhani Derfelt saivat käskyn olla Gyllenhielmille apuna.⁶

Gyllenhielm lähti Ruotsista heinäkuun 2 p. ja tuli Turkuun 15 päivän tienoilla tuoden kaksi ruotsalaista jalkaväen lippukuntaa mukanaan.⁷ Hän oli kutsunut vastaansa Suomeen Norrlannin sotamiehet, joita Paavali Yrjönpoika johti, ja ottanut Ahvenanmaalta joukkoonsa

¹ V. R. Kirje Pietari Hannunpojalle s. d. — Jesper Antinpojan valtakirja 21/VII 1600.

² V. R. Kirje Juhani Pentinpojalle, Jesper Antinpojalle ja Juhani Derfeltille 12/VII 1600. — Juhani Pentinpojan väki oli suomalaista. — Derfelt lienee ollut Viron saksalainen.

³ V. R. Heidän valtakirjansa 12/VII ja 17/VII 1600.

⁴ V. R. Vastaus Kaarle Kaarlenpojalle 29/VI 1600. — Sonnäsin Kyötikkä Finken ja Monikkalan Hannu Hannunpojan valtakirja 14/VII 1600. — Kirje Jaakkima Scheelille ja Tönne Yrjönpojalle 12/VIII 1600.

⁵ V. R. Valtakirja Henriikki Liewelle ja Robert Trubbelle 18/VIII 1600.

⁶ V. R. Kaarle Kaarlenpojan valtakirja 9/VI 1600.

⁷ Näiden päämiehinä olivat Kaarle Börjenpoika ja Eerikki Pentinpoika.

Hannu Mikonpojan lippukunnan, jossa oli vain 80 miestä. Turusta hän ilmoitti Kaarle herttualle, että hänen Tukholmasta tuomansa ruokavarat pian olivat lopussa ja että Suomesta ei voitu hankkia sotaväelle mitään muonaa, ennenkuin vilja oli syksyllä saatu korjuuseen. Meidän maassamme Kaarle Kaarlenpoika ei viipynyt kuin pari kolme päivää. Heinäkuun 19 p. hän jo saapui Tallinnaan. Siellä hän yhdisti linnan varusväen, jota ei ollut enempää kuin 100 miestä, Hannu Mikonpojan vajanaiseen lippukuntaan.

Virossakin oli siihen aikaan kova puute ruokavaroista. Kaarle Horn oli kirjoittanut siitä asiasta herttualle jo ennen Gyllenhielmin tuloa. Hän oli muun muassa kertonut, että Tallinnan läänin talonpojat, joiden oli ollut pakko antaa eräälle ruotsalaiselle ratsuväen lippueelle¹ kolmen kuukauden muona, olivat siitä niin köyhtyneet, että heidän oli täytynyt jättää talonsa ja lähteä maakunnasta.² Kun talonpojat nyt valittivat Gyllenhielmille sotaväen majoituksen aiheuttamista rasituksista, niin hän määräsi, että linnaleirin saanti oli ratsuväeltä lakkautettava, kunnes Kaarle herttua antaisi asiasta ohjeita.³

Suoritettuaan retkensä valmistukset Kaarle herttua itse lähti Tukholmasta heinäkuun 31 p. matkalle. Hänen laivastonsa, jota amiraali Hannu Klaunpoika Bielkenstierna johti, kulki Ahvenanmaan saariston, Korpoon salmen, Jungfrusundin salmen ja Barönsalmen kautta, josta se

¹ Se oli Hermannin von Bürenin uplantilainen lippue.

² Tallinnassa vallitsevasta puutteesta Horn mainitsi merkillisiä seikkoja. Siellä ei ollut ruunun varoissa ainoatakaan tynnyriä rukiita tai maltaita, vaan linnan väkeä elätettiin lainaviljalla, mikä seuraavana syksynä oli maksettava takaisin. Varusväellä oli ainoastaan viisi pitkää pyssyä kaikkiaan. Useat miehet olivat puutteen tähden myöneet pyssynsä. Kaarle Henrikinpoika Kaarle herttualle 27/VI 1690. Gottlundin kopiokirja S. A.

³ Kaarle Kaarlenpoika herttualle 24/VII 1600 Gottlundin kopiokirja S.A.

purjehti Tallinnaan saapuen sinne elokuun 9 p. Herttuan mukana oli hänen puolisonsa Kristiina ja poikansa Kustaa Aadolf. Kaupunki otti hänet vastaan suurin kunnianosoituksin. Retkelle hankkiutuessaan hän kutsui Tallinnassa olevat aateliset ja sotapäälliköt sekä kaupungin pormestarin ja neuvosmiehet keskustelemaan »miten asiat saatettaisiin parhaiten järjestää». Kokouksen jälkeen Ruotsin aateliset ja sotapäälliköt antoivat herttualle kirjallisen mietinnön, jossa sanottiin muun muassa:

»Ei näytä suotavalta, että Teidän Armonne viipyy täällä kauan suuren sotajoukon kanssa rasittaen maata. Syksy on lähellä myrskysäineen. Niin kauan kuin vielä on hyvät ilmat, lienee parasta viedä sotaväki lähemmäksi rajaa, jotta saataisiin tietää, minkälaiset aiheet puolalaisilla on meitä kohtaan. Kuitenkaan emme neuvo sota-toimiin ryhtymistä, jollei niihin ole hyvin painavia syitä, vaan pyydämme nöyrimmästi, että T. A. miettisi keinoja, millä saatettaisiin pitää rauhaa ja hyvää sopua voimassa.¹ Viron aatelisten ja Tallinnan porvarien lausunnot näkyvät sisältäneen samaa kuin tämä mietintö.² — Annetut neuvot eivät liene mitään vaikuttaneet herttuan suunnitelmiin.

Koska Kaarle Horn sai seurata herttuaa sotatanterille, määrättiin Raaseporin kreivi Mauri Leijonhufvud hänen sijaansa Tallinnan päälliköksi ja Viron maaherraksi. Hän tuli Tallinnaan syyskuun 5 p. Otto Ykskul, joka nyt jo oli herttuan suosiossa, nimitettiin kenttämarsalkaksi eli ratsuväen päälliköksi ja Samuli Niilonpoika³ kaiken jalka-

¹ Kirje on päivätty 23/VIII 1600. R. A. Kokoelma Skrifvelser till konungen.

² C. Rogberg, Karl IX:s fälttåg i Lifland år 1600. — G. Tranér, l. c. II, 4. — Mankell l. c. II, 96.

³ Samuli Niilonpoika (Ross), Hesslen haltija, oli tukholmalaisen kultasepän poika. Hän sai rälssimiehen oikeudet.

väen päälliköksi.¹ Kaarle Gyllenhielm oli kenraaliluutnanttina armeijassa.²

Kuinka suuri se sotajoukko oli, joka Kaarle herttualla oli koottuna Tallinnassa, siitä ei voitane saada tarkkoja tietoja. Kronikoitsija Th. Hiärn arvelee, että herttua toi Tallinnaan 9,000 miestä. Tämän väen ohessa oli herttuan käytettävänä 500 Viron aateliston asettamaa ratsumiestä, joita Edward Delwig johti³, sekä muutamia lippueita palkattua saksalaista ratsuväkeä.⁴ Viron maakansalta otettiin lisäksi, kuten jo mainittiin, joku määrä sotamiehiä jalkaväkeen.

Puolalainen päällikkö Yrjö Farensbach⁵ oli saanut Liivinmaalle kokoon 1,200 ratsumiestä ja 750 miestä jalkaväkeä. Hänen joukkonsa supistui aivan vähäiseksi sen johdosta, että hän lähetti kaikki jalkamiehensä varusväeksi Pärnuun, Tarttoon ja Viljantiin.⁶

Järjestäessään Tallinnassa sotajoukkoaan Kaarle herttua pyysi Farensbachilta selvää ilmoitusta, aikoivatko puolalaiset säilyttää rauhan. Tämä vastasi kuitenkin, että

¹ Anteckningar af Karl Gyllenhjelm. Historiska Handlingar XX, 322.

² J. Werwing. Sigismund och Karl IX:s Historier II, 26.

³ Edward Delwig oli sittenmin maaneuvoksena Virossa ja tämän maan aatellislippueen ratsumestarina. Suku oli viidennellätoista vuosisadalla muuttanut Westfalenista Itämeren maakuntiin. Werwing l.c., II, 27.

⁴ Werwing l.c., II, 27. -- Palkattujen saksalaisten ratsumestareina mainitaan m.m. Ewald von Meiden ja Frans Treiden.

⁵ Yrjö Farensbach oli syntyperältään Itämerenmaakuntien saksalaisia ja oli saanut kasvatuksensa Ruotsissa. Sotilasuralle aikaisin antautuen hän taisteli ensin hugenottien puolella Ranskassa ja oli sitten ollut Alankomaiden, Venäjän, Tanskan ja lopuksi Puolan palveluksessa. Vuonna 1598 hänet oli nähty Sigismundin lähimpänä miehenä Ruotsin retkellä. A. Korhonen, Puolan puolustussota Liivinmaalla vuosina 1600--1601 (Hist. Arkisto XL 8 ja 9). -- Nordisk Familjebok.

⁶ A. Korhonen l.c. 25 ja 26.

hän ei voinut sanoa hallituksensa aikeista mitään, ennen kuin oli saanut Puolasta ohjeet.¹ Silloin Kaarle herttua aloitti sodan lähtien Tallinnasta valloittamaan Sigismund kuninkaalta Itämeren rannalla sijaitsevaa Pärnua. Hän saapui kaupungin läheisyyteen syyskuun 8 p. Neljättä viikkoa kestäneen piirityksen jälkeen linna nälänhädän pakottamana antautui (lokakuun alussa) ehdolla, että ne Pärnun asujamet, jotka eivät tahtoneet jäädä sinne, saivat vapaasti lähteä pois. Varusväestä useat unkarilaiset ja puolalaiset heitukat² suostuivat rupeamaan herttuan palvelukseen.

Valloituksen jälkeen Kaarle herttua lähetti Pärnusta Puolan säädyille kirjeen, jossa hän koetti selittää, mistä syystä hän oli ryhtynyt hyökkäyssotaan. Hän lausui siinä: »Muistatte, että me muutamia kertoja olemme kirjoittaneet kuninkaallenne samoin kuin teillekin pyytäen tietoa, tahdotteko pysyä hyvässä naapuriystävyydessä, niinkuin me puolestamme haluamme. Mutta koska meitä ei tähän saakka ole pidetty sen arvoisena, että meille olisi pienimmälläkään sanalla vastattu, vaan kirjeidemme tuojat on siellä pantu kovaan vankeuteen, josta voimme havaita, että emme Puolan ruunulta saata odottaa mitään hyvää, niin meidän on ollut pakko saapua tähän maakuntaan joku määrä sotaväkeä mukanamme. Ja vaikka me, ennenkuin lähdimme liikkeelle, olimme kirjoittaneet Liivinmaan säädyille ja niillekin, jotka täällä Pärnussa ovat asuneet, ehdottaen rauhallisia keinoja, niin he vain ilmoittivat, että heillä ei ollut valtaa keskustella kanssamme, tahtoen lykätä asian Puolan kuninkaan ja teidän päätettäväksenne.

¹ Näin esittää asian Werwing (l.c. II, 26). — Hiärn taas kertoo (l.c. 382), että Farensbach ei antanut mitään vastausta, vaan vangitsi herttuan sanansaattajan ja lähetti hänet Puolaan.

² Heitukoiksi ja haitukoiksi sanottiin siihen aikaan unkarilaisia (ja puolalaisiakin) seikkaillijoita, jotka pitivät sotapalvelusta ammattinaan.

Edistääksemme Ruotsin rauhaa ja lepoa (!) olemme sen tähden tulleet rajan poikki tänne, mutta linnan ja kaupungin asukkaat ovat kohdelleet meitä vihollisina, niin että meidän on täytynyt käyttää heitä vastaan sopivia keinoja, ja lopuksi olemme pakottaneet heidät luovuttamaan meille sekä kaupungin että linnan, mitkä aikoinaan otettiin Ruotsilta petoksella. Semmoisten mielenilmausten johdosta, joita täällä on meitä vastaan tapahtunut, emme saata muuta odottaa kuin vihollisuutta, vaikka emme ole tahtoneet antaa vähintäkään syytä verenvuodatukseen. Jos te kuitenkin vielä tahdotte ylläpitää ystävyyttä meidän ja Ruotsin ruunun kanssa, niin me puolestamme olemme siihen suostuvaisia. Mutta jos te vasten luuloamme ette ole tähän taipuvaisia, niin meitä ei voida moittia siitä, että meidän tästä lähtien täytyy kaikkivaltiaan Jumalan avulla ryhtyä semmoisiin toimiin, jotka meille ja Ruotsin ruunulle ovat tarpeen.» Kirje oli päivätty Uudessa Pärnussa 6 lokakuuta 1600.¹ Ei ole vaikea arvata, mitä Puolassa sellaisesta selityksestä ajateltiin. Valtiopäivillä, jotka pidettiin Varsovassa helmi- ja maaliskuussa 1601, päätettiin nyt ryhtyä taisteluun Ruotsia vastaan. Vallanhimoinen Kaarle herttua oli siten hyökkäyksellään syössyt Ruotsin sotaan, joka kenties olisi ollut vältettävissä, jos hän olisi tyytynyt niihin Viron linnoihin ja maakuntiin, jotka olivat edellisenä syksynä ja talvena joutuneet Ruotsin haltuun, sillä Puolan säädyt eivät olleet alussa tahtoneet myöntää Sigismund kuninkaalle sotaa varten tarvittavia varoja.

Siihen aikaan, jolloin Kaarle herttua valmisti Pärnun retkeä, ohjaili Narvan päällikkö Pietari Stolpe sotatoimia Viron kaakkoispuolella. Hänen määräyksestään Henrikki von Ahnen lähti Poltsamaanlinnaa piirittämään ja saikin sen haltuunsa syyskuun 11 p. Seuraava yritys, johon itäi-

¹ S. A. Acta historica.

sellä rintamalla ryhdyttiin, oli Laiusen linnan piiritys. Henrikki von Ahnen näkyi väkinensä saapuneen sen edustalle syyskuun lopulla¹, ja Pietari Stolpe tuli sinne muutamia päiviä myöhemmin. Kun kaikki osastot oli saatu koolle, oli heillä siellä Aaretti Pentinpojan, Puotilan Antti Laurinpojan², Kasten Schaden ja Hannu de la Blanquen ratsumiehet, jotka luultavasti kaikki olivat suomalaisia, sekä von Ahnenin oma lippue, mutta jalkaväkeä oli vähän. Lauri Antinpojan, Lauri Pentinpojan ja Eerikki Humblen suomalaiset sotamiehet, jotka sen muodostivat, olivat hiljan otettuja sekä huonosti aseistettuja.³ Paitsi mainittua väkeä, josta isoin osa oli lähetetty Tallinnasta,⁴ näyttävät Laiusen luo tulleen Narvasta Willam Ruthwenin (Redvenin) skottilaiset ratsumiehet sekä saksalainen jalkaväen lippukunta, jonka päämiehenä Werner von Grull oli.⁵ Piirittä-

¹ von Ahnen Kaarle herttualle 13/IX ja 28/IX 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

² Antti Laurinpoika oli suomalaisen aatelislippueen ratsu-mestari.

³ Sen jälkeen kuin Stolpe oli lähtenyt Narvasta, tuli sinne lokakuussa Suomesta kaksi lippukuntaa jalkaväkeä, nimittäin Ambrosius Henrikinpojan savolaiset ja Eerikki Antinpojan hämäläiset sotamiehet. Nämä miehet, jotka kuuluivat Jesper Antinpojan rykmenttiin, olivat silloin sangen kurjassa tilassa. He valittivat Kaarle herttualle, että he olivat kaksi vuotta kärsineet nälkää ja että he eivät Narvaan tultuaankaan olleet neljäentoista päivään saaneet mitään elatukseksen, jonka tähden heidän oli ollut pakko myödä vaatteensa; heidän raha- ja vaatepalkkaansa hallitus ei ollut maksanut kymmeneen vuoteen. Kun samanlaista tapahtui muissakin osastoissa, ei ole ihme, että väessä syntyi tyytymättömyyttä. — Ambrosius Henrikinpoika ja Eerikki Antinpoika herttualle 6/XI 1600. R. A. Livonica. Skrifvelser från Narva slott till K. M. — Olavi Brynielinpoika, karjalaisen lippukunnan päämies, herttualle Narvasta 13/XII 1602. R. A. Livonica l.c.

⁴ Mauri Leijonhufvud Kaarle herttualle 16/IX ja 5/X 1600. Livonica R. A.

⁵ Mauri Leijonhufvud Kaarle herttualle 24/IX 1600 Livonica R. A.

jät eivät olleet voineet kuljettaa muuta tykistöä mukanaan kuin 4 tulinuolipyssyä ja 2 haukkatykkiä (falkonettia). Kuitenkin saatiin eräs linnan puutorni sytytetyksi tuleen ja poltetuksi. Laiuse oli aivan vähäpätöinen linna, mutta puolustautui urhoollisesti. Lokakuun 20 p. sen kuitenkin täytyi antautua. Lähtiessään Stolpe asetti sinne Hannu Brakelin päälliköksi sekä 200 ruotsalaista ja suomalaista sotamiestä varusväeksi. Hän sai silloin käskyn viedä pääjoukkonsa herttuan luo.¹

Järjestettyään Pärnun hallinnon Kaarle herttua johti sotajoukkonsa sisämaahan käyden siellä ensin Viljannin kimppeun, jossa oli puolalaisia, unkarilaisia ja saksalaisia varusväkenä. Kun oli tultu kaupungin edustalle, lähetettiin sinne (lokakuun 22 p.) sanansaattaja vaatimaan, että se oli annettava Ruotsin haltuun. Linnalaiset pyysivät silloin miettimisaikaa. Se myönnettiin heille, mutta seuraavana päivänä he sytyttivätkin kaupungin palamaan pakotettuaan porvarit tulemaan linnaan. Kolmantena päivänä ruotsalaiset ampuivat linnaan muutamia tulipalloja. Varusväen sammuttaessa tulta piirittäjät pääsivät sen huomauttamatta kiipeämään erääseen torniin saaden siten linnan valloitetuksi.² Kaarle herttua viipyi Viljannissa muutamia päiviä. Sinne toi Pietari Stolpe hänelle suomalaisen sotaväen, niin että Ruotsin armeija nyt oli koossa. Sen miesluvusta ei meillä ole luotettavia tietoja.³ Viljannista kolmen peninkulman päässä oleva Karksi joutui myöskin herttuan valtaan, mutta kelirikon tähden keskeytettiin sen jälkeen

¹ Stolpe Kaarle herttualle 21/IX. 8/X. 20/X ja 27/X 1600. R. A. Ingrica l.c. — V. R. Kirje Pietari Stolpelle 23/X 1600.

² V.R. Vastaus lähettiläille 27/X 1600. — Mankell erehtyy sanoessaan, että Viljannin antautuminen tapahtui marraskuun keskivaiheilla.

³ Werwing arvioi tosin (l.c. 32) herttuan sotavoiman 30,000 mieheksi, mutta hänen ilmoittamastaan lukumäärästä voidaan luullakseni tinkiä toinen puoli.

sotatoimet vähäksi aikaa ja väki hajoitettiin linnaleiriin. Herttua itse meni Paidelintaan, jossa hän oleskeli joulun tienoille asti.

Siellä Kaarle herttua teki lopullisen sovinnon sotajoukossa olevain suomalaisten aatelismiesten kanssa, jotka olivat taistelleet häntä vastaan Sigismundin palveluksessa. Arvi Henrikinpoika Horn, Yrjö Henrikinpoika Horn, Arvi Tönnenpoika Wildeman ja Puotilan Antti Laurinpoika olivat kirjoittaneet hänelle Karksista pyytäen, että hän antaisi heille takaisin maatilat, jotka he olivat perineet vanhemmiltaan tai saaneet edellisiltä hallitsijoilta ja jotka heiltä sisällisten levottomuuksien aikana oli otettu.¹ Herttua suostui heidän pyyntöönsä ja julisti sen ohessa avoimella kirjeellä, että kaikki suomalaiset aatelmiehet, jotka olivat seuranneet häntä sotaretkelle, olivat perheineen hänen ruhtinaallisessa suojeluksessaan ja saivat pitää perintötalonsa sekä muut tilansa.²

Samana päivänä, jona mainittu julistus annettiin, Kaarle herttua määräsi, että Suomessa joka viidennen täysi-ikäisen miehen tuli olla valmis vaadittaessa saapumaan sotapalvelukseen. Asian tärkeyden vuoksi toimitettiin siitä kansallemme tieto suomenkielisellä kirjelmällä.³

¹ Yllämainitut herrat Kaarle herttualle 21/XI 1600. R. A. Skrifvelser till konungen.

² V. R. Vastaus suomalaisille aatelmiehille 30/XI 1600. Avoin kirje, koskeva suomalaisten aatelmien maatiloja 30/XI 1600 (Waaränen l.c. I, 95 ja 97).

³ Meidän kiehellämme kääntyi hallitus niinä aikoina ani harvoin kansan puoleen. Kyseessäoleva kirjelmä, joka on monessa suhteessa mielenkiintoinen ja josta on jäljennös Laguksen kokoelmassa, Suomen valtioarkistossa, seuraa tässä semmoisenaan:

»Mö Carl, Jumalan Armon kanssa Rodzin Rijkin Perillinen Försti, Herttua Södermanin maallen, Näricke ia Wärmelandh, Tiemmä tiettevexi, että se nijn caikin asioin tädhen, quin tapachtua taidha, Tarpellinen on, Että sotaueki pitä valmissa pidettämän, nijn hijfuin Suomenmaalla, quin muullakin koko Rädzin Rijkis. Jotka taitais wariellusta tedhä, Coska se Jossakin paikas

Joulukuussa, kun talvi oli vakaantunut, päätettiin mennä Tarton linnaa piirittämään. Siinä tarkoituksessa Pietari Stolpe lähti Narvasta viemään suomalaista väkeä

taruittaisin. Sentächden olema mö Armolliseste käskenet, ia päällen pannot, meidhän rackaimā, wapamiehen, uskollisen Neuvon andaian, Ja ionga mö meidhän seiām asettanet olemma Wijburin Linnan Ja maacunnan ylitze Axell Rijningh, Että hän soueliast, Ja caiken ahkerudhen canssa, pitā puhetta pitämän, meidhän uskollisien alimaisin canssa, ylitze caiken suomen maan, että hōö vluos teke .Joka vijdenneldā Jouselda ychden miehen, quin walmis oleman pitā, coska nijtä taruitan ia anotan, Ja pitā sentädhen, nijn laijtettaman että ne neliā joustā sen wijdhennen pitā vluos tekemän waatten Ja sota asuitten canssa, möskin heidän elatoxeins, ia ruan canssa, nijn kauuan quin hōö heidhän kotonan heidhän tykenens ouat, Mutta Coska Heidhän iongun Tougin ja Reisun päällen, Rādzin Rijkin wihollisia wastan, mäнемän pitā, nijn mö tachdom Heidhän anda, saadha, sen modoisin palkann Rahas ia waatteis, quin muillinkin Knichdillen annetan nimittheinn kuusi kynärätä werka Ja cahdexan marcka raha, Ja Hedän palckans aika pitā luuttaman sijtä aijasta, quin hōö uluos lächteuet Reisun päällen, Ja pitā saaman nijn kauuan, quin hee ulkona ouat, Mutta coska he tuleuat taass kotianss, iällens, nijn heidhän pitā, quin ennekin sanottu on, nijldhā neliältā iouiselta, waatten ia elatoxen saaman, On siis sentächden meidän Armollinen tacktop, että tōö nöyrest cuuletta, ia wskotta, caicki ne asiatt Joita meidhän uskottu mies teidhän canssaņa puhetta pitā, ia neijtteket, caiken nijdhen asioin tädhen nöyrydhen, iota mö mös armollisesta teildā toiuomma. Lijatteckin, coska se tapachtu teillen itzellen ja coko Rādzin Rijkin parahaxi ia hijfuāxi, Caicken muodhon nijn laijttain, että sama sota wāki caickin nopiamast tule uluos techdyx, hijffuin sota asehin canssa, quin parahin taida ia machdollinen on, Jotka sijttā Ruoti kundhan Ja fāniekän iaettaman pitā, Nijn mös pitā meidhän uskotun miehen Neuooman, manaman ia käskemän Caicki ne muutt meidhän uskolliset alemaiset, quin kotia iāānet, että hōökin eij sitä wehemen huollittauat, idze cukin Idzellens, Sotha asuia, iott hee machtaisit, olla valmit, coska Taruis nijn waati, Niin tōö sen tiettä quin meillen otollinen on, Ja caichellen Rādzin Rijkillenn, nijn quin teillen idzellekin, tarpelline. Kiriotethu Wuiten Stienin linassa kolmekymmennen Päuen Nouembris āhr 1601.» Carolus.

Kuten huomataan on vuosiluku väärin merkitty jäljennökseen.

Gyllenhielmille, jonka joukot majailivat Poltsamaanlinnan tienoilla. Stolpen mukana oli Ambrosius Henrikinpojan lippukunta (344 miestä Pienestä-Savosta), Antti Niilonpojan lippukunta (388 miestä Suursavosta) ja eräs lippukunta, jonka päämiehen nimestä ei saada selvää (siinä oli 119 miestä). Narvaan jäi silloin varusväeksi ainoastaan kaupungin lippukunta (159 miestä) sekä Olavi Brynielinpojan karjalainen lippukunta (221 miestä) eli yhteensä 383 miestä.¹ Herttua määräsi, että Juhani Derfelt oli oleva Narvan päällikkönä, sillä aikaa kuin Stolpe oli sieltä poissa, ja Jaakko Hill asetettiin Derfeltin jalkaväki-rykmentin everstiksi.²

Pietari Stolpe tuli joulukuun 10 päivän tienoilla Jesper Antinpojan kanssa Poltsamaanlinnaan, ja sieltä he Kaarle Gyllenhielmin seurassa riensivät Tarton edustalle. Niiden osastojen joukossa, jotka määrättiin menemään sinne, oli m.m. neljä ratsuväen lippuetta, jotka Puotilan Antti Laurinpojalla oli Karksissa, sekä Smaalannin ja Länsigötlannin ratsumiehet, jotka majailivat Viljannin ympäristöllä.³ Kaarle herttua itse saapui Tarton lähistölle 23 p. joulukuuta tuoden mukanaan järeän tykistön sekä enemmän jalkaväkeä.⁴ Kun oli saatu rakennetuksi kolme patteria, joista yksi oli luoteispuolella, toinen itäpuolella ja kolmas eteläpuolella Tarttoa, ruvettiin sitä ankarasti ampumaan joulupäivänä⁵, ja joulukuun 27 p. linnan päällikkö Hermanni Wrangel suostui sopimukseen, jonka mukaan

¹ Pietari Stolpe herttualle 2/XII 1600. R. A. Ingrica, Skrifvelser från ståthällare i Narva till K. M. 1581—1611.

² V. R. Juhani Derfeltin valtakirja 11/XII ja Jaakko Hillin valtakirja 12/XII 1610.

³ V. R. Vastaus Kaarle Kaarlenpojalle 14/XII 1600. Kamarijunkkari Lindorm Ribbingin valtakirja sam. p.

⁴ Werwing l.c. 32.

⁵ Kaarle Gyllenhielm ja Pietari Stolpe olivat komentajina eteläisellä patterilla, Samuli Niilonpoika ja Jesper Antinpoika itäisellä sekä Niilo Kijl pohjoisella.

Tartto joutui Ruotsin valtaan. Wrangel sekä Tarton piirin aatelislippue, jonka ratsumestarina hän oli, menivät nyt herttuan palvelukseen. Linnan päälliköksi määrättiin eräs Klaus Meks.¹

Seuraavan vuoden alussa Kaarle herttualla oli Tartossa ainakin kuusi lippuetta kotimaista ratsuväkeä, nimittäin hovilippue sekä Maunu Stolpen, Sigge Arvinpojan, Henrikki von Ahnenin, suomalaisen Pentti Laurinpojan² ja Aaretti Pentinpojan³ lippueet. Samaan aikaan Hannu de la Blanquen⁴ ja Hermannin von Bürenin lippueet olivat Vönnussa. — Mitä herttuan jalkaväkeen tulee oli hänellä silloin Tartossa sotamiehiä yhdeksästä rykmentistä, joiden eversteinä olivat Niilo Kijl, Samuli Niilonpoika, Risto Somme⁵, Jaakko Hill,⁶ Henrikki Liewe, Hannu Feisak (Vegesack), Jesper Antinpoika Kruus⁷, Antti Stuart⁸ ja Tapilan Juhani Pentinpoika.⁹ — Ulkomaista väkeä mainitaan Tartossa olleen m.m. Willam Ruthwenin skottilaiset

¹ Historiska Handlingar XX, 331 ja 332. — Werwing l.c. II, 33. — Mankell l.c. II, 11, 102 ja 103.

² Toinen Pentti Laurinpoika, joka oli Länsigötlannin aatelislippueen ratsumestari, oli kenties myöskin väkinensä Tartossa.

³ Aaretti Pentinpoika kuoli jo maaliskuussa 1601 Tartossa.

⁴ Hannu de la Blanquen ratsumiehet olivat kotoisin Suomesta.

⁵ Niilo Kijlin ja Risto Sommen rykmentteihin kuului kumpaiseenkin m.m. 50 puolalaista.

⁶ Jaakko Hillin rykmentissä olivat m.m. Sven Juhonpojan ja Pekka Pietarinpojan pohjalaiset lippukunnat.

⁷ Hänen rykmentissään olivat Antti Niilonpojan ja Ambrosius Henrikinpojan savolaiset lippukunnat.

⁸ Antti Stuartin rykmenttiin kuuluivat Matti Eerikinpojan ja Siivartti Antinpojan lippukunnat. Edellinen lippukunta oli joko Länsipohjasta tai Suomesta kotoisin, jälkimmäisessä oli sekä ruotsalaisia että suomalaisia sotamiehiä.

⁹ Hannu Pentinpojan rykmentin sotamiehet olivat kaikki suomalaisia. Siitä olivat kyseessäolevana aikana Pietari Matinpojan, Antti Öndenpojan(?) ja Lauri Pentinpojan lippukunnat Tartossa. Kamariarkisto, Provianträkenskaper, Fälttag i Östersjöprovinserna 1581—1605.

ratsumiehet ja kapteeni Grullin saksalaiset sotamiehet. — Vielä kuului Kaarle herttuan Tartossa olevaan sotajoukkoon 104 tykkimiestä ja näiden kahdeksanmiehinen päällikkökunta.

Kaarle herttua oli siihen aikaan, jolloin hän lähti Tarton retkelle, määrännyt jokseenkin suuren joukko-osaston menemään Tapilan Juhani Pentinpojan johdossa etelään päin käskien tämän yrittää Wolmarin ja Vönnun valloitusta, jotka linnat sijaitsivat suuren Valgasta Riikaan päin vievän valtatie varrella.¹ Juhani Pentinpojan tuli myös valvoa, että puolalaiset eivät voisi huomaamatta päästä piiritetyn Tarton avuksi Väinäjoen puolelta. Oli näet kuultu, että puolalaista sotaväkeä oli tullut Liivinmaan etelärajalla olevaan Kokenhusenin linnaan. Juhani Pentinpojan oli otettava mukaansa Yrjö Henrikinpoika Hornin, Puotilan Antti Laurinpojan, Kasten Schaden ja Aaretti Pentinpojan suomalaiset ratsumiehet² sekä oman rykmenttinsä suomalainen jalkaväki ja Henrikki Liewen sotamiehet. Arvi Henrikinpoika Hornille ja Arvi Tönnenpoika Wildemanille herttua kirjoitti, että heidänkin oli ratsumiehineen riennettävä Juhani Pentinpojan luo. Samalla saksalainen Mauri Wrangel ja Hannu de la Blaque saivat käskyn viedä sinne Niilo Germundinpojan ruotsalaiset ja Ewald von Meidenin saksalaiset ratsumiehet sekä

¹ Juhani Pentinpoika oli vähää ennen (marraskuussa) valloittanut Trikatan pienen linnan, joka oli Wolmarista pari peninkulmaa itäänpäin. Juhani Pentinpoika Kaarle herttualle Ermesistä (Härkämäestä) 29/XI 1600, Gottlundin kopiokirja S. A. — V. R. Kirje Arvi Henrikinpojalle ynnä muille 6/XII 1600.

² Antti Laurinpoika oli, kuten jo on mainittu, Suomen aatelislippueen ratsumestari; Yrjö Henrikinpojan miehet olivat kotoisin Pohjois- ja Etelä-Suomen maakunnista sekä Ala-Satakunnasta, Kasten Schaden miehet Hämeestä.

Paavali Yrjönpojan norrlantilaisen jalkaväki-rykmentin.¹ Siten saatiin kokoon 2000 miestä.²

Tämän väen kanssa Juhani Pentinpoika ja Mauri Wrangel tekivät joulukuun lopulla yrityksen Vönnun valloittamiseksi, jossa linnassa sanottiin olevan vain 700 miestä Dembinskin johdossa. Saatuaan tiedon, että suuri vihollisjoukko oli tulossa, hän oli päättänyt viedä väkensä linnasta ja pannut jo kuormastonsa menemään Riikaan päin. Ruotsin väki saapui juuri kun hän oli lähtemässä. Se riensi heti esikaupunkiin ja rupesi siellä ryöstämään luullen, että puolalainen ratsuväen joukko, joka oli asetunut kaupungin läntisen portin eteen ja jossa oli 400 miestä, ei uskaltaisi käydä ylivoiman kimppuun. Mutta kun tämän joukon päällikkö Ludwig Weiher näki vihollisensa hajautuneina ja epäjärjestyksessä, niin hän tekikin äkkinäisen hyökkäyksen heitä vastaan sillä seurauksella, että kaksi lippuetta³ Hannu Pentinpojan huoveista heti lähti pakoon. Hänen jalkaväkensä piti kuitenkin urhoolisesti puoliaan, ja ratsumestarit saivat kehoituksillaan muut ratsuväen lippueet tekemään vastarintaa. Taistelua kesti sitten pari tuntia, kunnes kaikki Hannu Pentinpojan ratsumiehet pakenivat kentältä, jättäen jalkamiehet vihollisten surmattaviksi.⁴ Suurin osa voitettuja koetti pelas-

¹ V. R. Hannu Pentinpojan valtakirja 3/XII 1600. Kirje Arvi Henrikinpojalle ynnä muille 6/XII. Vastaus Hannu Pentinpojalle 12/XII.

² Farensbachin saamain tietojen mukaan oli Hannu Pentinpojan ratsuväessä lisäksi Vilhelmus Spiegelin (Spegelin) lippue. A. Korhonen, l. c. 44.

³ Hiärn sanoo (l. c. 383), että pakoon lähteneet ratsumiehet olivat saksalaisia.

⁴ Ottelussa oli eräs suomalainen sotamies — kuten Dembinski, joka sittemmin joutui ruotsalaisten vangiksi, kertoi — osoittanut tavatonta urhoutta. Hän puolustautui kauan aikaa puukko kädessä yksin vihollisjoukkoa vastaan huutaen, että hän enemminkin tahtoi kuolla kuin antautua vangiksi.

tua kaupungin läheisyydessä olevan Koivajoen yli, mutta kun jää ei vielä kaikin paikoin kannattanut, hukkuivat useat heistä veteen.¹ Verilöylystä pelastuneet kokoontuivat sitten Karksiin.

Mahdotonta lienee saada varmoja tietoja, kuinka suuri meikäläisten mieshukka oli Vönnun taistelussa.² Kaarle herttualle ilmoitettiin, että 300 miestä hänen väestään oli siinä menettänyt henkensä. Ratsumestari Viljami Spegel näyttää olleen kaatuneiden joukossa. — Puotilan Antti Laurinpoikaa ammuttiin olkapäähän ja vatsaan, niin että hän putosi hevosen selästä ja jäi makaamaan vihollisten ympäröimänä. Hänen poikansa, joka näyttää olleen luutnanttina sotajoukossa, sai kuitenkin kahden miehen auttamana hänet viedyksi taistelupaikalta ja siten pelastetuksi. — Hannu de la Blaque, Pontus de la Gardien sukulainen, joka Juhani III:n hallitessa oli jonkun aikaa ollut ylipäällikön sijaisena Virossa, jäi haavoittuneena kentälle.³

Näimme, että Weiherin hyökkäys tuli yllätyksenä Ruotsin väelle. Toinen syy tämän väen tappioon oli siinä, että puolalaisilla oli paremmat aseet.

Farensbach piti Ruotsin sotaväen taistelukykyä aivan ala-arvoisena. Hänen mielestään Kaarle herttuan sotajoukko oli puutteellisesti varustettu ja muutoinkin huo-

¹ Juhani Pentinpoika, Mauri Wrangel, Kasten Schade ja Niilo Germundinpoika Kaarle herttualle Karksisista 30/XII 1600. S. A. Gottlundin kopiokirja. — Kaarle Gyllenhielmin muistiinpanot (Historiska Handlingar XX, 333). — V. R. Vastaus Juhani Pentinpojalle ynnä muille 1/I 1601. Kirje Akseli Rynningille 7/I 1601. — Hiärn l. c. 383. — Werwing l. c. II, 33 ja 34. — A. Korhonen l. c. 42—47.

² Tammikuun 15 p. ilmoitti Puotilan Antti Laurinpoika Kaarle herttualle, ettei ainoatakaan Vönnussa kaatuneista oltu haudattu, vaan ne makasivat kentällä lumen peittäminä.

³ Historiska Handlingar XX, 331. — Werwing l. c. II, 34. — De la Blaque tavataan seuraavana vuonna Sigismundin palveluksessa.

nossa kunnossa. Tähän hänen vakaumukseensa perustui eräs sodan jatkamista koskeva, laajalle tähtäävä suunnitelma, jonka hän vuoden 1600 lopulla kirjallisesti esitti Sigismund kuninkaalle. Hän ehdotti, että Puolan sotaväki heti saisi ryhtyä ratkaisevaan taisteluun ja että hänelle tätä varten lähetettäisiin joku määrä lisäväkeä Puolasta. Voitollisen taistelun jälkeen puolalaisten tulisi, hän sanoi, mennä jäätä myöten Suomeen, josta sotaväki oli viety Liivinmaalle. Suomessa oli saaristoon kiinnijäänyt Ruotsin laivasto poltettava ja maa otettava kuninkaan haltuun. Seuraavana keväänä saatettaisiin Puolan sotajoukko lähettää Ruotsiin. Semmoinen oli Farenbachin ehdotus, mutta sen toimeenpanosta ei tullut mitään. Hän ei saanut apuväkeä Sigismundilta, joka ei muutoinkaan näytä pitäneen lukua hänen neuvostaan.¹

Saatuana tiedon Ruotsin väkeä Vönnussa kohdanneesta onnettomuudesta Kaarle herttua vei (tammikuussa 1601) armeijansa Tartosta keskiseen Liivinmaahan valloittaen siellä Wolmarin linnan.² Vönnu avasi porttinsa vastarintaa tekemättä, ja pian sen jälkeen myöskin lähellä oleva Rauna (Ronneburg) sekä eräät pienemmät linnat antautuivat herttuan väelle.³ Talvi esti sitten muutamaksi aikaa sotaväen liikkeitä, ja herttua palasi helmikuun keskivaiheilla Tarttoon.⁴

¹ A. Korhonen, l. c. 34–36.

² Matkalla sairastui ja kuoli kenttämarsalkka Otto Ykskul, ennenkuin saavuttiin Wolmariin.

³ Historiska Handlingar, XX, 334–336.

⁴ Tartossa ollessaan hän määräsi Frans Treidenin ratsumiehet ja erään englantilaisen lippueen sekä 1,000 suomalaista jalkaväen miestä jäämään Vönnun linnaan varusväeksi. Wolmarissa pidettiin toistaiseksi Ewald von Meidenin lippue ja 500 suomalaista sotamiestä. Ruotsalainen jalkaväki hajoitettiin Tarttoon, Viljantiin, Paidelintaan, Haapsaluun, Koluvereen ja Lihulaan. Herttua aikoi laskea ne kaikki kotiin, kohta kun meri aukeni, ja tilata niiden sijaan uutta väkeä. V. R. Vastaus ratsumestareille 20/II 1601.

KOLMAS LUKU.

Kaarle herttua ja hänen sotajoukkonsa Väinäjoen varrella vuonna 1601.

Maaliskuussa 1601 ruotsalaisten sotatoimet alkoivat uudestaan. Wolmarin, Vönnun ja Raunan linnojen antautumisen jälkeen oli heillä tie auki Liivinmaan etelärajalle. Siellä olivat Väinäjoen varrella sijaitsevat Riian ja Kokenhusenin linnat puolalaisten tukikohtina. Päätettiin ensin lähteä viimeksimainittua linnaa valloittamaan.

Puolalla oli vielä vuoden 1601 alkupuolella aivan vähän väkeä Liivinmaassa. Farensbachin käytettävänä oli ainoastaan jokin vähäinen osasto liiviläisiä aatelismiehiä, pieni joukko suomalaisia, jotka olivat tulleet sinne herttuan vihaa paeten¹, sekä 50 jalkamiestä, jotka Riian kaupunki oli antanut hänelle henkivartijoiksi. Dembinskin komennossa olleet liettualaiset ratsumiehet, joita oli 600, olivat vetäytyneet Vönnusta Kokenhusenin kautta Väinäjoen taakse.² -- Ruotsalaisten näytti siis olevan helppo tehdä valloituksia.

Kaarle herttualta helmikuussa saamansa käskyn johdosta Kaarle Gyllenhielm ja Pietari Stolpe veivät talvimajoilla olleen väkensä Kokenhusenin edustalle ja alkoivat rakennettuaan kaksi suojaketta sinne tuomiansa kevyitä tykkejä varten ampua kaupungin varustuksia. Kun oli

¹ Mainittakoon tässä, että Farensbach puhui kiittäen suomalaisten uskollisuudesta ja sitkeydestä.

² A. Korhonen l. c. 49 ja 51.

saatu törmäkkeet muutamin paikoin rikotuiksi, ryhdyttiin maaliskuun 12 p. rynnäkköön. Samuli Niilonpoika ja Risto Somme johtivat ruotsalaisia; suomalainen väki, jonka päällikköinä olivat everstit Jesper Antinpoika Kruus ja Hannu Pentinpoika, hyökkäsi törmäkkeille Väinäjoen puolelta.¹ Taistelu päättyi siten, että kaupunki joutui piirittäjien haltuun, mutta puolalainen varusväki sulkeutui varsinaiseen linnaan. Maaliskuun 21 päivän tienoilla Kaarle herttua, jolle oli tuotu lisäväkeä Suomesta, itse saapui kaupunkiin. Linnaa vastaan tehtiin sen jälkeen kolme rynnäkköä.² Eräässä sellaisessa hyökkäyksessä muutamat suomalaiset sotamiehet menivät tikkaita myöten linnan edessä olevaan hautaan ja kapusivat auki jätetylle muurin ovelle ruveten sieltä pitkällä pyssyllään ampumaan vihollisia.³ Havaittiin kuitenkin lopuksi, että linnaa ei voitu valloittaa rynnäköillä, ja päätettiin sentähden panna se saarroksen ja estää sen varusväeltä muonantuonti. Kun herttua huomasi, että piiritys tulisi kestämaan kauan, niin hän lähti Kokenhusenista määrättyään 31 p. maaliskuuta Hannu Pentinpojan ja Risto Sommen⁴ siellä olevan sota-

¹ Suomalaisesta väestä, jota silloin oli Kokenhusenin edustalla, ei tiedetä muuta kuin että siihen näyttävät kuuluneen Pitkän Steenin (Steen Maununpojan?) ja Pekka Pietarinpojan pohjalaiset sekä Hannu Mikonpojan ahvenanmaalaiset sotamiehet. V. R. Kirje Kaarle Kaarlenpojalle Antslasta (Antsenista) 5/III 1601.

² Gustaf Tranér, Konung Carl IX:s fälttåg i Livland år 1601-
Mankell l. c. II, II, 107.

³ Historiska Handlingar XX, 340.

⁴ Ruotsalainen Risto Somme (Some) oli urhoollinen sotilas, mutta petollinen ja raakamainen luonteeltaan. Hänen sanotaan olleen vuonna 1603 salaisissa keskusteluissa Sigismundin kanssa, ja vuonna 1611 hän kavalisti luovutti Kalmarin linnan tanskalaisille. Nordisk Familjebok. -- Sommen raakuudesta kerrotaan, että hän surmautti 16 tai 20 puolalaista, jotka oli vangittuina tuotu Kokenhuseniin. Nuo onnettomat riisuttiin alasti ja viskattiin linnan varusväen nähden kaupungin törmäkkeiltä Väinäjokeen, josta jää silloin oli lähtemässä. Ne, jotka eivät hukkuneet veteen, ammuttiin kuoliaiksi. Historiska Handlingar XX, 342.

väen päälliköiksi.¹ Edellinen näistä ei kuitenkaan näytä jääneen pitkäksi aikaa kaupunkiin. — Pietari Stolpe, joka eräänä iltana oli mennyt linnan varustuksia tutkimaan, menetti yrityksessä henkensä.

Herttuan lähdettyä Gyllenhielm vei sen osan sotajoukosta, jota ei voitu pitää Kokenhusenissa, neljän peninkulman päässä olevaan Erlan linnaan. Tänne sijoitettiin noin 1,000 miestä jalkaväkeä, ja ratsuväki, jota oli noin 4,000 miestä, majoitettiin maaseudulle Erlan lähistöön.²

Seuraavina viikkoina mainitaan Kokenhusenin kaupungissa olleen 2,000 miestä jalkaväkeä, jota everstit Jesper Antinpoika ja Risto Somme johtivat, sekä noin 500 uplantilaista ratsumiestä,³ joiden päällikkönä oli Hermann von Büren.⁴

Sen jälkeen kuin Puolan säädyt olivat Varsovan valtiopäivillä helmikuussa 1601 vihdoinkin myöntäneet Sigismund kuninkaalle väkeä ja varoja sotaa varten, toivat Vilnan voivodi Kristoffer Radziwill ja Samogetian staarosti Juhani Kaarle Chodkiewicz liettualaisen sotajoukon keväällä Vilnasta Väinäjoelle. Tämän sotajoukon saavuttua toukokuun 2 p.⁵ Kokenhusenin edustalle linnaa piirittävät ruotsalaiset vuorostaan joutuivat saarretuiksi. Gyllenhielmin onnistui tosin vielä toimittaa Erlasta osaksi aluksilla Väinäjokea myöten, osaksi maitse joku määrä muonavarvoja kaupunkiin, mutta kuitenkin saatiin siellä tuntea muonavarojen puutetta.⁶

Puolalaisten leiristä lähetettiin pian 1,000 ratsumiestä Sicjnskin johdossa hyökkäämään Erlan lähetyvillä majai-

¹ V. R. Hannu Pentinpojan ja Risto Sommen valtakirja 31/III 1601.

² Mankell, l. c. II, II, 108.

³ Historiska Handlingar XX, 341. — Wcrwirg l. c. II, 36.

⁴ Useissa asiakirjoissa on hänen nimenään von Biuren.

⁵ V. R. Vastaus Kokenhusenissa piiritetyille 9/V 1601.

⁶ Historiska Handlingar XX, 343. — Mankell, Öfversigt, II, II, 108 ja 109.

levan sotaväen kimppuun. Siellä syntyneessä kahakassa Ruotsin ratsuväki joutui tappiolle (toukokuun 23 p.). Gyllenhielmin täytyi sentähden jätettyään jalkaväkensä Erlan linnaan peräytyä ratsumiehineen Vönnuun.¹ Viholliset eivät yön pimeydessä huomanneet hänen lähtöään. — Eräs tuntematon Liivinmaan saksalainen, joka näyttää asuneen siihen aikaan Väinäjoen tienoilla, kertoo Erlan taistelusta seuraavaa. Ruotsalaiset olivat juominkia pitämässä, kun Sicinski liettualaisineen äkkiä ja odottamatta hyökkäsi heidän kimppuunsa. He ennättivät kuitenkin tarttua aseisiinsa ja ryhtyivät vastarintaan. Mutta Kaarle Kaarlenpoika joutui heti pelon valtaan² ja lähti pakoon jättäen väkensä, joka sen jälkeen voitettiin. Sicinski sai haltuunsa kaiken tavaran, mikä ruotsalaisten leirissä oli.³ — Moittiessaan Kaarle Kaarlenpoikaa pelkuruudesta liiviläinen kuitenkin puhui perättömiä; usein saatiin niinä vuosina nähdä, että Gyllenhielm oli yhtä urhoollinen kuin tunnontarkka sotapäällikkö.

Voittonsa jälkeen puolalaiset retkeilivät vapaasti onnettomassa Liivinmaassa ryöstäen ja hävittäen. Kamalia ovat aikakirjojen kertomukset Puolan sotamiesten silloin Liivinmaalla harjoittamasta ilkeväkivallasta. He raihosivat petomaisen julmasti talonpoikain kodeissa räätänten ja surmaten heitä.⁴ Kaarle herttuasta on sanottava, että hän kumminkin teki kaiken voitavansa pitääkseen Ruotsin sotaväkeä kurissa ja estääkseen sitä väkivallan

¹ Historiska Handlingar XX, 344—346. — Hiärn I. c. 387.

² »Carl Carlsen aber sobaldt er gesehen, das die Pohlen freudig daran gesetzt, hat er anstatt der standhaftigkeit ein hasenhertz bekommen und sich auf die schandtlose flucht begeben, sein volck vorlassen und sich aufs haus gemacht.» Kovin törkeä oli liiviläisen syytös.

³ A. Bergengrün, Eine livländische Relation über die Ereignisse in Livland 1599—1602 (Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. XVII, 136 ja 137.)

⁴ Mittheilungen XVII, 152. — Hiärn I. c. 385.

töistä. Hän käski muun muassa Liivinmaan hallinnollisten virkamiesten otattaa kiinni kaikki sotamiehet, jotka tavattiin maaseudulla ryöstämässä.¹

Kokenhusenista Kaarle herttua oli mennyt Tarttoon ja sieltä puolisonsa kanssa Tallinnaan, jonne hän kutsui Liivinmaan aateliston sekä kaupunkien edustajat valtiopäiville. Riikalaisiakin kehoitettiin lähettämään sinne valtuutettunsa, mutta he eivät suostuneet siihen. Tallinnassa liiviläiset, joita puolalaisten julma elämöiminen heidän maassaan oli ruvennut pelottamaan, lupasivat (toukokuun 28 p.) Ruotsin ruunulle alamaisuutta ja uskollisuutta.²

Saatuuan tiedon siitä vaarasta, johon hänen väkensä oli joutunut Kokenhusenissa, herttua kehoitti Gyllenhielmiä viemään sinne apua. Samalla hän antoi useille osastoille käskyn rientää kiireimmiten Gyllenhielmin joukkoon.³ Kaikki nämä osastot eivät kuitenkaan liene ajoissa

¹ V.R. Kirje maakuntain hallitusmiehille 2/III 1601.

² Hiärn I. c. 385 ja 386. — Bienemann on julaissut Kaarle herttuan huhtikuun 16 p. antaman kirjelmän, jossa säädyt kutsuttiin Tallinnaan valtiopäiville, sekä herttuan säädyille tekemät esitykset ja aateliston vastauksen näihin. Esityksissä puhuttiin puolustusta varten tarvittavista veroista, aateliston ratsupalveluksesta ja maan sisällisten olojen järjestämisestä. Fr. Bienemann jun., Zur Geschichte der livländischen Ritter- und Landschaft 1600-1602. Briefe und Aktenstücke. (Mittheilungen XVII, 514, 531 ja 537).

³ Niistä osastoista, jotka silloin määrättiin menemään hänen luokseen, olen nähnyt seuraavat mainittuina:

Pentti Laurinpojan, Henriikki Nykyrkan ja Henriikki von Ahnenin ratsumiehet. V. R. Näille ratsumestareille annettu valtakirja 7/V 1601.

Martti Klaunpojan ja Reino Engelin ratsumiehet. V. R. Vastaus Kokenhusenissa piiritetyille 9/V 1601.

Jesper Matinpoika Kruusin, Niilo Germundinpojan ja Hannu de la Blanquen lippueet. V. R. Kirje näille ratsumestareille 28/V 1601. — Niilo Germundinpojan sijaan asetettiin kuitenkin silloin Tiirikka Ykskul ratsumestariksi. V. R. Kirje Niilo Germundinpojan ratsumiehille 29/V 1601.

ennättäneet perille. Kun Gyllenhielm ei herttuan mielestä tarpeeksi jouduttanut lähtöään, niin hän sai siitä uudistettuja muistutuksia herttualta, ja viimein tämä vihoissaan lähetti hänelle ankaran varoituksen. Herttuan kirjeessä lausuttiin m.m.: »Sinä esität monenlaisia verukkeita. Kun saat väkeä, niin puuttuu sinulta muona, ja kun on muonaa, niin kaipaat ruutia ja lyijyä, vaikka olemme lähettäneet sinulle kaikkea, mitä olemme voineet ajatella sinun tarvitsevan. Tämmöiseen on sinun surkea sydämesi syynä. — Luultavasti sinä, kun saat nähdä vihollisen, et pysähdy ennen kuin Tallinnassa. Mutta jos sinä et nyt vie apua niille, jotka Kokenhusenissa ovat, niin et meissä koskaan enää tapaa armollista herraa etkä milloinkaan saa tulla silmiemme eteen.»¹

Koottuansa linnaleiripaikoista Vönnuun 4,000 ratsumiestä ja 800 miestä jalkaväkeä Gyllenhielm tämän väen kanssa sitten lähti vapauttamaan Kokenhusenin kaupunkiin suljettua osastoa. Kaupungin läheisyydessä hän koh-tasi viholliset, joiden joukko ei ollut sanottavasti suurempi kuin hänen omansa. Puolalaiset olivat kuitenkin paremmin aseistettuja kuin ruotsalaiset. Edelliset käyttivät pääaseinaan pitkiä keihäitä², jotka sen ajan taisteluissa vielä osoittautuivat sangen tarkoituksenmukaisiksi. Ruotsin huovit olivat varustetut pyssyillä, pistooleilla ja miekoilla³, eikä heillä ollut haarniskoita. Gyllenhielm neuvoi sentähden ratsumiehiään ryntäämään taistelun

Maunu iKijlin ratsumiehet. V. R. Valtakirja 29/V.

Gottskc (Gottshalk?) von Ahlefeldtin ratsumiehet. V. R. Valtakirja Hannu Maidelille ja Tiirikka Ykskulille 2/VI.

Virolaisten talonpoikien lippue. V. R. Valtakirja venäjänkielen tulkille Frans Tatzille 3/VI.

Mathias Hebornin (?) ja Olavi Juhonpojan jalkamiehet, jotka olivat Narvassa V. R. Kirje Narvan isännille 4/VI.

¹ V. R. Vastaus Kaarle Kaarlenpojalle 4/VI 1601.

² »lansar eller rännestakar.»

³ »Värja och dāgen.»

alkaessa täyttää laukkaa vihollisten kimppuun, ennen kuin nämä ennättäisivät ryhtyä hyökkäykseen. Laukaistuaan pyssyinsä meikäläisten oli — niin hän määräsi — tunkeuduttava heidän riveihinsä ja sitten taisteltava miekoilla heidän keskellään, sillä hän arveli, että puolalaiset ratsumiehet eivät voisi käyttää pyssyä eikä sapelia, kun heillä oli keihäs hoidettavana. — Ruotsin jalkaväen aseina oli vanhanaikaiset pitkät pyssyt, jotka ampuivat pieniä luoteja, sekä hilporit. Koska siltäkin puuttuivat keihäät, niin Gyllenhielm oli matkalla käsenyt sotamiesten hankkia neljän kyynärän pituisia seipäitä, joiden molemmat päät teroitettiin ja jotka ratsuväen hyökkäystä odottaessa saatettiin pystyttää maahan jalkamiesten suojaksi.¹

Taistelu tapahtui kesäkuun 17 p.² Ruotsalaisten rintama järjestettiin siten, että jalkaväki ja tykistö asetettiin keskustaan, ratsuväki molemmille sivustoille ja kuormasto taakse. Saksalainen Hermann Wrangel oli määrätty oikean sivustan päälliköksi, mutta kun hän heti alkukahakassa oli joutunut vihollisten vangiksi, sai suomalainen Martti Klaunpoika³ tämän vastuunalaisen tehtävän. Hän aloitti ratsumestari Lindved Klaunpojan kanssa taistelun pakottaen hyökkäyksellään vastassa olevan vihollisjoukon peräytymään. Vasemmalla siivellä oli suomalainen Juhani Penttinpoika päällikkönä. Sillä puolen liettualainen ratsuväki ensimmäisenä teki ryntäyksen, ja sen onnistui ajaa Ruotsin ratsumiehet hajalleen. Nämä vetäytyivät oikealla sivustalla

¹ Historiska Handlingar XX, 349 ja 350.

² Kirjeessä, jonka Kaarle herttua kesäkuun 24 p. lähetti Jaakkima Scheelille, sanottiin, että Kokenhusenin taistelu oli ollut saman kuun 17 p., mutta Hiärn mainitsee (l. c. 388), että se tapahtui kesäkuun 14 p. Otaksun, että herttuan ilmoitus on oikea.

³ Martti Klaunpoika oli aikaisemmin ollut Sigismundin kannattaja, mutta vuonna 1599 Kaarle herttua oli suonut hänelle armahduksen. Hän ja hänen veljensä Lindved Klaunpoika aateloitiin 12/VII 1602. Heidän vaakunakuvanaan oli neljä hevosenkenkää, josta syystä suku sittemmin sai nimen Hästesko.

olevien huovien luo, jotka myöskin siten joutuivat epäjärjestykseen. Ratsumiehet painuivat senjälkeen lähellä oleviin metsiin, joissa viholliset ja ystävät sekaantuivat, ja taistelu päättyi yleiseen hämminkiin. Ruotsin jalkaväki, joka liikkumatta paikaltaan ja terävien seipäidensä suojaamana oli ampunut puolalaisia, jäi asemilleen. Kun vihollisen ratsuväki oli lakannut ajamasta ruotsalaisia takaa, niin Gyllenhielm lähetti ratsumestari Lindved Klaunpojan¹ tuomaan taistelukentälle takaisin metsään paenneet huovit, mutta nämä olivat jo kaikonneet niin etäälle, että ratsumestari ei heitä tavannut. Gyllenhielm käski vihdoin jalkaväen mennä sille paikalle, josta saman päivän aamuna oli lähdetty taisteluun. Sinne olivat vähää ennen jalkaväen tuloa ratsumiehetkin saapuneet, ja sieltä jatkettiin pakomatkaa Erlaan päin. Ruotsalaisten tykistö ja kuormasto, jotka jalkaväki oli jättänyt taistelukentälle, joutuivat vihollisten haltuun. — Helposti voidaan nähdä, että meikäläisten aseistuksen puutteellisuus oli ollut pääsyyinä kärsittyyn tappioon.²

Välitön seuraus taistelusta oli Kokenhusenin kaupunkiin suljetun väen antautuminen. Somme, Jesper Antin-

¹ Lindved Klaunpoika, jonka joukko oli aamulla hyökännyt etumaisena oikealta siveltä vihollista vastaan, oli kuten edellä on mainittu, Äyräpään knaappilippueen ratsumestari.

² Kaarle Gyllenhielmin kertomus taistelusta (*Historiska Handlingar* XX, 348—353.) — Toisin esitetään Kokenhusenin taistelu mainitussa tuntemattoman liiviläisen tekemässä kertomuksessa. Hän sanoo, että saksalaiset pakottivat ensi hyökkäyksellään liettualaiset peräytymään ja että Kaarle Kaarlenpoika, joka johti seitsemää ruotsalaista ratsuväen lippuetta ja jonka asia olisi ollut auttaa saksalaisia, käski väkensä luopua taistelusta jättäen jalkaväen, joka urhoollisesti piti puoliaan, oman onnensa nojaan. *Mittheilungen* XVII, 139—142. — Huomataan, että liiviläiselle oli annettu erehdyttävät tiedot Kaarle Kaarlenpojan menettelystä. —

poika ja von Büren joutuivat vankeuteen. Muulle väelle luvattiin vapaa lähtö, mutta Puolan kasakat kävivätkin kohta sen kimppuun surmaten siitä ison joukon.

Gyllenhielm ei katsonut saattavansa voitettun ja masentuneen sotajoukon kanssa jäädä Erlaan, vaan toimitti sen heti Vönnuun. Määrättyään sinne sekä lähilinnoihin varusväkeä hän sitten lähetti kenttäarmeijan Antti Laurinpojan ja Hannu Pentinpojan johdossa Burtnikin¹ linnan lähistöön, jossa se jonkun aikaa piti leiriä. Gyllenhielm itse majaili Wolmarissa.

Burtnikissa kuoli Kaarle Henrikinpoika Horn sairastettuaan muutamia viikkoja jotakin kuumetautia.² Hän oli Juhani III:n aikuisessa Venäjän sodassa saavuttanut suuren maineen Tallinnan ja Narvan urhoollisena puolustajana. Kiittämätön Juhani kuningas oli kuitenkin hallituksensa lopulla vainonnut häntä ja pitänyt häntä kolmatta vuotta kovassa vankeudessa sen johdosta, että Horn oli pelastaakseen Narvan Ruotsille suostunut luovuttamaan tsaarille kolme Inkerin linnaa. Kuten jo mainittiin Kaarle herttua nimitti hänet Yrjö Boijen sijaan Viron maaherraksi ja määräsi hänet kohta sen jälkeen seuraamaan sotajoukkoa. Otettakoon tähän seuraavat Gyllenhielmin hänestä kirjoittamat muistosanat: »Kaarle Horn oli totisesti maltillinen, jumalaapelkäävä ja neuvokas mies. Hän oli saanut kirjallista oppia, ja sota-asioissa hänellä oli paljon kokemusta. Jos hän olisi elänyt kauemmin, niin hän varmaankin olisi voinut vielä tehdä isänmaalle suuria palveluksia.»³ Kuollessaan Kaarle Horn oli vain noin 51 vuoden ikäinen.

Kaarle herttua koetti aluksi lohduttaa sotamiehiä Kokenhusenin tappion johdosta. Avoimessa kirjeessä hän lausui heille: »Vaikka useat ratsumiehet ovat käyttäyty-

¹ Burtnik on Wolmarista luoteeseen päin.

² »brännesot».

³ Historiska Handlingar XX, 357.

neet tavalla, mikä ei kestä kehua, huomaamme kuitenkin, että toiset teistä, ja varsinkin suomalaiset, ovat taistelleet kunnollisesti, ja siitä me heitä armollisesti kiitämme. Ettei käynyt niinkuin oli toivottu, sen asian voimme jättää sikseen, eikä ole syytä sentähden olla alakuloisia.»¹ -- Muutamia päiviä myöhemmin hän kuitenkin jo moitti Gyllenhielmin komennossa olevaa sotaväkeä tottelemattomuudesta ja pelkuruudesta sanoen, että siinä tuskin oli ainoatakaan miestä, joka uskalsi katsoa vihollista silmiin tai lähteä tiedustelumatkoille.²

Käskettyään Gyllenhielmin koota uutta väkeä ja asettaa sen Wolmariin ja Raunaan, koska oli luultavaa, että puolalaiset lähtisivät Kokenhusenista valloittamaan muita linnoja, Kaarle herttua lähetti hänen avukseen Jesper Matinpojan, Niilo Germundinpojan ja »Gottske» von Ahlefeldtin ratsumiehet sekä muutamia jalkaväen lippukuntia.³ Jaakko Hillin rykmentti, joka oli ollut laivastossa, määrättiin myös menemään Gyllenhielmin luo, mutta epätoista on, saatiinko se liikkeelle, sillä se oli kuriton joukko, joka oli ollut tottelematon everstiään kohtaan.⁴

Kaarle herttuan aavistukset, että puolalaiset käyttäisivät voittoaan levittääkseen valtaansa Liivinmaalla, toteutuivat pian. Tosin Radziwill, joka oli ikämies, lähti Kokenhusenista kotimatalle, mutta Chodkiewicz vei 6,000 miestä Vönnun linnaa kukistamaan. Kun tämän linnan varustukset olivat heikot ja kun siinä sen ohessa oli

¹ V. R. Avoin kirje sotaväelle 29/VI 1601.

² V. R. Avoin kirje Kaarle Kaarlenpojan luona olevalle sotaväelle 9/VII 1601. — Kirjeestä mainittakoon seuraava omituinen lausunto: »Meitä kummastuttaa, että olette niin kovin saamattomia, ikäänkuin ette olisi ihmisiä yhtä hyvin kuin puolalaiset ja ikäänkuin teillä ei olisi yhtä monta sormea kädessä kuin heillä.»

³ V. R. Muistikirja Juhani Derfeltille 24/VI 1601. Kirjeet Kaarle Kaarlenpojalle 24/VI, 2/VII ja 4/VII 1601.

⁴ V. R. Kirje Jaakko Gottbergille 21/VI. Kirje Jaakko Hillin rykmentille 24/VI. Kirje Jaakko Hillille 4/VII 1601.

aivan vähän väkeä, niin puolalaiset pian saivat sen haltuunsa (kesäkuun 29 p.). Sen jälkeen Chodkiewicz riensi Raunan linnan¹ edustalle. Siellä tehtiin hänelle kuitenkin urheata vastarintaa, niin että piiritys tuli kestämään kauan.²

Tallinnassa ollessaan Kaarle herttua oli aikaisin keväällä 1601 ryhtynyt hankkimaan Ruotsista ja Suomesta lisäväkeä uutta Liivinmaalle tehtävää sotaretkeä varten. Hän määräsi yleisen väenoton toimeenpantavaksi, ja laskettiin, että sillä saataisiin kokoon 7,000 miestä Ruotsista ja 2,000 Suomesta.³ Vahvistaaksensa erittäin ratsuväkeä hän käski siirtää siihen ne jalkaväen miehet, jotka olivat palvelleet noin 10 vuotta ja siten saaneet kokemusta sota-asioissa. Niitä oli otettava 100 joka maakunnasta.⁴ Ruotsin voutien lippue, joka oli Juhani III:n aikana palvelut Venäjän sodassa, uudistettiin nyt.⁵

Ruotsin aatelisto oli ollut laiminlyövä sotapalveluksen suoritukseen nähden. Osa siitä oli jäänyt kotiin, toinen osa, joka oli seurannut herttuaa, oli karannut Virosta; useimmat aateliston ratsumiehet eivät olleet varustettuina kelvollisilla hevosilla ja aseilla. Herttua uhkasi jo maatilojen menetyksellä niitä, jotka eivät täyttäneet velvollisuuttaan,⁶ mutta pian sen jälkeen hän kuitenkin antoi tietää, että aateliset saivat pysyä kotonaan, jos suorittivat rahamäärän, millä voitiin palkata niin monta täysaseista ratsumiestä kuin heidän tuli maatilojensa puolesta pitää palveluksessa.

¹ Raunan linna on Vönnusta pari peninkulmaa itäänpäin.

² Werwing, l. c. 41.

³ V. R. Määräys 3/V 1601.

⁴ V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 22/V 1601.

⁵ Sen ratsumestariksi määrättiin Lauri Olavinpoika. V. R. Kirje kamarineuvostolle 4/VI 1601. Lauri Olavinpojan valtakirja sam. p.

⁶ V. R. Avoin kirje aatelistolle 14/V 1601.

Turun linnan päällikkö Tönne Yrjönpoika ja kamreeri Perttu Hannunpoika saivat käskyn tutkia, miten Suomen aatelisto suoritti ratsupalveluksensa, ja Viipurin linnan päällikkö Akseli Rynning määrättiin pyytämään takäläisiltä aatelisilta ja voudeilta, että he varustaisivat 200 ratsumiestä sen väen lisäksi, minkä he jo olivat toimittaneet sotaan.¹ Myöhemmin ilmoitettiin maamme aatelisten leskille, että ne heistä, joilla oli viittätoista vuotta vanhempia poikia, olivat velvolliset lähettämään nämä Liivinmaalle sotapalvelusta tekemään.²

Väenotto tapahtui meidän maassamme Kaarle herttuan määräyksen mukaan. Varsinais-Suomesta, Satakunnasta sekä Sääksmäen ja Hattulan kihlakunnista saatiin sotapalvelukseen 1,700 uutta miestä. Herttua käski³ koota ne Turkuun, jossa heille oli annettava vaatteet ja aseet.⁴ Keväällä tuli yliamiraali Jaakkima Scheel Suomeen valvoakseen, että laivat, joiden piti kuljettaa väkeä, olivat kunnossa. Turusta hän ja linnan päällikkö Tönne Yrjönpoika kirjoittivat asianomaisille voudeille, että uudet sotamiehet oli toimitettava sinne ennen helluntaita ja että talonpoikien tuli antaa heidän mukaansa lapioita varustusten luomista varten.⁵ Monikkalan Hannu Hannunpoika määrättiin väen everstiksi.⁶ Kesäkuussa Tönne Yrjönpoika ilmoitti

¹ J. E. Waaranen, Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid. I, 138 ja 139.

² V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle Tallinnasta 3/VII 1601 (Waaranen l. c. I, 140).

³ V. R. Vastaus Tönne Yrjönpojalle ja kamreeri Perttu Hannunpojalle Tallinnasta 30/IV 1601. Laguksen kokoelma, nidos 1601—1602 S. A. (Waaranen l. c. I, 121.)

⁴ Herttua katsoi tarpeelliseksi huomauttaa erittäin, että heiltä oli leikattava tukka, »jotta he olisivat sotilaiden näköisiä».

⁵ Jaakkima Scheel Kaarle herttualle 18/V 1601. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁶ Tönne Yrjönpoika herttualle 4/VI 1601. Gottlundin kopiokirja S. A.

herttualle, että hän oli jättänyt silloin otetut sotamiehet Jaakkima Scheelin ja Hannu Hannunpojan haltuun varustettuaan joukon pyssyillä, hilporeilla, keihäillä ja kirveillä sekä hankittuaan sille kahden kuukauden muonan.¹ Scheel ja Hannu Hannunpoika veivät pian väen Hiittisten pitäjän rannikolle aluksia odottamaan, ja Bielkenstiernan tuotua heinäkuun 4 p. laivaston Hankoon saatettiin lähteä meren taa.²

Samaan aikaan, jolloin Länsi-Suomesta kerättiin väkeä, otatti Viipurin linnan päällikkö Akseli Ryning pakkokirjoituksella Itä-Suomesta 742 uutta sotamiestä. Herttua määräsi Esko Linderinpojan näiden everstiksi ja käski Ryningin hankkia heille niin paljon aseita³ kuin Suomesta liikenä.⁴ Heinäkuun alussa hän kirjoitti Viipuriin, että Esko Linderinpojan tuli kiireesti viedä väki Viroon.⁵ Miehiä ei kuitenkaan voitu silloin lähettää, ja pari kuukautta myöhemmin herttua jo käski pitää ne varusväkenä Viipurissa.⁶ Syynä tähän muutettuun päätökseen näkyy olleen se, että hän luuli tsaari Boris Godunovin hautovan salajuonia Ruotsia vastaan.

Viroon tilattiin väkeä myös Pohjanmaalta. Kaarle

¹ Tönne Yrjönpoika herttualle 22/VI 1601. Gottlundin kopiokirja S. A.

² Jaakkima Scheel herttualle Hangosta 4/VII 1601. Gottlundin kopiokirja S. A.

³ Mainittakoon tässä, että meidän maassamme silloin valmistettiin sotaväelle sapeleita. Herttua neuvoti teettämään ne suoremiksi ja teräväkärkisemmiksi, kuin hänelle lähetetty malli oli ollut. Samalla hän lupasi toimittaa niitä varten rautaa Ruotsista.

⁴ V. R. Vastaus Akseli Ryningille Tallinnasta 17/VI 1601.

⁵ V. R. Vastaus Yrjö Blankille Tallinnasta 7/VII 1601 (Waaränen I. c. I, 149).

⁶ V. R. Vastaus Akseli Ryningille 31/VIII 1601. (Waaränen I. c. I, 152).

herttua käski Augustinus Laurinpojan tuoda sielläolevat sotamiehet Pärnuun.¹

Liivinmaassa vaadittiin aatelisilta ratsupalvelusta niin kuin Virossakin, ja molemmissa näissä maissa tuli talonpoikien antaa joka neljältä tai viideltä koululta² yksi mies jalkaväkeen.³

Muun väen lisäksi pestattiin palkkasotureita Saksasta, Alankomaista, Englannista ja Ranskasta.⁴

Sotaväen elatukseksi suoritettiin silloin maastamme ylimääräisenä verona tuhansia tynnyreitä viljaa ja sitä paitsi muita muonavaroja, kuten voita ja lihaa.⁵

Vielä herttua vaati Suomen talonpojilta sotaa varten raha-avun. Tämä apu oli suoritettava siten, että joka veromaa maksoi 2 markkaa, joka savu 1 markan ja joka joutsu $\frac{1}{2}$ markkaa kuukaudessa. Sen sijaan luvattiin, että talonpojat saivat olla vapaat kaikista muista lisäveroista sekä linnaleiristä.⁶

Juuri silloin, kun täältä oli otettu sotaan isot joukot nuorta väkeä ja määrätty kansalta kiskottavaksi suuret verot, kohtasi maastamme kova onnettomuus. Elokuun 5 p. ilmoitti Tönne Yrjönpoika herttualle, että ankara halla oli turmellut täällä viljakasvit.⁷

¹ V. R. Kirjeet Augustinus Laurinpojalle 4/VI ja 25/VII 1601. — Herttua oli jo syksyllä 1598 määrännyt Augustinus Laurinpojan käskynhaltijaksi Pohjanmaalle.

² Hakeland.

³ V. R. Kirje Liivinmaan aatelistolle 9/VI. Avoin kirje liiviläisille 20/VII. Elert Tisenhusenin valtakirja 25/VII 1601.

⁴ V. R. Avoin kirje kolmelle kapteenille 14/VI. Kirje Antti Linderinpojalle 7/VII 1601.

⁵ V. R. Vastaus Akseli Ryningille 17/IV 1601. (Waaränen l. c. I, 140).

⁶ V. R. Kirje Akseli Ryningille, Tönne Yrjönpojalle ja Perttu Hannunpojalle 1/VII 1601. (Waaränen l. c. I, 144.)

⁷ Tönne Yrjönpoika ja Perttu Hannunpoika herttualle 5/VIII 1601. Gottlundin kopiokirja S. A. — V. R. Akseli Ryning herttualle 3/IX 1601.

Ruotsista ja Suomesta tilatun väen saapuessa Viroon¹ Kaarle herttua aloitti kesäretkensä. Hän lähti ensin Tallinnasta Pärnuun, jonne hän tuli heinäkuun 11 p. Kun kaikki osastot olivat kokoontuneet, oli hänellä siellä noin 8,000 miestä jalkaväkeä ja 6 lippuetta ratsuväkeä.²

Sotajoukolle oli käsketty toimittaa Ruotsista monenlaisia aseita, nimittäin pyssyjä, miekkoja,³ sapeleja ja hilporeja sekä haarniskoita ja 40 lästiä ruutia.⁴

Mutta pian huomattiin, että väelle ei oltu hankittu tarpeeksi muonaa. Koska Suomesta oli tullut vain osa niistä ruokavaroista ja rahoista, joita Kaarle herttua oli täältä vaatinut, niin hän kirjoitti siitä moitteita tšekäläisille käskynhaltijoilleen. »Te olette», hän lausui heille, »saaneet sangen vähän aikaan tai ette ole tehneet asiassa mitään.

¹ Ruotsista oli ainakin seuraavat osastot määrätty menemään meren taa:

Jalkaväkeä.

Pietari Tapaninpojan	lippukunta	Smaalannista.
Lauri Olavinpojan	»	Länsigötlannista
Olavi Pietarinpojan	»	Itägötlannista.
Niilo Gudmundinpojan	»	Dalbosta.
Olavi Antinpojan	»	Vestmanlannista.
Pietari Olavinpojan	»	Södermanlannista.

Ratsuväkeä.

Smaalannin ja Länsigötlannin lippueet.

V. R. Kirje Viroon määrättyjen lippukuntien päämiehille 23/VI. Kamaripalvelija Niilo Pentinpojan valtakirja 3/V 1601.

Herttua oli m. m. tilannut Ruotsista joukko-osaston, jota eversti Samuli Niilonpoika (Ross) johti. Se viipyi kauan matkalla, sillä se oli jouduttuaan myrskyn ajamana Voionmaan rannikolle ruvennut siellä kapinoimaan päälliköitään vastaan koettaen väkisin palata Ruotsiin, joka yritys kuitenkin saatiin esteetyksi. V. R. Kirje Samuli Niilonpojalle 26/IV. Kirjeet Jaakkima Scheelille 24/VI ja Samuli Niilonpojan sotaväelle 1/VIII 1601.

² Historiska Handlingar XX, 399.

³ Ruotsiksi rapper.

⁴ V. R. Kirje Samuli Niilonpojalle 22/V 1601.

Voitte ajatella, että väki ei voi elää ilmasta ja että on mahdotonta käydä sotaa rahatta».¹ Näyttää kuitenkin, että herttuan itsensä olisi ollut syytä tarkemmin ajatella noita seikkoja, ennen kuin hän aloitti hyökkäyssodan, sillä varojen puute oli seuraavina vuosina Ruotsin sodankäynnin menestymiselle pahana esteenä.

Heinäkuun 16 p. tuli herttuan luo Pärnuun Nassaun kreivi Juhani² tuoden mukanaan suosituskirjeet kuuluisalta serkultaan Mauri Oranialaiselta sekä Pfalzin vaaliruhtinaalta. Herttua näkyy pyytäneen moniailta ulkomaalaisilta ruhtinailta, että hänelle lähetettäisiin joku taitava sotilas, joka voisi johtaa Ruotsin sotajoukkoa. Nyt tehtiin herttuan ja Nassaun kreivin välillä semmoinen sopimus, että kreivi kolmen kuukauden aikana toimisi Liivinmaalla Ruotsin sotajoukon päällikkönä.³ Herttua seurasi kuitenkin edelleen armeijan mukana, ja siten Nassaun kreivi aluksi tuli olemaan jollakin tavoin hänen lähimpänä miehenään päällikkyydessä.

Otettuaan selkoa Ruotsin armeijan oloista Nassaun kreivi rupesi epäilemään sen sotakuntoa. Hän piti ratsuväen varustuksia ala-arvoisina, varsinkin siitä syystä, että useimmilta huoveilta puuttui rauta-asu. Jalkaväestä hän sanoi, että sillä oli huonot aseet ja vaatteet, ja hänestä oli erittäin suuri epäkohta, että sillä ei ollut käytettävää-

¹ V. R. Kirje Suomen hallitusmiehille 11/VII 1601.

² Juhani kreivi, joka oli suuren Wilhelmi Oranialaisen veljenpoika, oli syntynyt v. 1561. Vasta 31 vuoden ikäisenä hän antautui sotilasuralle ja oppi sitten Alankomaiden vapaustaistelussa sotataittoa aikakauden etevimmältä sotapäälliköltä Mauri Oranialaiselta. Hän oli siten kokenut sotilas, kun hän saapui Liivinmaalle. Alankomailla hän oli erikoisella menestyksellä johtanut sotaväen harjoituksia. J. F. v. Bohlen, Johan des Mittlern, Grafen zu Nassau-Katzenellenbogen, Heerfahrt nach Livland. (Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, VII, 75—77.)

³ Historiska Handlingar XX, 357. — Mankell l. c. II, II, 119.

nään pitkiä peitsiä. Kuitenkin jalkaväen miehet hänen mielestään olivat hyviä sotilaita, koska he olivat päälliköilleen kuuliaiset ja talonpoikina tottuneet tekemään kovaa työtä sekä kärsimään nälkää ja vilua.¹ Hän koetti totuttaa sotamiehiä alankomaalaiseen järjestykseen,² jonka luoja Mauri Oranialainen oli. Pian hänen kuitenkin täytyi huomata, ettei Ruotsin väki voinut niinä lyhyinä aikoina, mitkä sotaretkillä saatettiin käyttää harjoitukseen, oppia oranialaisen taktiikan temppuja, varsinkin koska päällikkökunnassa oli ani harvoja, jotka olivat tutustuneet uuteen sodankäyntitapaan.

Pärnusta Ruotsin armeija meni elokuun alkupuol-

¹ Historiska Handlingar XX, 397—399.

² Lienee syytä mainita tässä muutama sana alankomaalaisesta sotataidosta. Ennen Mauri Oranialaisen aikaa oli Länsi-Euroopassa ollut tavallista, että jalkaväki, joka kuudennelatoista vuosisadalla oli tullut sotajoukon pääosaksi, järjestettiin taistelukentillä suuriin, syviin neliskulmiin. Aseina muutamit jalkaväen osastot olivat käyttäneet kolmen, jopa viidenkin metrin pituisia peitsiä, toiset sankkilukkoisia talkapyssyjä tai muita senlaatuista tuliluikkuja. Vuoden 1590 jälkeen Mauri Oranialainen pani sodankäynnissä tärkeän muutoksen toimeen jakamalla Alankomaiden sotajoukon pienempiin osastoihin, jotka eivät rintamassa olleet kiinni toisissaan, vaan saattoivat taistelun aikana liikkua paikaltaan vapaammin kuin suuret neliskulmat. Hänenkin jalkaväessään käytettiin pitkiä peitsiä, mutta talkapyssyn sijaan tuli musketti, joka oli raskaampi. Suojana jalkaväen sotamiehellä oli niinkuin ratsumiehelläkin haarniska. Jalkaväen pataljoonassa oli tavallisesti 250 peitsimiestä ja 240 pyssymiestä. Edelliset asetettiin pataljoonan keskelle, jälkimmäiset sen sivuille. Taisteluissa jalkaväen joukot järjestettiin kymmenen rivin syvyisiksi ja myöhemmin vain viisirivisiksi, joten rintama saatiin kahta kertaa leveämmäksi. Ratsuväki oli taistelun alussa sotajoukon molemmilla sivustoilla. Alankomaiden vapaussodassa nähtiin, että oranialainen taktiikka soveltui paremmin puolustus- kuin hyökkäystaisteluun. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst — Generalstaben, Meddelanden I. — G. Petri, Kungl. Första lifgrenadjärregementets historia.

lalla Salatsiin¹, jossa oltiin noin viikon päivät. Siellä Nassaun kreivi määräsi, että jalkaväen rykmenttiin ei saanut kuulua useampia kuin 4 tai 5 lippukuntaa² eikä yhteen ratsuväen lippueeseen enempää kuin 100 miestä.³ Koska sotajoukolla ei ollut kuormahevosia⁴ eikä ainoatakaan vankkuria, niin Nassaun kreivi pyysi herttualta, että väelle toimitettaisiin muonavaroja ja kuormasto, mutta herttua vastasi hänelle, että Liivinmaalla, jossa oli toisenlaiset tavat kuin Alankomailla, jokaisen sotamiehen täytyi itsensä hankkia hevoset ja ruokavarat, mistä sai.⁵

Elokuun 15 p. lähdettiin Salatsista kulkemaan viholisten ahdistamaa Raunaa kohti. Ensimmäisessä leiri-paikassa (Lemsalussa), annettiin tärkeimmistä päällikönviroista määräyksiä⁶, joiden mukaan Kaarle Gyllenhielm tuli ruotsalaisen ja suomalaisen ratsuväen johtajaksi, Mauri Wrangel saksalaisen ratsuväen ja suomalainen Juhani Pentinpoika kaiken jalkaväen.⁷

¹ Salatsin (Salisin) kaupunki sijaitsee meren rannalla Pärnusta eteläänpäin.

² Kts. sivua 25.

³ Jalkaväen lippukuntien mieslukua näyttää myös niinä aikoina vähennetyt (kenties 300:ksi. Mankell, Öfversigt, II, II, 87). Lippueiden ja lippukuntien miesluku oli kuitenkin Kaarle IX:n hallitessa hyvin vaihtelevainen. — Juhani III:n aikana oli ratsuväen lippueessa säännön mukaan ollut 300 miestä ja jalkaväen lippukunnassa 500 miestä.

⁴ Hevosten puutetta todistaa sekin, että kenttätykkejä vetä-mässä pidettiin härkiä. Historiska Handlingar XX, 403.

⁵ Historiska Handlingar XX, 400.

⁶ Historiska Handlingar XX, 402.

⁷ *Ratsuväki jaettiin silloin seuraavasti everstien kesken:*

Ruotsalainen	Pentti Laurinpoika	sai 4 ruotsalaista lippuetta.
Saksalainen	Henrikki von Ahnen	» 4 » »
Suomalainen	Antti Laurinpoika	» 4 suomalaista »
Liiviläinen	Reinholt Anrep	» 5 liiviläistä »
»	Hannes Vitinghof	» 5 liivil. ja saksal. »

Saatuaan tiedon Ruotsin sotajoukon lähenemisestä puolalaiset olivat elokuun 13 p.¹ keskeyttäneet Raunan piirityksen lähtien eteläänpäin. Kaarle herttua kiiruhti Vönnun lähettyville toivoen voivansa siellä ehkäistä Chodkiewiczin paluumatkan, mutta puolalaiset olivat kulkeneet tämän linnan ohi, vähän aikaa ennen kuin hän saapui sinne. Ruotsin armeijaan oli sillä välin liittynyt Kokenhusenin taistelussa tappiolle joutunut osasto, joka kuten jo mainittiin oli Antti Laurinpojan ja Hannu Pentinpojan johdossa pitänyt leiriä Burtnikissa, sekä se joukko, joka Gyllenhielmillä oli ollut Wolmarissa. Valloitettuaan vähällä vaivalla Vönnunlinnan Kaarle herttua ryhtyi viipymättä ajamaan Riikaan päin rientäviä vihollisia takaa. Puolalaiset koettivat sopivissa ahteissa tehdä vastarintaa, mutta siten syntyneissä kahakoissa heidät yhä pakotettiin peräytymään, kunnes vihdoin elokuun 26 p. saavuttiin Riian lähettyville, jonne herttua asetti leirinsä sen jälkeen kuin Puolan sotaväki oli pelastunut kaupun-

Jalkaväki jaettiin seuraavasti:

Englantilainen	Jaakko Hill	sai 5 lippukuntaa
	Jaakko de la Gardie	» 4 »
Liiviläinen	Henrikki Liwe	» 5 »
»	Juhani Derfelt	» 6 »
Ruotsalainen	Niilo Kijl	» 4 »
»	Helge Pentinpoika	» 4 »
»	Lennart Ripping (Ribbing?)	» 5 »

Näissä jalkaväen rykmenttien eversteissä ei siis ollut ainoatakaan Suomen miestä. Meikäläinen jalkaväki kuului luultavasti Niilo Kijlin (ja Jaakko de la Gardien) rykmentteihin.

Mainitun väen lisäksi oli armeijassa Kaarle herttuan henkivartijajoukko, jossa oli kaksi lippuetta ruotsalaisia ratsumiehiä (300 m.) ja lippukunta ruotsalaisia talkapyssymiehiä (500 m.).

Nassaun kreivillä oli kaarttina 100 miestä liiviläistä ja saksalaista ratsuväkeä sekä 150 miestä saksalaista jalkaväkeä.

¹ Tranér l. c. 26.

gin muurien taa. Elokuun 30 p. herttuan sotajoukko valloitti rynnäköllä Riian esikaupungin sekä siinä olevan pienen linnakkeen, jonka Farensbach oli pikaisesti rakennuttanut ruotsalaisten lähestyessä. Ryöstettyään esikaupungissa useita tunteja väki palasi leiriin. Mutta sotajoukolta rupesi silloin ruoka ja ruutikin loppumaan. Siirryttiin sentähden syyskuun alussa lähemmäksi merenrantaa Mühlengrabeniin, jonne toivottiin saatavan elintarpeita laivastosta.¹

Yliamiraali Jaakkima Scheel oli elokuun 2 p. tullut suuren laivaston kanssa Riian edustalle. Mutta kun Farensbach pian sen jälkeen oli tuonut Riikaan 1,200 miestä Saksasta pestattua väkeä ja elokuun 14 p. rakentanut kaupungin eteen patterin, josta hän rupesi järeillä tykeillä ampumaan Ruotsin haaksia, niin Scheelin täytyi viedä ne Väinäjoelta merelle.² Siitä tiedon saatuaan Kaarle herttua, joka silloin oli matkallaan eteläänpäin ja jolle oli ilmoitettu, että Barönsalmesta tulleet laivat olivat varsin huonossa kunnossa, käski Scheelin viedä isot laivat talveksi Ruotsiin ja lähettää kaleerit Suomen saaristoon.³ Scheel lähtikin Riian vesiltä purjehtien aluksi Pärnuun. Saapuessaan Väinäjoen rannoille Kaarle herttua kuitenkin peruutti viimeksimainitun määräyksensä kirjoittaen Scheelille, että tämän tuli toimittaa Pärnusta kaleerit ja sinne saapuneet lotjat takaisin Riikaan.⁴ Aluksia, joiden nähtävästi piti tuoda sotajoukolle tarpeita Pärnusta, pidättivät sitten kovat vastatuulet kauan aikaa matkalla.⁵

Mühlengrabenissa Ruotsin sotajoukon tila pian alkoi käydä sängen arveluttavaksi. Väki, joka jo kauan aikaa

¹ Historiska Handlingar XX, 358 sekä 402 ja seur.

² Tranér l. c. 28. — Mankell l. c. II, II, 123.

³ V. R. Vastaus Scheelille ja muille amiraaleille 19/VIII 1601.

⁴ V. R. Kirje Scheelille 26/VIII 1601.

⁵ Tranér l. c. 30.

oli ollut kenttäpalveluksessa, oli lopen väsynyt.¹ Se oli kärsinyt nälkää, ja siinä liikkuvat ankarat taudit. Saatettiin pitää varmana, että muona-alusten pääsy Väinäjoen tienoille kävisi talven lähetessä yhä vaikeammaksi ja epävarmemmaksi, ja kun oltiin kahden puolalaisen linnan, Riian ja Dünamünden, läheisyydessä, oli vihollisilla hyvä tilaisuus estää muonan ja sotavarojen tuontia leiriin. Lisäksi oli saapunut tieto, että Puolan kuningas sekä suurkansleri Juhani Zamoyski olivat tulleet Väinäjoelle ja alkaneet rakennuttaa siltaa sen yli lähellä Kokenhusenia. Huhu kertoi, että Puolan armeija oli vahvempi kuin Ruotsin. Herttualla oli silloin 6,000 miestä jalkaväkeä ja 3,000 ratsumiestä, mutta vihollisten miesluku arvioitiin 17,000:ksi. Mainittujen epäsuotuisain asianhaarojen johdosta katsottiin parhaaksi luopua sillä kertaa kaikista taisteluhankkeista ja viedä sotajoukko talvimajoille. Nas-saun kreivi oli tosin ehdottanut Kaarle herttualle, että hän veisi ratsuväen Kokenhusenin tienoille estääkseen puolalaisia rakentamasta siltaa, mutta herttua ei ollut hyväksynyt tätä ehdotusta.²

Liivinmaan valloitus oli jäänyt puolinaiseksi, kun Kaarle herttua ei ollut voinut saada Väinäjoen varsilla olevia linnoja haltuunsa. Hänen suurella kesäretkellään ei siis saavutettu sen päätarkoitusta. Toivottiin vielä, että puolalaiset pian lähtisivät Liivinmaalta välttääkseen niitä vaikeuksia, joita kylmä vuodenaika toi mukanaan.³ Sekin toivo petti, kuten saamme nähdä. Kaarle herttualla oli lisäksi se harmi, että Puolan suurkansleri kirjoitti hänelle Kokenhusenista uhmaavan ja soimaavan kirjeen, jossa hän lausuttuaan ankaria moitteita siitä, että herttua oli anastanut veljenpoikansa perintövaltakunnan sekä ilman syytä

¹ Hevosten puutteessa jalkaväen oli monasti täytynyt vetää tykkejä.

² Historiska Handlingar XX, 408—410.

³ Historiska Handlingar XX, 361 ja 411.

ja julistamatta sotaa hyökännyt Liivinmaahan, lopuksi vaati herttuaa kaksintaisteluun. Tähän vaatimukseen herttua seuraavana vuonna vastasi sanoen ylenkatseellisesti, että Zamoyski ei ollut hänen vertaisensa ja että hän, jos saattaisi taistella tämän kanssa, ei käyttäisi aseita, vaan keppiä.¹

Syyskuun 17 p. hajoitettiin Mühlengrabenin leiri, ja seuraavana päivänä armeija lähti kulkemaan pohjoiseen päin, sen jälkeen kuin noin 1,000 sairasta oli lähetetty pois laivastossa.² Kun oli saavuttu lähellä Koivajoen suuta sijaitsevaan Sarnikovaan, jaettiin sotajoukko kahteen osastoon. Kaarle herttua itse vei Holsteinin herttuan Juhani Aadolfin kanssa³ enimmänsen osan jalkaväkeä ja tykistön rantatietä myöten Pärnuun menen sieltä Koluveren kautta Tallinnaan, jonne hän saapui lokakuun keskivaiheilla.

Toisen osaston kanssa, johon kuului ratsuväki sekä kaksi rykmenttiä jalkaväkeä, oli Nassaun kreivi määrätty lähtemään Sarnikovasta Tarttoon. Tätä linnaa pelättiin näet vihollisten ensiksi tulevan ahdistamaan. Kreivin ratsuväkeä näyttävät Gyllenhielm ja Juhani Pentinpoika johdaneen; jalkaväen eversteinä olivat englantilainen Jaakko Hill ja kahdeksantoista-vuotias Jaakko de la Gardie. Kun oli Koivajoen vartta myöten kulkien⁴ tultu Wolma-

¹ Hiärn 391. — Werwing II, 79. — Mankell l. c. II, II, 127 ja 141.

² Sanotaan herttuan lähdön tapahtuneen niin äkkiä ja hätäillen, että se näytti paolta. Tranér l. c. 32, muist.

³ Holsteinin herttua, joka oli tullut Tallinnaan elokuun keskivaiheilla, oli saapunut Mühlengrabenin leiriin kolme päivää ennen kuin Kaarle herttua lähti sieltä paluumatkalle. V. R. Vastaus Mauri kreiville 29/VIII 1601. — Historiska Handlingar XX, 411.

⁴ Matkalla oli eräs puolalainen osasto, joka oli lähtenyt Kokenhusenista, seurannut Nassaun kreivin joukkoa yrittämättä kuitenkaan tehdä hyökkäystä, vaikka se kulki niin lähellä, että ruotsalaiset öisin näkivät joen toiselta puolelta sen leiritulet.

rin linnaan, niin Nassaun kreivi jätti sinne Gyllenhielmin ja de la Gardien päälliköiksi sekä 1,000 miestä varusväeksi. Sen ohessa hän toimitti lisäväkeä useihin muihinkin Liivinmaan linnoihin. Lähtiessään Wolmarista kreivi sai tietää, että ruotsalaisten ja suomalaisten ratsumiesten joukoissa kuultiin kapinallisia puheita. Eräät ruotsalaiset olivat sanoneet, että he eivät laukaisisi pyssyjään puolalaisia vastaan, koska Sigismund oli heidän kuninkaansa ja koska he vain pakosta olivat tulleet sotaan. Kutsuttuaan kaiken väkensä kokoon eräälle aukealle kentälle kreivi varoitti ratsumiehiä ankarasti ja saikin mielet tyyntymään.¹ Vähää ennen kuin hän tuli Tarttoon, oli eversti Juhani Derfelt Kaarle herttuan käskystä vienyt sinne riittävän määrän varusväkeä², joten Nassaun kreivin tuomaa apua siellä ei enää tarvittu. Kreivi lähetti nyt vilua ja puutetta kärsineet ratsumiehensä eri paikkoihin linna-leiriin ja lähti itse Tallinnaan, jonne hän saapui lokakuun 23 p.³

Siihen aikaan oli Zamoyski tuonut Puolan sotajoukon Wolmarin ympäristöihin ruveten tätä linnaa saartamaan ja Sigismund kuningas saapui itsekin armeijansa leiriin. Kun Gyllenhielm oli lokakuun 20 p. ilmoittanut Kaarle herttualle, että linnassa ei ollut tarpeeksi ruokavaroja,

¹ Historiska Handlingar XX, 412 ja 413.

² Lokakuun 27 p. tuli Tarttoon vielä Pekka Pietaripojan pohjalainen jalkaväen lippukunta. Sen jälkeen siellä oli 9 lippukuntaa jalkaväkeä, joihin kuului 2,000 miestä. Lisäksi oli sinne saapunut 300 tarttolaisen ja vönnulaisen maa-aateliston ratsumiestä, ja kaupungin porvaristo asetti 210 aseellista miestä. Klaus Meks, Antti Stuart ja Juhani Derfelt Kaarle herttualle 27/X 1601. Ståthållare på lifländska slott till hertig Karl. R. A.

³ Mankell sanoo (l. c. II, II, 128), että Nassaun kreivi tuli Tallinnaan marraskuun 1 p. — Silloisissa päivämääräyksissä on syntynyt paljon hämminkiä siitä, että toisissa asiakirjoissa on noudatettu julianista, toisissa gregorianista ajanlaskua.

jos piiritys kestäisi kauan, niin herttua lupasi itse tuoda hänelle avustusta.¹ Ruotsin sotajoukko oli kuitenkin niin heikontunut, että avun toimittamisesta ei voinut tulla mitään.

Aluksi Kaarle herttua ei ollut hyvillään siitä, että Nassaun kreivin ratsuväki oli laskettu hajalleen, joten se ei voinut tehdä vihollisille vastarintaa. Mutta saatuaan pian selville, että koko armeija oli nälänhädässä, hän jätti taistelusuunnitelmat sikseen ja päätti lähettää sotaväkinsä Suomeen. Tallinnasta laitettiin näin ollen 1,000 ruotsalaista ja 1,000 suomalaista huovia sekä kaikki sinne tulleet jalkaväki meidän maahamme. Viroon ei jätetty muuta ratsuväkeä kuin Lauri Jaakonpojan länsigötlantilaiset huovit, jotka olivat silloin saapuneet, sekä maan omat ratsumiehet. Lähtevästä väestä kuoli suuri joukko matkalla nälkään ja viluun.²

Nassaun kreivi, joka oli ollut Ruotsin palveluksessa kolme kuukautta, aikoi nyt palata Saksaan. Mutta kun hän ilmoitti tarkoituksensa herttualle, niin tämä hartaasti pyysi häntä jäämään talven ajaksi Viroon tarjoten hänelle taas ylipäällikön toimen. Jonkun ajan epäiltyään kreivi vihdoin suostui hänen pyyntöönsä, kuitenkin sillä nimenomaisella ehdolla, että hänelle toimitettaisiin 6,000 miestä tervettä väkeä sekä riittävästi muonavaroja.³ Herttua lupasi tämän, mutta sitä lupausta ei sitten täytetty.

Nimitettyään Nassaun kreivin sotajoukon ylipäälliköksi ja Holsteinin herttuan Juhani Aadolfin Viron maa-herraksi Kaarle herttua lähti marraskuun 16 p. Tallinnasta Suomeen.

Viron ja Liivinmaan tila oli siihen aikaan sangen synkkä. Kansaa olivat samalla kertaa näänyttäneet katovuosien

¹ Mankell l. c. II, II, 128 ja 129.

² Historiska Handlingar XX, 415.

³ Historiska Handlingar XX, 415 ja 416.

aiheuttama nälänhätä¹, rutto sekä sodan tuottamat vauriot, ja yleistä kurjuutta lisäsi aikainen talventulo. Nassaun kreivi mainitsee muistiinpanoissaan, että hän näki Tallinnassa kaikilla kaduilla ihmisiä, joilta jalat ja kädet olivat paleltuneet. Siinä laivassa, jossa Kaarle herttuan piti kulkea Suomeen, oli kasoittain nälkään ja viluun kuolleiden sotamiesten ruumiita.² — Yleinen kato oli silloin synnyttänyt elintarpeiden puutetta Suomessakin, mutta hätä ei täällä näytä olleen niin suuri kuin sodan jaloissa kurjuutta kärsineissä Itämeren maakunnissa.

¹ Eräiden kertomusten mukaan yhdeksän kymmenesosaa Liivinmaan väestöstä silloin kuoli kahdessa vuodessa nälkään. Semmoiset ilmoitukset eivät kuitenkaan saata olla tosia. Hiärn l. c. 384.

² Historiska Handlingar XX, 417.

NELJÄS LUKU.

Nassaun kreivi Ruotsin sotaväkeä johtamassa.

Kaarle herttuan lähdettyä Virosta Nassaun kreivin piti estää puolalaisten hankkeita, mutta Ruotsin aseilla ei enää ollut menestystä. Herttua oli käskenyt hänen aluksi rientää Viljannin linnaan ja sieltä valvoa, että vihollisten joukot eivät pääsisi kulkemaan ympäri maata ryöstöretkillä. Kun kreivi määräystä noudattaen lähti joulukuun 4 p. 1601 Tallinnasta liikkeelle, niin hän sai mukaansa vain 200 ratsumiestä, ja vähän myöhemmin hänelle tuli tieto, ettei hänen käytettäväksään ollut jäänyt enempää kuin 1,500 ratsumiestä ja 500 jalkamiestä kaikkiansa.¹

Puolan sotajoukko oli, kuten mainittiin, ruvennut lokakuussa 1601 piirittämään Wolmarin linnaa, jossa Kaarle Gyllenhielm ja Jaakko de la Gardie olivat päällikköinä. Sigismund kuningas lähti jo lokakuun 23 p. sotajoukosta Riikaan ja sieltä marraskuun alussa Puolaan, mutta suursiklari Johannes Zamoyski jatkoi piiritystä, joka tuli pitkäaikaiseksi, sillä linnaa puolustettiin urheasti. Turhaan linnan varusväki kuitenkin odotti Ruotsin sota-voimalta apua; Nassaun kreivi ei voinut vähäisellä joukolleen sitä antaa. Puolalaisten järeän tykistön saavuttua Zamoyski ryhtyi joulukuun 3 p. ankarasti pommittamaan Wolmaria. Saman kuun 8 p. toimeenpannalla ryntäyksellä

¹ Historiska Handlingar, 416 ja 417.

puolalaiset saivat haltuunsa kaupungin, ja seuraavana päivänä Gyllenhielmin täytyi luovuttaa linnakin vihollisille, sillä varusväessä oli ainoastaan 80 miestä terveinä, ampumatarpeet olivat lopussa ja ruokavaroja oli vain muutamaksi päiväksi. Antautumista koskeva sopimus tehtiin semmoisilla ehdoilla, että linnan puolustajat saivat aseineen ja lippuineen vapaasti lähteä sieltä, mutta päälliköiden oli toistaiseksi jääminen vankeuteen.¹

Kaarle herttua, joka Virossa ollessaan ei ollut voinut toimittaa Wolmariin avustusta, vaikka hän oli sitä luvannut, kirjoitti linnan luovutuksen johdosta kovia sanoja Gyllenhielmille lausuen muun muassa: »Wolmarin menetyksestä sekä siitä, että olet joutunut vihollisten vangiksi, et saata syyttää ketään muuta kuin itseäsi. Sinun olisi pitänyt olla paremmin varuillasi sekä vakavammin ja miehekkäämmin puolustaa linnaa, sillä sinulla oli siellä vielä elintarpeita muutamaksi aikaa. Ja vaikka meidän ei pitäisi välittää sinun vapauttamisestasi, niin tahdomme sen johdosta, että olemme kuulleet sinun torjuneen pari vihollisten rynnäkköä, pitää nuoruuttasi onnettomuuden syynä ja sallia sinun tulla entiseen asemaasi, kun sinut on saatu lunastetuksi vankeudesta.»² Syyttömästi Kaarle herttua nuhteli Gyllenhielmiä. Tämä ei sitten päässyt palaamaan kotimaahansa ennenkuin herttuan kuoltua. Puolan hallitus ei näet pitkiin aikoihin suostunut vapauttamaan Wolmarin päälliköitä. De la Gardie palasi Ruotsiin vuonna 1606, mutta Gyllenhielm oli Puolassa vankina 12 vuotta, ja häntä kohdeltiin siellä kunnottomalla kovuudella. Loppuajan, 6 vuotta ja 6 kuukautta, hänen täytyi kantaa kahleita ja asua talvisinkin huoneessa, jossa ei ollut tulisijaa.³

¹ Hiärn l. c. 392. — Mankell, Öfversigt II, II, 133.

² V. R. Vastaus Kaarle Kaarlenpojalle 20/I 1602.

³ Dalin l. c. III, 491—493.

Wolmarin valloituksen jälkeen Zamoyski vähällä vai-
valla sai haltuunsa seitsemän pientä linnaa, niiden jou-
kossa Raunan.¹ Samaan aikaan Nassaun kreivin kuitenkin
onnistui äkkinäisellä hyökkäyksellä ottaa puolalaisilta
Viljannista eteläänpäin sijaitseva Karksin linna, jossa
oli vain 50 sotamiestä ja joukko talonpoikia varusväkenä.²

Virossa oli vuoden 1602 alkupuolella ainoastaan 500
ruotsalaista ratsumiestä. Kun nämä olivat nälästä ja
taudeista niin riutuneet, että niitä ei enää voitu käyttää
kenttäpalveluksessa, niin kreivi lähetti ne jätse Suomeen,
jonne he usein olivat pyytäneet päästä. Jäljellä olevan
väkensä, jota oli 1,500 miestä, hän jakoi neljään osastoon
määräten että:

suomal. Hannu Pentinpoika oli johtava suomalaisia,			
englantilainen Jaakko Hill	»	»	ruotsalaisia,
saksalainen Juhani Derfelt	»	»	saksalaisia ja
liiviläinen Henriikki Liwe ³	»	»	toisia saksalaisia.

Lähtiessään Tallinnasta Kaarle herttua oli sanonut
Nassaun kreiville pitävänsä varmana, että puolalainen
sotaväki menisi talvenajaksi maasta. Mutta näin ei tapah-
tunut. Keskitalvella käytiin kuitenkin sotaa laimeasti.
Otteluja sattui vain, kun molemmin puolin tehtiin tiedus-
telu- ja muonitusretkiä. Tämmöisillä retkillä oli päällysy-
töllä paljon hyötyä suomalaisista suksimiehistä, joita sota-
joukossa oli muutamia satoja. Näitä saatettiin lähettää
mille suunnalle tahansa, sillä vihollisen ratsumiehet eivät
voineet syvän lumen aikana saavuttaa heitä.⁴

Toimitettuaan Tarttoon takaisin erään joukon sota-
miehiä, jotka hän oli ottanut sieltä, ja käytyään itse tämän

¹ Hiärn l.c. 392.

² Historiska Handlingar XX, 419.

³ Historiska Handlingar XX, 422 ja 423.

⁴ Hiärn l.c. 392 — Historiska Handlingar XX, 423.

linnan asioita järjestämässä Nassaun kreivi majaili jonkun aikaa Paidelinnassa. Hänellä ei ollut siellä luonaan muuta sotaväkeä kuin 300 ratsumiestä. Huomaten, että hän ei vähäisellä joukollaan voinut taistella vihollisia vastaan, hän aikoi luopua ylipäällikön virasta ja palata kotimaahansa, varsinkin koska hän silloin oli ollut Ruotsin palveluksessa ne kuusi kuukautta, joista hän oli tehnyt sopimukset Kaarle herttuan kanssa. Mutta kun hän saapui Tallinnaan lähteäksensä sieltä Suomen kautta Ruotsiin, niin Holsteinin herttua Juhani Aadolf ja Tallinnan päällikkö Mauri Leijonhufvud sekä siellä olevat Viron aateliset rukoillen pyysivät häntä jäämään sanoen, että koko maa joutuisi muutamassa päivässä puolalaisten ja venäläisten haltuun, jos sotaväellä, joka jo napisi ja niskoitteli puutteen takia, ei olisi kokenutta päällikköä. Puheillaan he saivat aikaan sen, että kreivi pysyi vielä neljä kuukautta ylipäällikkyydessä.¹

Kevätpuoleen sotatoimet vilkastuivat. Hannu Pentinpoika² ja Juhani Derfelt lähtivät huhtikuun 15 p. Tartosta 500 miehen kanssa valloittamaan läheistä Antslan linnaa. Edellinen heistä haavoittui ensimmäisessä rynnäkössä ja kuoli sitten Tartossa haavoistaan. Seuraavana päivänä toimeenpannalla toisella hyökkäyksellä saatiin Antsla Ruotsin haltuun. Sen sijaan Poltsamaan linna menetettiin, kun Nassaun kreivi, joka huomasi, että sen heikkoja varustuksia ei voitaisi puolustaa, kutsui sieltä sotaväen pois.³

Pääsiäisen jälkeen Zamoyski alkoi piirittää Tarton ja Pärnun keskivilillä sijaitsevaa Viljantia. Sinne oli Nassaun kreivi vähälukuisen varusväen avuksi lähettänyt yhden lippueen ratsumiehiä sekä yhden lippukunnan

¹ Historiska Handlingar XX, 426 ja 427.

² Nassaun kreivi oli jonkun aikaa sitä ennen lähettänyt Hannu Pentinpojan Tarttoon Derfeltille avuksi.

³ Hiärn l.c. 393. — Historiska Handlingar XX, 430 ja 431.

(250 miestä) suomalaista jalkaväkeä, niin että linnassa oli yhteensä noin 800 miestä. Viljannin päällikkö, suomalainen Arvi Tönnenpoika Wildeman teki vihollisille urhoolista vastarintaa. Puolalaisten toimeenpanemissa rynnäköissä kaatui heiltä paljon väkeä, muiden muassa tunnettu päällikkö Yrjö Farensbach. Piirityksen johdosta Holsteinin herttua ja Nassaun kreivi kutsuivat huhtikuun lopulla maakunnan edustajia Tallinnaan ja esittivät näille sota-asiain arveluttavan tilan. Siellä päätettiin tehdä kaikella väellä yritys Viljannin pelastamiseksi. Mutta hajallaan olevia sotamiehiä ei voitu kelirikon takia saada ajoissa kokoon, ja kun piiritys oli kestänyt kahdeksan viikkoa, sattui linnan puolustajille tapaturma, joka aivan masensi heidän mielensä. Erään aukon alle, jonka viholliset olivat ampuneet linnan muuriin oli asetettu ruutitynnyrejä siinä tarkoituksessa, että voitaisiin sillä paikkaa räjähdyttää hyökkääjäjoukko ilmaan, mutta epähuomiosta ruuti sytytettiin, ennenkuin aukon ääreen kokoontuneet linnan päälliköt olivat lähteneet sieltä pois. Räjähdyksessä Wildeman haavoittui, ja muista päälliköistä useat saivat surmansa. Silloin miehistö ryhtyi piirittäjien kanssa keskusteluihin, jotka päättyivät linnan antaumisella.¹ Vaikka suurkansleri lupauksensa mukaan antoi sotamiesten vapaasti lähteä Pärnuun, niin he kuitenkin joutuivat matkalla kaksi kertaa kasakkain ryöstön alaisiksi. Kaikki liiviläiset aatelismiehet, jotka puolalaiset saivat linnasta käsiinsä, vangittiin ja mestattiin.² — Arvi Tönnenpoika pääsi vapauteen, ja hänet määrättiin seuraavana syksynä isännäksi Viipurin linnaan.³

¹ Hiärn sanoo, (l.c. 393), että Viljanti joutui puolalaisten haltuun kesäkuussa, mutta valtakunnan registratuurista nähdään, että antautuminen tapahtui jo toukokuussa. V.R. Kirje Jaakkima Scheelille 27/V 1602.

² Historiska Handlingar XX, 427—429 — Hiärn l.c. 393.

³ V.R. Arvi Tönnenpojan valtakirja 2/IX 1602.

Piirityksen aikana Sigismund kuningas oli kirjoittanut Tallinnan neuvostolle ja porvareille, että hän antaisi anteeksi heidän liittymisensä Ruotsiin, jos he taas rupeaisivat hänen alamaisikseen. Samalla hän koetti uskotella heille, että Nassaun kreivi aikoi lähettää Tallinnan tykistön Saksaan. Kreivi luuli sitten huomaavansa, että Sigismundin kirje oli tehnyt porvariston ylseäksi ruotsalaisia kohtaan. Kun hän samaan aikaan sai kuulla porvarien olevan vihoissaan sen johdosta, että heiltä oli väkisin otettu sotaväelle monenlaisia tarpeita, niin hän rupesi epäilemään heitä pahoista tarkoituksista. Näihin epäluuloihin antoi vielä aihetta sekin seikka, että porvarit pestasivat itselleen lippukunnan sotamiehiä.¹

Viljannin menetyksen jälkeen oli Ruotsin hallussa Suomenlahden takana vielä paitsi Tallinnaa ja joitakuita pieniä linnakkeita kolme vahvaa linnaa, nimittäin Tartto, Paidelinna ja Pärnu. Laajentaakseen valtaansa pohjoiseen päin puolalaiset lähtivät kesäkuun keskivaiheilla Viljannista kukistamaan Paidelinnaa. Sinne Nassaun kreivi toimitti Tallinnasta varusväen avuksi yhden lippukunnan saksalaisia sotamiehiä² sekä muutamia Viron maa-aateliston ratsumiehiä espanjalaisen Alfonso de Cacho y Canuton³ johdossa.⁴ Alfonso ja linnan toinen päällikkö saksalainen Manteufel pitivät aluksi hyvin puoliensa piirittäjiä vastaan, mutta kun elintarpeita oli vähän, kävi linnan tila pian sangen huolestuttavaksi.

Keskusteltuaan ylempien päälliköiden kanssa, mitä oli tehtävä vihollisten karkoittamiseksi Paidelinnan edustalta, Nassaun kreivin täytyi huomata, että hänellä oli koko maassa vain 300 kenttäpalvelukseen kelpaavaa ratsu-

¹ Historiska Handlingar XX, 429 ja 433.

² Kreivillä ei ollut luonaan mitään sotaväkeä, sen jälkeen kuin hän oli lähettänyt saksalaiset Paidelinnaan.

³ Tämä oli ennen toiminut Mauri Oranialaisen luutnanttina.

⁴ Historiska Handlingar XX, 431—432.

miestä sekä 500 saksalaista ja 1000 ruotsalaista ja suomalaisista jalkaväen miestä, vaikka linnoista olisikin otettu sotajoukkoon niin monta kuin niistä suinkin liikenä. Lisäksi tiedettiin, että väki oli pitkin talvea kärsinyt puutetta, että sotamiehet nälissään kulkivat leipää kerjäämässä ja että useilla, jotka olivat myöneet pyssyinsä ostaakseen ruokaa, oli vain nuijat ja seipäät aseina. Näin ollen kaikille päälliköille selvisi, että piiritettyjä ei voitu auttaa, ennen kuin oli saatu enemmän väkeä ja riittävästi muonavaroja.¹

Paidelinnan piirityksen alkuaikoina oli eräs puolalainen joukko saanut sotajuonella Rakveren linnan haltuunsa. Kerrotaan, että linnan portti avattiin epäröimättä vihollisille, jotka puhuivat saksankieltä ja sanoivat olevansa Ruotsin väkeä.² Valloittamalla Rakveren puolalaiset olivat edenneet lähelle Suomenlahtea ja voivat senjälkeen panna esteitä Tallinnan ja Narvan väliselle liikenteelle. Saatuaan tietää Rakveren menetyksestä Kaarle herttua käski Esko Linderinpojan viedä Suomesta Viroon 600 miestä jalkaväkeä, omat ratsumiehensä ja maahamme lähetetyt (Ruotsin) voutien huovit³ sekä antaa yksissä neuvoin Narvan päällikön Samuli Niilonpojan kanssa Rakveressä oleville puolalaisille selkään.⁴ Asiaa ei kuitenkaan voitu toimittaa herttuan suunnitelman mukaan.

Nassaun kreivi oli pitkin kevättä usein kirjoittanut Kaarle herttualle Virossa vallitsevasta köyhyydestä ilmoittaen, että sotaväki näki nälkää, sekä pyytäen lisäväkeä ja muonavaroja. Mutta vielä kesäkuussa ei ollut avunlähetystä kuulunut. Huomatessaan, että hän asiain näin ollen ei voinut saada sodassa mitään aikaan, hän päätti ehdottomasti erota ylipäällikön virasta ja lähteä Ruotsiin voidak-

¹ Historiska Handlingar XX, 434—435.

² Hiärn l.c. 396. — Mankell l.c. II, II, 141.

³ V.R. Valtakirja Esko Linderinpojalle 14/VII 1602.

⁴ »Klappa upp den hopen.»

seen siellä suusanallisesti esittää herttualle Viron tilan. Kesäkuun 20 p. 1602 hän astui Tallinnassa laivaan purjehtien Tukholmaan, josta hän toimitettuaan asiansa riensi Saksaan. Hän sanoi itse muistelmissaan, että ruotsalaiset, suomalaiset ja liiviläiset (virolaiset) olivat häntä rakastaneet ja kunnioittaneet.¹ — Tässä mainittakoon, että Holsteinin herttua oli lähtenyt Virosta vähää ennen kuin Nassaun kreivi.

Sinä seitsemän kuukauden aikana, jona kreivi oli ollut yksin ylipäällikkönä Liivinmaalla, olivat ruotsalaiset käyneet sotaa kovin huonolla menestyksellä. He olivat, kuten olemme nähneet, menettäneet Wolmarin, Viljannin ja Rakveren, ja Paidelinnakin oli joutunut suureen vaaraan.

Kaarle herttua oli Nassaun kreivin pyyntöjen johdosta ruvennut jo kevättalvella toimittamaan hänelle apua. Hän oli maaliskuun 29 p. kirjoittanut Tönne Yrjönpojalle ja Niilo Kijlille, että kaikkien Suomen jalkaväen päämiesten tuli olla lähtövalmiit toukokuun 1 p.² Pari viikkoa sen jälkeen kuin tämä kirje oli lähetetty hän ilmoitti Juhani Pentinpojalle, että »Suomesta ja muualta» oli Liivinmaalle ensi tilassa menevä 2000 tai 3000 ratsumiestä ja 4000 jalkamiestä.³ Samalla Niilo Kijlin käskettiin toimittaa meidän maastamme toista tuhatta miestä⁴ Viron linnojen varusväeksi, ja hänet valtuutettiin Viroon laitettavan jalkaväen pääl-

¹ Historiska Handlingar XX, 432 ja seur.

² V. R.

³ V. R. Vastaus Juhani Pentinpojalle 14/IV 1602.

⁴ Nimittäin:

500 miestä Karjalan väkeä Lauri Niilonpojan johdossa Narvaan,

300 miestä Tallinnaan,

300 miestä Viljantiin sekä

muutama satakunta miestä Olavi Pietarinpojan johdossa Tarttoon.

Mainituissa linnoissa silloin olevat ruotsalaiset sotamiehet piti laskettaman kotiinsa.

V. R. Kirje Niilo Kijlille 24/IV. Kirje Arvi Tönnenpojalle sam. p.

liköksi.¹ Nassaun kreivin lähdettyä Tallinnasta annettiin sitten amiraali Yrjö Niilonpoika Gyllenstiernalle määräys kuljettaa Ruotsista sotaväkeä ja muonavaroja Tallinnaan, josta hänen kohta oli riennettävä pursineen ja proomui- neen Suomeen viedäkseen täältäkin väkeä Viron puolelle.² Katovuosien synnyttämä yleinen köyhyys, vaikutti kuitenkin sen, että täällä kävi vaikeaksi saada sotamiehiä varustetuiksi.³ Syyskuun alussa Tallinnan päällikkö Mauri Leijonhufvud ilmoitti herttualle, että Suomesta lähetettävä väki ei silloin vielä ollut tullut perille ja että muonavarojen puute oli estänyt sen lähtöä.⁴

Nassaun kreivin jälkeen määrättiin Henriikki Liwe,⁵ Samuli Niilonpoika ja kenttämarsalkka Reino Anrep joh- tamaan Ruotsin sotaväkeä Virossa, kunnes vakinainen ylipäällikkö nimitettäisiin tai herttua itse saattaisi tulla sinne.⁶ Mainitut päälliköt eivät voineet vapauttaa Paide-

¹ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle ja Niilo Kijlille 1/VII 1602.

² V. R. Kirje Niilo Gyllenstiernalle 28/VI. Kirje Tönne Yr- jönpojalle ja Niilo Kijlille 1/VII. Lauri Anfastinpojan valtakirja 4/VII. Kirje Mauri kreiville 12/VII 1602.

³ Kun Tönne Yrjönpoika antoi Kaarle herttuan tietää, että suomalainen sotaväki kaipasi aseita, vaatteita ja muitakin tar- peita, niin herttua lähetti tänne 130 talkapyssyä, 400 haarniskaa ja 287 pitkää peistä. Moinen lähetys ei liene paljoa vaikuttanut puutteen helpottamiseksi. V. R. Vastaus Tönne Yrjönpojalle 20/VII 1602.

⁴ V. R. Kirjeet Tönne Yrjönpojalle ja Niilo Kijlille 22/VI ja 7/IX 1602. — Hannu Henrikinpojan lippukunta, johon Ala-Sata- kunnan ja Vehmaan kihlakunnan miehet kuuluivat, saapui syk- syllä Tallinnaan ensimmäisenä suomalaisen jalkaväen osastoista.

⁵ Henriikki Liwe oli siihen saakka ollut Pärnun linnan pääl- likkönä, johon virkaan hänet oli määrätty Jaakko Gottbergin jälkeen tammikuun 14 p. 1602.

⁶ V. R. Kirjeet Henriikki Liwelle 19/VI ja Samuli Niilon- pojalle 20/VI 1602. — Aikaisemmin herttua oli valtuuttanut Tapilan Hannu Pentinpojan ja Anrepin hoitamaan Virossa yli- päällikön virkaa, jos Nassaun kreivi lähtisi sieltä, mutta Hannu Pentinpoika oli pian sen jälkeen kuollut. Kts. sivua 70.

linnaa piirityksestä. Anrep lähti tosin linnan varusväkeä auttamaan, mutta hänen pieni joukkonsa tuli matkalla voitetuksi.¹ Kun saarto ei ollut erittäin tarkkaa, koetettiin Tallinnasta toimittaa piiritetyille muonaa vihollisten var-
tiopaikkojen ohitse. Kaarle herttua käski lähettää sotamiehiä metsien kautta viemään kantamalla ruokavaroja linnaan.² Vielä elokuun 24 p. hän kehoitti Mauri Leijonhufvudia hankkimaan sinne elintarpeita.³ Jos jotkut vähäiset avunlähetykset lienevätkin onnistuneet, niin varusväen kuitenkin täytyi syyskuun 18 p. muonanpuutteen tähden avata linnan portit vihollisille.⁴ Piiritys oli kestänyt kolme kuukautta.

Kaarle herttua sai myöhemmin syksyllä kuulla, että hänen sotilaansa olivat omin päinsä palanneet Virossa matkoilta huutaen »kotiin, kotiin». Hän uhkasi sen johdosta haastattaa heidät, jos semmoista vielä tapahtui, valtakunnan säätyjen eteen ja rangaista heitä uskottomina ja valapattoisina palvelijoina.⁵ — Suomalaiset jalkaväen sotamiehet näyttävät kuitenkin säilyttäneen mielenmalttinsa tukalissakin oloissa. Herttua lähetti Eerikki Laurinpojan, Kaarle Akselinpojan ja Steen Maununpojan lippukuntain⁶ miehille kirjeen⁷, jossa hän lausui heille kiitokset

¹ Hiärn l. c. 394.

² V. R. Kirje Mauri kreiville 12/VII 1602.

³ V. R.

⁴ Mankell l. c. II, II, 143. — Hiärn sanoo (l. c. 395), että Paidelinnä antautui syyskuun 21 p.

⁵ V. R. Kirje Liivinmaalla olevalle sotaväelle 6/X 1602.

⁶ Steen Maununpojan miehet oli otettu Pohjanmaan eteläisestä rovastikunnasta, Kaarle Akselinpojan miehet Pohjanmaan pohjoisesta rovastikunnasta. Mistä Eerikki Laurinpojan lippukunta oli kotoisin, en tiedä.

⁷ Waaranen l. c. I, 357.

siitä, että he aina olivat olleet valmiit valtakuntaa puolustamaan, ja lupasi heille palkinnoksi kaikkea hyvää. Samalla hän kehoitti heitä ilmoittamaan, kuinka monta nainutta miestä oli kussakin lippukunnassa, sillä hän tahtoi antaa heidän vaimoilleen viljaa, jotta näillä olisi parempi toimeentulo miesten ollessa sotaretkillä.

VIIDES LUKU.

Kaarle herttuan käynti Suomessa.

Palatessaan Virosta v. 1601 oli Kaarle herttua saapunut marraskuun 20 p. Tammisaareen. Matka oli sumuntakia ollut vaarallinen, ja Suomen saaristossa meri oli jäänyt, niin että herttuan täytyi perheineen kulkea jäälle asetettuja lautoja myöten päästäkseen maalle. Hänen mukanaan olivat hänen puolisonsa Kristiina, hänen molemmat poikansa Kustaa Aadolf ja Kaarle Philip, joka oli samana vuonna syntynyt Tallinnassa, sekä hänen kaksi tytärtään. Marraskuun 28 p. herttua tuli Turkuun. Hän viipyi Suomessa kolme kuukautta järjestellen maan asioita, ennen kuin hän kevättalvella meni Pohjanlahden ympäri Ruotsiin.

Saadakseen Suomen oloista tarkkoja tietoja Kaarle herttua kutsui Turkuun tšekäläisen aateliston, ratsumestarit, jalkaväen päämiehet, voudit, lainlukijat ynnä muita viranomaisia neuvottelukokoukseen. Siinä pidettiin muun muassa pitkät keskustelut maamme aatelisten asemasta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tammikuun 3 p. 1602 hän kirjallisesti pyysi kokoontuneita aatelisia ilmaisemaan, mitä hänen ja valtakunnan oli heiltä odotettava, koska he eivät vielä olleet niinkuin muut Ruotsin säädyt tehneet hänelle uskollisuudenvallaa. Samalla hän tahtoi saada tietoja, minkä verran ratsupalvelusta kukin heistä suoritti maatiloistaan, ja määräsi, että useat aateliset

eivät saaneet yhtyä yhden hevosen varustamiseksi, vaan jokaisen oli pidettävä sotajoukossa vähintään yksi ratsu sekä suoritettava mieskohtaisesti ratsupalvelusta. Suomen aatelistolla ei ollut — sanottiin kirjelmässä edelleen — suurempia etuoikeuksia kuin Ruotsin, ja siitä syystä se ei saanut vapauttaa talonpoikiaan matkustavaisten kyydityksestä, vaan sen tuli antaa alustalaistensa tehdä kyytimatkoja sen järjestyksen mukaisesti, jota noudatettiin Ruotsissa. Herttua vaati myös, että täkäläiset aateliset maksaisivat asuntotalojensa puolesta sekä kehoittaisivat alustalaisiansa maksamaan papistolle kymmenykset. Vielä hän sanoi, että aateliston talonpoikien oli suoritettava samat määrät laamanni- ja tuomarirahoja kuin ruunun talonpoikien.¹

Tammikuun 7 p. antamassaan vastauksessa aateliset kiittivät herttuaa siitä, että hän oli antanut anteeksi heidän erehdyksensä, ja lupasivat olla hänelle uskolliset alamaiset. Ratsupalvelukseen nähden he sanoivat toivovansa, että sotaväen tarkastusluetteloista kävisi selville heidän täyttäneen maatilojensa puolesta kaikki tehtävät, joihin he olivat velvolliset; mieskohtaisesti he myös olivat olleet vihollisia vastaan taistelemassa. Pappien kymmenykset sekä laamanni- ja tuomarirahat, joita maksettiin eri perusteita noudattaen eri paikkakunnilla, he olivat valmiit suorittamaan niinkuin ennenkin vanhan tavan mukaan. Mutta, mitä kyyditysvelvollisuuteen tuli, he pyysivät, että heidän talonpoikansa saisivat olla siitä vapaina, niinkuin asianlaita oli ollut jo useiden Ruotsin kuninkaiden aikoina, sillä — sanoivat he — aateliston vuokramiesten tila oli Ruotsissa toisenlainen kuin Suomessa; edellisessä maassa vuokramiesten hevoset ja työjuhdat olivat heidän omansa, jota vastoin Suomen aateliston talonpojilla ei ollut mitään omaisuutta,

---

¹ Werwing l. c. II, 65 ja 66. — Waaranen l. c. I, 160 ja 191 —193.

koska nämä saivat isänniltään kaiken, mitä he maanviljelystään varten tarvitsivat.¹

Kiittäen samana päivänä antamallaan kirjelmällä aatelisia uskollisuuden lupauksesta herttua pyysi heitä tekemään tämän lupauksen kirjallisesti ja vahvistamaan sen nimiensä merkinnällä sekä sineteillään. Lisäksi hän kehoitti heitä toimittamaan luettelon, josta nähtiin, kuinka monta ratsua kunkin heistä tuli maatilojensa suuruuden mukaan varustaa. — Aateliset antoivatkin herttualle vaaditun vakuutuksen kirjallisesti (tammikuun 9 p.). Sen alla oli 58 nimeä. Herttuan pyynnön johdosta 46 aatelista myös jätti hänelle (tammikuun 10 p.) selonteon maatilojensa tuloista ja varustamiensa hevosten luvusta.² Tästä asiakirjasta nähtiin, että mainitut aateliset toimittivat asepalvelusta 53 ratsulla. Ainoastaan kahdella heistä, nimittäin Pentti Söyringinpoika Juustenilla ja Henriikki Tönnenpoika Wildemanilla, oli niin suuret maatilat, että he voivat pitää sotajoukossa 3 hevosta. Yrjö Boijella, Matti Laurinpoika Kruusilla, Kyötikkä Finckellä, Antti Boijella ja Mälkilän Kaarina rouvalla³ oli kullakin 2 hevosta varustettuna. Muut suorittivat ratsupalveluksen yhdellä hevosella.⁴

Samalla kun mainittu selonteko annettiin Kaarle herttualle aateliset toimittivat hänelle kirjelmän, jossa he sanottuaan, että edellisten hallitsijain aikoina ei ollut tapana vaatia heiltä kymmenysten maksamista eikä heidän talonpojiltaan kyytimatkojen tekemistä, pyysivät, että hän vahvistaisi ne etuoikeudet, jotka hänen isänsä oli pitänyt voimassa. Ja lisäksi he anoivat, että herttua annettuaan

¹ Sangen huonoksi Suomen aateliset siis kuvasivat alustalaisensa aseman.

² Tämän selonteon alkuperäinen kantakirja on Ruotsin valtionarkiston Acta historica kokoelmassa.

³ Kaarina rouva oli amiraali Eerikki Pertunpoika Slangin leski.

⁴ Waaranen l. c. I, 197, 203 ja 207—217.

jo anteeksi useimmille Suomen aatelisille, jotka olivat häntä vastustaneet, ottaisi myöskin jälleen armoihinsa Arvi Stålarmin, Akseli Kurjen, Perttu Iivarinpojan (Järp-pilän herran) ja Hannu Eerikinpojan (Prinkkalan herran).²

Tämän kirjelmän johdosta Kaarle herttua antoi selityksen, jossa lausuttiin, että hän kernaasti vahvisti heidän etuoikeutensa, jos he sinettikirjeillä voivat todistaa, että entiset kuninkaat olivat ne heille myöntäneet. Hän lupasi myös, ettei vaatisi heidän alustalaisiltaan muita ylimääräisiä veroja kuin niitä, jotka olivat lakikirjassa mainittuina, ja että aatelisten talonpojat saivat olla kyytimatkoista vapaat, mutta vasta sitten kun valtakuntaan oli toimitettu riittävästi majataloja. Viimeksimainittuun seikkaan nähden hän pyysi, että aatelisto antaisi mietinnön, miten tarvittava määrä majataloja saataisiin perustetuksi ja miten ne voitaisiin pitää kunnossa. — Ne aatelisherrat, joiden puolesta armahduspyyntö oli tehty, herttua sanoi olevansa valmis vapauttamaan vankeudesta, niin pian kuin valtakunnan säätyjen mielipide heidän asiastaan oli saatu tietää.²

Eräässä kirjeessä, jonka aateliset vielä toimittivat (tammikuun 14 p.) Kaarle herttualle, heidän täytyi, niin kuin odottaa saattoi, tunnustaa, että heidän hallussaan ei ollut mitään heidän etuoikeuksiaan koskevia asiakirjoja, mutta he sanoivat kaikkien tiedossa olevan, että heidän esi-isänsä olivat entisten hallitsijain ja vielä Kustaa kuninkaan aikoina saaneet esteettömästi nauttia ikivanhoja oikeuksia. Samassa kirjeessä he pyysivät, että heidän alustalaisensa vapautettaisiin pakollisista väenotoista. Sen johdosta että herttua oli pyytänyt heiltä mietintöä majataloasiasta, aateliset huomautettuaan, että Juhani kuningas oli antanut käskyjä majatalojen perustamisesta

¹ Waaranen I. c. I, 206—208.

² Waaranen I. c. I, 222—224.

ja että näitä käskyjä ei oltu pitkällisen sotatilan tähden voitu toteuttaa, lausuiivat mielipiteenään, että samat syyt edelleen olivat estämässä kunnollisen majatalolaitoksen aikaansaamista.¹

Tammikuun 15 p. Kaarle herttua sitten antoi aatelisille lopullisen vastauksensa. Siinä sanottiin muun muassa: »Koska Suomen aateliset tähän hetkeen saakka eivät ole voineet asiakirjoilla todistaa, että heillä olisi erikoisia etuoikeuksia, joita Ruotsin aatelistolla ei ole, niin Hänen Ruhtinaallinen Armonsä ei saata niitä heille myöntää. Sentähden tulee aatelisten talonpoikien Suomessa maksaa apuveroja, kun valtakunnan tarve sitä vaatii, nimittäin siten, että kaksi rälssin talonpoikaa suorittaa saman määrän kuin yksi verotalon haltija. Ja sen johdosta että aateliset eivät tahdo ilmoittaa mitään keinoja, joilla laissa mainittuja majataloja voitaisiin perustaa ja pitää kunnossa, on heidän talonpoikiensa tehtävä kolmannes ruunun talollisten kyytimatkoista. Mitä sotaväenottoon tulee, saavat ne vuokramiehet, joiden tilat eivät ole peninkulmaa kauempana aatelisten asuntotaloista, olla siitä vapaat, jollei vihollinen ole niin lähellä, että täytyy nostattaa mies talosta.» Muutoin toistettiin tässä herttuan vastauksessa moniaat niistä selityksistä ja määräyksistä, joita hänen edelliset kirjeensä olivat sisältäneet. Vastauksensa lopussa hän lausui, että hän ei tahtonut sen koommin vaihtaa aateliston kanssa kirjeitä, mitkä koskivat heidän etuoikeuksiansa.²

Turussa ollessaan Kaarle herttua ryhtyi myöskin järjestämään sotaväen hankintaa. Armeijan miesluku oli Viron retkillä melkoisesti vähentynyt. Iso joukko Suomenkin miehiä oli siellä kaatunut taisteluissa tai kuollut tauteihin. Emme kuitenkaan tiedä, kuinka monta meikäläisistä kyseessä olevina vuosina sotaan hukkui, eikä

¹ Waaranen I. c. I, 227—230.

² Waaranen I. c. I, 230—233.

edes siitä saada selkoa, paljonko Suomella kaikkiaan oli sotaväkeä Kaarlen saapussa tänne.¹

Herttuan oli nyt toimitettava menetetyn väen sijaan uutta. Hän tiesi kuitenkin, että käytännössä olleet pakolliset väenotot olivat kansalle sangen vastenmieliset. Meidän maastamme oli usein valitettu hallitukselle, että toimitusmiehet väenkirjoituksissa harjoittivat mielivaltaa ja tekivät vääryyttä vapauttaen varakkaat talonpojat antamasta miehiä ja vaatien köyhien talosta isännän ainoankin auttajan. Herttua määräsi sentähden, että talonpojat itse saivat valita keskuudestaan sotamiehet noudattaen semmoista järjestystä, että joka kymmenestä miehestä yksi toimitettiin sotapalvelukseen. Ja sen johdosta että armeijaan usein oli lähetetty alaikäisiä renki-

¹ Ainoastaan ratsuväen viiden lippueen silloisesta miesluvusta on meille jäänyt ilmoitus. Ne olivat:

Martti Klaunpojan lippue, jossa oli 332 ratsumiestä. Näiden rahapalkka määrättiin otettavaksi Suur-Savosta, Äyräpään kihlakunnasta, Lappeen, Taipaleen, Jääsken, Ruokolahden, Koiviston, Viipurin ja Säkkijärven pitäjistä sekä Kyminkartanon, Porvoon ja Raaseporin lääneistä.

Lindved Klaunpojan lippue, 217 miestä. Palkka oli otettava Halikon, Maskun ja Piikkiön kihlakunnista, Ala-Satakunnasta, Vehmaan kihlakunnasta, Ylä-Satakunnasta, Hauhon kihlakunnasta ja Ylisestä kihlakunnasta.

Jesper Matinpojan lippue, 384 miestä. Palkka otettava Sääksmäen kihlakunnasta.

Perttu Henrikinpojan lippue, jossa oli 29 talollista ja 121 talotonta miestä. Palkka otettava Porvoon ja Raaseporin lääneistä. — Tässä lippueessa oli miehistö ainakin osaksi suomalaista.

Puotilan *Antti Laurinpojan lippue*, jossa oli 34 talollista ja 112 talotonta miestä. Palkka otettava Sääksmäen ja Hauhon kihlakunnista, Ylisestä kihlakunnasta sekä Pohjanmaalta ja Ylä-Satakunnasta.

V. R. Sääntö ratsuväen rahapalkasta 7/I 1602. — Yhteensä oli mainituissa viidessä lippueessa 1229 miestä, ja näiden rahapalkka teki, kun joka miehelle maksettiin 16 talaria, 7374 talaria vuodessa.

poikia, hän käski päämiesten valvoa, että lippukuntiin ei otettu muita kuin täysikuntoisia miehiä.¹

Vähää ennen kuin Kaarle herttua lähti Turusta, hän toimitutti kaikkiin maakuntiin avoimen käskykirjeen, jossa hän määräsi kymmenmies-järjestelmän yleisesti noudatettavaksi väenotoissa. Kirjeen alussa hän selitti omalla tavallaan alamaisilleen Puolan sodan syytä sanoen: »Huolimatta siitä, että me aina olemme harrastaneet rauhaa, ovat Rooman paavi ja hänen kanssaan joukko ruotsalaisia maanpakolaisia yllyttäneet meidän oman veljenpoikamme Sigismund kuninkaan meitä vastaan, niin että, vaikka me olemme häntä kohtaan käyttäytyneet niinkuin uskollisen sedän tulee, hän on halutessaan tuoda Ruotsiin erehdyttävän paavillisen opin aloittanut meitä ja isänmaataan vastaan tarpeettoman vainon eikä tyydy vielä siihenkään, että hän on saattanut meidät ilmi sotaan puolalaisten kanssa, vaan vehkeilee yhä saadakseen useampia vihollisia meitä ahdistamaan.» Koetettuaan näillä sanoilla uskotella alamaisilleen, että hän itse oli syytön vainon syntymiseen, hän vaati heiltä suuren ylimääräisen rahaveron sodan jatkamista varten. Otettavaan sotaväkeen nähden lausuttiin kirjeessä lyhyesti, että maakansa itse sai toimittaa joka kymmenestä miehestä, jotka olivat enemmän kuin 15 vuoden ikäiset, mutta eivät olleet täyttäneet 50 vuotta, yhden sotapalvelukseen.²

Näihin herttuan määräyksiin olisi oikeastaan ollut hankittava säätyjen suostumus, mutta kun uutta sotaväkeä tarvittiin pian, ilmoitettiin ne heti noudatettaviksi. Herttua sanoi kirjeessään, että, jos tahdottiin tehdä muistutuksia hänen säädöksensä johdosta, ne saatettiin esittää sinä keväänä pidettävillä valtiopäivillä. — Mitä Suomeen

¹ Kts. m. m. Pietari Matinpojan valtakirjaa 8 päivältä tammi-kuuta 1602 (Waaränen l. c. I, 200.)

² V. R. Avoin kirje kaikille maakunnille 1/II 1602. (Waaränen I, 243—247).

tuli määrättiin Tönne Yrjönpoika antamaan herttuan avoimesta kirjeestä tieto Turun lääniin, Puotilan Antti Laurinpoika Viipurin, Pietari Hannunpoika Savonlinnan, Matti Laurinpoika Kruus Hämeenlinnan ja Kyötikkä Fincke Pohjanmaan lääniin.¹

Kymmenmiesjärjestelmän mukaan otettiin Suomesta silloin noin 1500 miestä.² Maamme jalkaväki sai siten herttuan toimenpiteillä melkoisen lisäyksen. Apelnäsin Niilo Kijl määrättiin kaikkien Suomesta tulevien uusien sotamiesten everstiksi.³

¹ V. R. Missiivi Yrjö Eerikinpojalle ynnä muille 1/II 1602.

² Uudet miehet määrättiin jaettaviksi lippukuntiin seuraavalla tavalla.

Pietari Matinpojan lippukuntaan, johon kuului Helsingin, Sipoon, Porvoon ja Pernajan pitäjien sekä Kymenkartanon läänin miehiä, oli tuleva 391 alokasta vanhojen sotamiesten lisäksi.

Lauri Pentinpojan lippukuntaan, jossa oli Maskun ja Piikkiön miehiä, oli tuleva 173 uutta miestä vanhojen lisäksi.

Hannu Henrikinpojan lippukuntaan 224 uutta miestä.

Antti Toorinpojan lippukuntaan alokkaat Raaseporin läänistä ja Halikon kihlakunnasta (Lukua ei tiedetä).

Pietari Torstinpojan lippukuntaan 330 uutta miestä Ala-Satakunnasta sekä Sääksmäen ja Hattulan kihlakunnista.

Lauri Niilonpojan lippukuntaan uudet miehet Lappeen ja Taipaleen pitäjistä (Lukua ei tiedetä).

Simo Niilonpojan lippukuntaan 69 uutta miestä Viipurin, Koi-viston ja Säkkijärven pitäjistä.

V. R. Pietari Matinpojan valtakirja 8/I 1602 (Waaränen l. c. I, 200—202.)

Luettelossa ei mainita Savon eikä Pohjanmaan lippukuntia. Ne lienevät olleet Virossa.

³ V. R. Niilo Kijlin valtakirja 1/II 1602. (Waaränen l. c. I, 241.) — Niilo Kijl kuului sukuun, joka oli muuttanut Holsteinista Ruotsiin. Hän oli edellisen vuosisadan lopulla toiminut Tukholman linnan päällikön Akseli Ryningin apulaisena. Sisällisten riitojen aikana hän oli pitänyt Kaarle herttuan puolta. Myöhemmin hän sai paljon maatiloja Suomessa — m. m. Uudenkirkon pitäjässä sijaitsevan Uudensaaren kartanon — kotiutuen siten tänne. Kansallinen Elämäkerrasto III, 160—162.

Talvella 1601—1602 oli melkoinen määrä sotaväkeä majoitettuna Suomeen. Vähää ennen kuin herttua lähti Viirosta, hän oli määrännyt tänne lähetettäväksi muun muassa Henrikki von Ahnenin ja Pentti Laurinpojan ratsumiehet käskien sijoittaa ne Porin tienoille. Suomeen tultuaan hän asetti Perttu Henrikinpoika Ekelöfin Henrikki von Ahnenin lippueen ratsumestariksi.¹ Ne ratsumiehet, joita silloin odotettiin tänne Ruotsista, hän tahtoi majoitettaviksi Viipuriin². Kun samaan aikaan Ruotsista oli tullut meidän maahamme kaksi lippukuntaa silloin otettuja jalkaväen sotamiehiä, joita Svante Bielke oli viemässä Vieroon, niin Kaarle herttua kirjoitti hänelle, että hänen oli asetettava miehet toistaiseksi Helsingin ja Porvoon tienoille, koska Virossa ei ollut tarpeeksi muonavarvoja edes sille väelle, joka siellä oli, ja että, jos Ruotsista lähetettiin Suomeen enemmän sotamiehiä, niitä ei saatu kuljettaa Vieroon, vaan ne olivat sijoitettavat Hämeeseen.³ Vuoden 1602 alkupuolella saapui tänne vielä Viirosta odottamatta yhdellä kertaa viisi lippuetta ruotsalaista ratsuväkeä. Herttua kirjoitti sen johdosta Tönne Yrjönpojalle, että tälle väelle oli toimitettava linnaleiri Viipurin, Kymenkartanon ja Porvoon lääneissä.⁴ Mutta kun Tönne Yrjönpoika sitten huomautti hänelle, mihin surkuteltavaan tilaan talonpojat täällä olivat joutuneet sotaväen majoituksen takia, niin herttua vihdoinkin maaliskuun 24 p. 1602 käski hänen kiireesti lähettää täältä ruotsalaisen väen kotimaahansa.⁵

¹ Lippueessa näyttää silloin jo olleen suomalainen miehistö V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 7/XI 1601. Perttu Henrikinpojan valtakirja 3/XII 1601.

² V. R. Valtakirja Pietari Antinpojalle 22/XI 1601.

³ V. R. Kirje Svante Bielkelle 10/XI 1601.

⁴ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 20/II 1602. (Waaranan l. c. I, 270.)

⁵ Waaranan, l. c. I, 278.

Sotaväen majoitus kävi sinä talvena maallemme tavalista rasittavammaksi, koska täällä vallitsi katovuosien aiheuttama nälänhätä. Siihen aikaan oli useitakin kovia katovuosia kaikissa Pohjois-Europan maissa.

Yleisen köyhyyden ja puutteen takia talonpoikien oli mahdotonta suorittaa kaikkia veroja, joita heiltä vaadittiin. Sentähden Kaarle herttua tammikuun 13 p. 1602 myönsi heille osittaisen maksujen lykkäyksen.¹

Suomen yhteiskunnallisiin oloihin oli edellisten sotien aikoina päässyt juurtumaan pahoja epäkohtia. Niiden rasiusten lisäksi, joita ylimääräinen verotus, sotaväenotot ja sotilasjoukkojen majoitus tuottivat talonpojille, oli heidän vielä kärsittävä monenlaista vääryyttä viranomaisilta ja varsinkin ahnailta, petollisilta ja omavaltaisilta voudeilta. Nämä viimeksimainitut kiskoivat kansalta liian suuria maksuja, vieläpä pitivät veronkannoissa omaksi hyödykseen vääriä mittoja. Kaarle herttualle kerrottiin, että he ottivat veroparselit vastaan toisenlaisin mitoin ja punnuksin kuin mitä he käyttivät suorittaessaan ruunulle sen saatavat.

Lähdettyään helmikuun alussa matkalle Turusta Ruotisiin herttua poikkesi muutamiksi päiviksi Poriin. Siellä hän helmikuun 9 p. julisti »Ohjesäännön Suomen voutien noudatettavaksi». Tämän säännön johdannossa sanottiin herttuan huomanneen Suomessa enemmän epäjärjestyttä kuin muissa valtakunnan osissa, johon hänen mielestään oli syynä se seikka, että hallitsija asui kaukana eikä voinut

---

¹ V. R. Pietari Hannunpojan valtakirja 13/I 1602. (Waaränen l. c. I, 226.) — Omituista on että, kun Jääsken ja Ruokolahden pitäjiä asukkaat lähettivät herttuan luo sanansaattajan ilmoittamaan, että he eivät voineet katovuoden tähden maksaa erästä heiltä vaadittua veroa, herttua vastasi heille, että he saivat olla mainitusta maksusta vapaat, koska hän ei tiennyt mitään veroa heille määränneensä. V. R. Avoin kirje Jääsken ja Ruokolahden talonpojille 8/I 1602. (Waaränen l. c. I, 202.)

niin usein, kuin tarve vaati, tulla tänne valvomaan asioita ja kuulemaan kansan valituksia.

Ohjesäännön sisältämistä voutien virkatoimia koskevista määräyksistä mainittakoon tässä muutamia. Voutien tuli tehdä tilikirjansa tarkemmin kuin siihen saakka oli tapahtunut, niin että niistä kävi selville veronsuorittajan nimi sekä se aika, jolloin mikin parseli oli kannettu. Ja siihen nähden että voudit eivät olleet noudattaneet niitä säädöksiä, joita herttua oli antanut maakansan valitusten johdosta, käskettiin heidän saapuessaan tiliänsä tekemään tuoda mukanaan kaikki heidän piirissään asuville talonpojille sinä vuonna tulleet herttuan kirjeet sekä ilmoittaa mitä näiden kirjeiden johdosta oli tehty. Monasti oli tapahtunut, että voudit eivät olleet itse nostaneet ruunun veroja, vaan käyttäneet siihen tehtävään pitäjänneljännesten esimiehiä, nimismiehiä ja muita, joten sekä hallitukselta että alamaisilta oli varoja kavallettu. Tämän tähden määrättiin säännöissä, että mainittujen sivullisten henkilöiden ei ollut luvallista toimittaa veronkantoa. Voudeilla ei saanut ruunun asioissa olla muita auttajia kuin yksi kirjuri ja kolme tai neljä palvelijaa. Talonpojille oli sanottava, että heidän tuli suorittaa voiveronsa Laurinpäivänä ja viljaveronsa Tuomaan-päivänä, ja silloin oli voutien ja kirjuriensa itsensä oltava maksuja perimässä. Ja koska Suomessa oli tullut käytäntöön erilaisia ja erisuuruisia mittoja ja painoja, joka epäkohta oli antanut tilaisuutta petoksen harjoittamiseen sekä ruunun saatavien kannossa että yksityisten ostoissa ja myönneissä, niin herttua teetettyään mallimitat ja mallipuntarin sääsi nyt, että hänen käskynhaltijoidensa ja voutien oli hankittava ruunun kustannuksella näiden mallien mukaan valmistetut mitat ja puntarit jokaiseen kihlakuntaan ja pitäjään.

Kaarle herttuan ei kuitenkaan onnistunut säädöksillään saada voutien toimintaa järjestetyksi tyydyttävälle kannalle. Suomen talonpojat valittivat seuraavinakin vuo-

sina usein näiden omavaltaisuudesta ja pahoista teoista. Herttua tuomitutti syyllisiksi havaitut ankariin rangaistuksiin. Useat erotettiin virastaan ja pantiin vankeuteen. Mutta rangaistuksetkaan eivät auttaneet.¹

Saavuttuaan kotimatallaan Pohjanmaalle Kaarle herttua otti selkoa tämänkin maakunnan tilasta ja tarpeista, ja seuraukset hänen tiedusteluistaan nähdään muutamia vuosia myöhemmin useissa toimenpiteissä, jotka todistavat hänen kaukonäköisyyttään ja suurta hallinnollista taitoaan. On tunnettua, että hän perusti Pohjanlahden rannikolle Oulun ja Mustasaaren eli Vaasan kaupungit, mitkä molemmat sitten ovat osoittautuneet erittäin elinvoimaisiksi yhteiskunniksi ollen tätä nykyä Pohjanmaan tärkeimpinä kauppa- ja kulttuurikeskuksina, ja että hän vuonna 1607 rupesi rakennuttamaan Ämmäkoskeen Kajaanin linnaa Kainuun suojaksi venäläisten ryöstöretkiä vastaan.

Herttuan olo Pohjanmaalla ei kestänyt täyteen kahta viikkoa. Helmikuun 27 p. hän jo saapui Luulajaan.

¹ Heinäkuun 6 p. 1607 Kaarle IX lähetti Turun linnan päällikölle Otto Mörnerille sekä sihteeriksi Eerikki Eilonpojalle ja kamreeri Antti Niilonpojalle kirjeen, jossa sanottiin: »Huomaamme, että Suomen voudit tekevät mitä tahtovat eivätkä ajattele, että heitä rangaistaan epärehellisyydestä ja tottelemattomuudesta. Sentähden on meidän tahtomme, että te heti lähetätte kaikki voudit ja heidän sihteerinsä niiniköysissä tänne. Teidän tulee myös asettaa toisia miehiä heidän sijaansa. Ei kukaan saa tästä lähtien olla voudin virassa vuotta kauemmin. Ja jos te ette kovemmin kourin ryhdy asiaan ettekä anna rangaista ja hirttää moisia roistoja, niin tuotamme teidät heidän kanssaan tänne sellaisella tavalla, että muistatte täällä käyneenne. Waaranen l. c. II, 318. — Vrt. Waaranen II, 222.

KUUDES LUKU.

Kysymys rauhankokouksesta. Ruotsin suhteet Tanskaan ja Venäjään.

Taistelevien valtain kesken nostettiin vuonna 1602 kysymys rauhankokouksen pitämisestä. Puolan suurkansleri Zamoyski, jolle Sigismund kuningas oli antanut valtuuden keskustella ruotsalaisten kanssa aselevosta tai rauhasta, ilmoitti Kaarle herttualle, että Puola oli valmis suostumaan kaksivuotiseen välirauhaan, jos kuninkaalle heti luovutettaisiin Tartto, Pärnu, Paidelinna ja Narva, ehdottaen samalla, että molempien valtakuntain asiamiehet kokoontuisivat seuraavana vuonna neuvottelemaan Tallinnan kohtalosta sekä pysyväisestä rauhasta. Herttuan vastauksessa, joka annettiin heinäkuun 10 p., sanottiin, että hänkin halusi rauhaa, mutta ei hyväksynyt kahden vuoden aselepoa koskevaa ehdotusta; hänen mielestään valtakuntain komissaarien oli kolmen kuukauden kuluksena kokoonnuttava määrättyyn paikkaan; siihen saakka vallat saisivat vapaasti koettaa onneansa.¹ Niiden kirjeiden sävy, jotka Zamoyski ja herttua lähettivät toisilleen, oli tavattoman katkera. Kun Zamoyski taas kirjoitti elokuun 22 p. herttualle loukkaavia sanoja², niin tämä vastasi hänelle syyskuun 4 p.: »Kunniasi syöneenä miehenä soi-

¹ V. R. Kirje suurkansleri Juhani Zamoyskille 10/VII. Kirje Mauri kreiville 12/VII 1602.

² Vrt. sivua 63.

maat meitä hävyttömästi. Emme aio tästä lähtien vaihtaa kanssasi kirjeitä, mutta kuitenkin saat tietää, mitä me ajattelemme rauhasta ja aselevosta.»¹

Lähetettyään tämän kirjeen herttua käski Mauri Leijonhufvudin kysyä suurkanslerilta, tahtoiko hän neuvotella rauhan asiasta, ja syyskuun 13 p. 1902 Leijonhufvud määrättiin ilmoittamaan Zamoyskille ne ehdot, joilla herttua oli valmis suostumaan pysyväisen rauhan tekoon. Näistä ehdoista mainittakoon seuraavat: I:o Herttua antaa Puolan ruunulle takaisin ne linnat ja maakunnat, mitkä hän on siltä ottanut, jos Puola luopuu kaikista Virumaata, Alutagusta, Järvamaata, Harjumaata ja Läänemaata koskevista vaatimuksistaan; II:o Liiviläisillä oli oleva uskonnonvapaus, ja heille oli annettava takaisin maatilat, mitkä he olivat sodassa menettäneet; III:o Puolan kuninkaan tuli omasta ja jälkeläistensä puolesta luopua oikeudesta, mikä hänellä oli ollut Ruotsin kruunuun.² Suurkanslerin ja Leijonhufvudin välillä ei kuitenkaan siten näy syntyneen keskustelua, sillä jälkimmäinen lähti pian Virosta pois.³

¹ V. R. Kirje suurkansleri Zamoyskille 4/IX 1602.

² V. R.

³ Kun puolalaiset olivat saaneet Rakveren sekä Paidelinnan haltuunsa ja siten levittäneet valtaansa lähelle Suomenlahden rannikkoa, niin Mauri Leijonhufvud rupesi pelkäämään, että hänen oma turvallisuutensa joutuisi Tallinnassa vaaraan. Hän pyysi silloin Kaarle herttualta eroa virastaan. Herttua vastasi hänelle ivallisesti lausuen m. m.: »Meitä kummastuttaa, että te olette niin arka ja käyttäydytte, ikäänkuin viholliset jo olisivat luonanne varustusten sisällä. Onhan teillä hyvä linna jalkojenne alla, eikä ole uskottavaa, että he heti ratsastavat vallituksille. Sitä paitsi linnassa on muutama tuhatkunta miestä, niin että voitte puolustautua ja myöskin, jos kaupungin porvaristo ryhtyy kavaltaviin hankkeisiin, helposti panna niille esteet. Emme näet luule, että kanslerilla on niin paljon puolenpitäjiä siellä, kuin teille on sanottu. Elkää sentähden hätäilkö, vaan ottakaa Jumala avuksenne ja teh-

Mutta kun Kaarle Gyllenhielm siihen aikaan ilmoitti herttualle Puolasta, että siellä haluttiin rauhaa,¹ niin herttua määräsi Akseli Kurjen ja Henrikki Kaarlenpoika Hornin sekä virolaiset Tiirikka Strijkin ja Eevertti Delwigin neuvottelemaan Puolan asiamiesten kanssa.² Ruotsin komissaareille marraskuun 21 p. annetut ohjeet sisälsivät seuraavat määräykset. Jos puolalaiset tahtoivat saada Tarton, Pärnun, Paidelinnan ja Narvan, kuten suorkansleri oli sanonut kirjeessään, oli heille ilmoitettava, että Ruotsi ei luovuttanut mitään aluetta, vaan vaati Puolalta koko Liivinmaan. Ja jos Puolan lähettiläät eivät, kuten otaksuttava oli, suostuneet tähän vaatimukseen, tuli herttuan asiamiesten kysyä heiltä, olivatko he edes valmiit antamaan takaisin Paidelinnan ja Rakveren, jotka Ruotsi oli täydellä oikeudella omistanut. Siinä tapauksessa että puolalaiset eivät hyväksyneet tätäkään esitystä, saatettiin heidän kanssaan tehdä vain lyhyt aselepo ehdolla, että kumpikin valta jäi pitämään ne alueet, mitkä sillä oli. Aselepo oli määrättävä kestäväksi seuraavaan pääsiäiseen asti; sen aikana voivat valtakuntien lähettiläät neuvotella pitemmästä välirauhasta tai pysyväisestä rauhasta. — Vielä tuli komissaarien ehdottaa, että kaikki vangit vapautettaisiin joko mies miestä vastaan tai maksamalla kohtuulliset lunnaat.³

Vasta joulukuun 21 p. Akseli Kurki ja Henrikki Horn lähtivät Ruotsista. Suomeen saavuttuaan he saivat kui-

---

kää asiassa minkä voitte.» Pari viikkoa sen jälkeen kuin herttua oli lähettänyt tämän kirjeen, hän kuitenkin antoi Leijonhufvudille luvan lähteä Suomeen ja kehoitti häntä toimittamaan täältä muonavaroja Viron linnoihin. V. R. Vastaukset Mauri kreiville 11/X ja 24/X 1602.

¹ Werwing l. c. II, 77.

² V. R. Vastaus Antti Linderinpojalle 20/XI. Vastaus Mauri kreiville 27/XI 1602. — Waaranen l. c. I, 349.

³ V. R. Ohjeet Ruotsin komissaareille 21/XI 1602.

tenkin (tammikuun lopulla) tietää, että puolalaiset eivät suostuneetkaan aselepoon.¹ Siten rauhanneuvottelusta ei tullut mitään.

Samalla kuin Ruotsin aseet olivat alkaneet kärsiä tappioita taistelussa Puolaa vastaan, näytti sitä uhkaavan sota sen molempain naapurivaltioiden Venäjän ja Tanskan puolelta. Kaarle IX joutui siten sangen vaikeaan asemaan, varsinkin koska hänen ruotsalaiset vihollisensa eivät lakanneet punomasta juoniaan häntä vastaan. Tarkastelkaamme lyhyesti hänen suhteitaan muihin pohjoismaiden hallitsijoihin.

Tanskan nuoren kuninkaan Kristian IV:n ja Kaarlen välit olivat alusta pitäen olleet kireät. Vanhana riidan aiheena oli se seikka, että Tanska yhä edelleen piti vaakunassaan kilpimerkkinä kolmea kruunua, jotka oli otettu siihen unionin aikana. Ruotsalaisten mielestä tämä unionin vaakunan käyttö osoitti, että Tanskalla vielä oli pyrkimyksiä ylivallan saavuttamiseen Skandinaaviassa. Tanskalaiset taas selittivät, että heillä oli oikeus pitää unionin vaakunaa, koska Norja oli heidän valtansa alainen maa.² Tärkeämpi eripuraisuuden syy oli kuitenkin siinä, että Kaarle herttua vaati Ruotsille osaa Ruijan rannikosta käskien voutiensä verottaa sikäläisiä lappalaisia. Jäämeren rannoilla ei näet ollut mitään varmoja valtakuntien rajoja, ja lappalaiset olivat monissa paikoin

¹ Mankell l. c. II, II, 146. — V. R. Kirje Mauri kreiville 31/III 1603.

² Helmikuussa 1598 Sigismund kuningas oli sopinut Kristian IV:n kanssa, että kolmea kruunua koskeva riita oli jätettävä ratkaisematta molempain kuninkaiden elinajaksi. Tällä sopimuksella ei kuitenkaan tullut olemaan mitään vaikutusta valtakuntain suhteisiin, sillä se tehtiin puoli vuotta ennen Stangebron taistelua, jossa Sigismund menetti Ruotsin kruunun. Steenstrup, Danmarks Riges Historie IV, 139.

maksaneet veroa kahdelle, vieläpä kolmellekin hallitukselle, sillä venäläiset olivat myös ruvenneet ottamaan siellä veroja aina Malankivuonoon asti lännessä. Täysinän rauhanteossa Venäjä kuitenkin oli luovuttanut Ruotsille sen vero-osuuden, jonka se oli tottunut saamaan Varanki- ja Malankivuonojen väliseltä rantamaalta, mutta tanskalaiset väittivät, että Venäjä ei voinut antaa Ruotsille minikäänlaista heille kuuluvan alueen nautinto-oikeutta. Molempien valtakuntain kesken oli myös hankauksia tulliasiain johdosta. Lisäksi Kristian IV oli vihoissaan siitä, että Ruotsi oli sulkenut ulkomaalaisilta meritien Narvaan. Kaarle herttua taas ei ollut unhottanut sitä, että Tanska oli Stettinin rauhan jälkeen anastanut (1575) Ruotsilta Saaremaalla olevan Maasilinnan¹ (Sonnenburgin). Riidat koetettiin saada sovituiksi valtakuntain lähettiläiden kokouksissa. Eräs semmoinen kokous pantiin toimeen rajalla helmikuussa 1601. Siellä ei kuitenkaan päästy sopimukseen Tanskan vaakunaan otetusta kolmesta kruunusta, ja keskustelut jäivät siten tuloksettomiksi.² Toinen kokous oli määrätty pidettäväksi syyskuussa samana vuonna, mutta Ruotsin asiamiehet eivät saapuneetkaan siihen. Lokakuun 11 p. he kirjoittivat tanskalaisille, että he eivät saattaneet tulla, koska Kaarle herttua ei ollut Ruotsissa. Pian sen jälkeen Kristian IV lähetti Ruotsin säädylle painetun julistuksen, jossa hän yllytti näitä nousemaan kapinaan Kaarle herttuaa vastaan, mutta samalla ehdotti kokouksen toimeenpanemista pääsiäiseksi v. 1602. Turkuun tultuaan herttua laittoi Tanskan kuninkaalle kir-

¹ Kts. siitä asiasta kirjaani Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota, 147, muist. 3.

² Tanskan lähettiläät tahtoivat Sigismundin ja Kristian IV:n kolme vuotta sitä ennen tekemän sopimuksen nojalla saada asian ratkaisun lykätynsä, mutta ruotsalaiset vastasivat, että Sigismundilla ei ollut oikeutta tehdä semmoista päätöstä ilman säätyjen suostumusta. Werwing l. c. II, 28.

jeen, jossa hän seikkaperäisesti selitti, mistä syistä Ruotsin asiamiehiä ei oltu toimitettu kokoukseen, luvaten lähettää komissaareja seuraavan pääsiäisen aikaan rajalle.¹ Vuosina 1602 ja 1603 pantiin sitten vielä toimeen muutamia kokouksia, mutta niissäkään ei saatu riitakysymyksiä ratkaistuiksi. Silloin Kristian IV kääntyi kaksi kertaa Tanskan neuvoskunnan puoleen esittäen, että Ruotsia vastaan oli aloitettava sota. Valtaneuvokset eivät kuitenkaan suostuneet hänen ehdotukseensa.²

Ruotsissa ja Suomessa luultiin siihen aikaan, että Venäjäkin aikoi ryhtyä sotaan, sillä uusi tsaari Boris Godunov ei tahtonut vahvistaa Täysinässä tehtyä rauhaa. Marraskuussa 1599 olivat Venäjän lähettämiä olleet Tukholmassa, ja silloin oli Kaarle herttuan ja heidän kesken ollut puhetta, että Venäjä ja Ruotsi tekisivät liiton Puolaa vastaan. Mutta koska venäläiset määräsivät liiton ehdoksi, että Ruotsi luovuttaisi tsaarille Narvan, ei asiasta syntynyt virallista sopimusta. Kuitenkin oli herttua ollut niin varomaton, että hän suusanallisesti lupasi antavansa Narvan Venäjälle, jos siitä maksettaisiin riittävä korvaus ja jos tsaari itse suuren sotajoukon kanssa tulisi taistelemaan puolalaisia vastaan. Myöhemmin tsaari vetosi tähän herttuan lupaukseen.³ Samalla kun näitä keskusteluja pidettiin Tukholmassa, koetti petollinen Boris tsaari käyttää Kustaa herttuaa, Eerikki XIV:n poikaa, joka elokuussa 1599 oli tullut Moskovaan, välikappaleena anastaakseen maita Ruotsilta. Hän kehoitti tätä vaatimaan Viroa ja Suomea Kaarle herttualta ja lupasi hänelle apuansa, jos hän ryhtyisi valloittamaan perintömailtansa takaisin. Kustaa Eerikinpoikaa ei kuitenkaan saatu suostumaan tsaarin

¹ V. R. Vastaus Tanskan kuninkaalle 29/XI 1601.

² *Det danske Folks Historie, skrevet af danske Historikere*, IV Bind. Köbenhavn 1928. Sivut 230—232. —Mankell l. c. II, II, 132.

³ H. Almqvist, *Sverige och Ryssland*, 53.

tuumaan.¹ Maaliskuussa 1601 Venäjä sopi Puolan kanssa kaksikymmenvuotisesta välirauhasta. Sen jälkeen Kaarle herttua ei ainakaan voinut toivoa saavansa Venäjältä apua Sigismundia vastaan. Hän kirjoitti vuoden lopulla tsaarille moitteita välirauhan johdosta.² Sekin seikka huolestutti Kaarle, että Tanska läheni Venäjää. Kristian IV:n veli Hannu herttua lähetettiin Moskovaan, jossa hänen piti naida Boris Godunovin tytär. Hän saapui Venäjälle elokuussa 1602, mutta hänen kaksi kuukautta myöhemmin tapahtunut kuolemansa keskeytti tämän suunnitelman. Seuraavana vuonna tsaari vielä ryhtyi salajuuksiin saadakseen Narvan yllätyksellä haltuunsa, mikä ei kuitenkaan hänelle onnistunut. Sen jälkeen hän joutui Venäjän sisällisessä hallituksessa niin suuriin vaikeuksiin, ettei voinut jatkaa valloitushankkeitaan. Vanhoista ylimyssuvuista useat olivat tyytymättömiä hänen hallitukseensa, maaseudulla syntyi vakavia levottomuuksia ankaran, katovuosien aiheuttaman nälänhädän johdosta ja lisäksi saapui odottamatta lokakuussa 1604 Venäjän rajalle Puolasta eräs seikkailija, joka sanoi olevansa Iivana IV:n poika Dmitri ja vaati itselleen tsaarien kruunua. Dmitri oli jo lapsena murhattu (1591) — ilmeisesti Boris Godunovin toimesta —, mutta vallantavoittelija, jota siten ruvettiin nimittämään Vale-Dmitriksi, kertoi, että hän oli pelastunut murhayrityksestä ja että toinen lapsi oli erehdyksestä surmattu siinä tilaisuudessa. Kun hän nyt tuli Venäjälle tuoden mukanaan joukon puolalaisia seikkailijoita, nousivat tuhannet, jotka syystä tai toisesta olivat tyytymättömiä Boris Godunovin hallitukseen, kapinaan tätä vastaan ja yhtyivät Vale-Dmitrin väkeen. Boris tsaarin sotajoukko sai tosin hänestä voiton, mutta Dmitri pääsi pakenemaan taistelusta, ja kohta hänen luokseen

¹ Werwing, II, 12 ja 28. — H. Almqvist I. c. 48 ja 49.

² H. Almqvist I. c. 66. — Mankell I. c. II, II, 132.

tuli tulvaamalla uusia puoluelaisia. Godunovin kuoleman jälkeen, joka tapahtui huhtikuussa 1605, Dmitri pian tuli Moskovaan ja kruunattiin Venäjän tsaariksi.

Mainittakoon tässä muutama sana muidenkin valtain suhtautumisesta Ruotsiin ja Puolaan sodan aikana. Paa-villa ja Habsburgin sukuun kuuluvilla hallitsijoilla, jotka olivat katolisen reaktion tukena Euroopassa, oli paljon yhteyttä Sigismundin kanssa; he toivoivat, että hän, jos pääsisi voitolle, edistäisi katolisuuden leviämistä Ruotsiin. Kaarle puolestaan lähenei Alankomaita, Englantia ja Ranskaa, jotka maat vastustivat mahtavan Habsburgin suvun vallanhimoisia pyyteitä. Kun huhu levisi, että Espanja oli luvannut auttaa Sigismundia laivastolla Ruotsia vastaan, niin Alankomaiden hallitus varoitti Kaarle herttuaa Nassaun kreivin kautta tämän lähtiessä Ruotsiin. Kaarle sai pian oikeuden pestauttaa sotaväkeä Alankomailta sekä myöskin Ranskasta ja Englannista. Myöhemmin hän suunnitteli liiton aikaansaamista näiden maiden hallitusten kanssa, mutta ei voinut sitä tarkoitusta toteuttaa. — Kaarlen ja Sigismundin välinen sota tuli näin ollen monessa suhteessa kuulumaan osana siihen suureen protestanttisuuden ja katolisuuden taisteluun, joka oli alkanut edellisellä vuosisadalla ja päättyi Westfalin rauhanteolla.

Mutta palatkaamme Itämeren maakuntien asioihin.

SEITSEMÄS LUKU.

Arvi Stålarin ja Antti Linderinpoika sotajoukon johtajina Virossa (1602—1603).

Kaarle herttuan näyttää olleen vaikeaa hankkia Nas-saun kreivin sijaan sotajoukolle ylipäällikkö, johon hän saattoi luottaa; hän pyysi neuvokunnalta lausuntoa, miten väelle oli saatava sopiva komentaja, kunnes hän itse pääsisi sotatantereelle.¹ Lopuksi hän valitsi Restadin Antti Linderinpojan ja Arvi Stålarmin sotajoukon johtajiksi. Heidän valtakirjansa annettiin syyskuun 13 p. 1602. Antti Linderinpoika oli kuuluisan Lennart Torstinpojan setä. Hän oli Venäjän sodassa osoittanut suurta toimeliaisuutta Kaarle herttuan ratsuväen päällikkönä. Kun ottaa huomioon, että Arvi Stålarin oli Sigismundin puoluealaisten johtajana kauan aikaa taistellut herttuaa vastaan ja että tämä sen johdosta oli tuomituttanut hänet kuolemaan, vaikka tuomiota ei pantu toimeen, sekä sitten pitänyt häntä kolmatta vuotta kovassa vankeudessa², niin ei saata olla kummeksimatta, että herttua nyt määräsi hänet päälliköksi sille sotajoukolle, jonka piti Virossa vastustaa Sigismundia. Oudolta tuntuu myöskin, että Stålarin suostui ottamaan semmoisen päällikkyyden vastaan. Herttua antoi hänelle siihen aikaan useita suosion- ja armonosoituk-

¹ V. R. Kirje neuvokunnalle 10/VII 1602.

² Vasta elokuussa 1602 Stålarin oli aatelisten anomuksen johdosta päässyt vankeudesta.

sia. Stålarin sai kaikki menetetyt maatilansa takaisin, ja hänet nimitettiin Karjalan laamanniksi.¹

Kaarle herttua oli määrännyt lähes 8,000 miestä lähtemään sinä syksynä Viroon, nimittäin 3,473 ratsumiestä ja 4,309 jalkaväen sotamiestä.² Mutta hänelle kerrottiin syyskuussa, että ainoastaan 2,000 miestä oli tullut perille.³ Suuri osa väestä oli tahallansa viivytellyt matkalla. Ruotsalaisista olivat toiset kauan aikaa huvitelleet⁴ saaristossa, toiset olivat käyneet Ahvenanmaalla rosvoilemassa; enimät suomalaiset olivat jääneet kotia.⁵

¹ V. R. Avoin kirje Arvi Eerikinpojalle 7/IX ja laamannikirje samalle 8/IX 1602. (Waaranen l. c. I, 335).

² Matkalle määrättyjä ratsuväen lippueita oli 13 ja jalkaväen lippukuntia 17.

Seuraavat ratsuväen lippueista olivat suomalaisia:

Martti Klaunpoika Hästeskon l.	334	miestä
Lindved Klaunpoika Hästeskon l.	322	»
Jesper Matinpjoika Kruusin l.	447	»
Esko Linderinpojan l.	286	»

Suomalaisia olivat seuraavat jalkaväen lippukunnat:

Pietari Matinpojan l. 300 m. Kymenkartanon läänistä ja Uudelta-
maalta.

Lauri Pentinpojan l. 400 m. Äyräpäästä.

Pietari Torstinpojan l. 350 m. Ylä-Satakunnasta, Sääksmäeltä ja
Hattulasta.

Juhani Niilonpojan l. 350 m. Suursavosta.

Sven Eerikinpojan l. 230 m. Karjalasta.

Mainittakoon myös, että Kaarle herttua oli syyskuun 1 p. käskenyt Puotilan Antti Laurinpojan mennä sekä Suomen aate-
liston ratsumiesten että muiden hänen lippueeseensa kuuluvain
huovien kanssa Viroon. V. R. Kirje Antti Laurinpojalle.
(Waaranen l. c. I, 331).

³ V. R. Kirje Mauri kreiville, Antti Linderinpojalle ja Arvi
Eerikinpojalle 6/X 1602.

⁴ »banketterat».

⁵ V. R. Antti Linderinpojan ja Arvi Eerikinpojan toinen valta-
kirja 13/IX. Hannu Robertsinkin valtakirja 27/IX 1602.

Syyskuun 26 p. 1602 sotajoukon uudet johtajat saapuivat Tallinnaan. Siellä he joutuivat heti sangen vaikeaan asemaan, sen johdosta, että sotajoukolle, joka heidän piti viedä vihollisia vastaan, ei oltu hankittu riittävästi muonavaroja. Kaarle herttua oli tosin elokuun 10 p. käskenyt Tönne Yrjönpojan pyytää Suomen talonpoikia suorittamaan sotaväelle 1 tynnyrin rukiita joka verotalosta ja luvannut heille vastaavan vähennyksen ruununmaksuihin¹, mutta maastamme ei voitu ajoissa lähettää mainittuja rukiita eikä muutakaan viljaa, jota herttua oli aikaisemmin tilannut. Siihen oli syynä täällä vallitseva suuri köyhyys, joka pääasiallisesti johtui siitä, että pellot olivat edellisenä syksynä sekä keväällä jääneet monin paikoin siemenviljan puutteessa kylvämättä. Virosta, jota maata sekä viholliset että Ruotsin väki kilvan olivat ryöstöillään köyhdyttäneet, ei voitu saada mitään elintarpeita.² Muutamana viikon kuluttua ruokavarat olivat sotajoukolta tyystin loppuneet, ja nälänhätä oli kasvanut niin pelottavaksi, että päälliköiden oli pakko ruveta kiireimmän kautta toimittamaan väkeänsä Suomeen.

Kuitenkin Antti Linderinpoika ja Stålarinpoika päättivät, ennen kuin sotajoukko lähti Virossa pois, tehdä sillä yrityksen pienen Rakveren linnan valloittamiseksi. Mutta kun oli kuljettu Tallinnasta neljä peninkulmaa sinnenpäin, niin sotamiehet, jotka jo ennen olivat osoittaneet tottelemattomuutta päälliköitä kohtaan, rupesivat kapinoimaan eivätkä suostuneet jatkamaan matkaa. He sanoivat herttuan itsensä luvanneen heille, että heidän ei tarvinnut olla Virossa kolmea kuukautta enemmän, joka aika jo oli loppuun kulunut. Muistuttaen, mitä vaivoja sotaväki oli kärsinyt edellisenä syksynä, jolloin useat heistä olivat kuol-

¹ V. R.

² Antti Linderinpoika ja Arvi Eerikinpoika Kaarle herttualle 1/X 1602. R. A Ståthällare öfver Estland och Reval till K. M.

leet viluun ja nälkään, he lausuivat pelkäävänsä, että heille kävisi yhtä huonosti, jos he eivät pian pääsisi Suomen puolelle. Lopuksi päälliköiden olikin pakko viedä sotajoukko retkeltä takaisin Tallinnaan, varsinkin koska se oli vaatteidenkin puutteessa.¹ Ainoastaan 400 ratsumiestä, jotka viimeisinä olivat tulleet Suomesta, saatiin kenttämarsalkka Reino Anrepin johdolla lähtemään Rakvereen. Matkalla jäi paljon miehiä tielle syyttäen hevostensa väsymystä, niin että Anrepilla ei ollut enempää kuin 200 huovia mukanaan, kun hän pääsi perille. Rakveressä hän tunkeutui joukkoineen esikaupunkiin, mutta ei voinut linnaa vastaan mitään toimittaa. Palatessaan hän toi Tallinnaan kolme vankia, joita siellä kuulusteltiin vihollisten hankkeista.² Sotajoukon pääosan Arvi Stålarmin sitten vei Suomeen. — Antti Linderinpojan ja Stålarmin ensimmäiset sotatoimet olivat siten onnistuneet kovin huonosti.

Paitsi Virosta maahamme lähetettyä sotaväkeä oli tänne syksyllä saapunut Ruotsista 3,000 miestä jalkaväkeä sekä 2 lippuetta ruotsalaisia ja 1 lippue englantilaisia ratsumiehiä, joten täällä majaili sinä talvena noin 10,000 miestä. Sen arvaa, että elintarpeiden hankinta näin suurelle sotilasjoukolle kävi maallemme kovin raskaaksi. Linnaleirin tuoman rasituksen lisäksi tuli vielä sotaväen maalaisväestöä kohtaan harjoittama ilkivalta.³ Arvi Stål-

¹ Antti Linderinpoika sanoi, että useat miehistä olivat melkein alastomia.

² Kirje Kaarle herttualle Tallinnasta 19/X 1602. Jäljennös siitä tavataan Viron keskusarkistossa, Reg. A. N:o 65, l. 228. Kirjeen lähettäjä, jonka nimeä ei ole jäljennöksessä mainittu, oli ilmeisesti Antti Linderinpoika.

³ Kuinka vaikea linnaleiri sinä talvena oli Suomessa, huomataan esimerkiksi eräästä Viipurin linnan päällikön Arvi Tönnepoika Wildemanin kirjeestä. Mainittuaan, että Viipurin läänissä oli 300 veromaata, jotka voivat suorittaa ruununmaksut, hän kertoi, että jokaiseen veromaahan oli asetettu 2 jalkaväen sotamiestä ja 2 ratsumiestä eli koko lääniin 1,200 miestä kaikkiaan. Hän

arm, jota talonpoikien sorronalainen tila säälisti, ilmoitti Kaarle herttualle, miten pahasti huovit, varsinkin ne, jotka eivät olleet käyneet millään retkellä, kohtelivat kansaa. Vastauksessaan herttua käski hänen suojella ja puolustaa talonpoikia antaen hänelle luvan hirttää likimmäiseen puuhun jokaisen, joka tavattiin tekemässä heille vääryyttä.¹

Kun Stålarmin oli vienyt sotajoukon Virossa, jäi siihen maahan niin vähän Ruotsin väkeä, että herttuan valta näytti olevan siellä häviön partaalla. Lokakuun 10 p. oli Tallinnassa 480 miestä, Pärnussa 383 miestä ja Tartossa 194 miestä varusväkenä. Kaikesta päättäen Ruotsilla silloin tuskin saattoi olla Virossa yhteensä kahtatuhatta miestä enempää. Herttuan onneksi Puolankin väki kärsi niin suurta puutetta, että Chodkiewicz jonkun aikaa Paidelinnan antaumisen jälkeen lähetti suuren osan siitä Puolaan. Jäljelläolevat joukkonsa hän asetti leiriin Poltsamaanlinnan ja Tarton välille.²

Mutta vaikka Puolan Virossa olevaa väkeä oli vähennetty, pelättiin Ruotsissa vuoden loppupuolella Chodkiewiczin tulevan Tarttoa tai Narvaa piirittämään.³ Kaarle herttua käski sentähden Arvi Stålarmin viedä, kohta kun meri jäättyi, Suomesta Virossa 1,000 ratsumiestä siinä

---

päätti kirjeensä sanoilla: »Miten Ruotsin voutien huovit elämöivät Jääskessä ja Äyräpäässä, siitä kuulokoon Jumala valituksen». Arvi Tönnenpoika Antti Linderinpojalle 9/II 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 2.

¹ Waaranen l. c. I, 371 ja 379.

² Mankell. c. II, II, 144.

³ V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 8/X. Promemoria Aatami Schrafferille 9/X 1602. — Jo lokakuun alkupuolella oli eräs puolalaisjoukko, jossa oli 500 miestä, saapunut Tarton edustalle, mutta varusväki teki hyökkäyksen heitä vastaan kahakoiden muutamia tunteja heidän kanssaan. Olavi Stråle Kaarle herttualle Tartosta 12/X 1602. R. A. Livonica, Ståthållare på lifländska slott till K. M.

tapauksessa, että välirauhaa ei saataisi toimeen.¹ Meidän maastamme tulevan joukon piti Virossa yhtyä siihen väkeen, mikä siellä oli Antti Linderinpojalla; jos viholliset alkoivat piirittää jotakin linnaa, oli sille annettava apua, mutta jos he eivät ryhtyneet uusiin valloitushankkeisiin, oli koetettava saada Ruotsin menettämiä linnoja takaisin.² Kun sitten Tarton päällikkö Olavi Stråle kirjoitti herttualle, että Puolan sotaväki oli asettunut Laiusen lähetyville ja että sen luultiin aikovan estää muonan tuontia Tarttoon, niin herttua neuvoi Stålarmia kuljetta-
maan tähän linnaan ruokavaroja pitkin Venäjän rajaa, niin että viholliset eivät sitä huomaisi.³ — Herttuan suunnitelma jäi kuitenkin toteuttamatta; Stålarm ei enää lähtenyt sinä vuonna Viron puolelle, koska Antti Linderinpoika ilmoitti Suomeen, että hän ei muonavarojen puutteen sekä sotaväen vastahakoisuuden tähden voinut ryhtyä mihinkään sotayritykseen.⁴

Joulukuussa 1602 Chodkiewicz ryhtyi Tarttoa piirittä-

¹ Marraskuun 27 p. herttua kirjoitti Stålarmille, että hänen tuli ottaa mukaansa Esko Linderinpojan ja nuoremman Lindved Klaunpojan huovit, jotka eivät sinä vuonna olleet käyneet millään sotaretkellä, sekä Perttu Henrikinpoika Ekelöfin huovit, jos he eivät jo olleet lähteneet Narvaan. Muista lippueista oli lisäksi valittava parhaita miehiä niin paljon, että määrätty luku saatiin täyteen. V. R.

² Herttua ajatteli erittäin Rakveren ja Paidelinnan valloittamista. Hän kehoitti Antti Linderinpoikaa, Stålarmia ja Narvan päällikköä Samuli Niilonpoikaa ensin koettamaan yhdessä onneansa Rakverea vastaan. V. R. Kirjeet Antti Linderinpojalle 3/XII ja Stålarmille 5/XII 1602.

³ V. R. Kirjeet Antti Linderinpojalle 2/XI, 27/XI. Kirjeet Arvi Eerikinpojalle 31/X, 29/XI. Kirjeet Mauri kreiville 29/XI, 2/XII. Kirje Suomessa olevalle sotaväelle 29/XI. Kirje Narvan isännille 29/XI. Waaranen l. c. I. 363 ja 379.

⁴ Mankell l. c. II, II, 146. — Antti Laurinpoika Stålarmille 31/XII 1602. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig.

mään. Hänellä sanotaan olleen vain 800 miestä käytettävään.¹ Antti Linderinpojan kirjoitettua Kaarle herttualle, että hän ei voinut auttaa tarttolaisia, herttua antoi tammi-kuun 8 p. 1603 uudestaan Stålarmin määräyksen lähteä Viroon. Hän lausui tälle lähettämässään kirjeessä: »Jos te toimitatte avustusta Tarttoon, joka nyt on suurimmassa vaarassa, niin annamme teille sata Suomessa ja Ruotsissa olevaa taloa». Stålarmin tuli ottaa mukanaan Antti Laurinpojan, Esko Linderinpojan, nuoren Lindved Klaunpojan, Martti Klaunpojan ja Jesper Matinpojan suomalaiset lippueet. Niille ratsumiehille, joilla oli maatilat, ja jotka niskoittelematta seurasivat päälliköitään, herttua lupasi verovapauden; tilattomille hän sanoi hankkivansa talot, niin että kaikilla oli oleva syy kiittää häntä.² Ne ruokavarat, mitkä edellisenä syksynä olivat jääneet Suomen saaristoon kiinnijäätynesiin aluksiin, herttua käski antaa Viroon menevälle väelle.³ Mauri Leijonhufvud määrättiin pyytämään maamme talonpojilta, että jokainen kymmenkunta heistä luovuttaisi yhden hevosen viemään muonavaroja Narvaan, josta niitä saatettiin jaella muuallekin,⁴ ja Tönne Yrjönpoika sai käskyn toimittaa Suo-

¹ V. R. Vastaus Antti Lindorminpojalle 7/I. Kirje Stålarminille 22/III 1603.

² »så att the skole hafve orsaak oss therföre att betacke» kuului kaavamainen lupaus, jota Ruotsin hallitsijat siihen aikaan usein käyttivät kehoittaessaan alamaisia johonkin toimeen.

³ V. R. Vastaus Arvi Eerikinpojalle 8/I 1603. (Waaränen l. c. II, 1.)

⁴ V. R. Kirje Mauri kreiville 7/1 1603. — Uudenmaan saaristossa olevat muonavarat kuljetettiin Helsingistä Kymenkartanoon, josta ne piti laitettaman menemään joko suoraan jäätä myöten tai Viipurin kautta Narvaan. Esko Linderinpojan tiedetäänkin lähettäneen Viipurista 150 miestä viemään viljaa meren taa. Mauri kreivi Arvi Eerikinpojalle Tammisaaresta 20/I ja 17/II 1603. — Esko Linderinpoika Arvi Eerikinpojalle 18/III 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 1.

mesta rahoja sotaväen palkoiksi.¹ Herttua toivoi, että Turun ja Helsingin porvareilta sekä piispalta ja papeilta ynnä muilta voitiin täällä saada (lainaksi) 2,000 tai 3,000 talaria.² Tällaisella toiveella ei kuitenkaan liene ollut riittävästi perustaa.

Niiden muonavarojen lisäksi, jotka otettiin saaristossa olevista laivoista, saatiin talonpojilta kootuksi ratsumiehille kahden kuukauden muona, mutta huovit eivät menneetkään Viroon, vaan tultuaan Pyhtäälle kääntyivät sieltä takaisin palaten linnaleiripaikoilleen. Matkoillaan he harjoittivat väkivaltaa maalaisten taloissa.³ Stålbarm oli huovien viivytellessä rientänyt jostakin syystä yksin Narvaan.⁴

Saatuaan tietää, että ratsuväki ei ollut seurannut Stålbarmia, Kaarle herttua kirjoitti Suomen ratsumestareille, että oli jätettävä laillisen tutkimuksen ratkaistavaksi, kenen laiminlyönti oli ollut syynä siihen, että matka oli jäänyt tekemättä, vaikka meren jää oli niin vahvaa, että sitä voitiin kulkea sekä Viipurista Narvaan että Helsingistä Tallinnaan. Ilmoittaen heille, että Suomen sotaväen tuli kohta jäiden lähdettyä mennä Viroon, hän käski heidän kaikessa noudattaa Raaseporin Mauri kreivin ja Yrjö Boijen määräyksiä.⁵ Stålbarmille itselleen herttua lausui moitteita siitä, että tämä oli jättänyt ratsumiehet Suomen talonpoikia rasittamaan.⁶

¹ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 8/1 1603.

² V. R. Muistikirje Haapaniemen Arvi Henrikinpoika Hornille 12/III 1603. — (Waaränen l. c. II, 19).

³ Mauri kreivi Arvi Eerikinpojalle 22/III 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar VI, 1.

⁴ V. R. Kirje Mauri kreiville 23/III 1603.

⁵ V. R. Kirjeet Mauri kreiville 31/III ja 1/IV 1603. Kirje Suomessa olevalle sotaväelle 1/IV 1603. (Waaränen l. c. II, 23).

⁶ V. R. Kirje Stålbarmille 22/III 1603.

Sillä aikaa kuin Kaarle herttua turhaan koetti saada sotaväkeä liikkeelle,¹ puolalaisten pieni joukko, jolle venäläisten sanotaan tuoneen elintarpeita, jatkoi Tarton piiritystä kenenkään estämättä. Linnan päällikkö Olavi Stråle² lausui eräessä helmikuun 3 p. Kaarle herttualle lähettämässään kirjeessä, että hän olisi voinut voittaa viholliset, jos hänellä olisi ollut 600 ratsumiestä. Hän oli silloin karkoittanut piirittäjät heidän varustuksistaan. Linna joutui kuitenkin suureen vaaraan muonavarojen puutteen takia, sinne kun ei voitu toimittaa Narvasta eikä muualtakaan apua. Strålen mainittu kirje päättyi sanoilla: »Me aiomme vielä kuukauden ajan vastustaa vihollisia, käyköön olomme täällä kuinka vaikeaksi tahansa ja vaikka monet meistä kuolisivat nälkään, kuten jo onkin tapahtunut.»³ Linna piti vielä sen jälkeen puoliansa kaksikin kuukautta, mutta nälänhädän pakottamana Strålen täytyi vihdoin huhtikuun 3 p. luovuttaa se puolalaisille. Antautumisehdoissa määrättiin, että varusväki sai lähteä sieltä vapaasti.⁴

Kaarle herttualle tuli sanoma Tarton menetyksestä vasta toukokuun alussa. Hän syytti Stålarmia ja Antti Linderinpoikaa onnettomuudesta. He olivat, sanoi hän, käyttäytyneet isänmaataan kohtaan tavalla, josta he eivät

¹ Herttua rupesi jo pelkäämään, että Narvakin joutuisi vaaraan. Hän käski silloin Antti Linderinpojan lähteä Rakvereä valloittamaan, jotta Tallinnasta olisi päästy kulkemaan esteettä Narvaan. Samalla hän määräsi Mauri Leijonhufvudin ja Yrjö Boijen toimittamaan Antti Linderinpojalle väkeä Suomesta.

² Olavi Stråle oli ruotsalainen.

³ R. A. Livonica, Ståthållare på livländska slott till K. M.

⁴ Tarton varusväkenä oli mahdollisesti ollut suomalaisiakin. Kaarle herttua oli keväällä 1602 kutsunut sieltä ruotsalaiset sotamiehet pois ja määrännyt suomalaisia sijaan. En kuitenkaan tiedä, oliko tätä väkeä linnassa vielä piirityksen aikana. Sen päällikkönä oli ollut hovijunkkari Olavi Pietarinpoika. V. R. Kirjeet Niilo Kijlille 24/III ja Tönne Yrjönpojalle 25/III 1602.

milloinkaan voineet vastata, ja koska Tartto oli heidän laiminlyöntiensä kautta joutunut pois Ruotsin hallusta, niin heidän oli hankittava se takaisin. Stålarin sai nyt (toukokuussa) uuden määräyksen viedä Suomessa olevan sotaväen Narvaan. Sieltä hänen tuli mennä Tartton edustalle, jonne oli luotava varustuksia, niin että linnan väelle ei voitu tuoda muonavaroja.¹ Muistutettuaan ratsumiehille, miten he olivat kokonaisen vuoden maanneet Suomessa köyhdyttään ja rääkäten talonpoikia, vaikka heidän olisi pitänyt mennä taistelemaan vihollisia vastaan, herttua käski heidän viipymättä varustautua matkalle sekä hankkia itselleen omalla kustannuksellaan ruokavarat kolmeksi kuukaudeksi. Jos he eivät sitä tehneet, niin he eivät enää, sanoi herttua, saaneet ruunulta mitään palkkaa ja ne, jotka heistä olivat tilallisia, olivat velvolliset maksamaan veroja niinkuin talonpojat. Herttua olikin jo käsenyt hallitusmiesten sekä voutien panna maassamme kaikki sotilasten läänitykset takavarikkoon, kunnes nähtäisiin, noudattivatko he hänen tahtoaan.² — Suomen jalkaväelle herttua määräsi matkaa varten kolmen kuukauden muonan.

Herttuan lopullisen suunnitelman mukaan tuli jalkaväen ja jonkun osan ratsuväkeä ryhtyä Arvi Stålarin ja Niilo Kijlin johdossa piirittämään Tarttoa, mutta toisten ratsumiesten oli retkeiltävä Paidelinnan ja puolalaisten hallussa olevien muiden linnojen ympäristöillä ja valvottava, ettei niihin saatu ruokavaroja.³ Eversti Henrikki

¹ V. R. Kirjeet Arvi Eerikinpojalle 10/V ja Antti Lindorminpojalle 11/V 1603.

² V. R. Avoin kirje Suomessa olevalle sotaväelle 12/V 1603. (Waaränen l. c. II, 29 ja 30.)

³ V. R. Vastaus Antti Linderinpojalle 9/VI 1603. — Akseli Rynning määrättiin lähettämään järeitä tykkeitä Turusta sekä kenttätykkeitä Viipurista Hiittisiin, jossa ne oli säilytettävä, kunnes niitä tarvittiin. Waaränen l. c. II, 35 ja 36.

Liwen käskettiin sen ohessa viedä kiireimmiten lotjia sekä 500 tai 600 miestä Narvaan ja sieltä Peipsenjärvelle estääkseen venäläisiä tuomasta vesiteitse muonaa Tarton varusväelle.¹

Arvi Stålarmin oli kuitenkin taas vaikea saada maassamme majailevaa sotaväkeä liikkeelle. Ruotsista lähetettiin kesäkuussa Akseli Ryning häntä auttamaan tässä tehtävässä. Stålarmin kirjoitti heinäkuun 3 p. Antti Lindérinpojalle, ettei hän voinut kyllin valittaa sitä vaivaa ja huolta, jota sotaväen tottelemattomuus oli hänelle tuottanut, mutta toivoi silloin pääsevänsä vihdoinkin matkalle.²

Saatuansa tiedon suomalaisten ratsumiesten vastahakoisuudesta ja viivytystä Kaarle herttua katsoi tarpeelliseksi toimittaa heille toisen varoituskirjeen, ankarin kuin ensimmäinen oli ollut. Siinä lausuttiin muun muassa: »Tiedätte hyvin, miten te olette nousseet puolaisten puolella koko valtakuntaa vastaan, josta on ollut seurauksena, että useille teistä on käynyt huonosti, vieläpä teistä muutamat ovat siten menettäneet henkensä. Kuitenkin olemme kaiken tuon antaneet anteeksi ja ottaneet teidät armoihimme. Olemme suoneet päälliköille suuria maatiloja ja läänityksiä sekä antaneet miehistöille taloja ja palkkoja puhumattakaan linnaleiristä, jolla te joka päivä rasitate alamaisiamme. Sen tähden olimme luulleet, että te mielellänne tahtoisitte puolustaa valtakuntaa sen vihollisia vastaan. Kuitenkin olemme saaneet kuulla, että te menettelette nyt samalla tavoin kuin viime vuonna, jolloin ette tehneet vähintäkään hyötyä, vaan saatoitte alamaisemme siellä Suomessa vahinkoon. — — — Jos ette nyt lähde liikkeelle ja käyttäydy paremmin kuin mennä vuonna, tahdomme jättää viholliset ja lähteä teitä vas-

¹ V. R. Kirje Henrikki Liwelle 9/Vl 1603.

² Hän oli silloin Lindön kartanossa ja aikoi seuraavana päivänä mennä Helsinkiin sekä viipymättä kiiruhtaa sieltä Viron puolelle. R. A. Krigshistoriska handlingar Vl, 2.

taan, joita meidän myös on pidettävä vihollisinamme. Elkääkää silloin syyttäkö meitä vaan itseänne, jos teitä kohtaa onnettomuus. Sillä emme saata kärsiä sitä, että puolalaiset valloittavat maata toisella puolen ja te turmette sitä toisella puolen, vaan meidän täytyy päästä jommastakummasta joukosta; ja varsinkin teistä, jotka olette lähempänä. Ja me aiomme silloin, niin totta kuin meitä Jumala auttakoon, käsitellä teitä niin, ettei teistä ainoakaan, joka huovin nimeä kantaa, ole jäävä eloon. Olkaa varmat siitä, että lyötämme siellä kaikilta teiltä kaulan murskaksi.»¹

Ennenkuin tämä kirje tuli Suomeen, oli Arvi Stålbarm jo lähtenyt vähäisen joukon kanssa meren taa. Heinäkuun 23 päivän tienoilla hän saapui, 1,200 miestä mukanaan, Tarton edustalle kuljettuaan Narvasta tuoduilla lotjilla Peipsenjärkeä pitkin Emajoelle.² Kahdeksan päivää myöhemmin hän ehdotti Antti Linderinpojalle, että he yksissä neuvoin kävisivät Chodkiewiczin kimppuun,³ mutta Antti Linderinpoika ei voinut saada mitään aikaan, sillä hänen yrittäessään mennä puolalaisia vastaan ruotsalaiset ja suomalaiset ratsumiehet lähtivät pakosalle jo ennen kuin kohtasivat vihollisen.⁴ Yksin Stålbarm ei voinut pienellä joukollaan saada mitään aikaan. Hän vei sentähden väkensä Narvan kautta Antti Linderinpojan luo Tallinnaan.

¹ V. R. Kirje Suomessa oleville ratsumiehille 15/VII 1603.

² Henriikki Liwe ja Niilo Kijl olivat hänen seurassaan. Pentti Laurinpoika Kaarle herttualle 30/VII 1603. Skrifvelser till konungen R. A.

³ Arvi Eerikinpoika Antti Linderinpojalle Tarton leiristä 1/VIII 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar VI, 2.

⁴ V. R. Kirje ruotsalaisille ja suomalaisille ratsumiehille 27/VIII 1603. — Ruotsalaiset huovit olivat osoittaneet vastahakoisuutta jo silloin, kun heidän oli Ruotsista lähdeävä matkalle. He olivat uhkailleet, että jokainen heistä ampuisi luodin siihen mieheen, joka ensimmäisenä astuisi Viroon menevään laivaan. V. R. Valtakirja 2/IX 1603.

Kun Ruotsin rauhankomissaarit, jotka tulivat Tallinnaan syyskuun 27 p., ilmoittivat Kaarle herttuan tahtovan, että Stålarin rupeaisi Virossa olevan sotaväen johtajaksi, niin hänen oli otettava päällikkyys vastaan.¹ Kauaa hän ei kuitenkaan ollut Tallinnassa. Kuten kohta näemme, hän lähti sieltä jo lokakuussa Suomeen.

Suomalaiset ratsumestarit toimittivat syyskuun 26 p. Kaarle herttualle kirjelmän, jossa he selittivät, minkä tähden he olivat liian myöhään lähteneet Viroon eivätkä olleet siellä mitään toimittaneet. Kirjelmän mukaan olivat seuraavat seikat olleet heillä esteinä: hevosten kuljettamiseen tarvittavista aluksista oli ollut puute; useimmat ratsumiehet olivat olleet köyhiä, sotatoimiin harjaantumattomia talonpoikia; suuri pelko oli vallannut miehistön; ne liiviläiset, jotka olivat saaneet läänityksiä Suomessa, eivät olleet suostuneet seuraamaan päälliköitä. Herttua ei kuitenkaan hyväksynyt näitä selityksiä, vaan piti niitä tyhjinä verukkeina. Eräässä kirjeessä hän lausui ratsumestareille: »Jos väki ei tahtonut seurata teitä, miksi ette te päälliköt ottaneet mukaanne meren taa ainoastaan sellaisia huoveja, joihin saatoitte luottaa? Tiesittehän, että Chodkiewicz oli kaukana Puolan rajalla ja että hänellä tuskin oli 800 miestä käytettävänään.»²

Kaarle herttua tahtoi, että Suomi saisi koko seuraavan talven olla vapaana sotaväen majoituksesta, josta se oli kauan aikaa kärsinyt. Sentähden määrättiin lokakuun 8 p.³, että väki oli jäävä Viroon ja että, jos päälliköt eivät voineet luottaa siihen kenttätaisteluissa, se oli sijoitettava

¹ Arvi Eerikinpoika Kaarle herttualle Tallinnasta 30/IX 1603. Viron Keskusarkisto N:o 65, lehti 437.

² V. R. Vastaus kaikille Suomen ratsumestareille 7/XII 1603. (Waaränen l. c. II, 68—70).

³ V. R. Vastaus Antti Lindorminpojalle, Arvi Eerikinpojalle, Henriikki Liwelle ja Niilo Kijlille.

linnoihin.¹ Mutta suomalainen väki palasi kuitenkin jo lokakuussa omaan maahansa. Ankara ruokavarojen puute oli pakottanut sen äkkiä lähtemään Virostä, ja Stålarmin saapui tänne väen mukana. Saatuaan siitä tiedon herttua käski Akseli Ryningin ja Tönne Yrjönpojan haastattaa oikeuteen ne kotiintulleet miehet, joilla ei ollut päälliköiltä passia; ne taas, joilla oli passi, velvoitettiin suorittamaan paitsi vakinaisia myöskin ylimääräiset verot, joista he olivat olleet vapaat.²

Stålarmin sotaretken täydellinen epäonnistuminen synnytti Kaarle herttuassa epäluulon, että hän oli salaisessa liitossa vihollisten kanssa. Saadakseen asiasta selvän herttua marraskuun 9 p. kutsui hänet Ruotsiin.³ Muutamia päiviä myöhemmin annettiin amiraali Hannu Klaunpoika Bielkenstiernalle, jonka herttua oli lähettänyt isännäksi Tallinnaan⁴, seuraavat Stålarmin koskevat ohjeet: »Jos huomataan, että Arvi Eerikinpojalla on jokin petos mielessä, niin Hannu Klaunpojan on heti pyydyttävä Risto Sommelta⁵ väkeä avukseen sekä toimitettava hänet vangittuna herttuan luo».⁶ Bielkenstierna ei kuitenkaan pitänyt Stålarmin syypäänä kavaltaviin hankkeisiin, eikä tätä lähetetty Ruotsiin.

¹ Tallinnaan piti tulla 300 tai 400 ratsumiestä, Narvaan 150 entisten lisäksi, Pärnuun samoin 300 ja Haapsaloon 200 tai 300. Paitsi ratsumiehiä oli Tallinnassa pidettävä vähintään 800 miestä jalkaväkeä.

² V. R. Vastaus Antti Lindorminpojalle 2/XI 1603. Kirje kaikille suomalaisille ratsumestareille 8/XI 1603.

³ V. R.

⁴ Paitsi Hannu Klaunpoikaa määrättiin silloin Niilo Kijl ja Jesper Matinpoika Kruus Tallinnan isännistöön. V. R. Kirje Niilo Kijlille 13/XI 1603. Kirje Jesper Matinpojalle 15/XI. Kirje Akseli Ryningille 29/XI.

⁵ Risto Somme oli 5/IX 1603 määrätty isännäksi Haapsaloon.

⁶ V. R. Hannu Klaunpojan ohjeet 15/XI 1603.

Siihen aikaan ruotsalainen ylimys Yrjö Knuutinpoika Posse, joka oli ollut kirjeenvaihdossa Sigismundin kanssa, ja moniaat muut Sigismundin puoluelaiset olivat herttuan vihaa peläten paenneet Ruotsista Puolaan. Luullen tämän johdosta, että valtakunnassa oli tekeillä suuri kapinaliitto häntä vastaan, Kaarle herttua rupesi epäilemään useita Suomenkin herroja salahankkeista. Hän määräsi sentähden Yrjö Boijen, Matti Laurinpojan, Akseli Kurjen, Perttu Iivarinpojan, Pentti Söyringinpoika Juustenin ja Antti Boijen tulemaan Ruotsiin käskien joulukuun 30 p. Mauri Leijonhufvudin lähettää heidät sinne vangittuina, jos eivät lähteneet hyvällä. Mutta suomalaiset osasivat viivytellä, niin että lähdestä ei tullut koko talvena mitään. Vielä toukokuun 23 p. herttua kehoitti Tönne Yrjönpoikaa jouduttamaan heitä matkalle.¹ Lopuksi he kuitenkin näyttävät voineen todistaa syyttömyytensä, sillä herttua uskoi heille pian taas tärkeitä toimia.

Samalla kuin Kaarle herttua epäili useiden suomalaisten herrojen uskollisuutta, hänellä oli suuri luottamus Henrikki Liween. Tämä määrättiin Tallinnan päälliköksi ja hänelle annettiin auttajiksi Puotilan Antti Laurinpoika, Juhani Maidel sekä Jesper Matinpoika Kruus. Vieläpä herttua lupasi Liwelle, että tämä sai, ellei ollut tyytyväinen mainittuihin herroihiin, kutsua luokseen Haapsalon päällikön Kasten Schaden.² — Levottoman ajan johdosta käskettiin Akseli Ryningin jäädä Viipuriin talven ajaksi; hänen tuli siellä tarkoin valvoa ettei linnaan saanut tulla epäluulonalaisia henkilöitä.³

Peläten, että Viron linnoihin ei ollut suomalaisten lähdettyä jäänyt tarpeeksi varusväkeä, Kaarle herttua kirjoitti Niilo Kijlille, että hänen tuli viedä Tallinnaan 300 suomalaista sotamiestä. Sinne piti myös lähetettämän

¹ Waaranen l. c. II, 61, 74 ja 103.

² V. R. Kirje Henrikki Liwelle 13/XI 1603.

³ V. R. Kirje Akseli Ryningille 8/XI 1603.

Hannu Olavinpojan ratsumiehet, kun ne saapuivat Suomeen.¹ Ja sen jälkeen kuin useat Narvan varusväkeen kuuluvat miehet olivat vuoden lopulla sairastuneet Virossa silloin liikkuvaan vaikeaan ruttoon, herttua määräsi Esko Linderinpojan suomalaiset ratsumiehet ja Olavi Brynielinpojan karjalaiset jalkamiehet menemään sinne talven ajaksi, koska, kuten hän sanoi, »helposti voi sattua, että 100 tai 200 miestä siellä kuoli ruttoon».²

Huolimatta kaikista vastoinkäymisistä Kaarle herttua rupesi pian taas toivomaan, että menetetyt linnat saatettaisiin voittaa takaisin, sillä puolalaisten pääjoukko oli lähtenyt Virosta. Hän käski sentähden Akseli Ryningin viedä sinne parhaan osan Suomen sotaväestä.³ Epäillen kuitenkin suomalaisten ratsumestarien kuuliaisuutta ja samalla peläten, että he antautuisivat keskusteluihin hänen koti- maisten vihollistensa kanssa, hän kirjoitti heille seuraavat kovat sanat: »Me tiedämme hyvin, että siitä, mitä teille määräämme, ei ole apua, sillä te teette nyt, niinkuin teitte viime vuonna. — — — Varoitamme teitä ryhtymästä salahankkeisiin, joihin teitä joka päivä houkuteltaan. Siellä punotaan juonia, kuten Yrjö Posse ja hänen auttajansa täällä ovat tehneet. Mutta jos Jumala pitää meidät elossa, niin saavumme siihen maahan ja saatamme teidät kuuliaisuuteen. Teitä ei voi sitten auttaa paavin siunaus eikä Puolan kuninkaan mahti.»⁴ Sitä tapausta varten, että Suomen ratsumiehet eivät taipuisi lähtemään liikkeelle,

¹ V. R. Kirje Akseli Ryningille 8/XI. Kirje Henrikki Lijfille 13/XI 1603. — Samalla käskettiin Ryningin toimittaa Viroom viljaa ja muita muonavaroja, niin paljon kuin Suomen talonpojilta voitiin saada kokoon.

² V. R. Kirje Akseli Ryningille 6/XII. Kirje Martti Klaunpojalle 10/XII 1603. — Martti Klaunpoika (Hästesko) määrättiin silloin talven ajaksi Tallinnan isännyyteen.

³ V. R. Kirje Akseli Ryningille 6/XII 1603.

⁴ V. R. Kirje kaikille Suomen ratsumestareille 7/XII 1603. (Waaränen II, 71 ja 72).

herttua käski Tönne Yrjönpojan lähettää täkäläisistä vero-rahoista Viroon 10,000 tai 12,000 talaria, jolla rahalla voitaisiin palkata muuta väkeä.¹ Niitä huoveilta, jotka eivät hyvällä menneet Viroon, oli vaadittava takaisin palkkarahat, mitkä he sinä vuonna olivat saaneet, ja jos he eivät heti voineet niitä suorittaa, oli ainakin talollisilta ratsumiehiltä otettava 3 tai 4 talaria kultakin, koska he eivät olleet tehneet mitään palvelusta.²

Vuoden viime päivinä herttua kuitenkin jo muutteli suunnitelmaansa. Epäillen venäläisten hankkeita hän päätti, että Ryningin oli jääminen Viipuriin, ja määräsi erään Reino Engdesin Viroon lähetettävän osaston johtajaksi. Hän kirjoitti silloin Tönne Yrjönpojalle ja Puotilan Antti Laurinpojalle, että kaikista suomalaisista ratsuväen lippueista — myöskin aatelislippueesta — oli otettava 200 vapaaehtoista ja näille asetettava ratsumestari. Niiden joukkoon oli yhdistettävä Reino Engdesin ulkomaalaiset ratsumiehet, ja tämän tuli olla molempien osastojen eversti, kun ne lähetettiin meren taa.³ Samaan aikaan valtuutettiin Antti Laurinpoika Suomessa olevan sotaväen (sekä ratsu- että jalkamiesten) päälliköksi.⁴ — Engdes lähtikin helmikuun lopussa tai maaliskuun alussa (1604) matkalle, mutta kun saatiin kuulla, että venäläiset pitivät vahvan vartioston Pärnispään⁵ niemellä, niin hän palasi ratsumiehineen takaisin.⁶

¹ Noin kuukautta aikaisemmin herttua oli kirjoittanut Akseli Ryningille, että hänen tuli toimittaa Suomesta Tallinnaan 13,000 talaria saksalaisia ratsumiehiä varten. V. R. Kirje Akseli Ryningille 8/XI 1603.

² V. R. Ohjeet amiraali Hannu Klaunpojalle 15/XI 1603. Kirje Tönne Yrjönpojalle 10/XII 1603.

³ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 30/XII 1603.

⁴ V. R. Kirje Antti Laurinpojalle 29/XII 1603. Saman valtakirja sam. p. Kirje Tönne Yrjönpojalle 30/XII 1603.

⁵ Pärnispää on Inkerin luoteinen niemi.

⁶ Hänen mukanaan mainitaan olleen m. m. Martti Klaunpojan lippueen. Waaranen l. c. II, 90 ja 97.

KAHDEKSAS LUKU.

Arvi Stålarmin retket Paidelinnan lähettyville vuonna 1604. Hänen loppuvaiheensa.

Sillä aikaa kuin aseet keskitalvella lepäsivät Virossa, pidettiin Ruotsissa tärkeät Norrköpingin valtiopäivät, jotka kokoontuivat helmikuun 6 p. 1604. Suomen edustajiksi oli valtiopäiville kutsuttu kaikki lailliseen ikään tulleet aatelismiehet, piispa, kolme tuomiokapitulin jäsentä, yksi pappi kustakin kihlakunnasta, ratsumestarit ja lippukuntain päämiehet sekä kolme alemmaa päällikköä jokaisesta lippueesta ja lippukunnasta, pormestari, yksi neuvoston jäsen ja yksi muu asukas kaupungista sekä kaksi talonpoikaa kustakin kihlakunnasta.¹ Useat näistä kutsuista eivät kuitenkaan voineet mennä Ruotsiin keskitalvella.

Kaarle herttua pyysi heti valtiopäiväin alussa, että hänet vapautettaisiin vaivalloisesta ja vaarallisesta hallitsijan toimesta, ehdottaen, että säädyt joko tekisivät sovinnon Sigismundin kanssa tai ottaisivat Sigismundin veljen kuninkaaksi. Lopputuloksena keskusteluista oli, kuten arvata saattoikin, semmoinen sopimus, että kruunu oli kuuluva Kaarle herttualle. Hänestä tuli siten kuningas Kaarle IX.

Puolan sodassa kärsittyjen tappioiden johdosta päätettiin samoilla valtiopäivillä vahvistaa valtakunnan sota-

¹ Waaranen l. c. II, 59.

voimaa. Sen sotaväen lisäksi, jota kustannettiin ruunun varoilla, säädyt lupasivat pitää seuraavan toukokuun 1 päivästä alkaen kolmena vuonna aseissa 9,000 miestä (joko ulkomailta tai kotimaasta pestattua väkeä) sekä maksaa tämän väen palkkaamiseksi ylimääräisen, kuukausittain suoritettavan rahaveron.¹

Kevätpuoleen v. 1604 Kaarle kuningas taas uskalsi suunnitella uusia sotayrityksiä. Arvelen, että Tartto ja Paidellinna olivat helposti valloitettavissa, koska vihollisilla ei ollut mainittavaa väkeä Liivinmaalla, hän määräsi Arvi Stålarmin viemään ensi avoveden aikana 800 tai 1,000 miestä Suomenlahden taa. Jos Stålarmin ei saisi enempää aikaan, niin hänen oli ainakin hankittava Rakvere takaisin Ruotsille, sanoi kuningas luvaten tuoda itse pian hänelle apuväkeä.² Stålarmin tahtoi kuitenkin käydä kuninkaan puheilla, ennen kuin ryhtyi panemaan mainittuja käskyjä toimeen.

Toukokuun 26 p. hän sekä Tallinnan päällikkö Antti Linderinpoika tulivat Ruotsiin.³ Heidän siellä ollessaan Stålarmin taas saavutti joksikin aikaa Kaarle IX:n luottamuksen, ja hänet valtuutettiin kesäkuun 2 p. Viroon sijoitetun sotaväen ylipäälliköksi.⁴ Hänen valtakirjassaan sa-

¹ A. A. Stiernman, Riksdagens och mötens beslut I, 552.

² V. R. Kirje Arvi Eerikinpojalle 22/IV 1600. (Waaränen l. c. II, 94.) — Kolme viikkoa myöhemmin kuningas käski Stålarmin kiiruhtaa matkalle kehoittaen häntä ottamaan aluksi mukaansa 500 ratsumiestä ja 1,500 miestä jalkaväkeä. Samalla hän sanoi lähettävänsä hänelle 2,000 miestä ruotsalaisia, saksalaisia, skottilaisia, unkarilaisia ja puolalaisia. V. R. Kirje Arvi Eerikinpojalle 12/V 1604.

³ *Calendaria Caroli IX*, 125.

⁴ Osoittaen hänelle luottamustaan ja suosiotaan kuningas samalla lahjoitti hänelle perinnölliseksi ja »ikuiseksi» omaisuudeksi useita Tenholan, Kemiön ja Pohjan pitäjissä sijaitsevia maatiloja sekä hänen elinajaksensa eräitä Pohjan ja Mikkelin pitäjissä olevia taloja. Ja koska Stålarmin oli luvannut pitää sotajoukossa kaksitoista haarniskoilla ja aseilla varustettua ratsumiestä, niin hänelle

nottiin, että hän oli toimiva siinä virassa, kunnes kuningas itse taikka Antti Linderinpoika saapuisi Viroon.¹ Ohjeet, jotka Stålarmin silloin annettiin, sisälsivät seuraavaa: Hänen oli mentävä Suomeen ja johdettava sieltä Viroon niin monta ratsu- ja jalkamiestä, kuin hän voi saada äkkiä kokoon. Yrjö Boijen, Matti Laurinpojan ja Tönne Yrjönpojan tuli lähettää Suomesta lisäväkeä hänen jälkeensä. Jos puolalaiset eivät vielä olleet saapuneet sotakentille, oli Stålarmin piiritettävä Paidelinna. Mutta jos Virossa oli niin paljon vihollisia, että hän ei saattanut ruveta niitä vastaan taistelemaan, niin hänen tuli asettua Tallinnan lähettyville odottamaan parempaa tilaisuutta.²

Akseli Kurki, jota kuningas usein epäili uskottomuudesta, mutta joka silloin taas näkyy olleen hänen suosiossaan, sai toimekseen jouduttaa sotaväen lähtöä Suomesta.³ Sen ohessa käskettiin hänen ottaa Pohjanmaalta suoritet-

myönnettiin näiden palkkaamiseksi kaikki maa, mikä Pohjan pitäjistä oli läänittämättä. V. R. Avoimet kirjeet Arvi Eerikinpojalle 1/VI ja 2/VI 1604 (Waarani I. c. II, 104 –106).

¹ Waarani I. c. II, 106.

² V. R. Arvi Eerikinpojan ohjeet 2/VI 1604.

³ Akseli Kurjelle annetun muistikirjan mukaan oli Viroon toimitettava seuraavat suomalaiset osastot:

Ratsuväkeä

Antti Laurinpojan lippue (Suomen aatelislippu)
 Jesper Matinpojan »
 Lindved Klaunpojan »
 Sven Strålen »
 Martti Klaunpojan »

Jalkaväkeä

Yrjö Sackin lippukunta
 Pietari Torstinpojan »
 Knuutti Antinpojan »
 Eerikki Niilonpojan »

tavat verot haltuunsa sekä lähettää rahat Tallinnaan ja itse viedä muona Korppoon lähettyville.¹

Keskikesällä (heinäkuun alussa) Arvi Stålarin saapui Tallinnaan. Hän ei ollut saanut mukaansa muuta väkeä kuin Yrjö Sackin suomalaiset sotamiehet.²

Suomalaisille ratsumiehille ei oltu voitu hankkia kuljetusaluksia; amiraali Pentti Söyringinpoika Juusten oli ilmoittanut Stålarmille, että saaristossa olevista proomuista puuttuivat teljot, purjekankaat ja muutkin tarpeet.³ Reino Engdesin huovot saatiin kuitenkin viimein täältä lähetetyiksi, niin että ne tulivat Tallinnaan heinäkuun 20 päivän tienoilla. Ne olivat majailleet Porvoon lähistöllä kiusaten talonpoikia ryöstöillä ja muilla väkivallantöillä.⁴

Vähitellen tuli Tallinnaan enemmän jalkaväkeäkin. Eversti Willam Ugleby toi sinne heinäkuun 21 p. Pärnusta kolme lippukuntaa skottilaisia, unkarilaisia ja morsukkeja.⁵ Nämä olivat matkalla ryöstäneet muonavarvoja talonpojilta.⁶ Suomesta saapui noin viikkoa myöhemmin jalkaväkeä eversti Alfonso de Cacho y Canuton johdossa.⁷

¹ V. R. Akseli Kurjen muistikirja. V. R. 7/VII 1604. (Waaränen II, 120).

² Sackin lippukunnasta oli toinen puoli aseetonta väkeä. Siinä oli nimittäin 134 miestä, joilla ei ollut aseita. Sen asevaroihin kuului vain 94 talkapyssyä, 102 muuta pyssyä ja 31 hilporia.

³ Arvi Eerikinpoika Kaarle IX:lle 10/VII 1604. Skrifvelser till konungen R. A.

⁴ Arvi Eerikinpoika Kaarle IX:lle 21/VII 1604. Skrifvelser till konungen R. A. —

⁵ Morsukit eli mursit olivat tataareja.

⁶ Arvi Eerikinpoika Kaarle IX:lle Tallinnasta 10/VII, 21/VII ja 28/VII 1604. — Arvi Eerikinpoika, Hannu Klaunpoika ja Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle Tallinnasta 22/VII ja 2/VIII 1604. Kaikki nämä kirjeet ovat kokoelmassa Skrifvelser till konungen R. A.

⁷ Arvi Eerikinpoika Kaarle herttualle 28/VII. — Sama ynnä muut samalle 2/VIII 1604. Skrifvelser till konungen R. A.

Suuri vastoinikäyminen syntyi Stålarmille siitä, että hänen väelleen ei ollut hankittu riittävästi elintarpeita. Hän pyysi kuningasta »Jumalan tähden» lähettämään Viroon muonaa lopettaen kirjeensä sanoilla: »Teidän Majesteettinne suvainnee ajatella, että alastomalla ja aseetomalla väellä, jolla ei ole ruokaa, ei voida mitään toimittaa».¹

Saatuaan mainitut lisäjoukot Stålarm kuitenkin lähti elokuun 7 p. Paidelinnaa piirittämään. Tallinnan silloinen päällikkö Puotilan Antti Laurinpoika² kertoo eräässä kirjeessä, että suomalaiselle ja unkarilaiselle väelle oli sitä ennen »kerjäämällä» hankittu kaupungista neljäntoista päivän muona.³ Tallinnasta piti Stålarmille jäljestäpäin lähettämän Sven Strålen ja Pietari Sveninpojan suomalaiset ratsumiehet sekä kaksi lippukuntaa suomalaista jalkaväkeä. Odottaen tätä väkeä hän kulki lyhyin päivämatkoin hitaasti eteenpäin. Kaupungin porvarit olivat luvanneet toimittaa sotajoukolle enemmän elintarpeita, mutta kuormavankkurien ja hevosten puutteessa he eivät voineet täyttää lupaustaan. Paidelinnan edustalle tultiin elokuun 14 p. Kun siellä tiedusteltiin, missä Chodkiewicz oli, niin eräät sotavangit sanoivat luulevansa, että hän majaili entisessä leirissään Poltsamaanlinnan lähistöllä. Stålarm ehdotti sentähden päällikkökunnalle, että mentäisiin sinne Chodkiewiczia hakemaan, mutta sotaväki antoi tämän kuultuaan tietää, että se ei tahtonut jatkaa matkaa, koska sillä ei enää ollut leipäpalaa; jalkamiehet ilmoittivat erittäin, että he eivät muutamiin päiviin olleet saaneet

¹ Arvi Eerikinpoika Kaarle IX:lle 10/VII 1604. Skrifvelser till konungen R. A.

² Antti Laurinpoika oli lokakuun 22 p. 1603 määrätty Tallinnan päälliköksi siksi aikaa, jolloin Antti Linderinpoika oli sotajoukossa. V. R.

³ Antti Laurinpoika Antti Linderinpojalle 9/VIII 1604. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig. R. A.

muuta ruokaa kuin kuumassa vedessä rikkisurvottuja ruohoja. Asiain näin ollen Stålarin ei voinut mennä Poltsamaanlinnan lähetyville eikä myöskään ruveta Paidelinnaa piirittämään. Hän lähetti viimeksimainitun linnan päälliköille kirjelmän, jossa hän pyysi näitä sanomaan Chodkiewiczille, että Ruotsin sotaväki oli tullut tätä tapamaan ryhtyäkseen hänen kanssaan taisteluun. Kahakoituaan sitten Paidelinnan varusväen kanssa Stålarin lähti kiireesti paluumatkalle Tallinnaan. Suurella vaivalla saatiin nälänhädässä oleva jalkaväki sinne pelastetuksi. Matkalla kaatui useita miehiä kuolleina maahan.¹

Kirjoittaessaan Kaarle IX:lle onnistumattomasta retkestään Stålarin muun muassa puhui sotajoukossa ilmoitulleesta kavalluksesta. Eräs uplantilainen vänrikki oli Paidelinnaan mentäessä lähettänyt sinne edeltäkäsien palvelijansa, ja sieltä tämä oli toimitettu Chodkiewiczin luo Poltsamaanlinnaan. Palatessaan lähetti oli joutunut lähellä ruotsalaisten leiriä vartion vangiksi, ja ylivartiomestari Hannu Maidel oli tuonut hänet Stålarin luo. — Tämä pyysi sitten kuninkaalta määräystä, oliko kavaltaja saava rangaistuksensa leirissä vai lähetettävä Ruotsiin.²

Kuningas, jonka mielestä Stålarin oli osoittanut haluttomuutta tehtäviensä suorittamisessa, oli tietämättä, että tämä oli mennyt Paidelinnan lähetyville, lähettänyt hänelle elokuun 13 p. nuhdekirjeen, jossa muun muassa lausuttiin: »Teidän kirjeestänne huomaamme, että nyt saadaan yhtä vähän aikaan kuin viime vuonna. Jos meillä itsellämme olisi tilaisuus lähteä sotatanterille, voisimme luultavasti siellä jotakin toimittaa. — — Kun Antti Linderinpoika tulee sinne, niin hän saa määrätä asioista.

¹ Arvi Eerikinpoika, Alfonso de Cacho y Canuto ja Risto Somme Kaarle IX:lle Tallinnasta 20/VIII 1604. Skrifvelser till konungen R. A.

² Arvi Eerikinpoika y. m. Kaarle IX:lle 20/VIII 1604. Skrifvelser till konungen R. A.

Alfonson olemme käskeneet jäädä Viroon niiden ratsuja ja jalkamiesten kanssa, joita hän johtaa. Ja koska ette tahdo tehdä mitään Ruotsin ruunun hyväksi, saatte jättää sotaväen Alfonson käsiin ja lähteä sieltä takaisin. Jos taas aiotte olla siellä, niin käyttäkää Alfonsoa neuvonantajana.»¹ Sitä tapausta varten, että Stålarin luopuisi ylipäällikön virasta, kuningas jo valtuutti Alfonson hoitamaan sitä toistaiseksi määräten hänelle avuksi Henrikki Liwen ja Risto Sommen.² Mutta Stålarin ei silloin vielä lähtenytäkään Viroota. Kaarle IX:ssä olivat kuitenkin jo taas heränneet vanhat epäluulot häntä kohtaan. Kuningas luuli huomaavansa, että hänellä oli petos mielessä.

Noudattaakseen kuninkaan tahtoa Stålarin saatuaan enemmän väkeä ja muonavaroja lähti syksymmällä vielä kerran Paidelinnaa vastaan ryhtyen syyskuun 5 p. sitä piirittämään.

Mutta Chodkiewicz, jolla vielä oli Puolan sotajoukko koottuna Poltsamaanlinnan tienoilla, toi sen piiritettyjen avuksi. Syyskuun 15 p. syntyi siten taistelu Mäksan kartanon luona puolen silloisen peninkulman päässä Paidelinnasta. Ruotsin sotajoukossa sanotaan olleen noin 6,000 miestä. Se järjestettiin rintamaksi siten, että saksalaiset, joiden päällikköinä olivat Henrikki Liwe ja Alfonso, seisoivat vasemmalla sivustalla, ruotsalaiset, joita Risto Somme johti, keskustassa ja suomalaiset oikealla sivustalla. Varmojen tietojen puuttua siitä, kuka oli suomalaisten päällikkö. Luultavasti Stålarin itse komensi heitä. Taistelu alkoi siten, että Chodkiewicz lähetti 10 lippuetta hyökkäämään vasemmalla sivustalla olevien saksalaisten kimppuun. Nämä tekivät ensin vastarintaa, mutta lähtivät sitten pakoon. Samoin kävi ruotsalaisten. Uplannin ratsumiehistä sanottiin sittemmin, että niillä oli

¹ Waaranen l. c. II, 136.

² Alfonson valtakirja 14/VIII 1604.

taistelussa ollut kavaliala salavehkeitä. Kun muu Ruotsin sotaväki oli ajettu pakoon, niin puolalaiset vihdoinkin kääntyivät suomalaisia vastaan. Omituista on, että näiden taistelusta ei näy säilyneen mitään kertomusta. He olivat pysyneet paikoillaan, sillä aikaa kuin puolalaiset hajoittivat vasemman sivustan ja keskustan. Stålarmlilta, joka oli ollut vihollisten ympäröimänä, oli ammuttu hevonen, mutta muutamat suomalaiset ratsumiehet olivat tulleet hänen avukseen ja pelastaneet hänen henkensä. Ruotsin sotajoukon sanotaan menettäneen Mäksän ottelussa 3,000 miestä, 6 kenttätykkiä ja 14 lippua.¹ — Taistelussa mukana ollut Alfonso syytti sitten salaa Stålarmlia, että tämä oli aiheuttanut ruotsalaisten onnettomuuden.²

Antti Linderinpoika, joka jo elokuun 28 p. 1604 taas oli määrätty Viroon sijoitetun sotajoukon ylipäälliköksi, tuli Tallinnaan pari päivää taistelun jälkeen. Hän ilmoitti kohta Kaarle IX:lle Ruotsin armeijan kärsimästä tappiosta. Kuningas arveli, että Arvi Stålarmin salajuonet olivat sotaväen pelkuruuden ohessa olleet syynä onnettomuuteen, ja antoi sentähden Antti Linderinpojalle käskyn lähettää tämän Ruotsiin.³ Saavuttuaan sinne Stålarmpantiin vankeuteen. Antti Linderinpoika koetti sittemmin puolustaa hänen menettelyään kuninkaalle, mutta ei saanut tämän mielipidettä muuttumaan.

Seuraavana vuonna Stålarmlia vastaan nostettiin oikeudenkäynti säätyjen asettamassa tuomioistuimessa. Häntä syytettiin, että hän kirjeissään oli soimannut Kaarle IX:ttä ja ollut salaliitossa Ruotsin vihollisten kanssa. Kuuluste-

¹ Hiärn l. c. 398. — Mankell, Öfversigt af svenska krigens hist. II, II, 158—161. — E. W. Juvelius, Suomen sotahistorian pääpiirteet I, 320—323.

² P. Nordman, Arvid Eriksson Stålarml (Skrifter utg. af Svenska litteratursällskapet i Finland LXXIII, 79).

³ V. R. Kirjeet Antti Linderinpojalle 2/X ja 12/X 1604. (Waaränen l. c. II, 151).

lussa Stålarmin väitti syytökset vääriksi. Sen hän kuitenkin ilmoitti, että hän oli lähettänyt Sigismund kuninkaalle kirjeen, jossa hän pyysi tältä vapautusta aikaisemmin tekemästään uskollisuudenvalasta. Huhtikuun 29 p. oikeus tuomitsi hänet kuolemaan¹, mutta tuomiota ei nytkään pantu täytäntöön. Se seikka että Stålarmin vielä kolmatta kuukautta sen jälkeen, kuin tuomio oli annettu, koetettiin kiduttamalla pakottaa tunnustukseen, antaa sängen synkän ja vastenmielisen kuvan ajan oikeustavoista. Loppuikänsä Arvi Eerikinpojan täytyi viettää vankeudessa. Hänen maatilansa otettiin ruunun haltuun, joten hän joutui äärimmäiseen köyhyyteen. Gripsholmin linnassa, jossa häntä pidettiin, hän usein sai kärsiä nälkää ja vaatteiden puutteessa viluakin. Sieltä hän vuonna 1609 laittoi (kuninkaan tietten) Sigismundille kirjeen, jossa hän ilmoitti Kaarle IX:n tahtovan vapauttaa hänet ja puolalaiset sotavangit, jos vaihto pantaisiin toimeen ja Kaarle Kaarlenpoika muiden ruotsalaisten vankien kanssa laskettaisiin kotimaahansa. Hän pyysi samalla, että Sigismund muistaen hänen entisen uskollisuutensa pelastaisi hänet siitä surkuteltavasta tilasta, johon hän oli joutunut, ja sanoi olevansa valmis alamaisesti palvelemaan Puolan kuningasta.² Tiedämme, ettei Kaarle Kaarlenpoikaa eikä Stålarminakaan silloin vapautettu. Kustaa II Aadolfin aikana Stålarmin vankeutta lievennettiin vuonna 1613, ja hänen annettiin nauttia perintötilojensa tuloja. Mutta hän oli niin ymmärtämätön, että salaisesti lähetti kirjeitä Puolassa oleville ystävilleen. Kun tämä tuli ilmi, oli siitä seurauksena, että hän vuonna 1617 taas menetti maatalonsa.³ Vanhana, raihnaana ja alakuloisena hän kuoli vuonna 1620.

¹ Waaranen l. c. II, 187.

² Arvi Eerikinpoika Puolan kuninkaalle 13/XII 1609. (Waaranen l. c. III, 57).

³ P. Nordman, l. c. 79—86.

Sotajoukon palattua Paidelinnan retkeltä Antti Linderinpoika sekä everstit Henrikki Liwe ja Alfonso kutsuivat eri osastojen päälliköt kokoon ja pyysivät heitä lausumaan, oliko heidän mielestään sotaväki seuraavana talvena pidettävä Virossa. Päälliköt huomauttivat, että suurin osa ratsuväestä oli Mäksan taistelussa menettänyt hevosensa ja aseensa, että koko kuormasto oli joutunut vihollisten haltuun, että useat sotamiehet olivat haavoittuneet tai muuten tappion johdosta masennuksissa ja että väeltä puuttui talvivaatteet. Ja kaiken tämän johdosta päällikkökunnan neuvo oli semmoinen, että sotamiehet laskettaisiin kotimaahansa, jossa he voivat uudestaan varustautua, ja että Viroon jätettäisiin ainoastaan niin monta miestä kuin linnoihin tarvittiin.¹

Muonavarojen jatkuvan puutteen takia, ei Antti Linderinpoika voinutkaan pitää kaikkea sotaväkeä Virossa, vaan hän toimitti enimmänsä osan siitä Ruotsiin ja Suomeen.² Mutta tämä toimenpide ei ollut kuninkaan mieleen, sillä hän oli suunnitellut, että väki pysyisi Virossa koko talven. Hän kirjoitti Antti Linderinpojalle, että tämän oli vastattava hänelle valtakunnan säätyjen edessä, jos Viron linnat joutuivat vaaraan sen johdosta, että hän oli antanut sotajoukon lähteä maasta.³

Ylipäällikkönä Antti Linderinpoika pian näki edessään samat vaikeudet, mitkä olivat estäneet Stålarmin toiminnan menestyä. Jo lokakuun 12 p. 1604 hän kirjoitti Kaarle IX:lle, että hän, jos olisi tiennyt, mitkä vastukset häntä kohtaisivat Virossa, ei olisi sinne tullut. Herttua vastasi hänelle, että hänestä itsestään oli riippunut, tahtoiko hän lähteä sinne vai ei, lisäten: »Jos ei teitä halutta-

¹ Päällikkökunnan lausunto 2/X 1604, Viron keskusarkisto N:o 66, l. 178.

² Samalla hän erotti palveluksesta Pärnun varusväkeen kuuluvat saksalaiset. V. R. Vastaus Antti Linderinpojalle 30/X 1604.

³ V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 16/XI 1604.

nut mennä Viroon, olisitte saattanut jäädä kotiin, mikä kenties olisi ollutkin parempi, koska ette tahdo toimittaa mitään, vaan aina valitatte. Mutta emme voi uskoa teidän alistuvan semmoiseen häpeään, että matkaatte sieltä pois, ennenkuin olette saanut jotakin aikaan¹. Antti Linderinpojan oli näin ollen jääminen Viroon. Seuraavana talvena hänen päätehtävänään oli ruokavarojen toimittaminen Ruotsin hallussa vielä oleviin Viron ja Liivinmaan linnoihin, joita oli Tallinnaa lukuunottamatta vain kuusi, nimittäin Narva, Pärnu, Haapsalo, Lukkolinna (Kolivere), Lihula ja Salatsi. Nämä linnat olivat pitkin vuotta 1604 kuten monasti ennenkin olleet kovassa muonanpuutteessa. Tarkastelkaamme, millä kannalla muonitus oli ollut kahdessa ensinmainitussa linnassa, jotka olivat varustuksiltaan muita vahvemmat.

Eräässä kirjeessä, jonka Narvan kaupungin pormestari ja neuvosto vuoden alkupuolella olivat lähettäneet Arvi Stålarmlle, puhuttiin siellä vallitsevasta puutteesta seuraavin sanoin: »Tiedätte, mihin turmioon koko Liivinmaa viime aikoina on joutunut vaikean sodan kautta. Maasta ei enää saada viljaa eikä myöskään karjantuotteita, vaan kaikki sellaiset tarpeet on tuotava ulkomailta. Tätä linnaa uhkaa suuri vaara sekä Puolasta että Venäjältä, ja Ruotsin ruunu on jättänyt meidät avutta. Mutta teitä me kiitämme nöyryimmästi siitä hyväntahtoisuudesta, jota aina olette osoittaneet tätä linnaa kohtaan², ja pyydämme teitä pitämään Ruotsin neuvoskunnan ja Suomen maaherran kanssa huolta siitä, että tänne ensi avoveden aikana lähetetään muonavaroja, eikä ainoastaan sotaväkeä var-

¹ V. R. Vastaus Antti Linderinpojalle 30/X 1604.

² Stålarml oli Sigismundin hallitessa kirjoittanut sekä Kaarle herttualle että kuninkaalle Narvan kauppaoikeuksien puolesta, joita supistettiin Tallinnan kaupan eduksi. Kts. kirjaani Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota ja Täysinän rauha, siv. 399.

ten, vaan myöskin maksua vastaan porvareille.¹ Kesän tullen tuotiinkin Narvaan joku määrä elintarpeita, mutta syksyllä oli taas pelko, että varat loppuisivat. Eräs laiva, joka marraskuun alussa lähetettiin Tallinnasta viemään sinne avustusta, joutui kovassa myrskyssä haaksirikkoon Narvajoen suulla. Siinä oli ollut 400 tynnyriä viljaa, josta vain 90 tynnyriä voitiin korjata maalle. Tämä osa oli kuitenkin turmeltunut vedestä ja hiekasta, jotka heti olivat täyttäneet rikkimurskautuneen aluksen. Ylä- ja Ala-Satakunnan sekä muutamain muiden kihlakuntain voudit ilmoittivat sitten Narvan päällikölle Samuli Niilonpojalle, että he eivät voineet toimittaa sinne mitään muonaa sen lisäksi, mikä oli ollut rikkoutuneessa laivassa. Pohjanmaaltakaan ei odotettu tulevan viljaa ennen kuin seuraavana keväänä. Ainoat muonavarat, mitkä silloin saatiin meidän maastamme vahingoittumattomina, oli hankittu Sääksmäen, Hollolan ja Hattulan kihlakunnista sekä Raaseporin läänistä. Kaikkiaan oli sinä syksynä tullut Suomesta Narvaan 205 tynnyriä rukiita ja 646 tynnyriä ohria. Samuli Niilonpoika valitti, että semmoinen määrä ei voinut kauan riittää, ja pyysi Antti Linderinpoikaa lähettämään apua Tallinnasta, jos sinne tuotiin viljaa Ruotsista.²

Pärnussa eivät asiat olleet paremmalla kannalla kuin Narvassa. Sielläkin saatiin kärsiä nälkää. Keväällä 1604 joku linnan isännistä kirjoitti³ siitä Antti Linderinpojalle kehoittaen häntä anomaan Kaarle herttualta, että sinne mitä pikemmin toimitettaisiin muonaa ja rahoja. Kirjeensä lopussa hän lausui: »Me emme voi ensi talvena kärsiä semmoista puutetta ja hätää, mikä meitä on tänä

¹ Narvan pormestari ja neuvosto Arvi Eerikinpojalle 14/II 1604. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 1.

² Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle 8/XI 1604. Viron keskusarkisto.

³ Kirjeestä ei enää voi lukea lähettäjän nimeä.

talvena ahdistanut.»¹ Nälänhädän lisäksi tuli Pärnun isännille vielä se vastoinkäyminen, että linnan ruotsalainen varusväki sairasteli eikä voinut suorittaa tehtäviään.²

Muitakin ikäviä uutisia saapui Pärnusta Antti Niilonpojalle. Siellä syntyi hankauksia päälliköiden kesken. Suomalainen lippukunnan päämies Lauri Pentinpoika ilmoitti sieltä, että eversti Jooseppi Mikonpoika, joka kesäkuussa oli määrätty Pärnussa olevan ruotsalaisen ja suomalaisen sotaväen päälliköksi³, ei tahtonut laskea hänen miehiään, jotka olivat olleet siellä työssä koko kesän, lähtemään Suomeen, vaikka heillä ei enää ollut vaatteita. Samalla hän valitti, että hänen lippukunnalleen ei ollut annettu mitään palkkaa, vaikka ruotsalaiset sotamiehet olivat saaneet sekä raha- että vaatepalkkansa.⁴ Lokakuun 5 p. tuli Jesper Matinpoika Kruus Pärnuun, ja vähän myöhemmin saapui hänen väkensä. Mutta linnan päällikkö von Ahlefeldt ja Jooseppi Mikonpoika olivat nyreissään sen johdosta, että hänet oli määrätty sinne. Kruus kirjoitti Antti Linderinpojalle heidän olleen niin huonolla tuulella, että häntä iljetti puhua heidän kanssaan.⁵ Pari viikkoa Kruusin saapumisen jälkeen Ahlefeldt jätti hänelle ja Viron saksalaiselle Hannu Maidelille⁶ linnan avaimet lähtien sitten seuraavan vuoden alkupuolella Pärnusta pois.⁷

¹ Kirje Antti Linderinpojalle Pärnusta 31/V 1604. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 1.

² Jooseppi Mikonpoika Antti Linderinpojalle 20/III 1604. R. A. Krigshistoriska handlingar VI, 2.

³ Kaarle IX:n kirje 18/VI 1604. Viron keskusarkisto. —

⁴ Lauri Pentinpoika Antti Linderinpojalle 18/IX 1604. Viron keskusarkisto N:o 44, l. 331.

⁵ Jesper Matinpoika Antti Linderinpojalle 8/X 1604. Viron keskusarkisto.

⁶ Kuningas oli jo heinäkuun 19 p. kirjoittanut Arvi Stålarville, että hän aikoi lähettää Hannu Maidelin isännäksi Pärnun linnaan. V. R.

⁷ Levottomia näkyvät olot sittemminkin olleen Pärnussa. Pietari Ollinpojan ruotsalaiset sotamiehet nostivat huhtikuussa 1605

Huolimatta Virossa vallitsevasta elintarpeiden puutteesta Kaarle IX rupesi (marraskuussa) uudestaan puuhaamaan sotaväen lähettämistä sinne. Hän antoi kahden saksalaisen toimeksi pestata 240 rätsumiestä Kuurinmaalta ja ilmoitti Antti Linderinpojalle aikovansa lähettää kaksi lippukuntaa ruotsalaisia sotamiehiä Hästö-sundin salmelle¹, josta tämä voi tarvittaessa tilata ne Viroom. Hovijunkkari Henrikki Brandtin käskettiin tuoda tämä väki Suomen puolelle.²

Kun kuningas joulukuussa sai kuulla, että vihollisten sotaväki oli lähtenyt Virosta, niin hän käski Antti Linderinpojan ryhtyä toimintaan sanoen muun muassa: »Laittakaa niin, ettei meidän rahojamme eikä muonavarojamme käytetä hyödyttömästi, ja jos teillä mielestänne ei ole tarpeeksi väkeä, niin pyytäkää Samuli Niilonpojalta, että hän tuo avuksenne muutamia satoja miehiä, sillä hänellä on Narvassa 1,053 miestä.»³ Jo ennen kuin kuninkaan kirje tuli perille, oli Antti Linderinpoika koettanut yllätyksellä ottaa Paidelinnan puolalaisilta, mutta tämä

pienen kapinan ottaen lippunsa linnasta ja lähtien menemään kaupungista. Heidät saatiin kuitenkin pysähtymään kaupungin portilla. Kinastuksen syyksi he sanoivat sen, että katselmuskirjuri oli ilmoittanut antaneensa heille enemmän rahoja kuin he olivat saaneet, joka syytös kuitenkin havaittiin vääräksi. Kun kävi ilmi, että lippukunnan pappi Henricus Petri oli yllyttänyt miehistöä, haastettiin hänet oikeuteen, joka tuomitsi hänet kuolemaan. Sen johdosta että hän oli hengelliseen säätyyn kuuluva mies, ei tuomiota kuitenkaan saatettu heti panna täytäntöön, vaan asia oli lykättävä ylipäällikön Antti Linderinpojan lopullisesti ratkaistavaksi. Mutta ne kaksi miestä, jotka olivat riistäneet lipun seinältä ja vieneet sen kadulle, saivat heti rangaistuksensa. Nähtävästi heidät mestattiin, vaikka sitä ei ole nimenomaan mainittu asiaa koskevassa kirjelmässä. Pietari Ollinpoika Antti Linderinpojalle 2/V 1605, Viron keskusarkisto N:o 47, l. 235.

¹ Hästö-sund-niminen salmi on Porkkalan niemen itäpuolella.

² V. R. Henrikki Brandtin valtakirja 3/XI 1604.

³ V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 20/XII 1604.

yritys ei ollut onnistunut.¹ Senjälkeen sotaliikkeet lakkasivat Virossa talven ajaksi kuten usein ennenkin.

Suomessa oleva sotaväki asetettiin keskitalvella Uudenmaan rannikolle, jossa sen piti valvoa, että puolalaiset eivät pääsisi äkkiarvaamatta hyökkäämään Virosta meidän maahamme, sillä Suomenlahti oli silloin vahvassa jäässä.²

¹ Mankell, l. c. II, 162.

² Yrjö Boije, Matti Laurinpoika, Arvi Tönnenpoika, Henriikki Brandt ja Juho Niilonpoika Antti Niilonpojalle Viipurista 28/II 1605. Viron keskusarkisto N:o 47, l. 111.

YHDEKSÄS LUKU.

Kaarle IX kuusi viikkoa Liivinmaan retkellä. Kirkholman taistelu.

Vuonna 1605 Kaarle IX päätti lähteä itse Viroon. Hän oli kahtena edellisenä vuotena ollut aikeissa mennä sinne, mutta matka oli syistä, jotka tunnemme, lykkäytynyt.

Saadakseen väkeä ja varoja sodan jatkamista varten ja voidakseen ennen lähtöään säätyjen avulla saattaa rangaistukseen eräät henkilöt, joita hän piti maankavalta-jina ja vallalleen vaarallisina, kuningas kutsui valtiopäivät huhtikuun 14 päiväksi Tukholmaan.

Säädyille hän aluksi ilmoitti, että Uplannin ratsumiehet olivat aikoneet ampua hänet ja sen jälkeen karata puolalaisten luo ja että he olivat antaneet vihollisille tietoja ruotsalaisten taistelusuunnitelmista aiheuttaen siten näille onnettomuuksia sodassa. Valtiopäiväin asettama oikeusistuin tuomitsikin lippueen vänrikin kuolemaan¹, mutta miehistö ei näytä joutuneen rangaistuksen alaiseksi. Samoilla valtiopäivillä julistettiin Arvi Stålarmin tuomio, josta on puhuttu edellisessä luvussa. Niiden herrojen joukossa, jotka silloin mestattiin Tukholmassa, oli Monik-

¹ Hänen mestauksensa, joka tapahtui Tukholman Suurella torilla, toimitettiin kauhistuttavan julmalla tavalla. Ensinnä ruhojettiin häneltä käsivarret ja sääret, sitten otettiin sydän rinnasta ja sillä lyötiin kuollutta kasvoihin. Mestauksen jälkeen laahattiin ruumis Norrmalmille, jossa se asetettiin teiliin. Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter I, I, 18.

kalan Hannu Hannunpoika, joka oli pettänyt suosijansa Kaarle kuninkaan ruveten vehkeilemään Sigismundin puoluelaisten kanssa. Useita syytettyjä ja todistajiakin oli kuulusteluissa kidutettu.¹ — Mainittakoon lisäksi, että Henrikki Liwekin, jolla myös oli ollut Kaarlen täysi luottamus², joutui samaan aikaan mestauslavalle Tallinnassa.³ Hän oli salaa lähettänyt kirjeitä Sigismundille, ja häntä syytettiin siitä, että hän oli koettanut toimittaa Tallinnan puolalaisten haltuun.

Kaarle kuninkaan valmistellessa retkeään pidettiin ilmeisesti rahojen ja muonavarojen toimittamisesta sotavälle tarkempaa huolta kuin edellisinä vuosina. Säädylt lupasivat suorittaa Norrköpingin valtiopäivillä myönnetyn raha-avun ennen Laurinpäivää.⁴ yhdellä kertaa kuudelta kuukaudelta, marraskuun alusta lukien.⁵ Näiden varojen keräämiseksi ryhdyttiin viipymättä toimenpiteisiin. Suomeen lähetettiin sitä varten kamreeri Antti Niilonpoika ja ilmoitettiin, että ne talonpojat, jotka eivät saattaneet maksaa apuveroa rahassa, saivat suorittaa viljaa, voita, kaloja tai muuta ruokatavaraa, mitä heidän parhaiten sopi antaa. Muonavarat, jotka hän voisi koota.⁶ Turun läänistä, oli hänen tuotava kuningasta vastaan kuultuaan, että tämä oli tullut Korppoon saaristoon. — Ahvenanmaalta oli samoin lähetettävä muonaa Korppooseen.⁷

¹ Werwing II, 108. — Dalin III, 545 ja 546. — Mankell, Öfversigt II, II, 165 ja 166.

² Kts. hänestä sivua 112.

³ Werwing l. c. II, 38.

⁴ Laurinpäivä oli silloin niinkuin vieläkin elokuun 10.

⁵ V. R. Avoin käskykirje kuuden kuukauden apuverosta 25/V 1605.

⁶ »hvad han kan klåå och fhåå tilhopa i en hasth», sanottiin kuninkaan kirjeessä.

⁷ V. R. Valtakirjat Antti Niilonpojalle 11/VII ja 13/VII 1605.

Muutamia viikkoja myöhemmin annettiin Antti Niilonpojalle uusia määräyksiä ruokavarojen toimittamisesta Viroon. Kuningas käski hänen ja muonitusmestari Eerikki Mikonpojan käydä maamme eteläosissa ja vaatia siellä vuotuisesta verosta ja kymmenyksistä viljaa, härkiä ja lehmiä. Porvoon ja Raaseporin lääneistä, Halikon ja Piikkiön kihlakunnista sekä Ylä- ja Ala-Satakunnasta oli muonavarat lähetettävä Tallinnaan; Kymenkartanon läänistä sekä Hollolan, Hattulan ja Sääksmäen kihlakunnista Narvaan. Samaan aikaan määrättiin Tönne Yrjönpoika valvomaan, että se muona, mikä verona suoritettiin Pohjanmaalta ja Ahvenanmaalta, laitettaisiin Turusta menemään Pärnuun.¹

Jo vuoden alussa oli ruvettu valmistamaan armeijan asettamista liikekannalle. Ennenmainittu ruotsalainen Henriikki Brandt lähetettiin tarkastamaan meidän maamme sotaväkeä. Pitäessään täällä katselmuksia hän huomasi, että jalkaväellä oli aivan vähän pyssyjä ja muita aseita ja että vaatteistakin oli kova puute. Kun hän ilmoitti kuninkaalle, että näitä tarpeita ei voitu saada Suomesta, niin Kaarle lupasi ensi tilassa lähettää tarvittavat vaatteet sekä aseitakin. Samalla kuningas antoi koko joukon Suomen sotaväkeä koskevia määräyksiä. Hän käski Brandtin väenotolla täydentää lippukuntia niin, että niissä vähintään oli 300 miestä kussakin. Ensi avoveden aikana oli 400 jalkaväen miestä toimitettava Pärnuun sekä yhtä monta Tallinnaan ja Narvaan, joissa linnoissa heidän oli tehtävä rakennustöitä. Muuta Suomen väkeä kuningas aikoi käyttää kenttäpalveluksessa. Ratsuväestä määrättiin, että siihen ei saatu lähettää talonpoikain renkejä, vaan ratsumiesten oli itsensä tultava palvelukseen varustettuina hevosilla, haarniskoilla, pyssyillä ja muilla aseilla.

¹ V. R. Kirje Antti Niilonpojalle 19/VIII. Kirje Tönne Yrjönpojalle 20/VIII 1605.

Ne jotka eivät tahtoneet suorittaa täyttä palvelusta, vaikka heille oli annettu ruunun maataloja, olivat velvolliset maksamaan kultakin ratsumieheltä, jonka he olivat luvanneet hankkia sotajoukkoon, 30 talaria vuodessa, millä rahoilla hallitus voi palkata muita huoveja. Ja ne ratsumiehet, jotka viimeksikuluneina vuosina eivät itse olleet käyneet millään sotaretkellä, vaan istuneet kotonaan ja lähettäneet renkejä sijastaan, saivat rangaistukseksi antaa 40 talaria kerta kaikkiaan. Suomen voutien tuli varustaa ratsumiehiä, niinkuin Ruotsissa oli tapahtunut. He saivat ruunun varoilla, joita he hoitivat, ostaa huoveilleen hevoset, satulat ja muut tarpeet, mutta pysyvät kuningas lupasi toimittaa heille. — Henrikki Brandt nimitettiin maaliskuun 16 p. kaiken suomalaisen Viroon menevän sotaväen (sekä ratsu- että jalkamiesten) päälliköksi.¹ Toukokuussa Brandt kirjoitti Kaarle IX:lle käskeneensä Suomen väen olla valmiina lähtemään, milloin vaadittiin. Kuningas lähetti silloin Suomeen vaatetta sekä pistooleja², pitkiä pyssyjä, peitsiä ja hilporeita, joita Brandt oli pyytänyt³.

¹ V. R. Vastaus Henrikki Brandtille 16/III 1605. — Akseli Kurki, joka joulukuun 9 p. 1604 oli valtuutettu Suomen sotaväen ylipäälliköksi (Waaränen, l. c. 160), tunsu itsensä loukaksi siitä, että Brandtille oli uskottu tehtäviä, mitkä olisivat kuuluneet hänelle. Hän kirjoitti siitä asiasta Antti Linderinpojalle: »Kun olin tullut Viipuriin sekä sotajoukon tähden että niiden keskustelujen takia, jotka piti pantaman toimeen venäläisten kanssa, sain täällä kuulla, että kuninkaalla oli epäluuloja minua kohtaan ja että Henrikki Brandt siitä syystä oli määrätty komentamaan Suomen sotaväkeä, jonka toimen hänelle sydämestäni suon. Mutta siinä asiassa, että Kuninkaallinen Majesteetti ilman oikeata syytä kantaa vihaa meitä muutamia vanhoja kohtaan ja on ottanut suosionsa eräitä nuoria ja vieraita henkilöitä, olkoon Jumala tuomarina.» Viron keskusarkisto N:o 47, l. 161.

² Pistoollit annettiin ratsumiehille.

³ V. R. Vastaukset Henrikki Brandtille 7/V ja 28/V 1605.

Ruotsin ja Suomen oman väen lisäksi oli ulkomailta tilattu palkkasotureita (saksalaisia, skottilaisia, unkari-laisia ja puolalaisia).¹ Toukokuun 13 p. määrättiin Alfonso de Cacho y Canuto viemään nämä soturit Viroon. Suomesta piti Henrikki Brandtin ja Hammerstadin Pentti Laurinpojan² tuoda hänelle apuväkeä. Kuningas toivoi, että täältä voitaisiin pian saada kokoon 600 ratsumiestä ja 1,000 miestä jalkaväkeä. Alfonsolle annettujen ohjeiden mukaan oli hänen saavuttuaan Suomen puolelle ilmoitettava Antti Linderinpojalle tulostaan. Jos tämä saatoi turvallisesti kulkea väkinensä Toolsenlinnaan, tuli Alfonsoon kiiruhtaa sinne, minkä jälkeen heidän oli koetettava saada Rakvere haltuunsa, mutta jos Antti Linderinpoika ilmoitti, että hän ei vihollisten takia päässyt Toolsenlinnaan, niin Alfonso oli mentävä Tallinnaan, josta molemmat päälliköt voivat yhdistyneine voimineen rientää Rakveren edustalle.³ Alfonso lähti toukokuun 21 p. Tukholmasta tuoden joukkonsa, jossa oli 1,200 miestä, Jungfrusundin salmelle. Siellä hän viipyi jonkun aikaa hankkien Turusta tarpeita ja odottaen suomalaisen väen tuloa. Henrikki Brandt toikin hänelle kesäkuun 7 p. 400 ratsumiestä, mutta maamme jalkaväkeä ei silloin vielä oltu saatu kokoon.⁴ Viron retkelle Alfonso ei lopuksikaan päässyt, sillä kuolema kohtasi hänet pian sen jälkeen Suomessa.⁵

¹ V. R. Memoriaali eversti Alfonsolle ja amiraali Pentti Laurinpojalle 25/V 1605.

² Pentti Laurinpoika oli aliamiraali.

³ V. R. Alfonsoin valtakirja ja ohjeet 13/V. Kirje Henrikki Brandtille 13/V. Pentti Laurinpojan valtakirja 14/V 1605.

⁴ Alfonso Antti Linderinpojalle 7/VI 1605. Viron keskusarkisto N:o 47, l. 369 ja 370.

⁵ Alfonso, joka oli salaa ilmoittanut kuninkaalle Arvi Eerikinpojan syypääksi Ruotsin aseiden Mäksan taistelussa kärsimään tappioon, oli Stålarmin tuomion jälkeen saanut hänen Tenholassa sijaitsevan asuntokartanonsa elinkautiseksi läänitykseksi. Tässä

Alfonson kuoltua määrättiin Henrikki Brandt ja Pentti Laurinpoika heinäkuun 8 p. kaiken täältä Viroon menevän sotavaen päälliköiksi.¹ Tämä väki oli nähtävästi silloin jo lähtenyt matkalle. Kesäkuun 29 p. Pentti Laurinpoika oli ilmoittanut Antti Linderinpojalle, että päälliköillä oli Helsingin Santahaminassa 2,500 miestä hyvin puettuina ja varustettuina² ja että he olivat valmiit milloin hyvänsä purjehtimaan Viron puolelle.³

Niihin aikoihin onnistui Antti Linderinpojan valloittaa Virossa Rakveren linna, joka vuonna 1602 oli joutunut Puolan haltuun. Linnan päällikkö ja hänen luutnanttinsa lähetettiin vangittuina Ruotsiin. Näyttää siltä, että Suomesta lähtenyt väki ei ollut mukana Rakveren retkellä, sillä kronikoitsija Hiärn kertoo tämän retken tapahtuneen jo kesäkuussa.⁴ — Valloituksen jälkeen Chodkiewicz lähetti Antti Linderinpojalle kirjeen, jossa hän moitti tämän menettelyä. Hän sanoi siinä: »Meitä kummastuttaa, että teillä ei pidetä sanaa eikä lupauksia, sotilailtamme kun on otettu heidän aseensa, vaatteensa ja muu omaisuutensa, vieläpä sotalippukin. Kysymme, onko tämä sivistyneelle ja rehelliselle miehelle sopivaa. Vahinko, joka linnan menetyksessä on tapahtunut Kuninkaalli-

kartanossa Alfonso kuoli. Hänen ruumiinsa tuotiin Tukholmaan ja haudattiin siellä suurin juhlallisuuksin. Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling I, I, 21 ja 22. — P. Nordman l. c. 80.

¹ V. R. Kirje Henrikki Brandtille 8/VII 1605.

² Muukalainen väki, jonka Alfonso oli tuonut mukanaan Ruotsista, oli saanut kuukausipalkkansa Suomesta. Suomalaisille ratsumiehille oli annettu kahden kuukauden palkka ja suomalaiselle jalkaväelle kolmen kuukauden muona, puolen vuoden rahapalkka ja koko vuoden vaatepalkka. Henrikki Brandt ja Pentti Laurinpoika Kaarle IX:lle Tallinnasta 16/VIII 1605. Skrifvelser till konungen R. A.

³ Viron keskusarkisto N:o 47, l. 429.

⁴ Hiärn l. c. 398.

selle Majesteetille, on vähäpätöinen, mutta kun meille on annettu moinen esimerkki, niin sitä noudatetaan. Sillä mitalla, millä on mitattu, tulee jälleen mitattavaksi.»¹

Narvasta oli jo aikaisemmin käyty pienellä sotaretkellä. Samuli Niilonpoika lähetti toukokuun 3 p. Martti Klaunpoika Hästeskon siellä olevain ratsu- ja jalkamiesten kanssa valloittamaan Laiusen linnaa, jossa hän tiesi olevan aivan vähän sotaväkeä. Hästeskolla olikin onni mukanaan, niin että hän sai linnan haltuunsa (toukokuun 7 p.) sekä päällikön ja muutamat miehistöstä vangeiksi. Mutta koska Narvasta ei voitu antaa niin paljon väkeä ja muonavaroja, kuin Laiuseen sekä Vasknarvaan olisi tarvittu, päätettiin edellinen linna polttaa. Tornit, portit ja asunnot hävitettiin ruutiräjähdyksillä, niin että koko linnasta ei muuta jäänyt pystyyn kuin alastomat muurit.²

Kaarle IX aikoi vuonna 1605 aloittaa sotatoimet Liivinmaan eteläpäässä tekemällä meren puolelta hyökkäyksen Riikaa vastaan. Jos hänen onnistui valloittaa tämä vahvasti varustettu kaupunki, oli hänellä paremmat toiveet saada koko Liivinmaa Ruotsin haltuun.

Kesäkuussa Mansfeldin kreivi Joachim Friedrich ja Lüneburgin herttua Friedrich³ olivat tuoneet uutta ulko-

¹ Johannes Carolus Chodkiewicz Antti Linderinpojalle Tartosta 16/VIII 1605. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 2.

² Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle 16/V 1605. Viron keskusarkisto N:o 47, 1. 295.

³ Mansfeldin kreivi oli elokuun 31 p. 1604 saapunut kuninkaan luo ruveten hänen palvelukseensa. Pian sen jälkeen Kaarle oli ilmoittanut Akseli Rynningille, että hän aikoi käyttää Mansfeldia erääseen yritykseen, sanomatta kuitenkaan, mikä tämä yritys oli. Mansfeld olikin silloin, lokakuun 7 p. 1604, lähtenyt kahdelatoista haahdella merelle, mutta palannut saman kuun 31 p. tyhjin toimin takaisin. Myrsky oli hajoittanut hänen laivastonsa, niin että hänellä Ruotsiin tullessaan oli vain kahdeksan laivaa

maista väkeä Ruotsiin.¹ Jonkun aikaa ennen kuin Kaarle kuningas meni Riikaan, lähetettiin sinne (heinäkuun 25 p.) kreivi Mansfeld verrattain suuren sotajoukon kanssa amiraali Akseli Ryningin johtamalla laivastolla. Kuningaan muistiinpanoissa sanotaan, että kreivillä oli mukanaan noin 4,500 miestä.² Saavuttuaan elokuun 1 p. Väinäjoen suulle Mansfeld poltti Riian esikaupungit ja antoi joukkojensa tehdä ryöstöretkiä lähiseuduille.³

Elokuun 4 p. Kaarle IX itse lähti Tukholmasta matkalle. Hän viipyi useita päiviä Furusundissa ja tuli saman kuun 14 p. Turusta etelään päin sijaitsevaan Jungfrusundin salmeen.⁴ Oltuaan siellä viisi päivää hän purjehti Hankoniemeen sekä sieltä Viron puolelle Muhunsalmeen⁵ ja Pärnuun, jonne hän saapui elokuun 22 p.⁶

mukanaan. Muuta ei siitä epäonnistuneesta retkestä tiedetä. *Calendaria Caroli IX.* — V. R. Kirje Akseli Ryningille 12/IX 1604. Dalin III, 539. — Lüneburgin herttua oli jo syksyllä vuonna 1601 tullut Virossa silloin olevaan Ruotsin armeijaan.

¹ V. R. Vastaus Antti Linderinpojalle 9/VI 1605. — *Calendaria Caroli IX* 15/VI ja 20/VI 1605.

² Koska Mansfeldilla oli paitsi saksalaisia palkkasotureita myöskin ruotsalaista väkeä komennettavana, määrättiin Jesper Antinpoika Kruus tämän väen everstiksi, jotta — sanottiin hänen valtakirjassaan — ruotsalaisten luona olisi joku, joka osasi puhua heidän kieltänsä. Viisi päivää myöhemmin annettiin kuitenkin Risto Sommelle käsky ruveta Jesper Antinpojan sijaan Mansfeldin alapäälliköksi. V. R. Jesper Antinpojan valtakirja 19/VII. Risto Sommen valtakirja 24/VII 1605.

³ Mankell i. c. II, II, 167.

⁴ Jungfrusundin salmessa ollessaan kuningas määräsi, että Suomessa oli joka neljänkymmenen talonpojan annettava yksi hevonen tai kaksi härkää sotaväen kuormastoa kuljettamaan ja että Hannu Wittenbergin tuli tuoda nämä vetojuhdat jäljestäpäin Viroon. Niiden hinta oli vähennettävä talonpoikien veroista. Kaarle IX:n avoin kirje 9/VIII 1605. *Acta historica S. A.*

⁵ Muhumaan saari ja Muhunsalmi ovat Viron mantereen ja Saaremaan välissä.

⁶ *Calendaria Caroli IX.*

Kuninkaalla oli mukanaan 7 lippuetta ruotsalaista ratsuväkeä ja 6 lippukuntaa jalkaväkeä sekä Lüneburgin herttuan johtama saksalainen väki eli yhteensä noin 2,500 miestä.¹ Pärnusta hän kirjoitti Antti Linderinpojalle, kutsuen hänet luokseen ja käskien hänen tuoda sotajoukkoon Tallinnassa olevat ruotsalaiset, suomalaiset, saksalaiset, skottilaiset ja unkarilaiset sotamiehet.²

Omituista on, että Kaarle Pärnuun tultuaan teki Chodkiewiczille rauhankeskusteluja koskevan ehdotuksen. Hän kirjoitti tälle: »Niinkuin emme ole aloittaneet sitä eripuraisuutta, joka on syntynyt veljenpoikamme ja meidän välillä, emme myöskään tahdo jättää käyttämättä mitään tilaisuutta päästäksemme jälleen sovintoon hänen kanssaan, jotta voitaisiin välttää syyttömän veren vuodatusta sekä kansojen turmiota. Anna tästä tieto kuninkaallesi ja ilmoita sitten meille, miten hän haluaa saada rauhanasian suoritetuksi. Me emme aio hylätä mitään kristillistä menettelyä.»³ — Tämä ehdotus, jota Chodkiewicz varmaankaan ei silloisissa olosuhteissa ollut odottanut, ei tuottanut mitään seurauksia.

Vasta elokuun 31 p. Antti Linderinpoika saapui kuninkaan luo. Hänen ollessaan matkalla oli Chodkiewicz käynyt Viljannin ja Pärnun välillä hänen joukkonsa kimppeun. Kahakoituaan vihollisten kanssa Antti Linderinpoika oli asettanut väkensä luonnon suojaamaan leiriin, johon puolalaiset eivät voineet menestyksellä tehdä hyökkäystä. Pian sen jälkeen Chodkiewicz saatuaan tiedon, että Kaarle IX oli tullut Pärnuun, oli lähtenyt eteläänpäin.⁴ Antti Linderinpoika toi kuninkaalle noin 4,000 miestä, m.m. sen osaston, jonka päällikkönä Alfonso oli

¹ Axel Oxenstiernas skrifter I, I, 23. — Jalkaväen lippukunnat olivat pienensaisia; suurimmassa oli 200 miestä, heikoimmassa 110.

² V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 24/VIII. 1605.

³ V. R. Kirje Kaarle Chodkiewiczille 23/VIII 1605.

⁴ Mankell, Öfversigt af svenska krigens historia, II, II, 169.

ollut Suomessa. Sen jälkeen jatkettiin matkaa Riikaan päin maitse. Syyskuun 5 p. tultiin Salatsiin ja 9 p. Dünamünde. Kun oli syyskuun 12 p. saavuttu Riian edustalle, yhtyi sotajoukkoon Mansfeldin osasto. Kaarle IX rupesi siellä kaivattamaan saartohautoja, mutta saatuaan kuulla, että Chodkiewicz oli tullut Vönnusta Riian lähetyville ja että hänellä oli vähän väkeä, kuningas päätti ryhtyä taisteluun Puolan sotajoukon kanssa.

Kaarle IX:n käytettävänä olevassa sotajoukossa laskettiin olevan lähes 11,000 miestä, nimittäin jalkaväkeä 8,236, ratsuväkeä 2,473 ja tykkiväkeä 134 miestä.¹

Jalkaväessä oli:

Ruotsalaisia	5,492	miestä
Ulkomaalaisia	2,244	»
Suomalaisia	500	miestä ²

¹ Ruotsin sota-arkistossa on luettelo taistelussa olleista sotaväen osastoista. Tämä luettelo poikkeaa joissakin kohdin niistä, jotka Mankell on julaisut teoksessaan Svenska Krisgsmaktens styrka. Useimmat ylläolevista numerotiedoista on otettu edellisestä luettelosta.

² Kuningkaan sotajoukossa oli siis odottamattoman vähän suomalaista jalkaväkeä, mutta Viron linnoissa sitä oli melkoiset määrät, nimittäin:

Pärnussa

Kaarle Paavalinpojan lippukunta, 206 miestä.

Tallinnassa

Lauri Niilonpojan lippukunta, 261 miestä Pohjanmaalta
Lauri Niilonpojan » 146 » Turusta.

Narvassa

Olavi Antinpojan lippukunta 287 miestä Pohjanmaalta
Olavi Brynielinpojan » 140 » Karjalasta
Sven Olavinpojan » 107 » Pienestä-Savosta
Juhani Jaakonpojan » 200 » Uudeltamaalta
Lauri Niilonpojan » 121 » Karjalasta
Sven Strålen suomalaisista ratsumiehistä 73.

Ratsuväessä oli:

Ruotsalaisia 12 lippuetta	1,462 miestä
Suomalaisia	532 miestä ¹
Liiviläisiä	479 miestä ²

Chodkiewiczin sotajoukkoon kuului noin 3,000 miestä ratsuväkeä ja 1,500 miestä jalkaväkeä, joiden lisäksi Kuurinmaan herttua toi hänelle ennen taistelun alkua 500 ratsumiestä.

Molemmat armeijat kohtasivat toisensa lähellä Kirkholman vanhaa linnaa, joka sijaitsi Väinäjoen pohjoisrannalla kaksi peninkulmaa Riiasta. Kuuluisasta Kirkholman taistelusta on olemassa monta esitystä, jotka kuitenkin eivät ole aivan yhtäpitäviä. Seuraavassa kerrotaan siitä lyhyesti.

Kun Ruotsin sotajoukko aamulla syyskuun 14 p. saapui Kirkholman lähettyville, oli se väsyksissä yöllisestä matkasta, ja sotamiesten vaatteet olivat märät rankkasateesta. Antti Linderinpoika ehdotti sentähden kuninkaalle, ettei ryhdyttäisi taisteluun, ennen kuin väki oli saanut jonkun aikaa levätä, mutta Kaarle ei suostunut pyyntöön, vaan kysyi ivallisesti, oliko hän peloissaan, jommoisella kysymyksellä hän tietysti kovin pahoitti Antti Linderinpojan mieltä. Kaarle asetti sotajoukkonsa harjanteelle, jonka eteläpuolella oli laaja tasanko. Tälle ta-

Haapsalossa

Sven Eerikinpojan lippukunta, 208 miestä Etelä-Suomesta.

Mainituissa linnoissa oli siis yhteensä 1,749 suomalaista sotamiestä.

¹ Suomalaista ratsuväkeä oli neljä lippuetta, nimittäin:

Juho Pietarinpojan l. 180 miestä (Suomen aatelislippue?)

Sipi Henrikinpojan » 126 » Hollolasta ja Hattulasta

Klaus Eerikinpojan » 126 »

Lindved Klaunpojan » 100 » Jäaskestä ja Äyräpäätä.

² Liiviläisen ratsuväen päällikköinä mainitaan: Reino Engdes, Gerdt Lijf, Engelbrekt Tisenhusen ja Henriikki Rehbinder.

sangolle Chodkiewicz toi väkensä. Väinäjoki oli puolalais-
ten rintaman takana. Ruotsalaisten asema tarjosi heille suu-
ria etuja. Chodkiewiczin ratsuväki ei saattanut menestyk-
sellä tehdä hyökkäystä mäelle, ja ruotsalainen tykistö
voi sieltä helposti osua aukealla oleviin vihollisiin. Kunin-
gas itse ja Mansfeldin kreivi olivat rintaman oikealla sivus-
talla, Antti Linderinpoika komensi keskustaa ja Henrikki
Brandt vasenta sivustaa. Kun oli kahakoitu muutamia
tunteja, niin Chodkiewicz koetti puolenpäivän aikaan
juonella houkutella ruotsalaiset alas töyryltä. Hän oli
käyvinään heidän kimppuunsa, mutta peräytyi pian aivan
kuin lähteäkseen pakoon. Hänen suunnitelmansa onnis-
tuikin. Nähdessään, että puolalaiset olivat menossa tais-
telupaikalta, Kaarle vei väkensä ja tykkinsä — näitä
hänellä oli 11 — lakeudelle ajaakseen heitä takaa. Silloin
Chodkiewiczin sotajoukko kääntyi äkkiä ruotsalaisia vas-
taan, ja taas kävi niin kuin useissa edellisissä taisteluissa.
Kaarle kuninkaan ratsumiehet eivät voineet vastustaa
puolalaisten kiivaita ryntäyksiä, vaan lähtivät pakoon
jättäen jalkaväen oman onnensa nojaan. Ottelu muuttui
sitten teurastukseksi, jossa noin kolmasosa Ruotsin väestä
menetti henkensä.¹ Kaarle kuninkaalta ammuttiin ratsumiehet, ja hän olisi jäänyt vihollisten surmattavaksi, jollei liivi-
läinen aatelismies Henrikki Wrede olisi pelastanut häntä
antamalla hänelle hevosensa ja siten itse joutuen kuole-
man omaksi.² Kaatuneiden joukossa olivat Lüneburgin

¹ Mikäli muutaman aikaa taistelun jälkeen tiedettiin, oli Ruotsin armeijasta kaatunut tai joutunut vankeuteen 3,854 miestä. Suomalaisesta ratsuväestä kaatui 138; nimittäin Juho Pietarinpojan lippueesta 28, Sipi Henrikinpojan lippueesta 43, Klaus Eerikinpojan lippueesta 27 ja Lindved Klaunpojan lippueesta 40. Kuinka monta miestä meikäläinen jalkaväki menetti, ei ole tunnettua.

² Kuten tiedetään Kaarle IX koetti palkita hänen uhraavai-
suuttaan ja uskollisuuttaan antamalla hänen perillisilleen suuria
Suomessa sijaitsevia maatiloja.

herttua ja Antti Linderinpoika.¹ — Puolalaiset saivat haltuunsa Ruotsin sotajoukon tykistön ja kuormaston sekä 60 lippua.²

Kaarle IX meni itse jalkaväkensä tähteiden kanssa taistelun jälkeen Väinäjoen suulla olevaan laivastoonsa, mutta Mansfeldin kreivi vei ratsuväen maitse Pärnuun. Chodkiewicz ei lähtenyt ajamaan ruotsalaisia takaa, vaan toi joukkonsa Riikaan. Kuningas purjehti Muhunsalmelle, jossa hän viipyi muutamia päiviä, ja lähti käytyään vielä Haapsalossa Suomen puolelle. Lokakuun 5 p. hän tuli Jungfrusundin salmeen ja saapui Tukholmaan saman kuun 10 p.³

Pääsyynä ruotsalaisten häviöön on pidettävä puolalaispelkoa, josta jo on puhuttu. Tämä pelko oli tuottanut heille useita muitakin tappioita. Toisena syynä oli erehdys, jonka kuningas teki, kun hän ei noudattanut kokeneen sotilaan Antti Linderinpojan neuvoa, vaan vei väsyneen väkensä hyvin turvatusta asemasta aukealle kentälle. —

¹ Antti Linderinpoika, joka oli saanut nähdä Ruotsin sodankäynnin kaikki puutteet, oli edellisinä vuosina moniaita kertoja ilmoittanut kuninkaalle haluavansa vapautusta toimestaan. Kuninkaan jo ollessa matkalla Viroon hän oli viimeksi pyytänyt saada lähteä Ruotsiin, mutta kuningas oli vastannut hänelle, että silloin ei ollut sopiva aika tehdä moista anomusta. V. R. Kirje Antti Linderinpojalle 20/VIII 1605.

² E. Juvelius, Suomen sotahistorian pääpiirteet I, 328 — 332. — G. Petri, Kongl. Första livgrenadjär-regementets historia I, 340 — 351. — Molemmissa teoksissa on luettelo sotajoukkojen eri osastoista sekä Kirkholman kentän kartta. G. Petri kuvaa (l. c. 343) taistelupaikan seuraavin sanoin: »Maa-ala on tasankoa, jonka rajana Väinäjoki on lounaassa. Tasangon pohjoispäässä on kilometrin levyinen ylänkö, ja tätä ympäröi kolmelta puolen metsää kasvava suomaa. Kaksi vähäistä puroa laskee toinen tasangon itä-, toinen sen länsipuolelta Väinäjokeen. Riikaan vievä valtatie kulkee Väinäjoen rantaa pitkin, ja muutamia satoja metriä Kirkholmasta yhtyy siihen pohjoisesta tuleva tie.»

³ *Calendaria Caroli IX.*

Kaarle IX oli edellisinä vuosina nuhdellessaan sotapäälliköitä siitä, että he eivät Virossa olleet toimittaneet mitään, monasti lausunut, että hän, jos itse olisi päässyt johtamaan armeijaansa, olisi saanut jotakin aikaan. Nämä hänen toiveensa olivat nyt perinpohjaisesti pettyneet. Ja kuitenkin hänellä oli paljon suurempi ja paljota paremmin varustettu sotajoukko kuin Kaarle Gyllenhielmillä, Arvi Stålmarmilla tai Antti Linderinpojalla oli ollut. Kaksi päivää taistelun jälkeen hän kirjoitti Tallinnan päällikölle Puotilan Antti Laurinpojalle, että ruotsalainen, suomalainen ja saksalainen sotaväki oli »konnamaisesti lähtenyt pakoon tekemättä vihollisille vähintäkään vastarintaa».¹ Ja kun hän Muhunsalmella ollessaan ilmoitti neuvoskunnalle Ruotsin aseiden tappion, niin hän lausui kirjeessään muun muassa, että hänen väkensä oli kuin kanalauma paennut puolalaisten pientä joukkoa ja että se oli käytetty uskottomasti ja häpeällisesti häntä kohtaan.²

Ennen kuin Kaarle IX lähti Virosta, hän ennätti vähän järjestää sikäläisten linnojen puolustusta ja hallintoa. Syyskuun 18 p. hän valtuutti Narvan linnan haltijan Samuli Niilonpojan toistaiseksi olemaan Vieroon jäävän sotaväen päällikkönä.³

Pärnun päällikön Pentti Laurinpojan avuksi määrättiin suomalainen Jesper Matinpoika Kruus ja virolainen Hannu Maidel⁴, jotka olivat olleet Pärnussa jo edellisenä vuonna. Talven aikana siellä oli pidettävä Juho Pietarinpojan, Sipi Henrikinpojan ja Pietari Sveninpojan huovit⁵

¹ V. R. Kirje Antti Laurinpojalle 19/IX 1605.

² V. R. Kirje neuvoskunnalle 24/IX 1605.

³ V. R. Samuli Niilonpojan valtakirja yllämain. p.

⁴ V. R. Heidän valtakirjansa 25/IX 1605.

⁵ Juho Pietarinpojan ja Sipi Henrikinpojan lippueet olivat suomalaisia; Pietari Sveninpojan lippue lienee ollut Södermannista kotoisin.

sekä Pärnun kaupungin ratsumiehet. Jalkaväkeä Pärnussa oli, kun tämä määräys annettiin, kolme suomalaista lippukuntaa.¹ Näiden lisäksi kuningas käski kerätä skottilaisia, saksalaisia ja muita muukalaisia niin paljon, että sinne saatiin 1,000 miestä jalkaväkeä.² — Mutta Tukholmaan tultuaan hän muutti vähän Pärnussa olevaa ratsuväkeä koskevia ohjeitaan. Hän ei pitänyt suomalaisia huoneja oikein luotettavina³ ja sentähden hän neuvoi Tallinnan isäntiä toimittamaan Pärnuun enemmän ruotsalaisia ja kutsumaan sieltä pois osan suomalaisesta ratsuväestä, niin että sinne tuli jäämään yhtä paljon ruotsalaisia huoneja kuin meikäläisiä.⁴ Kun Jesper Matinpoika Kruus kuitenkin ilmoitti Tallinnaan, että hän täydellisesti luotti suomalaisiin, niin nämä saivat jäädä Pärnuun.

Puotilan Antti Laurinpoika oli edelleen pysyvä Tallinnan päällikkönä, ja Akseli Rynning sai käskyn jäädä sinne toistaiseksi. Talveksi määrättiin Tallinnaan kaksi lippuetta ratsumiehiä sekä neljä lippukuntaa jalkaväkeä.⁵ Samaan aikaan piti Hannu Boijen kerätä Suomesta 500 hyvää suksimiestä ja lähteä niiden kanssa Narvan kautta Tallinnaan.⁶

¹ Suomalaiset sotamiehet oli määrätty sinne linnoitustöitä tekemään. V. R. Muistikirje Pentti Laurinpojalle 1/IX 1605.

² V. R. Ohjeet sihtööri Pietari Niilonpojalle ja kamreeri Boo Wernerinpojalle 25/IX 1605.

³ Eräs vangiksi joutunut puolalainen oli kertonut, että suomalaiset olivat edellisenä kesänä kehoittaneet Chodkiewiczziä tekemään hyökkäyksen meidän maahamme sekä luvanneet tulla täällä hänen avukseen. Siinä oli syy, minkä tähden Kaarle IX epäili heidän uskollisuuttaan. V. R. Kirje Pietari Niilonpojalle ja Akseli Rynningille 3/XI 1605.

⁴ V. R. Kirje Tallinnan päälliköille 14/X 1605.

⁵ V. R. Akseli Ryningin, hovimarsalkka Otto Helmer von Mörnerin ja sihtööri Pietari Niilonpojan ohjeet 3/X 1605.

⁶ V. R. Hannu Boijen valtakirja 4/X 1605.

Narvaan oli lähetettävä Tallinnasta Klaus Eerikinpojan ja Lindved Klaunpojan suomalaiset ratsumiehet.¹

Valtaneuvos Akseli Rynyingille ja amiraali Hannu Klaunpoika Bielkenstiernalle annettiin määräys valvoa, että kuninkaan käskyjä noudatettiin Pärnussa ja Tallinnassa. Heidän tuli muun muassa koota kaikki sotaväki, joka Kirkholman taistelukentältä saapui näihin kaupunkeihin. Vielä heidän oli Tallinnassa kehoitettava Antti Laurinpoikaa pysymään uskollisena Ruotsin hallitukselle. Kaarle kuningas näkyy pelänneen, että puolalaiset houkuttelisivat hänet Sigismundin puolelle.²

Erittäin tärkeänä kuningas piti, että Viron linnoihin, jotka Ruotsin aseiden kärsimän tappion kautta olivat joutuneet vaaraan, hankittiin ennen talventuloa muonaa ja muita tarpeita. Heti Jungfrusundin salmeen saavuttuaan hän määräsi Tönne Yrjönpojan sekä rahastonhoitaja Henrikki Henrikinpojan lähettämään Suomesta Tallinaan, Narvaan ja Pärnuun niin paljon rahoja ja ruokavaroja, kuin täältä suinkin voitiin kokoon saada.³

¹ Ennen kuin ne lähtivät Tallinnasta, oli Klaus Eerikinpojan lippueeseen kuulunut 130 ja Lindved Klaunpojan lippueeseen 98 miestä. Mutta Narvaan saapui edellisestä vain 76 ja jälkimmäisestä 47 miestä. Joukko näitä huoveja näkyy menneen luvatta Suomeen. V. R. Kirje (Tönne Yrjönpojalle?) Suomeen 17/XII 1605.

² V. R. Akseli Rynyingin ja Hannu Klaunpojan ohjeet 18/IX 1605.

³ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle ja Henrikki Henrikinpojalle 5/X 1605. — Muun muassa oli maastamme toimitettava Viroon hevoseja ja lehmiä.

KYMMENES LUKU.

Uusia keinoja sotaväen hankkimiseksi.

Sen luhistumisen takia, johon Ruotsin sodankäynti oli joutunut Kirkholman taistelussa, täytyi Kaarle IX:n mitä pikemmin toimittaa armeijaan uutta väkeä. Tukholman kokouksessa, johon hän oli kutsunut osan neuvoskuntaa ja Ruotsin säätyjä, päätettiin marraskuun 6 p. 1605, että joka kymmenestä vero- ja ruununtalosta sekä joka kahdestakymmenestä rälssin talosta oli annettava yksi mies jalkaväen vahvistamiseksi ja että jokaisen täysikäisen henkilön tuli maksaa ylimääräinen rahavero sotaväen palkkaamiseksi. Näistä päätöksistä annettiin tieto kaikkiin maakuntiin.¹

Kun Turun linnan päällikkö Tönne Yrjönpoika seuraavan vuoden alussa pyysi kuninkaalta lähempiä tietoja, miten miesten otossa oli meneteltävä, niin hän sai seuraavat ohjeet. Koko maassa oli aina kymmenen taloa määrättävä yhdeksi ruoduksi, ja siitä ruodun talosta, jossa oli enimmän miehiä, oli näistä yksi valittava sotapalvelukseen.² Papisto ja porvaristo oli sen ohessa jaoitettava kymmenmiehisiin osastoihin, joiden kunkin tuli antaa

¹ Tukholman läänin säätyjen kirje kaikille maakunnille 6 XI 1605. Stiernman, Riksdagars och mötens beslut, Bihang 259—262.

² Tätä määräystä oli kansan tietysti helpompi noudattaa kuin herttuan Turussa julistamaa sääntöä, minkä mukaan joka kymmenennen miehen oli tehtävä sotapalvelusta. Kts. sivuja 83 ja 84.

sotaväkeen yksi mies. Kymmenmiesten käskettiin olla varustettuina pyssyillä ja muilla aseilla, niin että he olivat valmiit lähtemään Viroon milloin vaadittiin.¹

Siihen aikaan tuli Venäjältä levottomuutta synnyttäviä sanomia Suomeen. Koska täältä kerrottiin Kaarle IX:lle, että venäläiset kokosivat sotaväkeä, niin hän luuli heidän aikovan hyökätä meidän maahamme. Hän kirjoitti silloin Tönne Yrjönpojalle, että Suomessa oli joka viides mies (sekä maalla että kaupungeissa) kutsuttava sota-palvelukseen ja että Tönne Yrjönpojan tuli viedä tämä väki Viipurin läänein. Kuningas lisäsi kuitenkin, että miesten ei tarvinnut lähteä liikkeelle, jos huomattiin, että venäläiset eivät aikoneet ryhtyä vihollisuuksiin.² Pian saatiinkin sitten tietää, että heistä ei sillä kertaa ollut mitään vaaraa.

Viisikäs miehet oli määrätty otettaviksi kymmenmiesten lisäksi.³ Tämä kaksinkertainen väenotto tuntui kansasta liian kovalta rasitukselta. Pohjanmaan talonpojat valitti-

¹ V. R. Vastaus Tönne Yrjönpojalle 4/II 1606 (Waaränen, l. c. II, 234).

² V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 25/II 1605. Ohjeet Risto Sommelle ja Niilo Klaunpojalle sam. p. (Waaränen l. c. II, 227).

³ Vuonna 1605 laskettiin Suomesta saatavan 3,013 viisikäsmiestä, nimittäin:

Maskun kihlakunnasta	157 miestä	} Lauri Sveninpoika päämiehenä
Vehmaan »	114 »	
Ala-Satakunnasta	113 »	
Ylä-Satakunnasta	248 »	
Sääksmäen kihlakunnasta	168 »	
Hattulan »	52 »	} Wolrath von Kor- bach päämiehenä
Hauhon ja Ylisen kihlakunnista	205 »	
Suursavosta	208 »	} Pietari Laurin- poika päämiehenä
Pienestä Savosta	127 »	
Kymenkartanon läänistä	182 »	} Pietari Arvinpoika päämiehenä
Porvoon läänistä	282 »	
Raaseporin läänistä	255 »	Pietari Niilon- poika päämiehenä

vatkin asiasta kuninkaalle. Vastauksessaan Kaarle IX koetti rauhoittaa heitä selittämällä, että aiottiin lähettää ainoastaan kymmenmiehet sotaretkille ja että viisikäsmiesten ei tarvinnut lähteä kotimaasta.¹ — Kuitenkin määrättiin molempia seuraavana kesänä menemään Viroon, kuten tuonnempänä saamme nähdä.

Ruotsin sota-arkistossa olevan luettelon mukaan oli Suomessa vuonna 1606 5,911 miestä kotimaista sotaväkeä. Tähän väkeen kuului 750 ratsumiestä, 805 vanhaa jalkaväen sotamiestä, 1,633 kymmenmiestä ja 2,723 viisikäsmiestä.² Vanhojen sotamiesten luku oli siis oudoksuttavan

Halikon kihlakunnasta	185 miestä	}Matti Eerikin- Piikkiön »
Pohjanmaan etel. rovastikunnasta	298 »	
Pohjanmaan pohj. »	297 »	}Lauri Antinpoika päämiehenä Kapteeni Wales päämiehenä

Yhteensä 3,013 miestä

Ruotsin kamariarkisto, Finska handlingar.

Viipurin läänissä lähellä rajaa olevia kihlakuntia ei ole otettu lukuun tässä luettelossa. Niissä nostatettiin tarvittaessa mies joka talosta.

¹ V. R. Vastaus Pohjanmaan talonpojille 12/IV 1606 (Waaränen l. c. II, 238).

² Maamme sotaväki oli silloin jaettuna seuraaviin osastoihin.

Ratsuväki.

Eversti *Risto Sommen* kornettilippue, jossa oli:

Risto Sommen miehiä	12
liivari Ristonpojan »	6
Suomen aateliston »	75
Liiviläisiä »	24

Henriikki Eerikinpojan uusi lippue:

Ratsumiehiä	153
-------------------	-----

Tuomas Ollinpojan lippue Hämeenlinnan läänistä:

Palkattuja ratsumiehiä	139
Rälssin talonpoikia	4

vähäinen. Kuten tiedämme, oli iso joukko suomalaisia sijoitettuna varusväeksi Viron linnoihin.

Sekä kymmen- että viisikäsmiehet havaittiin pian jokseenkin kykenemättömiksi sota-ammattiin. Kuningas lausui edellisistä, että he paremmin sopivat paimentamaan karjaa kuin kantamaan aseita. Koettaessaan saada sotajoukkoon täysikuntoista väkeä Kaarle IX silloin perusti valtakuntaan uuden rälssilaitoksen, ja merkkillisenä asiana

Lindved Klaunpojan lippue Viipurin läänistä:

Palkattuja ratsumiehiä 86

Verovapaita talonpoikia 100

Jaakko Hannunpojan uusi lippue Pohjanmaalta:

Ratsumiehiä 151

Jalkaväki.

Lauri Pietarinpojan (?) lippukunta Viipurin läänistä:

Vanhoja kartano-sotamiehiä 357.

Eerikki Niilonpojan (?) l. Suursavosta:

Vanhoja kartano-sotamiehiä 207.

Pietari Laurinpojan l. Suursavosta ja Pienestä Savosta:

Viisikäsmiehiä 409, kymmenmiehiä 204.

Lauri Antinpojan l. Pohjanmaalta:

Viisikäsmiehiä 238, kymmenmiehiä 169.

Pietari Juhonpojan l. Pohjanmaalta:

Vanhoja sotamiehiä 70, viisikäsmiehiä 201, kymmenmiehiä 100.

Lauri Sveninpojan l. Raaseporin läänistä:

Viisikäsmiehiä 201, kymmenmiehiä 104.

Antti Laurinpojan l. Sääksmäestä ja Ylä-Satakunnasta:

Vanhoja sotamiehiä 58, viisikäsmiehiä 301, kymmenmiehiä 151.

Pietari Niilonpojan l. Maskusta ja Vehmaalta:

Vanhoja sotamiehiä 63, viisikäsmiehiä 346, kymmenmiehiä 173.

Matti Eerikinpojan l. Halikosta ja Piikkiöstä:

Viisikäsmiehiä 488, kymmenmiehiä 244.

Turun kaupungin l.

Kymmenmiehiä 219.

Wolrath v. Korbachin l. Hattulasta ja Hollolasta:

Vanhoja sotamiehiä 50, viisikäsmiehiä 332, kymmenmiehiä 166.

Jaakkima Trianderin l. Kyminkartanon ja Porvoon lääneistä:

Viisikäsmiehiä 207, kymmenmiehiä 103.

on mainittava, että hän lupasi rälssioikeuden jalkaväkeenkin ilmoittautuville vapaaehtoisille. Hän julisti näet vuonna 1606, että jokainen mies, joka tahtoi palvella ratsu- taikka jalkaväessä ja jolla oli semmoinen varustus, mikä hyväksyttiin aseiden katselmuksessa, sai verovapauden talolleen sekä aatelisen kilpimerkin.¹ Niille sotamiehille, joilla ei ollut maatilaa, annettiin verovapaa talo perinnölliseksi omaisuudeksi. Jos kilpimerkin saanut sotilas kuoli jättäen jälkeensä vaimon ja alaikäisiä lapsia, niin perhe nautti edelleen verovapautta, ja hänen poikansa suoritti täysikäiseksi tultuaan rälssitalon puolesta sotapalveluksen. — Sotaretkillä maksettiin ratsumiehille palkaksi 10 talaria kuukaudessa. Niille, jotka eivät tahtoneet itse tehdä sotapalvelusta, mutta halusivat lähettää täydellä asulla varustetun miehen puolestansa, myönnettiin myöskin verovapaus, mutta heille ei suotu kilpimerkkiä. Heidän varustamansa mies sai saman palkan kuin muutkin. Ratsumiehen asuun kuului haarniska, kaksi lyhyttä pyssyä (pistoolia), yksi talkapyssy, alavarustus², vyö ja miekan tuppi. — Jalkaväessä palvelevalle raskasaseiselle sotamiehelle annettiin, kun hän oli retkillä, kuukausipalkaksi 3 talaria. Hänellä tuli olla haarniska, pitkä peitsi, vyö ja miekan tuppi.³

Rälssilaitoksen uusiminenkaan ei näytä antaneen ruunulle luotettavaa väkeä. Useat kilpisotilaat tekivät tenän,

¹ Niitä miehiä, joille tämä merkki suotiin, nimitettiin sittemmin kilpisotilaiksi.

² Ruots. undervärja. — Alavarustukseen kuuluivat esim. miekat, ylävarustukseen keihäät.

³ V. R. Steen Klaunpojan valtakirja 20/IV 1606. Juho Ambjörnipojan valtakirja sam. p. — Kaarle IX:n plakaatti 20/VI 1606. Tästä painetusta julistuksesta on jäljennös Helsingin yliopiston kirjastossa, nidoksessa Kongliga Förordningar 1523—1610. — V. R. Avoimet kirjeet ratsu- ja jalkamiehille 25/VII 1606. — Kts. myös Werwing l. c. II, 135—137.

kun heidät keväällä 1606 piti vietämän Viroon, niin että kuninkaan täytyi poistaa osa ruotsalaista ratsuväkeä sotapalveluksesta.¹

Jota vaikeammaksi kävi saada kunnollista kotimaista väkeä riittävästi, sitä enemmän ruvettiin Kaarle IX:n sodissa käyttämään ulkomaalaisia palkkasotureita. Lokakuun 24 p. 1605 Kaarle IX pyysi Englannin kuninkaan Jaakko I:n suostumusta siihen, että Ruotsille pestattaisiin sotaväkeä hänen maistaan.² Samasta asiasta hän kirjoitti myöskin englantilaiselle valtiomiehelle Robert Cecilille kehoittaen tätä suosittelemaan kuninkaalleen Ruotsin pestaamishankkeita.³ Useita englantilaisia, skottilaisia, ranskalaisia ja saksalaisia lähetettiin eri maihin sotaväen tilauksia toimittamaan.⁴ Skottilaiselle Jaakko Spensille Kaarle kuningas lupasi melkoisen rahamäärän, jos tämä toisi hänelle Englannista 1,600 miestä jalka- ja 600 miestä ratsuväkeä.⁵ »Monsieur Scatillon» ja eräs ruotsalainen luutnantti saivat tehtäväkseen tilata Alankomaista 200 ja Ranskasta 1,000 sotamiestä.⁶ Kun Alankomaiden säädyiltä pyydettiin lupaa pestauksen toimittamiseen, niin ne panivat ensin vastaan, mutta sallivat sen kuitenkin lopuksi tapahtua. Amsterdamiin keräsi Rodrigo de Cordova y Guzman sitten jonkun määrän väkeä ja toi sen syyskuussa 1606 Viroon.⁷ — Muukalaisten soturien pes-

¹ Mankell, Öfversigt, II, II, 183.

² V. R.

³ V. R. Kirje Robert »Cisellille» 26/X 1605.

⁴ V. R. Vastaus Mansfeldin kreiville 21/XI 1605.

⁵ Jokaisesta 200 miehestä Kaarle IX sitoutui suorittamaan 1,600 talaria sekä maksamaan sitten, kuin väki oli saapunut, joka 200 miehen joukolla jalkaväkeä 1,500 talaria ja joka 240 miehen joukolla ratsuväkeä 3,500 talaria kuukausipalkkaa. V. R. Kirje Jaakko Spensille /X 1605.

⁶ V. R. Kirje Monsieur Scatillonille 27/XII 1605.

⁷ Mankell, Öfversigt II, II, 181 ja 182.

taaminen jatkui sitten yhä Kaarle IX:n hallitessa.¹ Ja tiedetään, että Ruotsi seuraavinakin vuosikymmeninä käytti sodissaan paljon ulkomaista väkeä.

¹ Hänen aikanaan tuli Ruotsin palvelukseen ulkomaisia palkkasotureita ainakin kymmenestä eri kansasta. K. R. Melander, Vierraasta sotaväestä Ruotsin armeijassa. (Hist. Arkisto XI.)

YHDESTOISTA LUKU.

Sotalaivaston retket vuosina 1600—1605.

Ruotsi vallitsi Puolan sodassa laivastollaan Itämerta, sillä Sigismundilla ei ollut niin paljon sotahaaksia, että hän olisi voinut vastustaa Kaarle herttuaa merellä. Näin ollen herttua saattoi häiriöittä toimittaa väkeä ja sotatarpeita Suomenlahden taa sekä panna Puolan hallussa olevat Liivin- ja Kuurinmaan rannikkolinnat saarroksen alaisiksi, niin että niihin ei voitu tuoda ruokavaroja meren puolelta. Vuosittain lähetettiin kolme tai neljä laivastoa vesille. Ne toimivat usein erillään toisistaan.

Vuonna 1600 amiraali Hannu Klaunpoika Bielkenstierna johti laivaston suurinta osastoa, jonka pääasemana oli Tukholman saaristossa sijaitseva Elfsnabbenin satama. Hänet lähetettiin keväällä risteilemään Itämerelle, jossa hänen tuli ottaa kiinni puolalaisten aluksia. Edellä on kerrottu, että hän elokuussa saattoi laivoillaan Kaarle herttuan ja hänen sotajoukkonsa Ahvenanmaan saariston ja Etelä-Suomen saariston kautta Tallinnaan. Sieltä hän herttuan käskystä toi 20 haahta muonitusta varten Suomen puolelle Barönsalmeen, jossa ne sitten majailivat koko talven.¹ — Marraskuussa oli Suomen saaristossa paitsi näitä haaksia muitakin laivoja kiinnijäätäneinä. Kapteeni Eerikki Eerikinpoika, joka oli ollut Riian vesillä puolalais-

¹ V. R. Kirje Jaakkima Scheelille ja Tönne Yrjönpojalle 12/VIII. Kirje edelliselle 14/VIII 1600.

ten hankkeita tiedustelemassa, toi sinne 5 laivaa, joista kolme pidettiin Pellingin salmessa ja kaksi Porkkalassa, ja kapteeni Olavi Olavinpojalla, Gottenvikin haltijalla, oli 5 kaleeria Jungfrusundin salmessa. Saariston jäässä oli myös muutamia kuorma-aluksia kiinni, joiden olisi pitänyt viedä muonavaroja Tallinnaan.¹

Joulukuun 14 p. Kaarle herttua määräsi, että laivastossa palvelevan varusväen, jota oli noin 1,000 miestä, tuli lähteä Barönsalmesta Viipuriin, ja Tönne Yrjönpoika sai käskyn vaatia Viipurin läänin talonpojilta apuveron tämän väen elättämiseksi.²

Valtakunnan yliamiraali Jaakkima Scheel, joka sinä vuonna oli Suomessa maaherrana, oli rakennuttanut täällä ruunulle koko joukon saaristoveneitä ja lotjia. Elokuussa hän kokosi ne Pikkalan jokeen³ viedäkseen ne sieltä Hästösundin salmeen. Tähän salmeen hän tilasi myös laivoja Pohjanmaalta sekä ne kaleerit ja veneet, mitkä oli rakennettu Viipurin lähettyvillä⁴, ja syyskuun alussa hän sitten johti Suomen laivat, joita Kaarle herttua nimitti pikkulaivastoksi, Tallinnan kautta Väinäjoen suulle. Siellä Scheel ei kuitenkaan saanut viipyä, sillä syyskuun 13 p. hänelle annettiin käsky tuoda laivastonsa herttuan luo Pärnuun. Luultavasti se pian tuli sieltä takaisin Suomen puolelle.⁵

Vuosi 1601. Ruotsin sotalaivat liikehtivät vuonna 1601 pääasiallisesti Riian lähettyvillä. Jo tammikuussa Kaarle herttua kirjoitti aliamiraali Jaakko Gottbergille, joka lokakuun 10 p. 1600 oli asetettu Pärnun linnan

¹ Tönne Yrjönpoika ja Perttu Hannunpoika herttualle Turusta 21/XI 1600. Gottlundin kopiokirja S. A.

² V. R. Kirje Jaakkima Scheelille 14/XII 1600.

³ Pikkalan joen suu on Porkkalan niemestä länteenpäin.

⁴ Jaakkima Scheel herttualle Pikkalasta 21/VIII 1600. Waaranen l. c. I, 84.

⁵ Zettersten, Svenska flottans historia 1522—1631, 447.

päälliköksi, että hänen tuli panna siellä olevat lotjat kuntoon.¹ Pärnusta lähteneet haahdet, joita kapteeni Lauritsa Cliton johti, kävivät sitten (kesäkuussa) Väinäjoen ja Koivajoen suulla, ja laivastossa tullut sotaväki poltti siellä noustuaan maalle muutamia taloja.²

Ruotsista ja Suomesta määrättiin keväällä sotahaaksia Ruhnusaaren luo, joka sijaitsee Riian lahden suulla.³ Näiden laivojen oli estettävä muonavarojen tuonti Riikaan.

Käytyään toukokuussa tarkastamassa laivoja, jotka olivat olleet talven Barönsalmessa ja Jungfrusundin salmessa, yliamiraali Jaakkima Scheel ilmoitti Kaarle herttualle, että hänellä oli koolla 6 kaleeria ja 20 hyvää saaristovenettä.⁴ Herttua, joka silloin oli Tallinnassa, käski hänen lähettää kaikki Suomessa olevat kaleerit ja pienet laivat kuljettamaan⁵ sotaväkeä Pärnuun ja sieltä Riikaan.⁶ Amiraali Hannu Klaunpoika Bielkenstierna määrättiin johtamaan tätä laivastoa.⁷ — Elokuun 2 p. Jaakkima Scheel itse toi Riian edustalle laivaston, jossa sanotaan olleen 20 isoa sotahahta, mutta jo saman kuun 19 p. Kaarle herttua käski hänen, kuten edellisessä on kerrottu, viedä isot haahdet Ruotsiin.

¹ V. R. Kirje Jaakko Gottbergille 22/I 1601.

² Mankell l. c. II, II, 117.

³ V. R. Kirje Söyrinki Juhonpojalle ja Niilo Kijlille 28/IV 1601.

⁴ Jaakkima Scheel herttualle 18/V ja 4/VI 1601. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁵ Tönne Yrjönpoika, jonka tuli toimittaa lähtevälle väelle muona, kertoi herttualle sen omituisen seikan, että Turun tienoilla oli myllyistä puute ja että hän oli antanut talonpoikien jauhattaa käsimyllyillä sen viljan, minkä laivamiehet tarvitsivat leiväkseen. Tönne Yrjönpoika herttualle 22/VI 1601. Gottlundin kopiokirja S. A.

⁶ V. R. Kirje Jaakkima Scheelille 4/VI 1601.

⁷ V. R. Kirje Hannu Klaunpojalle 19/VI 1601. (Waaranen l. c. I, 112.)

Lähtiessään maa-armeijan kanssa Riian tienoilta paluumatkalle Kaarle herttua vielä määräsi kapteeni Clitonin jäämään syksyksi muutamien laivojen kanssa Väinäjoen suulle estämään kauppa-aluksia purjehtimasta Riikaan.¹

Seuraavaksi talveksi majoitettiin eräisiin Suomen kaupunkeihin 269 miestä meriretkiltä palannutta laivaväkeä. Kaarle herttuan käskyn mukaan oli Turkuun sijoitettava 134 miestä, jotka saivat elatuksensa Maskun, Piikkiön ja Vehmaan kihlakuntien veroista; Tammisaareen määrättiin 90 miestä, joille elintarpeet otettiin Halikon kihlakunnasta ja Raaseporin läänistä; Porvooseen asetetut 31 miestä saivat muonansa Porvoon läänistä. Laivamiehillä ei saanut muonitusasioissa olla mitään tekemistä talonpoikien kanssa, vaan voutien tuli kantaa näiltä kuukausimuona ja jättää se leiripaikkoihin.²

Vuosi 1602. Jo tammikuun 14 p. Kaarle herttua, joka silloin oli Suomessa, käski Jaakko Gottbergin tulla Pärnusta tänne panemaan maassamme olevia laivoja kuntoon.³ Niiden kanssa Gottbergin piti keväällä mennä estämään muonavarain tuontia Riikaan.⁴ Ruotsin haahdet saatiin kuitenkin aikaisemmin lähtövalmiiksi kuin Suomen.

Amiraali Bielkenstierna johti huhtikuussa Tukholmasta laivaston Riian vesille.⁵ Sieltä hän heinäkuun loppulla meni herttuan asioissa Narvajoen suuhun tuoden sen jälkeen suuret laivansa Ruotsiin takaisin. Hänellä oli

¹ V. R. Valtakirja kapteeni Clitonille 17/IX 1601.

² V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle ja Perttu Hannunpojalle 19/XII 1601 (Waaränen l. c. I, 183). — Pursimiehelle ja kirvesmiehelle annettiin kuukausittain rukiita ja ohria 2 tynnyriä, suoloja 2 naulaa, lihaa $\frac{1}{2}$ leiviskää ja kalaa 1 $\frac{1}{2}$ leiviskää.

³ Laivaston kapteeni Amund Hannunpoika määrättiin vaatimaan Narvasta ja Viipurista tykkejä laivoihin sekä ottamaan eräistä maamme kihlakunnista muonavaroja meriväelle. V. R. Amund Hannunpojan valtakirjat 1/I ja 18/I 1602.

⁴ V. R. Kirje Jaakko Gottbergille 14/I 1602.

⁵ V. R. Kirje Jaakkima Scheelille 27/V 1602.

Riian retkellä ollut mukanaan suomalainen amiraali Pentti Söyringinpoika Juusten, jonka hän lähetti Narvasta viemään pienet laivat Suomen saaristoon.¹ Myöhemmin syksyllä Juusten vielä kerran kävi laivoineen Riian vesillä.²

Kalmarista oli amiraali Knuutti Kijl lähtenyt liikkeelle (huhtikuussa), mutta palannut sinne pian menetettyään haaksirikossa muutamia laivoja Voionmaan rannikolla.³

Kun Suomen laivaston varustaminen vei aikaa, niin Kaarle herttua luuli, että Gottberg oli laiminlyönyt tehtäviään. Hän kirjoitti sen johdosta Jaakkima Scheelille: »Gottberg viipyy Suomen saaristossa viettäen kekkeitä.»⁴ Kesäkuussa laivat kuitenkin pääsivät täältä purjehtimaan. Riian lähettyville saavuttuaan Gottberg sai tietää, että ulkomaalaiset kauppiat olivat ruvenneet tuomaan tavaroitaan Liibaviin ja muihin Kuurinmaan rantakaupunkeihin, joista sotatarpeita vietiin maata myöten riikalaisille. Hän ilmoitti asiasta Kaarle herttualle, joka antoi hänelle ja kapteeni Clitonille käskyn saartaa

¹ Pentti Söyringinpoika oli Venäjän viisikolmattavuotisen sodan aikana toiminut amiraalina Suomenlahdella sekä Laatokalla. Sen ohessa hän oli ollut milloin Suomen laivaväen, milloin jonkun linnan päällikkönä, ja vuonna 1591 hänet oli määrätty valtakunnan asevaraston kaitsijaksi. Samana vuonna hän oli saanut aatelisarvon ja silloin ottanut nimen Gyllenlod. Kaarle herttuan ja Sigismundin riidan aikana hän oli kannattanut kuninkaan asiaa, kunnes hän vuonna 1597 joutui herttuan vangiksi. Sen jälkeen herttua kuitenkin oli ottanut hänet armoihinsa. Kun Kaarle IX myöhemmin rupesi kaivattamaan kanavaa Lappeen pitäjän rannasta Juustilaan, niin Pentti Söyringinpoika oli kaivaus-
töitä johtamassa vuosina 1607 ja 1608. Hän kuoli 1609. — Tiedetään, että kuninkaan kanavoimissuunnitelmaa ei sitten varojen puutteen tähden voitu toteuttaa.

² Zettersten l. c. 450.

³ V. R. Valtakirja Knuutti Kijlille 28/III. — Zettersten l. c. 451.

⁴ V. R. Kirje Gottbergille ja Amund Hannunpojalle 23/IV. Kirje Scheelille 27/V 1602.

myöskin mainitut Kuurinmaan kaupungit.¹ Nämä molemmat päälliköt vartioivat Riian purjehdusvesiä, sen jälkeen kuin Bielkenstierna oli lähtenyt niiltä tienoilta pois. Syyskuussa Gottberg toi laivastonsa Tukholmaan², ja sieltä hän seuraavassa kuussa määrättiin viemään Antti Linderinpojalle ja Arvi Stålarmille sotaväkeä Viroon.³

Seuraavana talvena oli taas useita laivoja Uudenmaan saaristossa Helsingin ja Porkkalan tienoilla kiinnijäätyneinä. Amiraali Pentti Söyringinpoika Juusten, joka näkyy olleen valvomassa näiden laivojen hoitoa, rupesi sentähden pelkäämään, että jokin vihollisten partiokunta saattoi jäätä myöten tullen käydä niiden kimppuun ja vahingoittaa niitä.⁴ Saatuansa tammikuussa tietää, että jää Santahaminan ja Pranglisaaren⁵ välillä kannatti ratsumiehiä, hän kirjoitti asiasta Tammisaarella asuvalle Mauri Leijonhufvudille pyytäen tätä ryhtymään toimenpiteisiin, jotta Pohjanmaalla ja muissa paikkakunnissa linnaleiriä nauttiva meriväki komennettaisiin takaisin laivoille. Hänen kirjeensä johdosta Leijonhufvud lähetti vartijoita⁶ Porkkalan niemelle ja Mjölön saareen⁷ sekä käski Uudenmaan rannikon talonpoikien varustautua vihollisten mahdollista hyökkäystä torjumaan.⁸ Sitä ei tiedetä, kutsuttiinko laiva-

¹ V. R. Vastaus Jaakko Gottbergille 24/VII 1602.

² Zettersten I. c. 451.

³ V. R. Muistikirja Jaakko Gottbergille 17/X 1602.

⁴ Puolalainen sotapäällikkö Farensbach olikin, kuten näimme, ehdottanut pari vuotta aikaisemmin Sigismund kuninkaalle, että Virosta lähetettäisiin jäätä myöten sotaväkeä polttamaan Suomen saaristossa olevat laivat. Kts. sivua 41.

⁵ Pranglisaari on Tallinnasta koilliseen päin,

⁶ Näiden käskettiin sytyttää varoituskokkoja, jos vihollisten huomattaisiin liikehtivän merellä.

⁷ Mjölön saari on Suomenlinnasta kaakkoon päin.

⁸ Pentti Juusten Mauri kreiville Helsingistä 25/I 1603. — Mauri kreivi Arvi Eerikinpojalle Tammisaaresta 30/I 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig, VI, 1.

väki linnaleiristä. Vihollisten tulosta ei sitten kuulunut mitään.

Vuosi 1603. Helmikuussa Kaarle herttua käski Arvi Hornin sanoa Mauri Leijonhufvudille ja Tönne Yrjönpojalle, että heidän tuli heti jäiden lähdettyä toimittaa Tukholmaan kaikki Suomessa olevat sotahaahdet ja muut laivat — niin hyvin ne, jotka myöhään syksyllä olivat tulleet tänne ja jäätyneet kiinni saaristoon, kuin myöskin ne, mitkä kauan olivat majailleet täällä.¹ Jostakin tuntemattomasta syystä ei määräystä kuitenkaan noudatettu, vaan laivat saivat olla hoidotta paikallaan.

Koska venäläisten kerrottiin tuoneen Rakveren läheisyydessä oleviin satamiin elintarpeita puolalaisille, lähetettiin aliamiraali Pentti Laurinpoika kesällä Suomesta muutamien laivojen kanssa Toolsenlinnan tienoille tutkimaan asiaa.² Siellä hän sai tietää, että semmoista oli tapahtunut keväällä, mutta ei myöhemmin. Sen jälkeen hän purjehti Narvaan ja toimitti sieltä Peipsenjärvelle lotjia, joilla Stålarin, kuten edellä on kerrottu, kulki Emajoelle ja Tarton edustalle. Stålarin palattua retkeltään Pentti Laurinpoika toi laivansa Suomeen, mutta purjehti vielä täältä Muhunsalmeen tiedustellakseen puolalaisten hankkeita.³

Ruotsin päälaivasto määrättiin menemään amiraali Bielkenstiernan johdossa Tukholmasta Riian vesille. Hänen valtakirjassaan sanottiin, että hänen tuli ottaa kiinni ja lähettää Ruotsiin kaikki Riikaan menevät tai sieltä tulevat laivat sekä myöskin ne alukset, jotka olivat ruvenneet kuljettamaan tavaroita Kuurinmaan kaupunkeihin.⁴

¹ V. R. Muistikirja Arvi Henrikinpojalle 18/II 1603.

² Kaarle herttua oli aikaisemmin määrännyt amiraali Pentti Söyringinpoika Juustenin lähtemään sinne, mutta tämän matkalle näyttää tulleen esteitä. V. R. Kirje hänelle 9/VI 1603.

³ Pentti Laurinpoika Kaarle IX:lle Tallinnasta 30/VII 1603. Skrifvelser till konungen R. A.

⁴ Hannu Klauunpojan valtakirja s. d. 1603.

Hän teki sinä kesänä ainakin kaksi retkeä Itämerelle, ja kerrotaan hänen vallanneen niin paljon hollantilaisia ja lybekkiläisiä laivoja, että niiden tavaroilla voitiin maksaa Ruotsin sotaväen palkat.¹ Kuitenkin muutamat hollantilaiset olivat päässeet Riikaan Ruotsin haaksien ohitse.²

Samana vuonna johti amiraali Söyrinki Juhonpoika Itämerelle laivaston Elfsborgista. Hänellä oli käsky ottaa kauppa-aluksista huolimatta siitä, kenen omia ne olivat, takavarikkoon niin paljon viljaa ja muuta muonaa kuin mahdollista ja viedä se Pärnuun. Jos hänen onnistui korjata haltuunsa enemmän varoja kuin mitä Pärnussa tarvittiin, oli hänen tuotava tähteet Tukholmaan, josta kauppiat saivat tulla perimään maksunsa. Tanskalaisten laivat hänen oli jätettävä rauhaan, mutta Kuurinmaan herttuan alamaisille tehtävä vahinkoa, missä saattoi.³ Narvan päällikölle Samuli Niilonpojalle kerrottiin sitten heinäkuussa, että 19 Ruotsin laivaa oli saapunut Kuurinmaan rannikolle ja että niissä tullut sotaväki oli valloittanut Windavin linnan sekä retkeilyt maaseudulla.⁴ — Söyrinki Juhonpoika oli vielä lokakuussa vesillä.

Tämän vuoden laivaretkistä puhuttaessa mainittakoon lisäksi, että Pärnusta lähetettiin syksyllä kaksi tai kolme hahta Narvajoen suuta vartioimaan.⁵

Vuosi 1604. Keväällä amiraali Pentti Söyringinpoika Juusten ja aliamiraali Pentti Laurinpoika määrättiin vieämään Suomesta kuusi pientä laivaa⁶ Narvan edustalle.

¹ Zettersten l. c. 453.

² V. R. Kirje Jaakkima Scheelille 12/VIII 1603.

³ V. R. Vastaus Söyrinki Juhonpojalle 5/VI 1603.

⁴ Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle 23/VII 1603. (Waaränen l. c. II, 44.) — Toistaiseksi on vaikea sanoa, kuinka paljon mainitussa kertomuksessa oli perää.

⁵ V. R. Valtakirja eräälle haahden kapteenille 5/IX 1603.

⁶ Laivojen nimet olivat: Hvalen, Lybiske hanen, Åbo galejan, Postryttaren, Helsingeljonet ja Fortuna.

Heidän tuli tarkastaa joensuuhun saapuvat alukset ja estää niiden haltijoita tuomasta venäläisille viljaa tai muuten käymästä kauppaa Venäjän puolella, koska tsaari — sanottiin amiraalien ohjeissa — ei ollut ilmoittanut, aikoiko hän vahvistaa Täysinässä tehdyn rauhan.¹

Muutoin tarvittiin silloin taas Suomen laivoja Stålarmin sotaväen kuljettamista varten Viron puolelle.

Amiraali Yrjö Gyllenstierna näkyy sinä vuonna saaneen Itämerellä enemmän aikaa kuin Ruotsin laivastojen muut päälliköt. Hän vei Kalmarista 12 hahta Riikkaa saartamaan ja valloitti sillä retkellä 19 kauppa-alusta, jotka hän heinäkuussa toi Tukholmaan.²

Suuri laivasto, jota valtionamiraali Akseli Ryning johti, pääsi vesille vasta keskikesällä. Se lähetettiin risteilemään Öölannin ja Dantsigin välille. Kun Kaarle IX:lle elokuussa tuli sanoma, että 6 hollantilaista laivaa oli saapunut Juutinraumaan ja että Tanskan kuningas oli varustanut muutamia haaksia seuraamaan niitä, niin Ryning sai käskyn asettua toistaiseksi Bornholmin tienoille voidakseen estää hollantilaisia menemästä Riikkaan. Samalla amiraalit Söyrinki Juhonpoika ja Jaakko Gottberg määrättiin viemään sinne hahtensa suuren laivaston vahvistamiseksi.³ Nähtävästi hollantilaisten laivoja kuitenkaan ei tavattu. Jo syyskuun 12 p. valtionamiraali toi laivastonsa Ruotsiin.⁴

Vuosi 1605. Helmikuun 2 p. Kaarle IX laittoi Saksan keisarille ja ruhtinaille sekä muille kristityille hallitsijoille Riian ulkomaankauppaa koskevan kirjelmän, jossa hän lausui muun muassa seuraavaa. Hän oli jo ennen kirjoittanut Länsi- ja Itämeren rannoilla sijaitseville ja

¹ V. R. Ohjeet Pentti Söyringinpojalle ja Pentti Laurinpojalle 23/IV 1604.

² Zettersten l. c. 453 ja 454.

³ V. R. Kirje Akseli Ryningille 23/VIII 1604.

⁴ Zettersten l. c. 455.

muillekin kaupungeille, joiden asukkaat olivat purjehtineet Riikaan, että he lakkaisivat sinne menemästä.¹ Mutta useat kauppiaat olivat liittyneet auttamaan hänen vihollisiansa ja käyneet hänen haaksiensa kimppuun, joten Ruotsi oli menettänyt sekä laivoja että väkeä. Samalla kauppiaat itsekin olivat joutuneet merellä suuriin vahinkoihin, kun ruotsalaiset olivat ryhtyneet vastarintaan. Koska kuningas ei saattanut sallia, että hänen vihollistensa voimia kartutettiin, niin hän aikoi — sanoi hän edelleen — estää sitä ja panna väkivallan väkivaltaa vastaan. Hän varoitti näin ollen kaikkia niitä, jotka tahtoivat käydä kauppaa Riassa, Miitavissa, Windavissa ja Liibavissa, purjehtimasta näihin kaupunkeihin, niin kauan kuin puolalaiset ja liettualaiset olivat Ruotsin vihollisia.² — Kaarle kuninkaan varoituksesta ei kuitenkaan nähty mitään tuloksia. Ulkomaalaiset koettivat seuraavina vuosina viedä tavaroitaan Riikaan niinkuin ennenkin.

Aikaisin keväällä saivat amiraalit Söyrinki Juhonpoika, Jaakko Gottberg ja Yrjö Gyllenstierna käskyn mennä estämään Riian merikauppaa.³ He lähtivät Itämerelle eri aikoina.⁴ — Söyrinki Juhonpojan ollessa toukokuun alkupuolella haaksineen Ruhnusaaren luona tuli sinne myös

¹ Semmoinen kirjelmä oli laitettu esim. 1/VIII 1602. (Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 461).

² Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 493. — Jokseenkin samansisältöisen kirjeen Kaarle IX oli kirjoittanut noin viisi kuukautta aikaisemmin Saksan keisarille ja ruhtinaille sekä heidän alamaisilleen (Stiernman l. c. I, 483). Näyttää kuitenkin kuin sitä ei olisikaan silloin lähetetty menemään, koska niin vähäisen väliajan jälkeen katsottiin tarpeelliseksi laatia toinen.

³ V. R. Valtakirja aliamiraali Söyrinki Juhonpojalle 25/III 1605. Ohjeet aliamiraali Jaakko Gottbergille sam. p. Yrjö Gyllenstiernan määräystä koskeva avoin kirje sam. p.

⁴ Suomessa olleet laivat määrättiin sinäkin keväänä tulemaan Tukholmaan. V. R. Valtakirja Simo Yrväderille 5/III 1605.

Gottberg tuoden mukanaan kolme hollantilaista, rukiilla kuormattua laivaa. Ne laitettiin menemään Pärnuun.¹

Ruotsin suurelle laivastolle, jonka päällikkönä Akseli Ryning oli, annettiin syyskesällä tärkeä tehtävä, kun sen oli kuljetettava Kaarle IX:n armeija Liivinmaalle.² Kuten edellisessä on kerrottu, meni iso osa Ruotsissa olevasta sotaväestä Mansfeldin kreivin kanssa Ryningin laivastossa Riikaan saapuen sinne elokuun 1 p. Laivastoon kuului kaikkiaan kuusikymmentä alusta.³ Kun Kaarle IX itse myöhemmin lähti Ruotsista, pienempi sotaväen osasto mukanaan, oli hänen laivastossaan kaksi suurta, kahdeksan keskikokoista ja seitsemän pientä haahta paitsi toistakymmentä kuorma-alusta.⁴ — Kirkholman onnettoman taistelun jälkeen Kaarle IX purjehti jalkaväkineen Ruhnusaaren luo ja sitten Muhunsalmeen, jossa hän viipyi viisi päivää. Siellä ollessaan hän antoi Bielkenstiernalle käskyn mennä kiireesti Riian vesiä vartioimaan.⁵ Muhunsalmesta kuninkaan matka jatkui Wormsin saareen⁶ ja Haapsaloon sekä sieltä Suomen saariston kautta Tukholmaan.⁷

¹ Söyrinki Juhonpoika Kaarle IX:lle II/V 1605. R. A. Skrifvelser till konungen.

² Bjelkenstierna, Yrjö Gyllenstierna ja Söyrinki Juhonpoika olivat silloin Ryningin alapäällikköinä. Mainittujen neljän amiraalin kirje Antti Linderinpojalle Väinäjoen suulta 7/VIII 1605. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 2.

³ *Calendaria Caroli IX.*

⁴ Werwing l. c. II, 129 — Zettersten l. c. 457.

⁵ V. R. Ohjeet sihteeri Pietari Niilonpojalle ja kamreeri Boo Wernerinpojalle 25/IX 1605.

⁶ Wormsin saari on Hiiumaan ja Viron mantereiden välisessä salmessa.

⁷ *Calendaria Caroli IX.*

KAHDESTOISTA LUKU.

Peipsenjärvelle lähetetyt lotjat.

Usein Kaarle IX määräsi, että Peipsenjärvelle oli hankittava lotjia ja isoja veneitä, joilla voitaisiin sillä puolen tehdä vahinkoa vihollisille.¹ Kevättalvella vuonna 1602 hän kirjoitti Tönne Yrjönpojalle ja Viipurin linnan isännille, että heidän tuli ottaa Suomesta niin monta seitsemän- ja kahdeksanlätistä venettä kuin mahdollista ja lähettää ne Narvaan, josta Samuli Niilonpojan oli toimitettava ne Peipselle.² Veneillä piti m. m. turvattaman muonavarain tuonti Tarttoon, joka linna silloin vielä oli Ruotsin hallussa. Kun lähetystä ei sinä keväänä saatu aikaan, niin herttua määräsi elokuussa Viron saksalaisen Hannu Vegesackin³ lähtemään Suomeen ja viemään mainitulle järvelle täällä olevat lotjat ja veneet. Hänellä piti olla mukanaan 300 sotamiestä. Ja jotta lotjia varten olisi saatu turvallinen satama, käskettiin hänen rakentaa Narvajoen niskaan, Vasknarvan ääreen, linnake, jonne hänen oli jääminen talveksi. Tönne Yrjönpojan ja kamreeri Sipi Sipinpojan tuli hankkia hänen väelleen elintarpeet kolmen kuukauden ajaksi. Mitä hän lisäksi tarvitsi

---

¹ Juhani III:n aikana käydyssä Venäjän sodassa oli Ruotsi myöskin lähettänyt (vuonna 1591) Peipsenjärvelle lotjalivaston. Sen piti m. m. estää venäläisiä tuomasta Narvajokea myöten elintarpeita Iivananlinnaan.

² V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 28/III 1602.

³ Ruotsalaisissa asiakirjoissa nähdään hänen nimenänsä enemiten Feijsack.

muonavaroja, oli toimitettava Narvasta.¹ — Epätietoista on kuitenkin, kävikö Vegesack Peipsenjärvellä.²

Edellisestä olemme nähneet, että Arvi Stålarin heinäkuussa v. 1603 vei Peipsenjärkeä myöten lotjalaivastolla sotaväkeä Tarton lähetyville, joka linna edellisenä keväänä oli joutunut puolalaisten haltuun, ja että hänen täytyi tyhjin toimin palata siltä retkeltä.³

Elokuun 1 p. 1604 kuningas käski Samuli Niilonpojan tuoda Suomen lotjat Narvaan. Talveksi hänen tuli vedättää ne Narvan linnan eteen rannalle, mutta seuraavana kesänä lähettää ne Peipsenjärvelle estämään vihollisten hankkeita.⁴

Hammerstadin Pentti Laurinpoika määrättiin sitten vuonna 1605 viemään Suomesta Narvaan ja Peipselle 1,000 miestä jalkaväkeä sekä niin monta venettä ja lotjaa kuin täältä voitiin kokoon saada. Lotjiin oli asetettava haukkatykkeitä. Martti Klauinpoika Hästesko sai käskyn seurata Pentti Laurinpoikaa retkelle, ja Antti Boijen tuli olla Narvaan menevän jalkaväen everstinä.⁵

Meidän maastamme oli kuitenkin jo samana vuonna vaadittu sotaan niin paljon väkeä, että täältä oli vaikea äkkiä kerätä 1,000 miestä. Kuningas oli sanonut, että väki oli otettava etupäässä Suomen itäosista. Viipurista saatiin heinäkuun 10 päivän tienoilla lähetetyksi 100 miestä Pienen-Savon lippukunnasta, jonka päämiehenä Simo Olavinpoika oli.⁶ Niiden mukana pantiin menemään

¹ V. R. Kirje Samuli Niilonpojalle 2/VII. Valtakirja Hannu Feijsackille 21/VIII. Kirje Tönne Yrjönpojalle 26/VIII 1602.

² Asiakirjoissa en ole siitä nähnyt mitään mainittuna.

³ Kts. sivua 109.

⁴ V. R.

⁵ V. R. Kirje Samuli Niilonpojalle 14/VI. Kirje Arvi Tönnepojalle sam. p. Kirje Pentti Laurinpojalle 16/VI 1605.

⁶ Viipuriin jäi silloin kaupungin lippukunta, Lauri Pietarinpoika päämiehenä, Suursavon lippukunta, jota Eerikki Niilonpoika johti, sekä 45 miestä Simo Olavinpojan lippukunnasta.

4 tykkimiestä, jotka veivät Narvaan 10 pientä tykkiä. Lotjia ei voitu sillä kertaa antaa Viipurista, sillä kaikki jaalat, lotjat ja proomut oli sieltä aikaisemmin laitettu kuljettamaan sotaväkeä. — Toista jalkaväen lähetystä puuhattiin Kymenkartanon läänistä. Siellä saatiin heinäkuun keskivaiheilla 148 miestä Juhani Jaakonpojan lippukunnasta lähtövalmiiksi.¹ Näille miehille ei kuitenkaan voitu hankkia riittävästi aseita. Arvi Wildeman ilmoitti Antti Linderinpojalle, että, sen jälkeen kuin mainitut kaksi lippukuntaa oli saatu menemään, ei Viipurin, Savonlinnan, Kymenkartanon ja Porvoon lääneissä enää ollut mitään väkeä, jota olisi voinut lähettää Viron puolelle.² — Läntisestä Suomesta ei luultavasti saatettu antaa Pentti Laurinpojalle sotamiehiä eikä lotjiakaan, sillä siihen aikaan valmistettiin Kaarle IX:n omaa sotaretkeä, jota varten tarvittiin paljon väkeä ja varustuksia.

Ruotsistakin kuningas oli määrännyt muutamia lotjia menemään Viroon.³ Heinäkuussa Antti Linderinpoika sitten lähetti Tallinnasta Narvaan seitsemän lotjaa sekä samalla lippukunnan uplantilaista jalkaväkeä.⁴ Nämä lotjat olivat luultavasti niitä, jotka Kaarle IX oli toimittanut Ruotsista. Niistä voitiin kuitenkin vain kolmea käyttää Peipsellä, sillä muut kulkivat liian syvässä.⁵

Kun Pentti Laurinpoikaa oli jonkun aikaa turhaan odotettu Narvaan, oli siellä puhetta, että Martti Klaunpoika Hästesko väliaikaisesti rupeaisi sinne saapuneen suomalaisen jalkaväen päälliköksi. Hän ei kuitenkaan

¹ Juhani Jaakonpojan lippukunnasta oli 100 miestä jo ennakolta Narvassa.

² Arvi Tönnenpoika Antti Linderinpojalle Viipurista 30/VII 1605. Viron keskusarkisto N:o 508.

³ V. R. Kirje Samuli Niilonpojalle 14/VI 1605.

⁴ Tämän lippukunnan päämiehenä oli Frans Antinpoika.

⁵ Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle Narvasta 19/VII 1605. Viron keskusarkisto N:o 47.

tahtonut ottaa sitä tointa vastaan, sillä kuningas oli vain nimittänyt hänet Pentti Laurinpojan apumieheksi. Samuli Niilonpoika kehoitti sentähden tätä kiiruhtamaan ja tuomaan mukansa lisäväkeä sekä lotjia.¹

Narvaan tuli sillä välin usein sanomia, että venäläiset veivät Tartossa olevalle Puolan varusväelle sotatarpeita. Tämän johdosta Samuli Niilonpoika ja Martti Klaunpoika sittenkin lopuksi sopivat, että jälkimmäinen menisi Peip-selle ottaakseen siitä asiasta tarkempaa selkoa.²

Heinäkuun 26 p. Martti Klaunpoika lähti matkalle. Hän vei Vasknarvasta järvelle 5 lotjaa; ei oltu voitu hankkia hänelle useampia, jotka olisivat saattaneet kulkea matalilla vesillä. Retkeläiset nousivat maalle Kerster-nimisen hovin kohdalla, joka oli parin peninkulman matkan päässä Tartosta. Heidän mentyään sieltä varhain seuraavana aamuna lähemmäksi Emajoen suuta, tuli heitä vastaan 16 lotjaa. Viholliset olivat saaneet nämä venäläisiltä, jotka niillä olivat kuljettaneet muonavaroja Tarttoon. Kun puolalaiset heti rupesivat ampumaan meikäläisiä, syntyi kiiwas taistelu. Siinä Martti Klaunpoika menetti henkensä. Häneen oli sattunut neljä luotia, neljäs lähelle sydäntä.³ Hänen miehistään kaatui 11, ja useita haavoitui. Puolalaisten lotjista ammuttiin kolme rikki, minkä jälkeen he vetäytyivät pois meikäläisten jäädessä vähäksi aikaa taistelupaikalle.⁴

Kirjoittaessaan mainitusta ottelusta Antti Linderinpojalle Samuli Niilonpoika pyysi tältä, että hän kehoit-

¹ Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle Narvasta 19/VII 1605. Viron keskusarkisto N:o 47.

² Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle Narvasta 27/VII 1605. Viron keskusarkisto N:o 47.

³ Kesäkuun 20 p. 1607 Kaarle IX määräsi, että Martti Klaunpojan leski sai pitää miehensä läänitykset. Laguksen kokoelma S. A.

⁴ Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle 1/VIII 1605. Viron keskusarkisto N:o 47.

taisi Pentti Laurinpoikaa jouduttamaan tuloaan, koska Narvassa ei Martti Klaunpojan kuoltua ollut ketään, joka olisi saattanut komentaa Viipurista odotettua 1,000 miehen joukkoa. Mutta Pentti Laurinpoika ei mennytkään Narvaan, sillä Kaarle IX oli, kuten edellä on kerrottu¹, käskenyt hänen Henrikki Brandtin kanssa johtaa sitä sotaväkeä, jonka päällikkönä Alfonso oli ollut.²

Toinen retki tehtiin kuitenkin Peipselle vielä samana vuonna. Kun Lauri Antinpojan suomalaiset ratsumiehet (elokuun alkupuolella) tulivat Narvaan, saatiin sinne heidän mukanaan joitakuita kuljetusaluksina käytettyjä lotjiakin. Silloin Samuli Niilonpoika lähetti 270 miestä 11 lotjalla Peipsenjärvelle tiedustelemaan, mitä Chodkiewicz toimitti, ja estämään, jos mahdollista, vihollisten hankkeita sillä puolen.³ Ei ole tunnettua, saiko tämä retkikunta mitään aikaan, eikä myöskään, tapahtuiko Peipsenjärvellä seuraavina vuosina otteluja.

Se vain huomataan, että Narvassa myöhemmin pidettiin lotjalaivasto, jonka päällikkönä oli laivuri Matti Antinpoika, ja että se silloin tällöin vietiin Peipselle.⁴

¹ Kts. sivua 135.

² Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle Narvasta 2/VIII 1605. Viron keskusarkisto N:o 48.

³ Samuli Niilonpoika Antti Linderinpojalle 9/VIII 1605. Viron keskusarkisto N:o 47.

⁴ Narvan linnanvoudin Hannu Vestermanin tilikirjat 1608—1610. Viron keskusarkisto XXIV, 72.

KOLMASTOISTA LUKU.

Sodan laimea jatkuminen vuonna 1606.

Kirkholman taistelun jälkeen näytti siltä kuin Kaarle IX:lle kävisi sangen vaikeaksi puolustaa jäljelläolevia alueitaan Virossa, varsinkin koska yhä pelättiin, että Venäjällä ja Tanskassakin valmistettiin sota Ruotsia vastaan. Tanskan sodanjulistus lykkäytyi kuitenkin vielä muutamia vuosia, ja mitä Venäjään ja Puolaan tuli, syntyi näissä valtakunnissa sisällisiä levottomuuksia, jotka niitä heikensivät. Siten Ruotsi pelastui sangen huolestuttavasta tilanteesta.

Edellä on mainittu, että Vale-Dmitri vuonna 1605 oli tullut Venäjän hallitsijaksi. Hän ei kuitenkaan saanut kauan pitää tsaarin valtaistuinta. Kansa rupesi häntä vihaamaan erittäinkin siitä syystä, että hän halveksi sen vanhoja tapoja sekä suosi roomalais-katolista uskontoa, ja häntä vastaan nousi kapina, jossa hän menetti henkensä (toukokuun 17 p. 1606). Sen jälkeen valittiin ruhtinas Vasili Shuiski tsaariksi. Tämän hallitusaika muodostui myöskin levottomaksi, sillä hänellä oli paljon vastustajia. Venäjän sisälliset olot pysyivät siten yhä edelleen epävakaisina.

Puolassa teki osa aatelista vuonna 1606 Sigismundia vastaan kapinan, joka kesti kaksi vuotta. Syynä kapinaan oli muun muassa avioliitto, johon hän oli mennyt ensimmäisen puolisonsa sisaren, Itävallan arkkiherttuattaren kanssa. Tämä avioliitto ei näet ollut Puolan lain mukaan luvallinen. — Saadakseen Sigismundin ahdinkotilan

jatkumaan Kaarle IX yllytti kirjeillään Puolan säätyjä kuningasta vastaan.¹

Koska ne voimat, joita Ruotsi ja Puola saattoivat vuonna 1606 käyttää toisiaan vastaan Liivinmaalla, olivat mainituista syistä verraten heikkoja, käytiin siellä sotaa jokseenkin laimeasti.

Suuri osa Suomen jalkaväkeä määrättiin sinä vuonna menemään Viroon. Kuningas valtuutti nimittäin kesäkuussa Eevertti Hornin² viemään 1,000 miestä Pärnuun sekä ranskalaisen Samson de la Motten yhtä monta miestä Narvaan. Väki oli otettava uusista harjaantumattomista kymmen- ja viisikäsmiehistä.³ Kaarle IX sanoi heistä, että heitä saatettiin käyttää linnojen töissä, jos eivät voineet muuta toimittaa.⁴ Pärnuun lähtevien käskettiin ottaa viikatteen mukaansa heinäntekoa varten. Paitsi mainittua jalkaväkeä komennettiin täältä Viron puolelle myöskin Berndt Ilefeltin ja Hannu Myrin ratsumiehet.⁵

¹ Werwing, l. c. II, 134.

² Eevertti Kaarlenpoika Horn tuli sittemmin kuuluisaksi sanarina ja etevänä päällikkönä.

³

Pärnuun käskettiin lähettää:

Jaakkima Trianderin lippukunnasta	300	miestä
Pietari Niilonpojan	»	200 »
Wolrath von Korbachin	»	200 »
Matti Eerikinpojan	»	300 »

Narvaan oli lähetettävä:

Pietari Laurinpojan lippukunta
 Eerikki Niilonpojan »
 Antti Laurinpojan »
 V. R. Eevertti Hornin valtakirja 4/VI ja Samson de la Motten valtakirja 17/VI 1606. Muistikirja Otto von Mörnerille ja Jaakko Bärfeltille 20/VI 1606.

⁴ Waaranen, l. c. II, 247.

⁵ V. R. Kamarijunkkari Juhani Maununpojan ohjeet 25/VI 1606. — Ilefeltin huovit lienevät olleet saksalaisia. Hannu Myrin lippueessa oli ruotsalaisia, suomalaisia ja skottilaisia ratsumiehiä.

Samaan aikaan lähetettiin Ruotsista 200 ratsumiestä ja 300 jalkaväen sotamiestä Hankoniemeen, jossa heidän oli odotettava, kunnes saivat käskyn lähteä Suomenlahden taa.¹

Puuhaillessaan sotatarpeiden hankkimista Viroon Kaarle IX käski sihtööri Pietari Niilonpojan ottaa Turusta ja Helsingistä niin paljon vaatekangasta kuin näistä kaupungeista voitiin saada, ja lähettää sen Narvaan ja Tallinnaan. Samalla hänen oli Suomesta kerättävä sotaväkeä varten mahdollisimman suuri rahamäärä. Aseita kuningas lupasi toimittaa Eevertti Hornin ja de la Motten sotamiehille myöhemmin Ruotsista.²

Kaarle IX oli vuoden 1606 alkupuolella määrännyt kreivi Joachim Friedrich Mansfeldin Ruotsin sotaväen ylipäälliköksi.³ Kesäkuussa hän kehoitti Mansfeldia viemään Tallinnassa ja Haapsalon ympäristöllä olevan väen Pärnuun voidakseen sieltäpäin ryhtyä sotatoimiin.⁴ Sinne saatiin vihdoin syksyllä kootuksi 3,591 miestä. Näistä oli 1,468 ratsuväkeä, 2,092 jalkaväkeä ja 31 tykkiväkeä.⁵

¹ V. R. Kirje Pietari Niilonpojalle ja Boo Wernerinpojalle 11/VI 1606.

² Waaranen, l. c. II, 249 ja 250.

³ V. R. Vastaus Akseli Ryningille ja Pietari Niilonpojalle 4/II 1606.

⁴ V. R. Vastaus Akseli Ryningille ja Pietari Niilonpojalle 4/II 1606. Kamarijunkkari Juhani Maununpojan ohjeet 25/VI 1606.

⁵ Jalkaväessä oli 1,005 suomalaista, nimittäin:
 Wolrath von Korbachin lippukunnassa 139 miestä

Pietari Niilonpojan	»	125	»
Matti Eerikinpojan	»	124	»
Lauri Sveninpojan	»	160	»
Eerikki Niilonpojan	»	142	»
Kaarle Paavonpojan	»	105	»
Hannu Niilonpojan	»	70	»
Lauri Pentinpojan	»	47	»
Sven Eerikinpojan	»	93	»

Mansfeld arveli silloin, että oli viipymättä mentävä vihollista ahdistamaan. Väki jaettiin kahteen joukkoon, joista kreivi itse johti toista ja suomalainen Jesper Matinpoika Kruus toista. Edellinen heistä otti mukaansa 1,333 ratsumiestä ja 700 miestä jalkaväkeä, jälkimmäinen 135 ratsumiestä ja 600 miestä jalkaväkeä. Kun he syyskuun alussa lähtivät liikkeelle, jäi Pärnuun varusväeksi 823 miestä.¹ Mansfeld kulki Wolmaria kohti. Mihin Kruus suuntasi matkansa, ei ole tunnettua. Lokakuun 11 p. tuli kuninkaalle sanoma, että Mansfeld oli syyskuun 15 päivän tienoilla valloittanut Wolmarin. Tarkempia tietoja tästä tapahtumasta ei toistaiseksi ole. Voiton johdosta kuningas käski tehdä kiitokset kirkoissa. Mutta linna ei pysynyt kauan ruotsalaisten käsissä. Joulukuun 7 p. Kaarle IX sai Mansfeldilta kirjeen, jossa tämä ilmoitti, että linna oli antautunut vihollisille.²

Sillä välin oli Ruotsista lähetetty väkeä Suomeen³, ja Tönne Yrjönpoika, joka oli elokuun 1 p. määrätty kaiken täällä olevan sotaväen päälliköksi⁴, sai käskyn toimittaa sen Viipuriin, sillä venäläisten hankkeita epäiltiin. Lokakuussa hän ilmoitti kuninkaalle tilanneensa sinne kolme lippuetta suomalaisia ratsumiehiä ja 1,500 miestä jalkaväkeä.⁵ Pian huomattiin kuitenkin, ettei Venäjältä silloin mikään vaara uhannut.

Kun sitten Mansfeldin kreivi myöhemmin syksyllä pyysi enemmän väkeä Viroon, niin kuningas saattoikin antaa Tönne Yrjönpojalle käskyn viedä sinne Suomesta

¹ Ruotsin sota-arkiston tilikirjat.

² *Calendaria Caroli IX.*

³ Suomeen tuli syksyllä kolme lippuetta (420 miestä) ruotsalaista ja kaksi lippuetta (240 miestä) saksalaista ratsuväkeä sekä lisäksi skottilaista ja ruotsalaista jalkaväkeä.

⁴ V. R.

⁵ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 1/X ja 30/X. Kirje Arvi Tönnepoika Wildemanille 28/X 1606.

saksalaiset ja ruotsalaiset ratsaslippueet¹ sekä ne suomalaiset ratsumiehet, joilla oli täysi varustus. Tönne Yrjönpoikaa kehoitettiin erikoisesti ottamaan mukaansa niin monta suksimiestä kuin hän voi saada kokoon.² Hänen auttajakseen näissä toimissa määrättiin Yrjö Boije.³ Kaarle IX toivoi, että Virossa voitaisiin talvella, jolloin Puolan sotaväki oli sieltä poissa, tehdä valloituksia, ja samalla hän arveli, että venäläisiltä saatettaisiin näiden riidellessä keskenensä anastaa jollakin tavoin Iivananlinna ja sitten lupaamalla tämä linna takaisin taivuttaa heidät vahvistamaan Täysinässä tehty rauha.⁴ Sotaväen lähetyksellä Vieroon oli siten oleva kaksinainen tarkoitus.

Vieroon menevän väen muonittamista varten kuningas valtuutti Hammerstadin Pentti Laurinpojan ottamaan maastamme verojyviä niin paljon kuin mahdollista oli. Talonpoikien tuli viedä vilja Viipuriin, ja tämän linnan päällikkö Arvi Tönnenpoika Wildeman määrättiin hankkimaan 300 rekeä sekä hevosia, jotta vilja saataisiin kuljetetuksi jäätä myöten Narvaan. Kaarle IX antoi tietää, että Ruotsista silloin ei talven tähden voitu lähettää

¹ Saksalaisten lippueiden ratsumestareina olivat Kasten von Östen ja Kasten von Möllendorf, ruotsalaisten Hannu Pietarinpoika, Eerikki Börjenpoika ja Olavi Eerikinpoika. V. R. Pentti Laurinpojan valtakirja 2/I 1607.

² V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 8/XII. — Suomalaisilla suksimiehillä oli tärkeä sija jalkaväessä. Niitä oli Stålarmin käyttänyt menestyksellä, kun muu väki ei voinut paljon lumen takia liikkua, ja sen jälkeen niitä oli ruvettu yhä enemmän tilaamaan sotajoukkoon. Hannu Boije oli lokakuun 4 p. 1605 määrätty ottamaan Suomesta 500 suksimiestä ja lähtemään niiden kanssa Vieroon, kohta kun jää kannatti. Ja vuonna 1606 kuningas käski Yrjö Boijen lähettää sinne 1,000 suksimiestä, joita Mansfeldin kreivi oli pyytänyt. V. R. Hannu Boijen valtakirja 4/X 1605. Kirje Yrjö Boijelle 7/XI 1606.

³ V. R. Yrjö Boijen valtakirja 7/XI 1606.

⁴ V. R. Kirje Yrjö Boijelle 7/XI 1606.

sotaväelle mitään muonaa. Ruokavarojen lisäksi oli Suomesta toimitettava Viroon 12,000 talaria¹, ja maamme varoilla oli vielä maksettava 3,324 talarin laina, minkä hallitus oli saanut Tallinnan porvareilta.² Se apuverokin, joka täällä otettiin kuninkaan seuraavana vuonna tapahtuvaa kruunausta varten, vietiin Tallinnaan.³

Saamme pian nähdä, että Kaarle IX:n valloitus suunnitelmat jäivät sinä talvena toteuttamatta.

---

¹ V. R. Kirje Yrjö Boijelle 17/XI. Pentti Laurinpojan valtakirja 17/XI. Rasmus Torinpojan valtakirja 4/XII 1606.

² V. R. Kirje Otto Mörnerille ja Antti Niilonpojalle 24/XI 1606.

³ V. R. Vastaus Otto Mörnerille ja Antti Niilonpojalle 26/X 1606.

NELJÄSTOISTA LUKU.

Paidelinnan valloitus ja Tarton onnistumaton piiritys vuonna 1607.

Maaliskuun 15 p. 1607 tapahtui Kaarle IX:n kruunaus. Juhlallisuuksien aikana hän lähetti Puolan säädyille kirjeen, jossa hän lausuttuaan, että Sigismund oli syypää sodan syntymiseen, ilmoitti haluavansa sovinnontekoa ja pyysi tietoa, mitä Puolassa ajateltiin rauhan asiasta.¹

Muutamia viikkoja myöhemmin Kaarle ilmoitti kruunauksestaan Sigismundille. Kirjeessään hän ryhtyi selittämään, mistä syystä tämä oli kruununsa menettänyt, lausuen muun muassa seuraavaa: »Koska te ette ole täytännyt, mitä olette luvannut ja mitä asemanne on teiltä vaatinut, niin Jumala on teidät hylännyt, samoin kuin hän on tehnyt Saulille ja muille, jotka eivät ole hänen käskyjään totelleet, vaan tahtoneet saada aikaan semmoisen jumalanpalveluksen, mikä ei perustu pyhään raamattuun. Sentähden ette voi syyttää ketään muuta kuin itseänne siitä, että teidän on niin onnettomasti käynyt tässä kuningaskunnassa. Aiheettomasti olette nostanut metelin ja aloittaneet sodan antaen pappienne ja muiden pahojen neuvonantajien vetää teitä nenästä ja yllyttää teitä. Erittäin on teidän myrkyllinen sisarenne, joka on kaiken pahan alkuunpanija ja syntynyt kuningaskuntien

---

¹ V. R. Kirje Puolan säädyille 23/III 1607.

turmioksi ja tuhoksi, houkutellut teitä erehdyksiin. Kuulemme nyt, että teidän maineenne ei ole parempi Puolassa kuin se, minkä olette jättäneet tänne. Ja koska nyt niin on tapahtunut, että teidät on erotettu tämän valtakunnan hallituksesta ja meidät on säätyjen alituisilla pyynnöillä siihen kutsuttu ja laillisesti kruunattu, annamme teidän tietää, että olemme ottaneet kuninkuuden vastaan.» — Samassa kirjeessä Kaarle puhui myöskin rauhan aikaansaamisesta. Siinä sanottiin: »Jotta ei verenvuodatusta jatkuisi, olemme me ja Ruotsin säädyt eri aikoina kirjoittaneet Puolan ja Liettuan säädyille, että olemme valmiit rauhanneuvotteluihin, mutta te olette kätkeneet kirjeemme, niin että ne eivät ole tulleet Puolan säätyjen tietoon. Siinä tapauksessa, että tahdotte jotakin tehdä rauhan hyväksi, saatatte antaa meille siitä ilmoituksen. Mutta jos aiotte jatkaa entistä menettelyänne, niin tulkoon ylitsenne se vian veri, joka on vuodatettu ja jota ehkä vielä vuodatetaan.»¹ Tähän kirjeeseen ei tullut Puolasta mitään vastausta.

Keväällä Kaarle IX ryhtyi vahvistamaan Viron linnosten puolustuskuntoa. Niihin määrättiin uutta varusväkeä, niiden rakennuksia parannettiin ja niihin hankittiin Suomesta muonavarvoja. Akseli Kurjen ja Tönne Yrjönpojan käskettiin lähettää 1,500 miestä silloin otettua Suomen väkeä Tallinnaan, Pärnuun ja Narvaan työtä tekemään.² Kuningas näkyy kuitenkin arvelleen, että näille alokkaille ei oltu saatu riittävästi aseita.³ Hänelle ilmoitettiin pian Tallinnasta, että sinne tulleet suomalaiset olivat

¹ V. R. Kirje Puolan kuninkaalle 5/V 1607.

² Klaus Eerikinpojan tuli viedä 500 miestä Pärnuun, Svante Hannunpojan yhtä monta miestä Narvaan ja Eerikki Eerikinpojan sama määrä Tallinnaan.

³ Akseli Kurjen ja Tönne Yrjönpojan valtakirja 4/V 1607.

huonosti aseistettuja ja että heillä oli aivan vähän muonavaroja mukanaan.¹

Narvan muonituksen puutteista oli Kaarle IX:lle usein tullut valituksia. Saadakseen sen paremmin järjestetyksi hän sääsi, että Kymenkartanon läänin verot sekä puolet Lavassaaren lohenpyynnin tuloista kuuluivat Narvan linnalle. Sen ohessa hän käski Arvi Tönnenpojan ja Antti Niilonpojan lähettää Suomen veroista Narvaan muonavaroja niin paljon, kuin linnassa tarvittiin kokonaiseksi vuodeksi.²

Samalla kuin Pärnuun toimitettiin uutta väkeä, määrättiin sinne uudet päälliköt. Kuningas kirjoitti Jesper Matinpoika Kruusille ja Hannu Maidelille, että heidän tuli mennä Pärnusta Mansfeldin sotajoukkoon, ja heidän sijaansa nimitettiin Pärnun isänniksi Hammerstadin Pentti Laurinpoika ja Niilo Stiernsköld.³ Linnassa olevan sotaväen elatukseksi käskettiin Otto Mörnerin kuljetuttaa sinne 250 tynnyriä jyviä, jotka entinen ratsumestari Sipi Henrikinpoika oli riistänyt Laukaan kappelin asukkailta, ja jotka hallitus oli pannut takavarikkoon.⁴

Suomenlahden rannalla sijaitsevan pienen Toolsenlinnan strateginen merkitys kiinnitti erikoisesti siihen aikaan Kaarle IX:n mieltä. Hän käski sentähden Tönne Yrjönpojan, Akseli Kurjen ja Antti Boijen lähteä tähän linnaan

¹ Samuli Niilonpoika, Vilppu Scheduling ja Pietari Niilonpoika Kaarle IX:lle Tallinnasta 16/VI 1607. R. A. Skrifvelser till konungen.

² V. R. Avoin kirje 23/V 1607. Kirje Arvi Tönnenpojalle ja Antti Niilonpojalle 24/V 1607.

³ V. R. Kirje Jesper Matinpojalle 1/V 1607.

⁴ V. R. Kirje Otto Mörnerille 14/VI 1607. — Sipi Henrikinpoika oli ollut Hollolan ja Hattulan kihlakuntain lippueen ratsumestari. Hänen anastuksensa johdosta Kaarle IX otti eri kirjeellä Laukaan asujamet kuninkaalliseen suojelukseensa kaikkea vääryyttä ja väkivaltaa vastaan. V. R. Suojelukirje mainituille 16/V 1607 (Waaränen l. c. II, 295).

ja rakentaa sinne vahvan varustuksen, josta voitiin hyvässä turvassa vartioida Narvan ja Tallinnan välisiä teitä. Heidän tuli viedä sille retkelle suomalainen ja liiviläinen aatelisto, kaikki omassa maassa silloin olevat suomalaiset ratsumiehet sekä 500 tai 600 jalkaväen sotamiestä. Kirjoittaessaan tästä asiasta Tönne Yrjönpojalle kuningas sanoi, että niiltä aatelisilta, jotka eivät heti sanan saatuaan lähteneet liikkeelle, oli otettava maatilat ja läänitykset takavarikkoon, ja että muut ratsumiehet, jos löivät velvollisuutensa laimin, menettivät ruunun antamat talot, jota paitsi heitä oli rangaistava 10 talarin sakolla kutakin. Tönne Yrjönpojalta itseltään Kaarle IX uhkasi peruuttaa läänitykset, ellei tämä lähtenyt matkalle kesäkuun kuluessa. Lapiot, työntökärryt ja viikatteet hänen oli otettava Suomesta; lyijyä ja luoteja kuningas lupasi lähettää Ruotsista.¹

Paitsi sitä sotaväkeä, joka oli lähetettävä Viron linnoihin, vaadittiin täältä lisäväkeä Mansfeldin kreiville. Hammerstadin Pentti Laurinpojan käskettiin jouduttaa miehistöä matkalle, ja Otto Mörnerin oli sitä varten mentävä hänen kanssaan Viipuriin. Hallituksessa tehtyjen laskelmien mukaan saatettiin Suomesta vuoden alkupuolella panna liikkeelle 1,626 ruotsalaista ja suomalaista ratsumiestä sekä 1,294 jalkaväen sotamiestä.² Väkeä ei kuitenkaan silloin vielä saatu lähtemään, johon luultavasti oli syynä varojen riittämättömyys.

Sotaväen puutteessa Mansfeldin kreivi ei voinut koko talvena panna mitään retkeä toimeen. Hän keräsi tammi- ja huhtikuussa pienen joukkonsa Tallinnaan lähteäksensä kuninkaan käskyn mukaan Paidelinnaa piirittämään, mutta

---

¹ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 15/V 1607. Kirje Eerikki Elfinpojalle 3/VI.

² V. R. Pentti Laurinpojan valtakirja 2/I 1607. Kirje Samuli Niilonpojalle 3/1 1607.

kun ainoastaan vähäinen osa Viron aatelistosta saapui ratsupalvelustaan suorittamaan, niin hänen oli molemmilla kerroilla pakko luopua aikeestaan.¹

Toukokuussa kreivi päätti mennä Ruotsiin puhumaan kuninkaalle Viron asioista. Hänen saapuessaan Tukholmaan oli Kaarle IX juuri määrännyt Narvan päällikön Samuli Niilonpojan ja hovimarsalkka Vilppu Schedingin, jotka silloin olivat Ruotsissa, viemään sieltä Tallinnaan erään joukko-osaston, johon kuului ruotsalaisia, saksalaisia, ranskalaisia ja skottilaisia, sekä ryhtymään Tallinnan päällikön Antti Laurinpojan kanssa yritykseen Paidelinnan valloittamiseksi siinäkin tapauksessa, että Mansfeldin kreivi oli lähtenyt Virosta.² Sen ohessa kuningas oli käskenyt Akseli Kurjen toimittaa Tallinnaan ne saksalaiset ratsumiehet, jotka olivat kauan aikaa olleet Suomessa.³

Asiain näin ollen Mansfeldin kreivi palasi kesäkuussa Tallinnaan, jonne hän saapui samalla kertaa kuin Ruotsista ja Suomesta lähetetty sotaväki. Pian sen jälkeen lähdettiin Paidelinnaa piirittämään. Etujoukkona lähetettiin 195 ratsumiestä Mauri Wrangelin johdossa matkalle. Tätä joukkoa vastaan toi Chodkiewiczin sisarenpoika Yrjö Sbovovski Tartosta osaston, johon kuului Chodkiewiczin omat henkivartijat, lippue saksalaisia ratsumiehiä sekä lippu-

¹ Mankell l. c. II, II, 186.

² V. R. Antti Laurinpojan, Samuli Niilonpojan ja Schedingin valtakirja 20/V. Kirje Antti Laurinpojalle 24/V. Samuli Niilonpojan ja Schedingin ohjeet 24/V 1607.

³ V. R. Memoriaali Akseli Kurjelle 19/V 1607. — Meidän maasamme majaili silloin m.m. Kasten von Möllendorfin saksalainen lippue. Kun kuninkaalle ilmoitettiin, että siihen kuuluvat huovit olivat rettelöineet ja lausuneet kapinallisia sanoja, niin hän antoi käskyn, että Möllendorf sekä lippueen luutnantti, pappi ja välskäri oli lähetettävä Tukholmaan tutkittaviksi. Waaranen l. c. II, 291. — Nähtävästi Möllendorfista ei kuitenkaan voitu mitään rikollista todistaa, sillä hänet tavataan seuraavana kesänä Virossa lippueensa johtajana.

kunta heitukoita, mutta meikäläiset ajoivat viholliset pakkoon ja saivat Sborovskin pahasti haavoitettuna vangiksi. Kirjoittaessaan tästä taistelusta Kaarle IX:lle Antti Laurinpoika sanoi toivovansa, että voitaisiin antamalla Sborovski takaisin puolalaisille lunastaa Kaarle Gyllenhielm vankeudesta. Kuten tiedämme, tämä toivo ei kuitenkaan toteutunut. Lyhyen piirityksen jälkeen Ruotsin sotajoukon onnistui juhannuspäivän vastaisena yönä valloittaa kiivaalla rynnäköllä Paidelinna. Samalla räjähti linnassa suuri ruutivarasto,¹ jota säilytettiin kirkon alla olevassa kammiossa. Tässä onnettomuudessa hävisi kirkko kokonaan, ja paljon ihmisiä kuoli tai haavoittui. Rynnäkössä ei Mansfeldin armeijasta ollut kaatunut enempää kuin 30 tai 40 miestä. Valloituksen jälkeen lähtivät ylipäällikön seurueeseen kuuluneet Antti Laurinpoika, Samuli Niilonpoika, Vilppu Scheduling ja sihteeri Pietari Niilonpoika Tallinnaan hankkiakseen muonavaroja, ruutia ja luoteja Paidelinnaan. Mansfeldin kreivi itse jäi sotajoukon kanssa viimeksimainittuun linnaan odottamaan näiden tarpeiden saapumista.²

Ruotsalaiset sotamiehet olivat kovin vastahakoisesti menneet rynnäkköön, ja kun heille sittemmin oli ilmoitettu, että heistä aiottiin jättää 500 miestä³ varusväeksi Paidelinnaan, niin he olivat ruvenneet niskoitlemaan. Mainittu sieltä lähteneet päälliköt katsoivat sentähden parhaaksi palata sinne takaisin järjestystä valvomaan. Siihen aikaan toi eversti Jaakko Jaakonpoika Snakenberg sotajoukkoon 500 miestä jalkaväkeä Pärnusta.

Paidelinnasta Mansfeldin kreivi lähetti ratsumestari Lauri Antinpojan 300 suomalaisen ratsumiehen kanssa Vil-

¹ Siinä sanotaan olleen 40 tynnyriä ruutia.

² Antti Laurinpoika, Samuli Niilonpoika ja Pietari Niilonpoika Kaarle IX:lle 5/VII 1607. R. A. Skrifvelser till konungen.

³ Nämä miehet kuuluivat Falkenbergin, Antti Juhonpojan ja Olavi Ingemarinpojan lippukuntiin.

jantiin. Tämän piti koettaa saada linna valloitetuksi yllätyksellä. Perille päästyään hän kuitenkin huomasi, että yritys ei voinut onnistua. Ennen kuin ratsumiehet lähtivät sieltä pois, poltettiin linnan ääressä oleva pieni kaupunki poroksi.¹

Kesällä Kaarle IX toimitti Jesper Matinpoika Kruusin mukana Viroon 1,000 saksalaista palkkasoturia, jotka silloin olivat tulleet Ruotsiin.² Saatuaan tämän lisäväen Mansfeld lähti (nähtävästi syyskuun alussa) Tarttoa piirittämään.³ Kaupunkia puolustettiin urheasti, ja kaksi ruotsalaisten rynnäkköä torjuttiin. Huomattuaan, että Tarton piiritys kestäisi kauemmin kuin hän oli luullut, Mansfeld jakoi sotajoukkonsa vieden osan Wolmarin linnaa vastaan ja jättäen Jesper Kruusin toisen osan kanssa Tarton edustalle. Wolmarin luota Mansfeldin kuitenkin täytyi lähteä tyhjin toimin, ja Kruusin joukko voitettiin, kun Tarton varusväki äkkiarvaamatta hyökkäsi kaupungin takaportista hänen leiriinsä.⁴ Enin osa hänen väestään kaatui. Kruus itse pääsi muutamien harvojen miesten seuraamana pakoon. Hän saapui sitten suomalaisten ratsumiesten kanssa meidän maahamme.⁵ — Toimelias Samuli Niilonpoika oli Tarton taisteluissa menettänyt henkensä. Kaarle IX lausui hänen kuolemansa johdosta: »Hänessä minä menetin uskollisen ja kunnollisen miehen, jonka vertaista ei

¹ Hiärn l. c. 401.

² V. R. Kirje sihteeri Pietari Niilonpojalle 6/ VII 1607.

³ Syyskuun 22 p. Kaarle IX sai tiedon, että piiritys oli pantu alkuun. *Calendaria Caroli IX.*

⁴ Mankell, *Öfversigt*, II, nr, 187. *Calendaria Caroli IX.* 11/XI 1607.

⁵ Koska useimmat näistä ratsumiehistä olivat Tarton edustalla menettäneet hevosensa, vaadittiin heille seuraavan vuoden alussa Suomen aatelisilta ja aateliston leskirouvilta sekä papeilta ja porvareilta 200 ratsua. V. R. Kirje Suomen aatelistolle ynnä muille 9/I 1608.

ole monta Ruotsissa.»¹ Samuli Niilonpojan jälkeen määrättiin Vilppu Scheding Narvan päälliköksi.²

Kun Paidellinna nyt oli Ruotsin hallussa, niin Kaarle IX rupesi puuhaamaan sen varustusten vahvistamista. Akseli Kurjen, Tönne Yrjönpojan ja Antti Boijen käskettiin lähteä sinne ja käyttää siellä linnoitustöihin suomalaista sotaväkeä. Erittäin tärkeänä kuningas piti, että linnan ympärille kaivettaisiin hauta ja että keskelle hautaa ja rintamusten päälle tehtäisiin paaluaidat.³ Kuten näimme Kaarle IX oli vähää ennen määrännyt mainitut herrat rakentamaan varustusta Toolsenlinnan eteen. Tämän määräyksen hän nyt peruutti, ja saadakseen heidät kiireesti rientämään Paidelinnaan hän kirjoitti heille seuraavat hänen luonnettaan kuvaavat sanat: »Jos te kauemmin makaatte siellä Suomessa ettekä mene Paidelinnaan, tahdomme pitää teitä valtakunnan kavaltajina sekä vainota teitä, teidän vaimojanne ja lapsianne ja ottaa teiltä maatilanne.» Vaikea on ajatella törkeämpiä uhkauksia kuin ne, mitkä Kaarle kuningas tässä kirjeessä syyti uskollisia alamaisiaan kohtaan. Hän näyttää itse pitäneen noita sanojaan erittäin sopivina, sillä hän käytti niitä kirjoittaessaan toisillekin viranomaisille.⁴

Tönne Yrjönpoika oli sitten Paidelinnan päällikkönä noin vuoden ajan.⁵ Heinäkuussa 1607 kuningas määräsi,

¹ Dalin, l. c. III, 572. — Samuli Niilonpojan leski sai pitää ruunun tulot Vöyrin pitäjästä, joka oli ollut hänen miehellään läänityksenä. V. R. 23/VIII 1608.

² V. R. Kirje Schedingille 25/X 1607. Schedingin valtakirja sam. p.

³ V. R. Muistikirja Jesper Matinpojalle 30/VII. Kirje Tönne Yrjönpojalle 9/IX 1607.

⁴ V. R. Kirje Akseli Kurjelle, Tönne Yrjönpojalle ja Antti Boijelle 19/VII. Kirje Otto Mörnerille ja Hannu Aakenpojalle 20/VII. Kirje sihteeri Eerikki Elfinpojalle 21/VII 1607.

⁵ Tönne Yrjönpoika iKaarle IX:lle 12/X 1608. R. A. Skrifvelser till konungen.

että linnan varusväeksi oli toimitettava 200 ruotsalaista ja 200 suomalaista jalkaväen miestä, pari lippuetta koti- maista ratsuväkeä sekä joku määrä muukalaisia palkka- satureita.¹ Ruotsalaiset ja suomalaiset tekivät siellä sinä kesänä ahkeraan työtä.² Tönne Yrjönpoika ilmoitti mar- raskuussa kuninkaalle, että linna oli niin varustettu uusilla törmäkkeillä, rintamuksilla ja haudoilla, että siellä ei tar- vinnut pelätä mitään vihollista.³

Mitä Viron ja Liivinmaan muihin Ruotsille kuuluviin linnoihin tuli, niin niihin lähetettiin talveksi uutta väkeä ja vanhaa laskettiin pois, niinkuin tavallista oli.

Pohjanmaalta käskettiin Pietari Jaakonpojan lippu- kunta Tallinnaan ja Lauri Niilonpojan lippukunta Nar- vaan.⁴ Savonlinnan läänistä kuningas tilasi syyskuussa kokonaisen lippukunnan hiihtotaitoisia sotamiehiä Pär- nuun.⁵ Viimeksimainitun linnan oman ratsuväen lisäksi tilattiin sinne myös parisataa ruotsalaista ja suomalaista huovia.⁶ — Meren rannalla sijaitseva Salatsin kaupunki oli vielä Ruotsin hallussa, vaikka useimmat muut Liivinmaan linnat oli menetetty.⁷ Sinne toimitettiin Sven Ebben ruot- salainen jalkaväen lippukunta sekä 200 ratsumiestä. Salat-

¹ V. R. Kirje Antti Laurinpojalle, Samuli Niilonpojalle ja Pie- tari Niilonpojalle 21/VII 1607.

² Ruotsalaista jalkaväkeä siellä oli Hannu Rechenbergin ryk- mentti, johon näkyy kuuluneen m.m. Olavi Ingemarinpojan lippu- kunta. Rechenberg Kaarle IX:lle 12/XI 1607. R. A. Skrifvelser till konungen. — En ole huomannut asiakirjoissa mainittuna, mitkä suomalaiset lippukunnat sinne lähetettiin.

³ Tönne Yrjönpoika Kaarle IX:lle 12/XI 1607. R. A. Skrifvel- ser till konungen.

⁴ Kirje Iisakki Bohemille 10/VIII 1607.

⁵ V. R. Kirje Niilo Kijlille 14/IX 1607.

⁶ V. R. Kirje Niilo Yrjönpoika Stiernsköldille 12/IX 1607.

⁷ Ruotsilla oli silloin seuraavat linnat Virossa ja Liivinmaalla: Tallinna, Narva, Toolsenlinna, Paidelinna, Koluvere, Haapsalo, Lihula, Pärnu ja Salatsi.

sin päälliköksi oli kesäkuun 16 p. määrätty Hannu Maidel. Hänen apunaan olivat Otto Scheduling, Pietari Pentinpoika ja Pietari Mikonpoika. Amiraali Yrjö Gyllenstierna, joka oli tuonut Ruotsin suurella laivastolla sotaväkeä Pärnuun, tuli sieltä kesällä Salatsiin. Sinne hän rakennutti linnoituksen, joka saatiin valmiiksi lokakuun alussa.¹

Sotaa varten tarvittavien rahavarojen hankkiminen tuotti hallitukselle niinkuin ennenkin suuria vaikeuksia. Edellisenä talvena oli Suomesta vaadittu verraten suuri rahamäärä Virossa olevalle sotaväelle. Turun linnan päällikkö Otto Helmer von Mörner ja kamarineuvos Hannu Aakenpoika (Soop), joiden piti koota nämä verorahat, ilmoittivat kuitenkin kesällä kuninkaalle, että he eivät olleet voineet lähettää Viroon enempää kuin vähän toistatuhatta talaria. Sen ohessa he valittivat, että heidän oli vaikea tulla Suomessa toimeen vastahakoisen väestön kanssa. Kuningas vihastui kovasti näistä sanomista. Vastauksessaan hän lausui heille: »Elkää säästäkö miekkaa ja hampukkoyttä moisten konnien kurittamiseksi, ja toimittakaa jotakin, jos tahdotte, että teitä nimitetään vallanpitäjiksi. Vai luuletteko, että teidät on asetettu sinne puujumaliksi?» Samalla kun tämä kirje meni Suomeen, lähetettiin tänne hovijunkkari Klaus Klaunpoika ottamaan selkoa, kuinka suuri osa edellisen vuoden veroista oli maksamatta, ja vaatimaan 1607 vuoden verosta 1 talari joka talolliselta. Jos talonpojat eivät voineet suorittaa kuukausimaksujaan rahassa, niin Klaus Klaunpoika sai ottaa heiltä härkiä rahan asemesta.² — Myöhemminkin kuningas oli tyytymätön Otto Mörnerin toimintaan täällä.³ Kuitenkin Mör-

¹ V. R. Kirjeet Yrjö Gyllenstiernalle 31/VII, 12/VIII ja 7/IX 1607. Kirje samalle ja Jaakko Jaakonpojalle 7/IX 1607. — Zettersten, Svenska flottans historia, 460.

² V. R. Kirje Hannu Aakenpojalle ja Otto Mörnerille 24/VII 1607.

³ V. R. Kirje sihteeri Pietari Niilonpojalle 14/IX 1607.

ner ja kamreeri Antti Niilonpoika saattoivat vuoden lopulla ilmoittaa hänelle, että Suomesta oli lähetetty Viroon sekä rahoja että muonavaroja.¹

Tarton piirityksen jälkeen lakkautettiin sotatoimet syksyksi. Mansfeld lähti marraskuun lopulla Ruotsiin, ja Tallinnan haltija Puotilan Antti Laurinpoika oli sitten talvella sotajoukon päällikkönä Virossa. Hänelle määrättiin avuksi Jesper Matinpoika Kruus. Kuningas kirjoitti tälle, että hänen oli lähdettävä 200 ratsumiehen kanssa Suomesta jäätä myöten Viroon, ja koska useat maamme huovit olivat menettäneet hevosensa Tarton edustalla, käskettiin täkäläisten aatelisten, pappien ja porvarien antaa Kruusin väelle ratsut.² Hän ei kuitenkaan päässyt lähtemään Suomesta talvikelillä.

Lumen paljouden sekä kovien ja pitkällisten pakkasten takia Antti Laurinpoika ei voinut sinä talvena viedä väkeään puolalaisia vastaan. Hän sanoi kuninkaalle, että hän ei ollut edes saattanut lähettää ratsumiehiä tiedustelu-retkelle.³

¹ V. R. Vastaus Otto Mörnerille ja Antti Niilonpojalle 28/XII 1607.

² V. R. Kirjeet Antti Laurinpojalle 6/I ja Jesper Matinpojalle 7/I 1608. Kirje Suomen aatelistolle 9/I 1608. — Antti Laurinpoika sai vasta maaliskuun 10 p. 1608 kuninkaan kirjeen, jossa hänet määrättiin sotaväen päälliköksi.

³ Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 12/III 1608. R. A. Ståthållare i Reval till K. M.

VIIDESTOISTA LUKU.

Mansfeldin kreivin taistelut alisen Väinäjoen varrella (1608).

Edellä on kerrottu¹, että Kaarle IX oli kirjeessä, minkä hän toukokuussa 1607 lähetti Sigismundille, maininnut olevansa suostuvainen tekemään rauhan. Kun ei tähän rauhantarjoukseen kuulunut vastausta, niin hän oli elokuun 26 p. uudestaan kirjoittanut Puolan kuninkaalle ehdottaen, että molemmista valtakunnista toimitettaisiin johonkin määrättävään paikkaan komissaareja rauhasta keskustelemaan. Kirjeen lopussa oli seuraava uhkaus: »Jos ette hyväksy rauhankokouksen pitämistä, aiomme käyttää semmoisia keinoja, mitkä tuottavat teille ja maalenne vahinkoa ja tuhoa.» — Samana päivänä laitettiin samasta asiasta Kaarle kuninkaan nimessä kirje Puolan neuvoskunnalle sekä Ruotsin neuvoskunnan nimessä Puolan säädyille.²

Seuraavan vuoden (1608) alkupuolella Kaarle IX vielä muutamia kertoja ilmoitti puolalaisille, että hän oli valmis sopimaan rauhasta tai aselevosta, puhuen sen ohella vankien vaihtamisesta. Sigismund ja Puolan neuvoskunta vastasivat viimein toukokuun 21 p., että sieltä lähetettäisiin asiamiehiä Liivinmaalle ja että vangeista saatettiin keskustella Pommerin rajalla³, mutta vasta heinäkuussa

¹ Kts sivua 176.

² V. R.

³ Mankell, Öfversigt, II, 11, 192.

Chodkiewicz antoi tietää, että Puolan kuningas ja valtiopäivät olivat käskeneet hänen ja eräiden muiden herrojen keskustella ruotsalaisten kanssa.¹ Ruotsin neuvoskunta ilmoitti hänelle heinäkuun 25 p., että Kaarle IX:n lähetti-läät saapuisivat Paidelinnaan syyskuun 10 p.² Komissaareiksi oli Ruotsissa määrätty valtaneuvokset Maunu Brahe ja Niilo Bielke, piispat Kenisius ja Laurentius Paulinus sekä Turun linnan päällikkö Otto Mörner ja Narvan päällikkö Vilppu Scheduling.³ — Suunnitellusta rauhankokouksesta ei sitten kuitenkaan tullut mitään, kuten pian saamme nähdä.

Pitkin talvea Kaarle IX oli varustanut sotaväkeä sen tapauksen varalta, että rauhanneuvotteluissa ei päästäisi suotuisaan tulokseen. Yhä enemmän hankittiin muokalaisia palkkasotureita, sillä edellisinä vuosina oli kyllin huomattu, että kotimainen väki ei kyennyt menestyksellä taistelemaan puolalaisia ratsumiehiä vastaan.⁴ Amiraali Jaakko Gottberg toi keväällä Wismarista 1,100 miestä Ruotsiin; Alankomaista pestattiin myös väkeä.⁵

Koska liiviläiset aatelismiehet, joille oli annettu taloja ja läänityksiä Suomessa, olivat lähettäneet armeijaan ren-

¹ Chodkiewiczin kirje oli annettu heinäkuun 2 p. uutta lukua.

² V. R. Vastaus Chodkiewiczin kirjeeseen neuvoskunnan nimissä 25/VII. 1608.

³ Valtakirja komissaareille 25/VII. 1608.

⁴ Ruotsin palveluksessa jo oleville ranskalaisille sotamiehille kuningas päätti toimittaa hevoset voidakseen käyttää heitä ratsuväkenä. Hän otatti sentähden Ruotsin omilta ratsumiehiltä hevosia jaellakseen niitä ranskalaisille, ja kenttämarsalkka Risto Somme sai käskyn hankkia ruotsalaisille ratsumiehille korvaukseksi hevosia, satuloita ja haarniskoita Turun, Rauman, Naantalın, Porin, Helsingin ja Porvoon kaupungeista sekä Suomen maalaispapeilta ja talonpojilta maksua vastaan. Kuitenkin kuningas epäili — ja syystäkin —, voitiinko meidän maastamme silloin saada haarniskoita. V. R. Valtakirja Risto Sommelle 10/VII. 1608.

⁵ Zettersten l. c. 461.

kejä, jotka olivat aivan tottumattomat sotapalvelukseen, käskettiin Jesper Matinpojan ilmoittaa heille, että he menettäisivät maatilansa ruunulle, jos eivät itse lähtisi sotaan. Liiviläisten ratsumestariksi asetettiin Fromholdt Patkul.

Suomalaisille ratsumiehille kuningas määräsi muutamia uusia päälliköitä. Siten valtuutettiin Hannu von Lundén komentamaan niitä miehiä, joita Juho Pietarinpoika ja Jaakko Hannunpoika siihen saakka olivat johtaneet, sekä Hermanni Dyker olemaan vanhemman Lindved Klaunpojan ja Tuomas Olavinpojan yhdistettävien lippueiden ratsumestarina.¹ Nämä uudet ratsumestarit eivät olleet suomalaisia. Hannu Boije tuli aatelismiesten johtajaksi.² Kymnolaakson ja Raaseporin läänien ratsumiesten päällikkö Taneli Golovatshev, joka oli miehineen ollut neljä vuotta Narvassa, sai pysyä virassaan.³

Keväällä Kaarle päätti taas ryhtyä sotatoimiin toivoen siten voivansa taivuttaa puolalaiset jouduttamaan rauhan kokouksen valmistelua. Ennenkuin pääarmeija lähetettiin Mansfeldin johdossa Ruotsista, oli kuningas jo määrännyt Suomessa olevat osastot menemään meren taa.

¹ V. R. Molempien uusien ratsumestarien valtakirjat 1/IV 1608.

² V. R. Valtakirja Hannu Boijelle 29/IV. 1608.

³ Taneli Golovatshev (Golovitz) oli Venäjältä kotoisin. Hän näkyy päässeen Kaarle herttuan suosioon tämän ollessa ensimmäisellä Liivinmaan-retkellään. Vuonna 1602, jolloin Golovatshev oli vänrikkinä Perttu Henrikinpoika Ekelöfin lippueessa, herttua läänitti hänelle useita Porvoon läänissä sijaitsevia kyliä palkinnoksi »uskollisesta palveluksesta, jota Golovatshev oli tehnyt hänelle, hänen puolisolleen ja perillisilleen». Herttuan läänituskirje 16/IX. 1602. S. A. Laguksen kokoelma. — Vuonna 1608 hän kävi Tukholmassa kuninkaan luona valittamassa, että hänen ratsumiestensä taloista kannettiin verot, vaikka he olivat pitkät ajat palvelleet Suomen rajojen ulkopuolella. Kaarle IX määräsi silloin nämä talot veroista vapaiksi. V. R. Kirje Vilppu Schedingille 26/V. 1608. Kirje Otto Mörnerille ja Antti Niilonpojalle sam. p.

Suomen jalkaväkeen käskettiin Klaus Klaunpoika Ugglan ja Lauri Anfastinpojan ottaa 2,000 uutta miestä.¹

Ensimmäinen suomalaisista päälliköistä, joka lähti Vieroon, näyttää olleen Akseli Kurki. Samoin kuin edellisenä vuonna käskettiin hänen mennä Toolsenlinnaan rakentamaan varustuksia. Hänen tuli heti jäiden lähdettyä viedä sinne työntekijöiksi 300 niistä miehistä, jotka Klaus Klaunpoika ja Lauri Anfastinpoika silloin olivat täältä ottaneet sotapalvelukseen. Suomalainen ratsumestari Juho Pietarinpoika oli jäävä linnan päälliköksi.²

Tuon tuostakin Kaarle IX oli kirjoittanut Jesper Matinpoika Kruusille, että tämän tuli viedä Suomessa majaillut sotaväki Pärnuun sekä sieltä ylipäällikön vaatiessa Riian edustalle. Huhtikuun 10 p. kuningas oli antanut hänelle memoriaalin, jossa sanottiin, että hänen oli otettava mukaansa kaikki Suomessa oleva ruotsalainen, suomalainen ja saksalainen väki. Kuningas toivoi, että Jesper Matinpoika saattaisi koota maastamme ainakin 2,000 miestä.³ Jos tätä väkeä ei voitu yhdellä kertaa kuljettaa, oli hänen lähdeävä ainakin sakalaisten sotamiesten kanssa.⁴

¹ V. R. Jesper Matinpojan valtakirja 23/III. 1608.

² V. R. Kirje Akseli Kurjelle 26/III. 1608. — Juho Pietarinpoika Ruta oli vuodesta 1604 toiminut Suomen aatelislippueen ratsumestarina. Vuodesta 1608 vuoteen 1612 hän oli Toolsenlinnan päällikkönä. J. Ramsay, *Fräsesläkter i Finland*, III, 355. — Kts. hänestä myös kirjaani Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota, vuodet 1590—1595, 344.

³ V. R. Kirje Jesper Matinpojalle 26/V. 1608.

⁴ Lauri Anfastinpojan tuli Suomessa rakennetuilla lotjilla viedä väki Pärnuun. V. R. Vastaus Lauri Anfastinpojalle 27/VI. 1608. — Aikaisemmin Kaarle IX oli määrännyt, että Turkuun oli sota väen kuljettamista varten kerättävä kaikki Suomen puolella olevat ruunun laivat, jaalat ja proomut sekä myöskin tuotava Helsingistä ja muista maamme rannikolla sijaitsevista paikkakunnista kaikki niissä tavattavat yksityisten jaalat. Näiden omaajille piti voutien maksaa niiden käyttämisestä vuokra. V. R. Jesper Matinpojan valtakirja 23/III. 1608.

Suomalaisille sotamiehille, joilla ei ollut aseita, kuningas lupasi lähettää 100 talkapyssyä, 300 hilporia ja 300 peistä.¹ Amiraali Henrikki Tönnenpoika Wildeman sai käskyn valvoa valtaneuvos Yrjö Boijen kanssa, että väki riensi matkalle.² Jesper Matinpojan oli oltava kaiken Viroon määrätyn sotaväen päällikkönä, kunnes Mansfeld saapuisi sinne.³ Kruus lähti Suomesta heinäkuun 1 p. ja näkyy vie-
neen väkensä Pärnuun.⁴

Sen vuoden päätaistelut tapahtuivat Riian seuduilla. Oltuaan talven Ruotsissa Mansfeldin kreivi määrättiin menemään sotajoukon kanssa Väinäjoen suulle. Oivaltaen, kuinka tärkeä tämän joen alisen juoksun varrella sijaitsevien linnojen omistaminen oli Liivinmaan valloittusta varten, Kaarle oli jo sodan alkupuolella koettanut, kuten olemme nähneet, saada niitä haltuunsa, vaikkei se ollut hänelle onnistunut.

Mansfeldille ja hänen lähimmille auttajilleen annettiin heinäkuussa retken toimeenpanoa koskevat ohjeet. Niissä sanottiin muun muassa seuraavaa: »Kun laivasto on saapunut Ruhnusaarelle, on sieltä laitettava sana Jesper Matinpojalle Pärnuun, että hänen on tultava suomalaisen väen kanssa sotajoukkoon. Ruhnusaaresta lähetetään 300 tai 400 miestä viidellä pienellä laivalla saartamaan Dünamünden linna, niin että sinne ei pääse tulemaan apuväkeä puolalaisille. Kohta sen jälkeen koko sotajoukko purjehtii Väinäjoen suuhun. Siellä on aluksi rakennettava Dünamünden edustalle täytetyistä risukopista suojake ja sitten ryhdyttävä linnaa ampumaan. Muukalainen väki on pantava tekemään ensimmäinen rynnäkkö. Sotajoukon ympärille luodaan varustuksia sitä tapausta varten, että joku

¹ V. R. Vastaus Jesper Matinpojalle 8/VI 1608.

² Valtakirja Henrikki Tönnenpojalle 16/VII. 1608.

³ Valtakirja Jesper Matinpojalle 28/V 1608.

⁴ V. R. Kirje Jesper Matinpojalle 4/VII 1608. Ruotsin kamariarkisto, nidos: Finska räkenskaper 1604—1611.

vihollisjoukko tulisi linnalaisia auttamaan. Kun Dünamünde on valloitettu, koetetaan petardeilla rikkoo Riian kaupungin ääressä olevan linnan portit ja tätä linnaa ammutaan. Saatuaan sen haltuunsa tulee kreivin käydä muukalaisen jalkaväen ja kaiken ratsuväen kanssa Miitavin linnaa ahdistamassa, mutta ruotsalainen jalkaväki on pidettävä Dünamündessä. Jos Miitavikin antautuu, on kreivin vietävä ratsuväkensä ja joku jalkaväki-osasto Väinäjokea pitkin Liettuaan hävitysretkelle. Kuurinmaan asukkaille on kirjeillä ilmoitettava, että heidän tulee maksaa sotaveroa ja toimittaa Dünamündeeseen muonavarvoja ja että heidän maansa hävitetään autioksi, jos he eivät sitä tee. Jesper Matinpojan sotaväen tultua lähetetään siitä muutamia satoja miehiä lotjilla Kuurinmaan rannoille ryöstämään. Itämerelle laitetaan haaksia ottamaan muukalaisten kauppalaivoista muonavarvoja sotajoukolle. — Jos kreivi saa Chodkiewiczilta ja Puolan komissaareilta tai Riian kaupungin pormestarilta ja neuvostolta rauhantekoa koskevia kirjeitä, on heille sanottava, että kuningas ei vastusta sovintoa, mutta Ruotsin sotapäälliköt eivät tiedä mistään aselevosta, ja heillä on käsky käydä puolalaisten kimppuun, missä voivat.»¹

Heinäkuun alussa² Mansfeldin kreivi lähti suurella laivastolla viemään Liivinmaalle sotajoukkoa, johon kuului ranskalaista, englantilaista, skottilaista, alankomaalaista, saksalaista, ruotsalaista ja puolalaista väkeä.³ Laivaston

¹ V. R. Ohjeet Mansfeldin kreiville sekä Akseli Ryningille, Yrjö Gyllenstiernalle, Risto Sommelle ja kolmelle everstille 9/VII 1608.

² V. R. Kirje Jesper Matinpojalle 26/VI 1608 — *Calendaria Caroli IX.*

³ Sotajoukon mieslukua ei tunneta. Th. Hiärn sanoo (l. c. 402), että Mansfeldilla oli 800 miestä mukanaan. Mankell mainitsee (*Öfversigt*, II, II, 193) jossakin lähteessä ilmoitetun, että sotajoukossa oli 8,000 miestä.

komentajina olivat amiraalit Akseli Ryning ja Yrjö Niilonpoika Gyllenstierna. Mansfeldin lähimmistä alapäälliköistä mainittakoon kenttämarsalkka Risto Somme ja eversti Jesper Antinpoika Kruus. Heinäkuun 17 p. saavuttiin Väinäjoen suulle ja kolme päivää myöhemmin alettiin ampua Dünamünden linnaa, jonka täytyi saman kuun 26 p. avata porttinsa.¹ Senjälkeen valloitettiin petardeja käyttämällä² Väinäjoen oikealla puolen sijaitseva Kokenhusen elokuun 5 p.

Lisäksi eräs osasto, jota johti suomalainen ratsumestari Lauri Antinpoika, valtasi elokuun 20 päivän tienoilla puolalaisilta Viljannin linnan.³ Tästä linnasta, jossa oli vain 50 sotamiestä, oli ammuttu piirittäjiä kokonainen päivä, mutta seuraavana yönä varusväki oli pimeän auttamana lähtenyt sieltä salaa tiehensä.⁴ Jonkun aikaa valloituksen jälkeen (nähtävästi lokakuun alussa) hävitettiin linna räjähdyttämällä. Viljannin varustukset olivat nähtävästi niin rappiolla, että niitä olisi ollut vaikea puolustaa vihollista vastaan. Ainoastaan sisimmäinen osa linnasta säilytettiin, niin että siinä saatettiin pitää 10 tai 20 miestä,

¹ Dünamünden valloituksen johdosta käskettiin valtakunnan kaikkien piispojen panna toimeen kiitos-jumalanpalvelus kirkoissa. V. R. Kirjelmä piispoille 10/VIII 1608.

² Vuoden alussa kuningas oli lähettänyt Viroon kaksi ranskalaista petardimestä Bertrandus Mondesierin ja Pietari de Sinoran räjähdyslaitteineen. V. R. Kirje Pietari Niilonpojalle ja Antti Laurinpojalle 7/I 1608. Kirje S. Ribbingille sam. p.

³ Ratsumestari Lauri Antinpoika oli Puotilan Antti Laurinpojan poika. Hänen ratsumiehensä kuuluivat kenties eversti Jesper Matinpojan joukko-osastoon. — Muutoin oli aikaisemmin määrätty, että nuorempi Mauri Wrangel, Henriikki Nykyrka, Aatami Schraffer ja Niilo Stiernsköld veisivät Viljantia vastaan ne sotamiehet, jotka olivat olleet talven Virossa. V. R. Kirje Vilppu Schedingille 28/VII 1608.

⁴ Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 20/VIII 1608. Ståthållare öfver Reval och Estland till K. M. — Th. Hiärn l. c. 402.

jotka kantoivat verot ympäristöstä ja valvoivat alamais-
ten uskollisuutta.¹

Onni oli sinä vuonna jonkun aikaa suosinut Ruotsin aseita. Mutta pian kutsuttiin Mansfeldin kreivi Väinäjoen suulta pois, sillä kuningas aikoi lähettää hänet Venäjälle.

Kaarle IX:n ulkopoliitiikan tarkoitukset laajenivat siihen aikaan melkoisesti. Hän sekaantui Venäjän sisällisiin rauhattomuuksiin, vaikka Ruotsia uhkasi sota Tanskan puolelta. Venäjällä oli taas vuonna 1607 eräs vallantavoittelija aloittanut kapinan tsaaria vastaan. Hän sanoi olevansa Dmitri ja pelastuneensa vuonna 1606 tapahtuneessa kapinassa murhaajien käsistä.² Tämä toinen Vale-Dmitri toi Länsi-Venäjälle joukon puolalaisia seikkailijoita, jotka toivoivat sotaretkellä voittavansa saalista, häneen liittyivät pian saporogit ja Donin kasakat, ja hänellä oli myöskin puolenpitäjiä Venäjän pohjoisissa maakunnissa. Vieläpä Puolan hallituskin antoi hänelle kannatustaan. Saatuaan tietää, että Dmitri taisteli voitollisesti tsaaria vastaan tunkeutuen Moskovon lähetyville asti, Kaarle IX tarjosi apuansa Shuiskille. Epäillen Kaarlen tarkoituksia tämä ei kuitenkaan aluksi ollut halukas tekemään liittoa Ruotsin kuninkaan kanssa.

Mutta muutaman ajan kuluttua tsaari joutui vihollistensa ahdistamana niin pahaan pulaan, että hänen täytyi sittenkin (elokuussa 1608) pyytää Kaarle IX:ltä sotaväkeä. Kaarle rupesi silloin varustamaan armeijaa Venäjälle tehtävää retkeä varten. Kuninkaan suunnitelman mukaan Mansfeldin kreivin piti lähteä Virostä Iivananlinnaa kukistamaan, ja samaan aikaan oli Akseli Kurjen, Tönne Yrjönpojan ja Antti Boijen johdettava Suomessa oleva sotaväki valloittamaan Kapriota, näiden linnojen päälliköt kun pitivät Dmitrin puolta. Siinä tapauksessa että Chodkiewicz

¹ V. R. Kirje Antti Laurinpojalle 5/IX 1608.

² Kts. sivua 169.

koettaisi saada haltuunsa Dünamünden, Kokenhusenin, Salatsin tai Pärnun, oli Mansfeldin otettuaan venäläisiä joukkoja mukaansa mentävä Tarttoa vastaan. Kaarle IX luuli näet, että Chodkiewicz voidakseen vapauttaa tämän kaupungin piirityksestä kiiruhtaisi sotajoukkoineen sinne ja antaisi läntisen Liivinmaan linnojen olla rauhassa.¹

Saamme pian nähdä, että Mansfeldin kreivi ei sitten kuitenkaan päässyt menemään Venäjälle. Jätettyään Dünamündeeseen Niilo Stiernsköldin päälliköksi² sekä riittävän varusväen hän meni sieltä jalkaväen kanssa laivastolla Pärnuun, jonne myöskin ratsuväki saapui Salatsin kautta rantatietä myöten.³ Osa laivastosta jäi Väinäjoen suulle saartoa jatkamaan. Marraskuussa Mansfeld lähti Tallinnasta Ruotsiin, ja sitten Jesper Matinpoika Kruus hoiti ylipäällikön virkaa.

Jonkun aikaa sen jälkeen kuin Ruotsin sotajoukko oli poistunut Väinäjoen suulta Chodkiewicz teki Kuurinmaan herttuan kanssa tätä linnaa vastaan hyökkäyksen, joka ei kuitenkaan onnistunut. Mutta lokakuun 28 p. puolalaiset valloittivat Ruotsilta takaisin Kokenhusenin. Sen varusväki hakattiin maahan.⁴

¹ V. R. Memoriaali niistä asioista, jotka Kaarle IX oli käskenyt Juhani Baptista Bresilesen ilmoittaa Mansfeldin kreiville 6/XII 1608.

² Kuningas antoi Stiernsköldille linnanpäällikön valtakirjan syyskuun 31 p. 1608. V. R.

³ Kaarle IX piti sitten erehdyksenä, että ratsuväki oli viety Pärnun seuduille. Hän lausui eräässä kirjeessä: »Olisi ollut parempi, että ratsumiehet lähtiessään Dünamündestä olisivat suunnanneet matkansa vihollisten alueelle, sen sijaan että he menivät Salatsiin, Pärnuun ja Läänemaahan, joilla tienoin he ryöstöillään ovat vahingoittaneet omia alamaisiamme. — Meillä ei ole ollut vähintäkään hyötyä kaikista niistä ratsumiehistä, jotka tänä vuonna ovat olleet Liivinmaalla. V. R. Vastaus Jesper Matinpojalle 22/XII 1608.

⁴ On mahdollista ja luultavaakin, että Kokenhusenin varusväki oli ainakin suureksi osaksi suomalaista. Heti kun linna oli

Rauhankokouksen aikaansaamista koskevat neuvotte-
lut, joita oli pidetty Puolan ja Ruotsin kesken, raukesivat
tuloksettomiksi Mansfeldin sotaretken johdosta. Kun Ruot-
sin lähettiläät, jotka syyskuun 16 p. olivat tulleet Tallin-
naan, ehdottivat Chodkiewiczille, että keskustelut pantai-
siin alkuun, niin hän ei suostunut tähän, vaan sanoi, että
hän oli ryhtyvä taisteluun, jos ruotsalaiset eivät antaneet
valloitetuja linnoja takaisin. Huomattuaan, että he eivät
enää voineet mitään toimittaa rauhan hyväksi, Kaarle
kuninkaan asiamiehet lähtivät (marraskuussa) Ruotsiin.¹

Rauhantoiveiden häipyminen aiheutti katkeran kirjeen-
vaihdon molempain valtojen neuvoskuntien kesken. Puo-
lan neuvoskunta oli syyskuun 6 p., siis pian sen jälkeen
kuin Kokenhusen oli joutunut Ruotsin haltuun, lähettä-
nyt tämän maan neuvoskunnalle kirjeen, jossa ruotsalai-
sia syytettiin sekä tarpeettoman sodan aloittamisesta että
välirauhan aikana² tapahtuneesta linnojen valloituksesta.
Vastauksessaan Ruotsin valtaneuvokset sanoivat, että
Sigismund oli ollut sodan syyttäjä ja että he eivät tienneet
mistään välirauhaa koskevasta sopimuksesta, joka olisi
Dünamünden valloituksella tullut rikotuksi. — Sittemmin
Ruotsin valtaneuvokset vielä kirjoittivat Puolan neuvos-
kunnalle moitteita sen johdosta, ettei Chodkiewicz eivätkä
Puolan muut asiamiehet olleet saapuneet rauhankokousta
pitämään.³

Viron ja Liivinmaan linnoihin hankittiin talveksi joku

---

joutunut Ruotsin haltuun, oli näet kuningas käsenyt Lauri
Anfastinpojan viedä sinne ennen syyskuun 1 p. 400 suomalaista
sotamiestä. V. R. Kirje Lauri Anfastinpojalle 5/VIII 1608.

¹ Mankell, l. c. II, II, 195.

² Taistelevien päälliköiden kesken oli tehty jokin välipuhe,
että aseet saisivat levätä, niin kauan kuin rauhanneuvotteluja
kesti. Werwing, l. c., II, 185. — Dalin l. c. III, 578.

³ V. R. Valtaneuvoston kirje Puolan neuvoskunnalle 12/XII
1608.

määrä uutta väkeä. Antti Laurinpoika lähetti Tallinnasta Ruotsiin Niilo Juhonpojan länsigötlantilaisen lippukunnan ja otti linnaan Eerikki Niilonpojan lippukunnan, joka oli Suursavosta kotoisin.¹ Otto Mörner sai käskyn toimittaa 400 suomalaista sotamiestä Pärnuun, ja Narvaan määrättiin yhtä monta miestä.² Paidelinnasta oli Olavi Ingemarinpojan lippukunta jo kesän alussa lähtenyt Ruotsiin. Sen jälkeen linnassa oli suomalainen varusväki³, jota käytettiin vahvistamaan ja muuten parantamaan sen pasteejeja (matalia torneja). Elokuun lopulla tuli sinne Suomesta 160 jalkamiestä Kaarle Paavalinpojan johdossa, mutta silloin laskettiin 100 miestä entisestä väestä pois. Lokakuussa tiedetään Paidelinnassa olleen 300 suomalaista sotamiestä.⁴ Lisäksi kuuluivat Lauri Antinpojan suomalaiset ratsumiehet sinä syksynä linnan väkeen.⁵ Kun Dünamündesta ilmoitettiin kuninkaalle, että siellä olevat saksalaiset sotamiehet olivat niskoittelevia ja karkailivat, niin hän kirjoitti Jesper Matinpojalle, että linnaan oli otettava parisataa suomalaista ja virolaista sotamiestä.⁶ Vuoden lopulla annettiin Suomeen määräys, että täältä oli lähetettävä Vieroon 500 ruotsalaista ja suomalaista ratsumiestä, joilla ei ollut hevosia.⁷ Näistä ratsumiehistä oli 250 sijoitettava

¹ Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 5/XI 1608. R. A. Ståthålare i Reval till K. M.

² V. R. Kirje Otto Mörnerille 4/VIII. Kirje Pietari Niilonpojalle 18/VIII 1608.

³ Tönne Yrjönpoika Kaarle IX:lle 13/VI 1608. R. A. Skrifvelser till konungen.

⁴ Niiden päämiehiksi oli määrätty Hannu Antinpoika ja Simo Laurinpoika.

⁵ Tönne Yrjönpoika Kaarle IX:lle 12/X 1608. R. A. Skrifvelser till konungen.

⁶ V. R. Kirje Jesper Matinpojalle 14/XI 1608.

⁷ Kuningas sanoi, että huovit olivat tahallaan hävittäneet hevosensa, jotta heidän ei tarvitsisi mennä Liivinmaalle. Nyt määrättiin sentähden, että heidän tuli ottaa pyssy tai keihäs

Pärnuun, 200 Narvaan ja 50 Salatsiin. Ensiksimitussa linnassa oli silloin muukalaista väkeä, johon Kaarle IX ei luottanut.

Hallitus ei kyennyt sinäkään talvena järjestämään sotaväen muonitusta tyydyttävästi. Omituinen on Kaarle IX:n Tallinnan päällikölle Antti Laurinpojalle antama vastaus, kun tämä oli ilmoittanut hänelle Tallinnassa vallitsevasta puutteesta. Siinä lausuttiin: »Kirjoitatte meille harvoin, ja kun kirjoitatte, niin puhutte ainoastaan ruoasta ja ruoasta. Teillä on Raaseporin läänin, Tallinnan läänin ja Hiiumaan verot sekä lisäksi Tallinnan tullitulot. Ruokkikaa sentähden kerrankin itsenne elkääkää aina luottako meihin.»¹ Samaan aikaan, kuin tämä kirje lähetettiin, kuningas kuitenkin valtuutti Niilo Kijlin toimittamaan viipymättä Viiron kaikki Suomesta saatavat verot.² Sitä ennen hän oli kehoittanut muutamia uskottuja miehiään pyytämään kaupunkien porvareilta sekä aatelistolta ja papeilta sotaa varten rahoja ja viljaa lainaksi.³

mukaansa ja toimittaa vartiopalvelusta Viron linnoissa. Ne ratsumiehet taas, joilla oli hevoset, saivat mennä Viipuriin. V. R. Klaus Klaunpojan ja Eerikki Elfinpojan valtakirja 6/XII. Klaus Klaunpojan ohjeet 22/XII 1608. — Hovijunkkari Klaus Klaunpoika oli silloin tuonut Ruotsista Suomeen ranskalaisia ratsumiehiä, jotka täällä asetettiin toistaiseksi linnaleiriin. V. R. 17/XII 1608.

¹ V. R. Kirje Antti Laurinpojalle 5/IX 1608.

² V. R. Niilo Kijlin valtakirja 6/IX 1608.

³ V. R. Valtakirja eräille aatelisille 1/VIII 1608.

KUUDESTOISTA LUKU.

Sota Kaarle IX:n hallituksen loppuvuosina.

Helmikuussa 1609 pidettiin Viipurissa Ruotsin ja Venäjän lähettiläiden kokous, jossa valtakuntien kesken tehtiin liitto. Siellä sovittiin muun muassa, että Ruotsi lähettäisi 5,000 miestä Vasili Shuiskille, jota Vale-Dmitri ja puolalaiset ahdistivat, ja että tsaari auttaisi Ruotsia yhtä suurella joukolla sodassa, jota käytiin Liivinmaalla. Sen jälkeen Ruotsi taisteli Puolaa vastaan sekä Venäjällä että Liivinmaalla. Venäjälle lähtevän armeijan ylipäälliköksi Kaarle IX määräsi Jaakko de la Gardien, joka jonkun ajan kuluttua saavutti siellä sankaritöillään suuren maineen. Kuninkaan tarkoitus oli tosin, kuten jo mainittiin, ensin ollut sellainen, että Mansfeldin kreivi menisi Venäjälle päälliköksi, mutta lopuksi hän kuitenkin päätti lähettää tämän Liivinmaalle, jossa Ruotsin linnat olivat Chodkiewiczin hankkeiden kautta joutuneet vaaraan.

Ruotsin aseilla oli vuonna 1609 aivan huono menestys Liivinmaalla. Chodkiewicz aloitti siellä taistelut hyökkäämällä Pärnun kimppuun ja saikin tämän linnan haltuunsa helmikuun 26 p. Tultuaan kaupungin edustalle hän oli räjähdyttänyt portin rikki petardilla. Varusväessä palvelevat ranskalaiset, jotka olivat olleet hänen kanssaan salaisissa juonissa, eivät tehneet puolalaisille mitään vastarintaa, ja kiivaan taistelun jälkeen täytyi linnan muiden

sotamiesten antautua.¹ Molemmat päällikötkin olivat olleet kavalluksessa osallisina. Toinen heistä, von Wochen, vangittiin ja vietiin Tukholmaan, jossa hän tuomittiin kuolemaan.²

Pärnun menetys oli tietysti Ruotsille sangen arveluttava onnettomuus. Kaarle IX syytti siitä Tallinnan päällikköä Antti Laurinpoikaa ja sotajoukon silloista ylipäällikköä Jesper Matinpoikaa.³ Hän sanoi, että vahinkoa ei olisi tapahtunut, jos linnaan olisi pantu ruotsalaista ja suomalaista väkeä eikä määrätty sinne ulkomaalaisia.⁴ Kuningas päätti nyt saartaa Pärnun niin, että siellä olevien puolalaisten täytyisi ruoan puutteessa jättää linna. Tätä varten lähetettiin pari sotahahta vartioimaan Pärnun sataman suuta.⁵ Ja estääkseen muonan tuonnin maan puolelta hän määräsi 100 ratsumiestä Salatsiin ja toisen ratsumiesjoukon Lihulaan.⁶ Saartoa ei kuitenkaan saatu niin tehokkaaksi, että puolalaiset eivät olisi silloin tällöin voineet toimittaa Pärnuun avustusta.⁷

Pärnun valloitettuaan viholliset ahdistivat keväällä Dünamündeä, eikä Jesper Matinpoika Kruus voinut saada vastahakoisia ratsumiehiänsä liikkeelle piirittäjiä häirtäkseen. Kesäkuussa Mansfeldin kreivi sitten tuli muutama main sotalaivojen saattamana Väinäjoen suulle antaakseen

¹ Hiärn, l. c. II, 406.

² Kuolemantuomio pantiin täytäntöön julmalla tavalla. Wering kertoo (l. c. II, 201), että von Wochen sidottiin kiinni kahteen hevoseen, jotka ajettuina eri tahoille repivät hänet kappaleiksi.

³ V. R. Kirje heille 1/V 1609.

⁴ Hiärn mainitsee kuitenkin (l. c. II, 406), että varusväessä oli ruotsalaisiakin. Huomattava on myös, että Otto Mörner oli syksyllä 1608 saanut käskyn toimittaa Pärnuun 400 suomalaista. V. R. Kirje Mörnerille 4/VIII 1608.

⁵ V. R. Kirje Hannu Klaunpojalle 6/IV 1609.

⁶ V. R. Memoriaali sihteeri Eerikki Elfinpojalle 5/V 1609.

⁷ V. R. Kirje Jesper Matinpojalle 14/VI 1610.

Dünamündelle apua. Hänellä oli mukanaan 1325 ruotsalaista¹ ja 647 muukalaista eli yhteensä 1972 miestä.² Eräs riikalaisten Väinäjoen partaalle rakentama linnake esti häntä kuitenkin pääsemästä Dünamünden edustalle, joten hänen yrityksensä meni hukkaan. Hän lähti silloin Viroon ja ryhtyi heinäkuussa Pärnua piirittämään. Sinne saapui jonkun ajan kuluttua Chodkiewiczkin asettaen elokuun 22 p. leirinsä muutamien peninkulmien päähän Pärnusta, mutta linnaan asti hän ei voinut Mansfeldin vastarinnan tähden sillä kertaa tulla. Vasta syyskuun 6 p. hän pääsi sen edustalle ja valloitti erään ruotsalaisten sinne rakentaman varustuksen. Mansfeldin täytyi silloin luopua Pärnun piirityksestä. Toimitettuaan tähän linnaan ruokavaroja Chodkiewicz syyskuun 22 p. lähti Dünamünden piiritystä jatkamaan. Sinne Mansfeldkin, joka sillä välin oli pitänyt leiriä peninkulman päässä Pärnusta, riensi kaksi päivää myöhemmin 2,000 miestä mukanaan.³ Dünamünden lähettyvillä syntyi nyt useita sangen kiivaita ja verisiä taisteluja, jotka päättyivät Mansfeldin tappioon. Ruotsalaiset menettivät niissä noin 1,000 miestä (vangitutkin näihin luettuina). Puolalaisten mieshukka oli myöskin ollut suuri.⁴

Kun Dünamündessä oli muonavaroista kova puute eikä Mansfeldin yritys tuoda sinne apua ollut onnistunut,

¹ Ruotsalaisiin Mansfeld luki Olavi Olavinpojankin lippukunnan, joka näyttää olleen suomalainen.

² Mansfeldin kreivi Kaarle IX:lle 22/VI 1609. Skrifvelser till konungen. R. A.

³ Erään sinä vuonna tehdyn laskelman mukaan, joka tavaan Ruotsin sota-arkistossa, oli Mansfeldin sotajoukossa 2549 ratsumiestä ja 2300 jalkaväen miestä. Hänen jälkeensä aiottiin vielä lähettää Viroon 607 ratsumiestä ja 353 jalkaväen miestä. Yhteensä hänen siis piti saada käytettäväkseen lähes 6000 miestä. — Ne sotaväen mieslukua koskevat laskelmat, jotka ennakoita tehtiin Ruotsissa, eivät kuitenkaan aina olleet luotettavia.

⁴ Hiärn l. c. 406 ja 407.

täytyi Stiernsköldin viimein jättää se vihollisille syyskuun 28 p. 1609. Antautuminen tapahtui sillä ehdolla, että varusväki sai lähteä sieltä vapaasti. Chodkiewicz vei loka-kuun 11 päivän tienoilla sotajoukkonsa Liettuaan, jossa se sijoitettiin talvileiriin.¹ Tappionsa jälkeen Mansfeld lähti Viroom. Hänen väestään lähetettiin 450 miestä Venäjälle Jaakko de la Gardien avuksi.

Kaarle IX, jonka mielestä Ruotsin sotaväki ei ollut täyttänyt velvollisuuttaan Liivinmaalla, laittoi sille syksyllä nuhdekirjelmän. Siinä hän lausui: »Vaikka meillä olisi täysi syy jättää loput palkastanne suorittamatta, koska olette koko kesän maanneet siellä toimittamatta mitään ja aiheuttaneet sen, että olemme menettäneet maita ja ihmisiä, tahdomme kuitenkin vielä tämän kerran jättää sen asian sikseen ja myöntää teille palkkanne toivoen, että vasta käyttäydytte paremmin kuin tähän saakka.»²

Päälliköitäkin Kaarle IX syytti siitä, että sotajoukko oli joutunut alakynteen taistellessaan puolalaisia vastaan. Ranskalainen eversti Régis de Vernet oli sentähden vuoden lopulla pidätettynä Ruotsissa. Hän lykkäsi syyn Mansfeldin kreivin ja muiden päälliköiden niskoille. Jotta saataisiin selko, miten asianlaita oli, kuningas määräsi, että de Vernet oli pidettävä valvonnan alaisena, kunnes Mansfeld saapui Ruotsiin.³ Vernet pääsi sitten vapaaksi, mutta myöhemmin lienee hänen syyllisyytensä kuitenkin tullut todistetuksi.⁴

¹ Eevertti Horn 23/II 1610 komissaareille, joiden oli keskusteltava venäläisten kanssa. R. A. Krigshistoriska handlingar VI, 1. — Hiärn l. c. 408.

² V. R. Kirje sotaväelle 24/X 1609. Tämä kirje laadittiin ruotsiksi, saksaksi sekä latinaksi.

³ V. R. Kirje Juhani Maununpojalle 12/XII 1609.

⁴ Seuraavana vuonna kuningas antoi käskyn, että »kavaltaja Régis oli, jos hänet tavattiin Virossa, otettava kiinni ja lähetettävä Ruotsiin.» V. R. Valtakirja Pietari Mikonpojalle ja Arvi Pietarinpojalle 30/X 1610.

Lähdettyään Ruotsiin Mansfeldin kreivi ei enää näytä palanneen Liivinmaalle, vaikka kuningas seuraavana kesänä aikoi lähettää hänet sinne.¹

Sodassa tapahtuneiden onnettomuuksien lisäksi koh-tasi Kaarle IX:ttä vuonna 1609 vielä vaikea sairaus. Kun aateliset Tukholman valtiopäivillä vastustivat erästä hänen uutta veroesitystään, niin hän lausui heille elokuun 11 p. ankaria sanoja ja lähti kovasti kiivastuneena istunnosta pois saaden seuraavana yönä halvauskohtauksen, joka hidastutti hänen puhettaan ja heikensi hänen muistiaan. Tästä heikkoudesta hän kärsi koko loppuikänsä.²

Turun linnan ja Tallinnan päälliköt olivat myöskin olleet siihen aikaan kivulloisia. Otto Mörnerin lähdettyä sairauden tähden Ruotsiin, oli Niilo Kijl, joka joulukuun 28 päivästä 1608 oli ollut verojen kaitsijana Suomessa, määrätty toukokuun 25 p. 1609 hänen sijaansa Turun lin-nan päälliköksi.³ Puotilan Antti Laurinpoika, josta kunin-gas sanoi, että hän oli vanha ja raihnas, sai tosin pitää vir-kansa, mutta hänen avuksensa lähetettiin Tallinnaan kaksi ruotsalaista.⁴

Syksyllä tuli ensin osa Virossa olleesta muukalaisesta sotaväestä Suomeen. Se majaili täällä Turussa, Porissa ja Raumalla.⁵ Samaan aikaan kuningas antoi käskyn, että Ruotsista oli lähetettävä joku määrä uutta väkeä Viroon, ja Yrjö Boije valtuutettiin toimittamaan sinne meidän

¹ V. R. Kirje Jesper Matinpojalle ja Aatami Schrafferille 24/VII 1610. Kirje edelliselle 7/VIII 1610.

² Werwing l. c. II, 208 ja 209.

³ V. R.

⁴ V. R. Kirje Antti Juhonpojalle 9/VI 1609.

⁵ Näissä kaupungeissa näkyy olleen 214 ranskalaista ratsu-miestä, päällikköinä Régis, Cholet, Viride ja Buvier, sekä 215 miestä jalkaväkeä Elphinstonen ja Poplerin komppanioista. — Ennen kuin muukalaiset seuraavana keväänä pääsivät lähtemään Viroon takaisin, oli niille Suomesta hankittava rahoja ja vaatetta. V. R. Kirje Niilo Kijlille ja Pietari Olavinpojalle 9/VI 1610.

maastamme 600 ratsumiestä ja yhtä monta vähää ennen otettua jalkaväen miestä.¹

Tallinnassa ja muissa Viron linnoissa vallitsi seuraavana talvena kova nälänhätä, kenties kovempi kuin minäkään edellisenä vuotena Puolan sodan aikana. Antti Laurinpoika ilmoitti siitä Kaarle IX:lle mainiten muun muassa, että useita sotamiehiä oli kuollut nälkään ja että eloon jääneet eivät voineet suorittaa tehtäviään, koska olivat ruoan puutteesta heikontuneet.² Muonavarain riittämättömyyden johdosta tuli sitten Viron linnoista pitkin vuotta 1610 hallitukselle yhä uusia valituksia.

Mansfeldin kreivin lähdettyä Ruotsiin oli Jesper Matinpoika Kruus ylipäällikkönä Virossa, jossa hän piti väkensä majoitettuna Haapsalon lähetyvillä.³ Kuningas oli sitten tyytymätön Kruusin toimintaan. Hän kirjoitti tälle kesällä 1610: »Meitä kummastuttaa, että te ette koko tänä vuonna ole mitään saaneet aikaan. Ette ole estäneet muonan tuontia Pärnuun ettekä tehneet vihollisille mitään vahinkoa.»

Kun Kaarle IX siihen aikaan pelkäsi erittäin, että viholliset kävisivät Salatsin kimppuun, niin hän käski Jesper Matinpojan toimittaa sinne ratsumiesjoukon ja

¹ Suomesta määrättiin silloin Viroon Hermann Dykerin, Eerikki Pertunpojan ja Tuomas Olavinpojan ratsumiehet sekä Lauri Sveninpojan, Sven Eerikinpojan ja Matti Laurinpojan jalkamiehet. V. R. Yrjö Boijen valtakirja 18/X. Kirje Niilo Kijlille 25/X 1609.

² Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle Tallinnasta 14/IV. Sama neuvoskunnalle 24/V 1610. R. A. Ståthållare i Reval och Estland till K. M. — Vilppu Scheding y. m. Narvasta Kaarle IX:lle 8/III 1610. R. A. Skrifvelser från Narva slott till K. M. — Toukokuussa 1610 Scheding kirjoitti kuninkaalle, että hän ei koko talvena ollut saanut Narvan linnaan Suomesta enempää kuin 1348 tynnyriä viljaa, vaikka hänelle oli edellisenä syksynä Tukholmassa luvattu 6200 tynnyriä.

³ Eevertti Horn komissaareille 23/II 1610. R. A. Krigshistoriska handlingar VI, 1.

lähetti erään kansliamiehen viemään sinne 200 suomalaista sotamiestä.¹ Tätä suomalaista osastoa varten oli Tukholmasta hankittava 150 hilporia ja 150 pyssyä, sillä se oli niinkuin monet muutkin suomalaiset lippukunnat jokseenkin aseeton.² Sen päämieheksi määrättiin Matti Hannunpoika.³ Muutoin Salatsin päällikkö Hannu Maidel ilmoitti Kaarle IX:lle, että linnan törmäkkeet olivat rappeutuneet, jonka johdosta kuningas vastasi hänelle, että mainitut sotamiehet saivat siellä korjata varustuksia.⁴

Vuonna 1610 ei Liivinmaalla tapahtunut varsinaisia taisteluja, sillä Puolan ja Ruotsin päävoimat oli siirretty Venäjälle. Aikakirjat kertovat vain ryöstöretkistä, joita sotaväki teki molemmilta puolin Viron ja Liivinmaan eri osiin. Pärnun puolalainen varusväki kävi siten kesällä Läänemaalla (Haapsalon ja Koluveren alueilla) vieden sieltä mennessään koko joukon hevosia ja nautakarjaa. Kun ruotsalaisten päälliköt vaativat hevosiä takaisin huomauttaen, että silloin oli nostettu kysymys rauhanneuvotteluista⁵, vastattiin heidän lähettiläilleen pilkkanaurulla. Kostaakseen ruotsalaiset menivät Pärnun lähistölle ja ottivat sieltä 80 hevosta. Lokakuussa puolalainen ratsasparvi niinikään tuli Läänemaalle ryöstämään ja murhaamaan, ja 500 miehen joukko ruotsalaisia samosi senjälkeen Liivinmaan keskiosiin ilkitöitä tekemään.⁶ Arvata saattaa että sellaiset retket tuottivat rauhalliselle talonpoikaisväestölle sanomattomia kärsimyksiä.

¹ Salatsin varusväkenä oli siihen saakka ollut Antti Öden lippukunta, joka nähtävästi oli ruotsalainen. Hänen miehensä olivat sairastelleet. R. A. Antti Öde Kaarle IX:lle 20/X 1609. Skrifvelser till konungen.

² V. R. Valtakirja Risto Vilpunpojalle 23/V 1610.

³ V. R. Matti Hannunpojan valtakirja 11/VI 1610.

⁴ V. R. Kirje Hannu Maidelille 15/VI 1610.

⁵ Silloin oli, kuten tuonnempana saamme nähdä, Ruotsin puolelta tehty ehdotuksia rauhankokouksen pitämisestä.

⁶ Hiärn l. c. 408 ja 409.

Seuraavana vuonna (1611) Hannu Maidel¹ hoiti ylipäällikön virkaa.² Hänkin oli asettunut Haapsaloon, jossa hän kuninkaalta saamansa käskyn mukaan valvoi, että puolalaiset eivät siltä puolen pääsisi tuomaan elintarpeita Pärnuun. Haapsalosta hän myös toimitti 60 suomalaista sotamiestä Salatsin avuksi, koska yhä pelättiin, että tämä linna oli vaarassa.³ Mutta keväällä hän sairastui vaikeaan tautiin, joka häntä vaivasi kauan aikaa. Silloin Virossa olevalla sotaväellä ei ollut mitään ylipäällikköä. Kirjoitettaessaan siitä kuninkaalle Antti Laurinpoika samalla kertoi, että ne suomalaiset sotamiehet, jotka olivat Käkisalimesta tulleet Tallinnaan, olivat niin heikontuneet, että he toistaiseksi eivät voineet suorittaa palvelusta. Hän pyysi sentähden, että kuningas määräisi Viroon ylipäällikön ja lähettäisi sinne kaksi lippukuntaa ruotsalaisia jalkaväen sotamiehiä.⁴ Ruotsin sota-asiat olivat taas, niinkuin monasti ennen, jokseenkin arveluttavassa tilassa, mutta puolalaiset, joilla oli kyllin tekemistä Venäjällä, pysyivät onneksi Liivinmaalla alallaan.

Kaarle IX:n viimeisenä hallitusvuonna Ruotsin vihollisten luku lisääntyi. Pitkällisten riitojen jälkeen, joista edellä on mainittu, Tanskan kuningas julisti huhtikuussa 1611 Ruotsille sodan. Tästä sodasta nähtiin seurauksia Virossakin. Keväällä Kaarle antoi määräyksen, että sieltä oli tehtävä hyökkäys Saaremaahan, joka kuului Tanskalle. Ennenkuin sinne mentiin, laitettiin kesäkuussa kaikki Virossa olevat ratsumiehet sekä skottilainen jalkaväki Muhusaarelle, jota autioitettiin ryöstämällä, poltta-

¹ Hannu Maidel oli lokakuun 7 p. 1610 määrätty kaikkien Liivinmaalle sijoitettujen ratsumiesten everstiksi. V. R.

² Jesper Matinpoika oli vuonna 1611 Ruotsissa.

³ Hannu Maidel Kaarle IX:lle 25/II, 8/V ja 14/V 1611. R. A. Skrifvelser till konungen.

⁴ Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 17/V ja 26/VI. R. A. Ståthållare i Reval och Estland till K. M.

malla ja murhaamalla.¹ Elokuussa Hannu Maidel, joka oli parantunut taudistaan, sitten vei sotajoukon Saaremaata hävittämään.² Kuningas käski hänen tehdä siellä niin paljon vahinkoa kuin mahdollista. Samalla hän määräsi Akseli Kurjen lähettämään Maidelille Suomesta apuväkeä. Täältä oli toimitettava Viroon Lauri Antinpojan³ ratsumiehet sekä kaikki se jalkaväki, joka oli kotimaassa, ja jos Suomessa oli puute jalkaväestä, oli Kurjen vahvistettava lippukuntia ottamalla sotapalvelukseen nuoria miehiä huolimatta siitä, kenen luona he asuivat.⁴ Maidel ja ratsumestari Patriikka Leermund karkoittivat sitten tanskalaiset Saaremaasta, ja Ruotsin väki oli siellä koko talven.⁵

Osa Lauri Antinpojan lippueesta majaili silloin hajallaan Hiiumaan saarella, toinen osa oli Pähkinälinnan edustalla. Hänen itsensä ollessaan joulukuussa Tallinnassa Hannu Maidel vaati häntä menemään sieltä Hiiumaalle, jossa ratsumiehet tarvitsivat valvontaa⁶. — Seuraavan vuoden alussa Jaakko de la Gardie pyysi Lauri Antinpoikaa tulemaan luokseen Novgorodiin.⁷ Mutta tämä oli, ennenkuin de la Gardien kirje saapui Tallinnaan, kaatunut Kuresaaren (Arensburgin) edustalla Saaremaalla.⁸

Suomesta oli siihen aikaan lähetettävä Tanskan sodan tähden sotaväkeä Ruotsiin. Kaarle IX määräsi näet

¹ Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 26/VI, 2/VII ja 4/VIII 1611. R. A. Ståthållare i Reval och Estland till K. M.

² Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 29/VIII 1611, l. c.

³ Lauri Antinpoika oli Puotilan Antti Laurinpojan poika.

⁴ V. R. Valtakirja Akseli Kurjelle 1/IX 1611. (Waaränen l. c. III, 156).

⁵ Hiärn l. c. 411.

⁶ Hannu Maidel ja Adam Schraffer Antti Laurinpojalle Haapsalosta 18/XII 1611. Viron keskusarkisto N:o 46, l. 278.

⁷ Jaakko de la Gardie Antti Laurinpojalle 8/II ja 31/III 1612. Viron keskusarkisto N:o 46, lehdet 291 ja 295.

⁸ J. Ramsay, Frälsesläkter i Finland.

Akseli Kurjen tuomaan sinne kaikki kotona olevat Suomen aatelismiehet, jotka olivat täyttäneet 18 ikävuotta.¹ Ruotsiin piti myös toimitettaman palkatut liiviläiset ratsumiehet, joita oli neljä lippuetta², mutta asiasta annettu käsky jäi noudattamatta, mihin lienee ollut syynä Kaarle IX:n pian sen jälkeen tapahtunut kuolema.³

Hallituksensa loppuaikoina oli Kaarle IX:llä hallussaan ainoastaan viisi mainittavaa Viron ja Liivinmaan linnaa, nimittäin: Tallinna, Narva, Paidelinna, Haapsalo ja Salatsi. Näihin linnoihin annettiin Suomesta vuonna 1611 kuten ennenkin uutta sotaväkeä. Niilo Kijl sai esimerkiksi keväällä käskyn toimittaa Paidelinnaan kaksi suomalaista jalkaväen lippukuntaa⁴, joiden tuli siellä tehdä rakennustöitä, sillä linnan törmäkkeet olivat rappeutuneet.⁵ Ja mitä Narvaan tuli, niin kuningas kirjoitti Niilo Kijlille, että siellä aina oli pidettävä 1,000 miestä.⁶ Narvan niinkuin Tallinnankin varusväki oli suureksi osaksi suomalaista.⁷

¹ Waaranen, l. c. III, 156.

² Näiden lippueiden ratsumestareina olivat: Klaus Wachtmeister, Engelbrecht Tisenhusen, Henriikki Reh binder ja Reino Buxhöfden.

³ V. R. Vastaus Antti Laurinpojalle 29/VII 1611. — Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 29/VIII 1611. R. A. Ståthållare i Reval och Estland till K. M. — Mankell, Öfversigt II, II, 303.

⁴ Ne olivat Eerikki Antinpojan lippukunta, kotoisin Vehmaan kihlakunnasta ja Satakunnasta sekä Matti Olavinpojan lippukunta, jonka kotipaikka oli Raaseporin lääni. Näissä lippukunnissa oli yhteensä 600 miestä.

⁵ V. R. Kirje Niilo Kijlille ja Olavi Olavinpojalle 10/IV 1611.

⁶ V. R. Kirje Niilo Kijlille ja kamreeri Juhani Otonpojalle 10/X 1611.

⁷ V. R. Kirje Niilo Kijlille 15/VI. Vastaus Antti Laurinpojalle 29/VII 1611.

SEITSEMÄSTOISTA LUKU.

Sotalaivasto vuosina 1606—1611.

Erästä vuonna 1606 hallituksessa tehdystä laskelmasta saadaan suunnilleen tietää, kuinka monta sotalaivaa Kaarle IX:n käytettävänä silloin oli. Sen mukaan majaili Tukholmassa kevättalvella 37 hahta, Tukholman saaristossa ja Nyköpingissä 9, Kalmarissa 7, Elfsborgissa 4 ja Suomessa 10.¹ Sekä Ruotsissa että Suomessa kuului laivastoon lisäksi kymmeniä lotjia ja proomuja.

Keväällä 1606 lähetettiin kolme laivastoa Itämerelle ottamaan kiinni Riikaan meneviä tai sieltä tulevia kauppaluksia. Laivastojen päällikköinä toimivat amiraalit Jaakko Gottberg ja Hannu Klaunpoika Bielkenstierna sekä kapteeni Eerikki Eerikinpoika. Pitäen asemapaikkoinaan Ruhnusaarta ja Bornholmaa nämä liikkuvat Liivin- ja Kuurinmaan lähettyvillä, purjehtivatpa aina Preussin ja Pommerin rannoille saakka.

Eräitä laivoja määrättiin sinä vuonna kuljettamaan Ruotsista sotaväkeä Liivinmaalle. Toisia lähetettiin tuomaan pestattuja palkkasotureja Englannista, Skotlannista, Amsterdamista, Wismarista ja Stralsundista.²

¹ Ruotsin kamariarkisto, Skeppsgårdshandlingar 1606, II. — Suomessa sinä talvena majailleiden laivojen nimet olivat: Wijborgz Preiern (?), Dufvan, Förlorede Sonnen, Helsinge Leijonett, Strutzen, Ålands Prämen, Hiorthen, Lijbesche Pinkan, Calmarne Engelen ja Jonas.

² Vieläpä kolme ruunun laivaa pantiin viemään puutavaraa Ranskaan, josta ne toivat sijaan viiniä ja suoloja. Zettersten, Svenska flottans historia 458 ja 459.

Vuosi 1607. Keväällä lähti kapteeni Lauri Anfastinpoika laivaston kanssa Tukholmasta Riianlahdelle, jossa hänen oli estettävä muukalaisia purjehtimasta Riikaan.¹

Edellä on mainittu, että yliamiraali Yrjö Gyllenstierna keskikesällä toi Pärnuun ja Salatsiin sotaväkeä suurella laivastolla² rakennuttaen sitten viimeksimainitussa kaupungissa linnoituksia.³

Vuonna 1608 valtakunnanamiraali Akseli Rynning vei, kuten tiedämme, Ruotsin suurella laivastolla Mansfeldin kreivin sotajoukon Väinäjoen suulle.⁴ Kun Mansfeld valloittuaan Dünamünden linnan lähti sieltä pois, jäi osa laivastosta Riian edustalle pitämään tätä kaupunkia meren puolelta saarroksessa. Siellä kohtasi Ruotsin haaksia vakavanlainen onnettomuus. Riiaasta tuli niitä vastaan loka-kuun 11 p. joukko pieniä laivoja, jotka ampuivat niitä pitkin päivää, eikä Ruotsin laivasto voinut vastatuulen takia niitä saavuttaa. Iltapuoleen viholliset sitten laskevat jokea alas muutamia polttoaluksia, joilla saatiin kolme Ruotsin laivoista sytytetyiksi tuleen ja hävitetyiksi. Yksi poltetuista haaksista näkyy olleen jokseenkin suuri, sillä siinä mainitaan olleen 300 miestä varusväkenä.⁵

Dünamünden jouduttua Ruotsin haltuun Kaarle IX ilmoitti avoimella kirjeellä kaikille kauppiaille, jotka olivat ennen purjehtineet taikka aikoivat vasta purjehtia tavaroineen Riikaan, että hän ei sen koommin estänyt tämän kaupungin merikauppaa, vaan päin vastoin tahtoi sitä suojella ja edistää, varsinkin koska hän toivoi, että Riian asukkaat suostuisivat viimeinkin rupeamaan Ruot-

¹ Zettersten l. c. 459.

² Hannu Bielkenstierna oli hänen laivastossaan yliamiraalina ja Jaakko Jaakonpoika Snakenberg sotaväen everstinä. Mankell l. c. II, II, 159.

³ Kts. sivua 184.

⁴ Kts. sivua 192.

⁵ Mankell l. c. II, II, 196.

sin alamaisiksi. Kuitenkaan ei ollut luvallista tuoda sotatarpeita kaupunkiin. Semmoisia olivat ruuti, lyijy, rautaluodit, tulikivi, salpietari, haarniskat, panssarit, lyhyet ja pitkät putket (pyssyt), erilaiset miekat, pitkät keihäät, hilporit ja tykit. Kaikista tuoduista tavaroistaan oli kauppamiesten suoritettava tullia Dünamündessä samalla tavoin kuin sitä oli vanhastaan maksettu Riiassa. Joka rikkoi näitä määräyksiä vastaan, oli, — lausuttiin kuninkaan kirjeessä —, menettävä laivansa, tavaransa ja henkensä.¹ — Tällä kirjeellä Kaarle ei kuitenkaan saavuttanut tarkoitustaan, sillä kun puolalaiset seuraavana vuonna piirittivät Dünamündeä, niin ulkomaiden kauppiaat pääsivät käymään Riiassa maksamatta mitään tullia Ruotsille. Vieläpä he olivat tulleet niin rohkeiksi, että he uskalivat yhtyen seuroiksi tehdä aseellista vastarintaa Ruotsin sotahaaksille. Näiden asiain johdosta Kaarle IX uudelleen lähetti yleisen varoituskirjeen merenkulkijoille.²

Vuonna 1609 oli avustuksen toimittaminen puolalaisten piirittämään Dünamündeän aluksi Ruotsin laivastojen päätehtävänä. Amiraali Hannu Klaunpoika Bielkenstiernan käskettiin viedä sinne elintarpeita Tukholmasta ja amiraali Jaakko Jaakonpoika Snakenbergin³ Kalmarista.⁴ Jälkimmäinen, jonka mukana kapteeni Lauri Bröms seurasi aliamiraalina, näkyikin saaneen annetuksi Dünamün-

¹ Julistus (plakaatti), annettu Tukholmassa 1/XII 1608. (Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 540.)

² Avoin kirje 18/VII 1609 (Stiernman l. c. I, 550). Tämä kirje toimitettiin painettuna Saksaan, Juutinmaan kaupunkeihin sekä Hollantiin. — Vielä vuonna 1610 kuningas julkaisi kaksi kiertokirjettä, joissa hän kielsi ulkomaalaisia purjehtimasta Riikaan ja Kuurinmaan satamiin. Kiertokirjeet 13/II ja 12/XII 1610. (Stiernman l. c. I, 551 ja 555).

³ V. R. Jaakko Jaakonpojan valtakirja 25/II 1609. — Hän oli sitä ennen ollut Smaalannin jalkaväen rykmentin eversti.

⁴ Zettersten l. c. 464.

deen muonaa.¹ Huhtikuun alussa Kaarle IX kirjoitti Hannu Klaunpojalle, että tämän oli kiiruhdettava matkalle, jottei hänen viivyttelystään koituisi vaaraa Dünamündelle ja Salatsille, huomauttaen hänelle, miten Pärnu vähää ennen oli menetetty.² Bielkenstierna vei sitten kesäkuussa Mansfeldin kreivin ja hänen pienen sotajoukkonsa Dünamünden avuksi, mutta viholliset saivat heidän pääsynsä linnaan estetyksi. Syyskuussa Dünamünden täytyi, kuten olemme nähneet, nälänhädän pakottamana antautua Chodkiewiczille.

Saatuana tietää, että hollantilaiset syksyllä olivat vie-neet sotatarpeita Riikaan, Kaarle IX käski Lauri Anfastinpojan lähteä (marraskuussa) Kalmarista kuuden haahden kera Bornholmaan ja hyökätä hollantilaisten kimppuun näiden ollessa paluumatkalla. Yhden heidän laivoistaan Lauri Anfastinpoika toikin Kalmariin (joulukuun alussa).³

Muista meriretkistä, joita sinä vuonna tehtiin Ruot-sista, mainittakoon vain, että amiraali Niilo Klaunpoika Bielkenstierna, Hannu Klaunpojan veli, oli keväällä kul-jettanut kymmenillä laivoilla ja lotjilla sotaväkeä Muhun-salmelle ja että kapteeni Sipi Laurinpoika syksyllä vei vii-dellä kuorma-aluksella muonavaroja Haapsaloon.

Vuonna 1610 Kaarle IX taas toimitti kaksi laivastoa Itämerelle. Amiraali Jaakko Jaakonpoika vei Kalmarin laivaston Ruhnusaareen, ja sinne määrättiin myös yliami-raali Yrjö Gyllenstiernan johtama pääläivasto⁴ menemään Tukholmasta. Mutta Ruotsin laivaston toiminta kävi sinä vuonna entistään vaikeammaksi, sillä Ruotsille vihamieli-nen Tanskan kuningas lähetti sotalaivaston saattamaan

¹ Mankell, Öfversigt II, II, 207. — V. R. Kirje Jaakko Jaa-
konpojalle ja Lauri Brömsille 26/III 1609.

² V. R. Kirje Hannu Klaunpojalle 6/IV 1609.

³ Zettersten l. c. 465.

⁴ Gyllenstiernan aliamiraalina oli suomalainen Henriikki Tön-
nenpoika Wildeman.

kauppa-aluksia Riikaan. Käytyään Väinäjoella Tanskan laivat asettuivat joksikin aikaa Bornholmaan. Ruotsin amiraalit purjehtivat myöskin Väinäjoen suulle ja sieltä Bornholmaan, mutta välttelivät nähtävästi tanskalaisten tapaamista. Kuningas olikin käskenyt heidän vain seurata Tanskan laivastoa pitäen sitä silmällä sekä karttaa vihollisuuksien alkamista. Tanskalaiset laivat saattoivat siten toisen kerran saapua Riikaan.¹ Ruotsin sotahaahdet palasivat näin ollen tyhjin toimin mereltä. Aliamiraali Henrikki Tönnenpoika Wildeman toi syyskuussa 8 laivaa Tukholmaan ja Gyllenstierna lokakuussa 6 laivaa Nyköpingsin saaristoon.

Silloin Kaarle kuningas kuitenkin vielä lähetti amiraali Jaakko Klerekin kahdeksan haahden kera vartioimaan, että hollantilaisia laivoja ei pääsisi Väinäjoelle.²

Tanskan sota esti seuraavana vuonna (1611) ruotsalaisia laittamasta haaksia Riian vesille. Kaarle kuninkaan laivasto taisteli sinä kesänä tanskalaisia vastaan Kalmarin salmessa.

Ennenkuin jätämme laivaston asiat, on meidän vähän silmäiltävä Suomen laivaveistämöitä ja niissä suoritettua työtä.

Maassamme rakennettiin Kaarle IX:n hallitessa muutamia haaksia laivastoa varten neljässä tai viidessä veistämössä. Pohjanmaalla tehtiin nimittäin kaksi laivaa v. 1605 ja 1609, Porissa samoin kaksi 1608—1609, Ahvenanmaalla kaksi 1601 ja 1607, Porvoossa yksi laiva 1607 ja lähellä tätä kaupunkia Emäsalossa yksi 1609.³ — Sen ohessa tehtiin Suomessa melkoinen määrä lotjia, proomuja ja saaristo-

¹ Zettersten l. c. 466.

² V. R. Jaakko Klerekin valtakirja 7/X 1610.

³ Zettersten l. c. 312—319.

veneitä. Näiden pienten alusten rakentamisesta on meille säilynyt tietoja joiltakuilta vuosilta.

Kun hallitukselle tuon tuostakin lähetettiin valituksia, että yksityisiltä otettiin laivoja ja pursia sotaväen ja sotatarpeiden kuljetusta varten, josta menettelystä useiden elinkeinolle syntyi haittaa, niin Kaarle herttua Turussa ollessaan määräsi, että Suomessa oli rakennettava ruunulle useita kymmeniä proomuja ennen seuraavaa kesää. Jokaisen merikaupungin piti varojensa mukaan teettää yksi tai kaksi proomua.¹ Maaseudulla taas velvoitettiin jokainen satakunta talonpoikaa, jotka eivät asuneet kahta peninkulmaa etäämmällä veistämöistä, hankkimaan puuaineet yhtä proomua varten. Heidän tuomistaan varoista laskettiin saatavan 53 proomua.² Jokaisesta hirsikuormasta, minkä talonpojat kuljettivat rakennuspaikalle, luvattiin heille korvaukseksi 1 markan vähennys ruununmaksuissa.³ — Proomujen rakentamista ei kuitenkaan voitu vuonna 1602 Suomessa toimittaa muualla kuin Ahvenanmaalla, jonka tähden Kaarle herttua saman vuoden lopulla uudisti sitä asiaa koskevat käskynsä.⁴

Seuraavanakaan vuonna ei rakennustyötä näy saadun oikein käyntiin, mutta vuonna 1604 tehtiin täällä proomuja ja muita pienempiä aluksia kolmessatoista veistämössä, nimittäin Pohjanmaalla (Pietarsaaren pitäjässä ja Koivu-

¹ Semmoisia kaupunkeja oli Suomessa kahdeksan, nimittäin Turku, Naantali, Rauma, Pori, Tammisaari, Helsinki, Porvoo ja Viipuri.

² Pohjanmaan antamilla puuaineilla oli rakennettava 21 proomua, Ala-Satakunnan 4, Pohjois-Suomen 8, Etelä-Suomen 5, Raaseporin läänin 3, Porvoo läänin 6, Viipurin läänin 3 ja Kymenkartanon läänin 3.

³ V. R. Kapteeni Juho Sveninpojan valtakirja 12/XII. Kirje Hannu von Wittenbergille 14/XII 1601. (Waaränen l. c. I, 171 ja 176).

⁴ Kaarle herttuan avoin kirje 20/XII 1602. S. A. Laguksen kokoelma 1602, I. 207.

lahdella?), Luvialla, Raumalla, Lehtisten kartanon maalla¹, Uudellakirkolla, Kemiössä, Paraisissa, Rymättylässä, Pohjan pitäjässä, Tammisaarella, Munkkiniemessä (lähellä Helsinkiä), Emäsalossa sekä Kiiskilahdessa (Virolahden pitäjässä).² Useihin näistä paikkakunnista oli silloin sijoitettu merimiehiä linnaleiriin, ja heitä käytettiin veistämöiden rakennustöissä. — Alukset lienevät valmistuneet syksyllä samana vuonna.³

Vuonna 1608 näkyy maassamme taas valmistetun jokseenkin suuri määrä pieniä aluksia. Kaarle IX kirjoitti edellisen vuoden lopulla amiraali Henrikki Tönnenpoika Wildemanille, että täällä oli rakennettava 60 lotjaa.⁴ Kirje sisälsi seikkaperäisiä määräyksiä näiden muodosta ja koosta. Niiden tuli olla pitkiä ja kapeita, kahdellatoista airoparilla soudettavia sekä matalassakin vedessä kulkevia. Sen ohessa kuningas käski teettää ne niin isoiksi, että kukin niistä kantoi 100 miestä sekä näitä varten tarvittavat kahden kuukauden muonavarat.⁵ Kaikkien lotjien piti olla valmiit kevääksi. Kapteenit Lauri Anfastinpoika ja Eerikki Juhonpoika⁶ valtuutettiin valvomaan ja jouduttamaan niiden rakentamista. Henrikki Tönnenpojalle Kaarle IX ilmoitti lähettävänsä ne Peipsenjärvelle, mutta kehoitti häntä pitämään sen asian salassa, »jottei kukaan

¹ Lehtisten kartano, Flemingien sukutila, oli Mynämäen pitäjässä, kolme peninkulmaa luoteeseen Turusta.

² Ruotsin kamariarkisto, Skeppsgårdshandlingar.

³ Elokuussa Kaarle IX käski kapteeni Juho Sveninpojan toimittaa viipymättä Ruotsiin kaikki sinä vuonna Suomessa tehdyt proomut sekä sen meriväen, joka edellisenä talvena oli ollut täällä ruunun palveluksessa. V. R. Valtakirja Juho Sveninpojalle 16/VIII 1604.

⁴ Ruotsissa oli silloin tehtävä yhtä monta lotjaa.

⁵ Lotjista oli neljätoista tehtävä niin lujarakenteisiksi, että niissä voitiin pitää yksi tykki.

⁶ Eerikki Juhonpoika oli ollut Suomen vanhojen lotjien päällikkö.

saisi siitä ennakolta tietoa Tukholmassa»¹. — Täällä ruvetiinkin käskyn mukaan teettämään noita aluksia. Lauri Anfastinpoika ilmoitti kuitenkin Kaarle IX:lle, että veistämöissä kaivattiin rautaa, hamppuja ja purjekangasta. Vastauksessaan kuningas sanoi, että hän oli käsenyt Narvan päällikön Vilppu Schedingin lähettää sieltä Suomeen hamppuja ja että Turun linnan päällikkö Otto Mörner oli määrätty vaatimaan jokaiselta Suomen talonpojalta kyyränän purjekankaaksi kelpaavaa sarkaa tai piikkaa.² Rautaa hän lupasi ensi avoveden aikana toimittaa Tukholmasta. Merikaupungeista hän toivoi saavansa ankkureita.³

¹ V. R. Kirje Henrikki Tönnenpojalle 25/XI 1607. Kirje Boo Wernerinpojalle sam. p. Lauri Anfastinpojan ja Eerikki Juhonpojan valtakirja sam. p. Kirje Lauri Anfastinpojalle 28/XII 1607.

² Ruots. blaggarn.

³ V. R. Vastaus Lauri Anfastinpojalle 6/IV 1608 (Waaränen l. c. II, 369). — Kuninkaan kirjeestä nähdään, että muutamien lotjien laitoihin teetettiin »miekat». En tiedä, minkälaisia nämä miekat olivat.

KAHDEKSASTOISTA LUKU.

Rauhankeskusteluja Kaarle IX:n hallituksen loppuvuosina.

Ne keskustelut, joita ruotsalaisilla ja puolalaisilla oli vuonna 1608, kuten näimme, ollut rauhankokouksen pitämisestä, eivät olleet johtaneet mihinkään tuloksiin.¹ Seuraavana vuonna Tukholmaan kokoontuneet säädyt sen tähden lähettivät Kaarle IX:n kehoituksesta Puolan ja Liettuan neuvoskunnalle rauhan-asiasta avoimen kirjeen, jossa he pyysivät tietoa, olivatko puolalaiset, kuten heidän aikaisempien ilmoitustensa johdosta saattoi luulla, vielä valmiit rauhan tai välirauhan tekemiseen.² Kun ei tähän kirjeeseen tullut vastausta, ilmoitti perintöruhtinas Kustaa Aadolf valtaneuvosten kanssa vuonna 1610 Puolan neuvoskunnalle ja säädyille kuninkaan käskeneen heidän kysyä, tahtoivatko puolalaiset ryhtyä neuvottelemaan rauhasta sekä vankien vaihdosta. Vakuuttaen, että Ruotsissa haluttiin rauhaa, he pyysivät, että puolalaiset, jos olivat samaa mieltä kuin he, ehdottaisivat ajan ja paikan kokousta varten.³

¹ Kts. sivuja 186, 187 ja 195.

² V. R. Kirje Puolan neuvoskunnalle ja säädyille Ruotsin säätyjen nimessä 10/VIII 1609.

³ V. R. Kustaa Aadolf ja neuvoskunta Puolan neuvoskunnalle ja säädyille 31/III 1610.

Taaskaan ei Puolasta vastattu. Viimein Kaarle IX itse kirjoitti vuoden 1611 alkupuolella rauhanasiasta Sigismundille. Kirjelmän alussa lueteltiin neljätoista vuoden 1605 jälkeen Puolan hallitukselle ja säädyille Ruotsista lähetettyä kirjettä, joilla kuninkaan sanojen mukaan oli tarkoitettu, »että verinen sota kerrankin saataisiin kristillisin keinoin päättymään». Sitten kirjeessä jatkettiin: »Me olemme huomauttaneet teille, miten te pahojen neuvonantajienne Rooman paavin, Espanjan kuninkaan ja jesuiittain yllytyksestä suotta olette ruvenneet sotaan meitä vastaan ja itse aiheuttaneet sen, että olette menettäneet perintö-oikeuden, joka teillä isämme testamentin mukaan on ollut tähän kuningaskuntaan. — Ne ehdotukset, joita me olemme tehneet rauhan aikaansaamiseksi, tunnette, vaikka ette ole tahtoneet hyväksyä niitä. Jotta koko maailma tietäisi meidän pyrkineen sovintoon, tahdomme vieläkin kehoittaa teitä suostumaan rauhaan. Sillä te saatatte olla vakuutettuna siitä, että Jumala ei salli teidän pahojen hankkeidenne menestystä.»¹

Samaan aikaan tai vähän sen jälkeen kuin tämä kirje lähetettiin Chodkiewicz ehdotti Antti Laurinpojalle aselepoa ja vankien vaihtoa.² Mutta Kaarle kuningas, joka epäili ehdotuksen vilpittömyyttä, varoitti Antti Laurinpoikaa siihen suostumasta sanoen pitävänsä varmana, että Chodkiewiczillä oli jokin petos mielessä. Vieläpä hän käski Hannu Maidelin kerätä kaikki liiviläiset ja skottilaiset ratsumiehet, mitä oli Liivinmaalla, sekä sen jalkaväen, mikä linnoista liikenä, ja lähteä Pärnua saartamaan. Hän aikoi muka panna ensi avoveden aikana toimeen yrityksen

¹ V. R. Kirje Puolan kuninkaalle 26/II 1611. — Samansisältöisen kirjeen Kaarle IX samana päivänä lähetti Puolan ja Liettuan säädyille.

² Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 26/II ja 18/III 1611. R. A. Ståthållare i Reval och Estland till K. M.

Pärnun valloittamiseksi.¹ Suunnitellusta retkestä ei kuitenkaan tullut mitään.

Kaarle IX:n luulo, että Chodkiewicz oli tehnyt ehdotuksensa kavalassa tarkoituksessa, osoittautui sitten aiheettomaksi. Huhtikuussa 1611 Antti Laurinpoika teki tämän kanssa aselevon muutamaksi kuukaudeksi.² Aselepoa noudatettiin sitten Liivinmaalla, niin kauan kuin Kaarle IX hallitsi. — Se oli saatu aikaan samassa kuussa, jolloin Tanska aloitti sodan Ruotsia vastaan.

Ollessaan Tanskan sodan johdosta kenttäleirissä Kalmarin edustalla Kaarle IX käski kesäkuun 15 p. 1611 Antti Laurinpojan tiedustella, eikö puolalaisten kanssa voitaisi saada 10 tai 12 vuoden välirauhaa taikka ikuista rauhaa toimeen. Antti Laurinpoika kirjoittikin asiasta Chodkiewiczille kysyen häneltä, oliko hän saanut Sigismund kuninkaalta määräyksen neuvotella rauhasta, josta hän oli nostanut kysymyksen.³ Noin kolme viikkoa myöhemmin ehdotti Vönnun katolinen piispa Otto Schenking Chodkiewiczin kehoituksesta ja hänen valtuuttamanaaan Antti Laurinpojalle, että he voidakseen suusanallisesti keskustella pysyvän rauhan mahdollisuudesta tapaisivat toisensa jossakin paikassa, minkä Antti Laurinpoika sai määrätä, ja pian sen jälkeen Schenking taas kirjoitti Antti Laurinpojalle sanoen, että rauhan asia suuresti edistyisi, jos hän saisi ilmoittaa Puolan valtiopäiville, että ruotsalaiset suosisivat luovuttamaan Puolalle Salatsin linnan.⁴ Antti Lau-

¹ V. R. Vastaus Antti Laurinpojalle 27/III 1611. Kirje Hannu Maidelille sam. p.

² Hiärn l. c. 409.

³ Antti Laurinpoika Kaarle IX:lle 4/VIII 1611. Viron keskusarkisto Reg. N:o 67, l. 313.

⁴ Otto Schenking Antti Laurinpojalle Pärnusta, 4/IX ja 11/IX 1611 (u. a.). R. A. Polonica, Svenska stillestånds-kommissariernas brevväxling 1611. — Edellinen näistä kirjeistä tuli Tallinnaan elokuun 28 p. vanhan ajanlaskun mukaan.

rinpojan vastauksessa lausuttiin, että hänellä ei ollut valtuutta ryhtyä neuvotteluihin, ennenkuin Ruotsista saapuisi muita komissaareja. Kuitenkin hän vakuutti, että ruotsalaisten puolella uskollisesti noudatettiin aselepoa, kunnes tehtäisiin uusi sopimus. Schenking poistui näin ollen Pärnusta, jonne hän oli tullut neuvotteluja varten¹, ja meni sen jälkeen Varsovaan valtiopäiville, jotka alkoivat syyskuun 26 p. (u. a.).

Chodkiewicz oli myöskin lähtenyt Liivinmaalta Puolaan. Sen jälkeen oli Wolmar Farensbach nimitetty käskynhaltijaksi Liivinmaalle. Hänen määrättyään veljensä Johannes Farensbachin² jatkamaan keskusteluja ruotsalaisten kanssa, kunnes Puolan komissaarit saattoivat valtiopäiviltä tulla Liivinmaalle, tämä laittoi Tallinnaan työkeän kirjeen, jossa hän lausui, että hän tahtoi saada mitä pikimmin tiedon, mihin aikaan ja missä paikassa saatettiin kokoontua neuvottelemaan.³ — Kirjelmästä ei sitten nähty mitään seurauksia.

Saatuaan tiedon mainitusta Schenkingin ehdotuksesta Kaarle IX oli määrännyt Antti Laurinpojan ja Narvan päällikön Vilppu Schedingin sekä Eerikki Yrjönpojan ja Pietari Antinpojan asiamiehikseen rauhanneuvotteluja varten.⁴ Näille annettiin syyskuun 26 p. seuraavat toiminta-

¹ Schenking Antti Laurinpojalle Varsovasta 5/XI 1611. R. A. Polonica.

² Mainitut veljekset olivat tunnetun Yrjö Farensbachin poikia. Muutoin Wolmar Farensbach oli valtiollinen seikkailija ja sangen epäluotettava henkilö. Puolan palveluksessa ollessaan hän oli sittemmin vehkeilyssä joidenkuiden ruotsalaisten kanssa Puolaa vastaan. Erään salajuonen tähden hänet viimein mestattiin kolmekymmenvuotisen sodan aikana Regensburgissa. Nordisk Familjebok.

³ Johannes Farensbach ad Commissarios Hestonicos Datum Pernaviae 9/X 1611. Viron keskusarkisto N:o 46, I. 265.

⁴ Eerikki Yrjönpoika Tegel ja Pietari Antinpoika Grubb mainitaan ohjeissa sihteereiksi.

ohjeet: Heidän oli Tallinnasta kirjoitettava Puolan komissaarille piispa Otto Schenkingille ja pyydyttävä häntä puheilleen Paidelinnan lähettyville. Kun oli sinne saavuttu, tuli heidän sanoa hänelle, että kuningas tahtoi noudattaa seuraavaan Martinpäivään asti¹ sitä välirauhaa, jonka Antti Laurinpoika ja Chodkiewicz olivat tehneet, ja samalla oli heidän ilmoitettava, että kuningas, jos Puolan hallitsija sekä Puolan ja Liettuan säädyt toimittaisivat asiamiehensä sopivaan paikkaan, myöskin lähettäisi sinne komissaarinsa, jotka siellä saivat keskustella ja päättää kymmenen tai kahdentoista vuoden välirauhasta taikka ikuisesta rauhasta. Mutta jos Otto Schenking mainitsisi jotakin sinnepäin, että hänellä oli käsky neuvotella rauhan toimeenpanemisesta Venäjänkin puolella, niin heidän oli vastattava, että heillä ei ollut lupaa sopia muista kuin Ruotsia, Suomea ja Liivinmaata koskevista asioista. Ja siinä tapauksessa että Schenking puhuisi vankien vaihdosta, oli hänelle sanottava, että puolalaiset Sborovski, Karetki ja Leomannus sekä Arvi Eerikinpoika (Stålarin) olivat elossa ja hyvässä hoidossa ja että heidät lähetettäisiin Tallinnaan, niin pian kuin oli saatu varma tieto siitä, että Kaarle Kaarlenpoika (Gyllenhielm) oli tullut Liivinmaalle joko Tarttoon tai Pärnuun.²

Eerikki Yrjönpoika ja Pietari Antinpoika lähtivät saatuaan uudet ohjeet Tukholmasta lokakuun 20 p., mutta vastatuulten estäminä he saapuivat Tallinnaan vasta marraskuun 8 p. Siellä he Antti Laurinpojan kanssa laittoivat marraskuun 13 p. Kaarle IX:lle kirjeen, jossa he kertoivat, että he heti Tallinnaan tultuaan olivat kuninkaan antamien ohjeiden mukaan kirjoittaneet Otto Schenkingille Puolaan. Samalla he ilmoittivat, että Antti Laurinpoika oli ollut 16 viikkoa sairaana eikä sentähden voinut ryhtyä

¹ Martinpäivä oli marraskuun 11.

² V. R.

rauhankeskusteluihin. — Kaarle kuningas ei kuitenkaan enää ollut elossa kun tämä kirje lähetettiin. Hän oli, kuten tiedämme, kuollut lokakuun 30 p.¹

Puolan valtiopäivillä Otto Schenking ja muut rauhanharrastajat olivat saaneet aikaan sen, että säädyt määräsivät Schenkingin, Wolmar Farensbachin ja kaksi muuta ylimystä keskustelemaan ruotsalaisten kanssa pysyväisestä rauhasta. Nämä olivat jo matkalla Liivinmaalle, mutta kun tieto Kaarle IX:n kuolemasta saapui, kutsuttiin heidät takaisin.² — Aselepo jäi kuitenkin entiselleen.

Tätä tilannetta Otto Schenking koetti seuraavana vuonna käyttää Sigismundin pyyteiden hyväksi. Hän lähetti Antti Laurinpojalle kirjeen, jossa hän lausui: »Sen jälkeen kuin Kaarle herttua on kuollut, ei Ruotsissa enää ole ketään, jonka kanssa saatettaisiin keskustella. Mutta koska Jumala ja koko maailma aivan hyvin tietää, että teillä, herrat ruotsalaiset, ja meillä on yhteinen kuningas, joka on saanut teidät perinnöksi ja jonka me puolalaiset olemme hänen korkean kuninkaallisen kuntonsa tähden vapaaehtoisesti valinneet, niin me katsomme Ruotsille ja Puolalle edulliseksi, että hän pääsee yksin hallitsemaan molempia kansoja. Polveutuen kummankin kansan kuninkaallisesta verestä hän haluaa pitää niitä hyvässä sovussa. — — Lisäksi meidän armollinen kuninkaamme ja heramme kutsutaan kaikkien venäläisten yksimielisellä suostumuksella Moskovan keisariuteen, joten Ruotsi ja Puola saattavat tulla toisiinsa yhdistetyiksi ikäänkuin yhden ket-

¹ Tietämätöntä on, pantiinko yllämainittu kirje sitten ensinkään menemään Ruotsiin. Siitä on Ruotsin valtionarkistossa ainoastaan alustelma. Kuninkaan kuolemasta tuli mahdollisesti sanoma Tallinaan, ennenkuin kirje saatiin lähetetyksi.

² Otto Schenking Antti Laurinpojalle 5/XI 1611 (u. a.) R. A. Svenska stillestånds-kommissariernas brevväxling 1611. — Cronholm, Sverges historia under Gustaf II Adolfs regering I, 292.

jun vahvoilla renkailla.¹⁾ — Schenkingin mietteet eivät ainakaan todistaneet silloisen valtiollisen tilanteen tunteista eikä erikoista kaukonäköisyyttä.

Kustaa Aadolfin hallitessa välirauha uudistettiin useita kertoja, kunnes sota taas alkoi vuonna 1621. Tämän sodan alussa Riika ja sen kanssa koko Liivinmaa joutui Ruotsin haltuun.

¹ Otto Schenking Antti Laurinpojalle Varsovasta 18/XII 1612 manu propria. R. A. Polonica, Svenska stillestånds-kommissariernas brefväxling 1611.

YHDEKSÄSTOISTA LUKU.

Ylimääräiset verot. Autiotalojen suuri luku Suomessa.

Kaarle XI:n täytyi hyvin usein vaatia alamaisilta ylimääräisiä veroja, kun valtion säännöllisillä tuloilla ei voitu peittää sodan aiheuttamia kustannuksia. On syytä tässä tarkastaa, kuinka suuria lisäverot olivat.

Jo vuosina 1600 ja 1601 oli ruunulle annettu apumaksuja sotaa varten. Turussa ollessaan Kaarle herttua sitten ilmoitti helmikuun 1 p. 1602 avoimella käskykirjeellä, että suuri rahavero oli annettava koko valtakunnasta. Tämä veroedikti, joka julistettiin säätyjen suostumusta pyytämättä, sisälsi seuraavat määräykset.

Kaupunkien porvarien tuli (sinä vuonna) suorittaa muun muassa joka tuvastaan 2 äyriä, joka savupiipusta $\frac{1}{2}$ äyriä, joka tuulimyllystä 2 äyriä, joka meriaitasta 1 markka, joka rakennuksettomasta tontista 12 äyriä j.n.e. Kaupunkeja koskeva verojärjestys oli siis hyvin seikka-peräinen ja monimutkainen.

Pappien oli maksettava 1 äyri kultakin pitäjässä asuvalta talonisännältä.

Talonpoikien oli annettava joka verotilasta 2 talaria neljä kertaa vuodessa¹, rälssin talonpoikien puolet siitä määrästä, torpparien neljäsnes. — Turun, Viipurin, Savon-

¹ Koska talariin meni 4 Ruotsin markkaa, oli siis talollisten suoritettava 32 markan lisävero vuodessa.

linnan ja Hämeenlinnan läänien sekä Pohjanmaan verotuksesta herttuan kirjeessä oli erikoismääräys. Tämän mukaan oli niissä maksettava joka talosta neljä kertaa vuodessa 7 markkaa ja lisäksi henkilövero 1 markka.¹

Herttua lupasi, että sinä aikana, jona kyseessä olevaa raha-apua oli suoritettava, ei muita lisäveroja vaadittaisi.

Valtiopäivillä, jotka pidettiin Tukholmassa seuraavana kesänä, tehtiin muistutuksia kovaa verosääntöä vastaan ja saatiinkin sen määräyksiä muutetuiksi. Siellä vapautettiin talonpojat ylimääräisestä verosta ja sovittiin, että heidän tuli maksaa vuotuinen rahaveronsa neljässä erässä. Kunkin talon oli näin ollen suoritettava aina neljännesvuoden kuluttua 3 markkaa² (pienempien talojen vähempi määrä).³ Sen ohessa päätettiin, että joka talosta oli seuraavana syksynä, sittenkuin vuoden sato oli korjattu, annettava ruunulle nelikko rukiita, kaksi nelikkoa maltaita, puoli nelikkoa suurimoja ja kaksi naulaa voita sekä lisäksi joka kuudestatoista talosta yksi härkä.⁴

Mainittakoon myös, että aateliset samoilla valtiopäivillä suostuivat maksamaan neljä kertaa yhden vuoden aikana 1 markan jokaisesta heidän alueillaan olevasta kokonaisesta talosta ja 2 äyriä joka torpasta sekä että papit lupasivat suorittaa sinä vuonna 2 äyriä kultakin heidän pitäjässään olevalta kokonaiselta talolta.⁵ — Porvarien maksut näyttävät jääneen entiselleen.

¹ V. R. Avoin käskykirje kaikille maakunnille Turusta 1/II 1602. (Waarani l. c. II, 244—247.)

² Nämä maksut oli lyhennettävä vuoden säännöllisen rahaveron koko summasta.

³ Laskettiin, että koko Suomesta oli maksettava neljännesvuodelta 13,464 talaria rahaveroja. V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 1/VII 1602.

⁴ Kaarle herttuan käskykirje, koskeva talonpoikain myöntämää apuveroa, 17/VI 1602 (Stiernman, Riksdagars och mötens beslut I, 528 ja 541). — Waarani l. c. I, 294.

⁵ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut, Bihang 256 ja 257.

Tukholman valtiopäiväin jälkeen Kaarle herttuan täytyi kuitenkin huomata, että ruunun tulot eivät riittäneet sotajoukon kunnossapitoon. Hän määräsi sentähden asiamiehiä vaatimaan kansalta uutta raha-apua.¹

Jonkun ajan kuluttua ilmoitettiin Suomesta hallitukselle, että talonpojat eivät voineet tätä apuveroa maksaa. Verojen suorittaminen kävi silloin kansallemme erikoisen vaikeaksi siitakin syystä, että täällä oli katovuosien jälkeen jouduttu suureen köyhyyteen, vieläpä monin paikoin ankaraan nälänhätään. Ja puutetta lisäsi vielä se seikka, että maassamme vuosien 1602 ja 1603 välisenä talvena oli, kuten olemme nähneet, elätettävä suuret joukot sotaväkeä, jota tänne oli tuotu sekä Virosta että Ruotsista.² — Meille on säilynyt kirjallisia tietoja, joista huomataan, että talonpojat useissa paikkakunnissa suorastaan kieltäytyivät apuveroa antamasta.³

Kun Matti Laurinpoika Kruus, Yrjö Boije ja piispa Eerikki Sorolainen Kaarle herttuan asiamiehinä⁴ kutsuivat 1603 vuoden alussa Varsinaissuomesta talonpoikia ja pappeja Turkuun neuvottelemaan uudesta sotaverosta, niin talonpojat lausuivat siellä, että heidän oli yleisen nälänhädän tähden mahdotonta suorittaa ylimääräistä veroa. Herttuan asiamiehet eivät kuitenkaan saattaneet tyytyä tähän vastaukseen, vaan lähettivät pian sen jälkeen voudit keskustelemaan talonpoikien kanssa pitäjänkokouksissa. Näilläkään neuvotteluilla ei kuitenkaan saavutettu tarkoitettua tulosta.

Ala-Satakunnan talonpoikien kokouksessa, jonka hert-

¹ P. E. Bergfalk, Om utomordentliga penninghjelpen 106 ja 107. (Upsala universitets årsskrift 1894.)

² Kts. sivua 101.

³ Kts. Waaranen l. c. II, 5—17.

⁴ Kuningas oli joulukuun 9 p. 1602 määrännyt heidät keskustelemaan lisäverosta Suomen asukasten kanssa. S. A. Laguksen kokoelma 1602, l. 222.

tuan asiamiehet panivat toimeen helmikuun 15 p. Kokemäenkartanossa, neuvoteltiin myös verotusasiasta. Kerrotuaan siellä köyhyydestään, joka oli niin suuri, että ihmisten oli ollut pakko syödä luonnotonta ravintoa, muun muassa eläinten raatojakin, talonpojat pyysivät vapautusta lisäverosta, koska heillä ei ollut mitään antaa.

Pohjoisen Pohjanmaan voutikunnan talvikäräjillä talonpojat ilmoittivat helmikuun 5 p. 1603 kirjallisesti, että halla oli vienyt heiltä koko viljasadon vuonna 1602, joten tuhansia ihmisiä oli kuollut nälkään. Samassa ilmoituksessa he valittivat, että sinne oli majoitettu neljä lippukuntaa jalkaväkeä ja lisäksi meriväkeäkin linnaleiriin, vaikka Kaarle herttuan kirjelmässä oli luvattu, että, sen jälkeen kuin herrainpäivillä määrätty lisävero oli suoritettu, ei enää sinä vuonna mitään apumaksuja vaadittaisi; sotaväen elättämiseen meni — he sanoivat — heidän siemenviljansakin, niin että heidän oli pakko lähteä mieron teille.

Iin pitäjistä kerrottiin, että siellä muutamat ruoan puutteessa olivat myöneet lapsensa Venäjälle.

Tiedetään, että Karkun, Tyrvään, Kyrön, Pirkkalan, Ruoveden, Kangasalan, Lempäälän ja Vesilahden pitäjain talonpojat myöskin silloin kirjoittivat hallitusmiehille köyhyydestään ja pyysivät päästä ylimääräisen veron suorituksesta. Seurakuntain papit vahvistivat talonpoikain ilmoitusten todenperäisyyden kirjoittaen nimensä valituskirjelmien alle.

Samanlaisia kirjelmiä tuli hallitusmiehille luultavasti Suomen itäisistäkin maakunnista, sillä kansan tila ei niissä suinkaan ollut parempi kuin muualla Suomessa.

Ylimääräisellä verotuksella lienee näin ollen sinä vuonna saatu maastamme aivan vähän rahoja kokoon.

Norrköpingin valtiopäivillä järjestettiin verotus vuonna 1604 uudelle kannalle säätyjen suostuessa maksamaan suuren raha-avun sotaväkeä varten. Aateliset lupasivat

suorittaa 3 talaria kuukaudessa kultakin asettamaltaan ratsumieheltä. Papiston oli annettava määrätty rahasumma kuukausittain jokaisesta hiippakunnasta (esimerkiksi 166 talaria Upsalan ja 333 Turun hiippakunnasta). Kaupungit saivat maksaa rahaveroa suuruutensa mukaan; Tukholma oli suorittava 175 talaria kuukaudessa, Turku 50 talaria, Rauma 13 talaria 12 äyriä, Naantali 5 talaria, Pori 16 talaria 3 markkaa, Viipuri 25 talaria, Helsinki 16 talaria 3 markkaa, Porvoo 6 talaria 3 markkaa ja Tammissaari 5 talaria. Talonpojat päättivät antaa lisäveron siten, että ruunun- ja verotalojen haltijat maksoivat kuukausittain 1 markan sekä kaksi rälssitalonpoikaa ja neljä torpparia samoin 1 markan. Kuningas puolestaan lupasi heille vapauden kaikista muista ylimääräisistä veroista, niin että heidän oli suoritettava ruunulle paitsi kyseessäolevaa apurahaa ainoastaan vuotuinen vakinainen vero. Heidän ei myöskään tarvinnut maksaa niitä veroja, jotka edellisinä vuosina olivat jääneet suorittamatta.¹ Talonpoikien kuukausivero suoritettiin sitten sillä tavoin, että vapunpäivänä annettiin 6 markkaa yhdellä kertaa ja mikonpäivänä samoin.²

Norrköpingin verosääntö pysyi voimassa aina vuoteen 1610. Kuitenkin siihen tehtiin lisäyksiä ja joku muutokin.

Kaarle IX:n palattua onnettomalta sotaretkeltään vuonna 1605 luvattiin hänelle Tukholmassa pidetyillä herrainpäivillä³ uusi raha-apu Norrköpingissä myönnetyn veron lisäksi. Siellä päätettiin nimittäin marraskuun 6 p.

¹ A. A. Stiernman, Riksdagars och mötens beslut 1, 579—585. — P. E. Bergfalk, Om utomordentliga penningehjelpen.

² V. R. Kirje kaikkiin maakuntiin 19/VII 1608.

³ Herrainpäiville olivat kokoontuneet Tukholmassa silloin olivat valtaneuvokset, Tukholman pormestari ja neuvosto sekä seitsemän kihlakunnan lautakunnat.

1605, että jokaisen talonpojan ja hänen vaimonsa sekä jokaisen heidän palvelijansa, joka oli täyttänyt 16 vuotta eikä ollut 60 vuotta vanhempi, oli annettava ruunulle sota-
väen varustamista varten 1 äyri kuukaudessa tammi-
kuun 1 päivästä 1606 tammikuun 1 päivään 1607.¹ Kir-
jeessä, jolla kokous ilmoitti päätökset maakuntiin, sanot-
tiin, että ei kukaan päässyt apuverosta vapaaksi; pappien,
voutien, voudinkirjureiden, porvarien, nimismiesten, maja-
talojen isäntien, käsityöläisten ynnä muiden tuli suorittaa
se niinkuin talonpoikien. Lopuksi kirjeessä lausuttiin, että
päättöksellä ei tahdottu loukata poissaolevien oikeuksia ja
että nämä saivat ilmoittaa, halusivatko he, että asia oli
jätettävä valtiopäiväin ratkaistavaksi. — Maakunnissa
hyväksyttiin päätös vastaansanomatta. Kaarle IX tahtoi,
että tämä raha-apu maksettaisiin kuudesta kuukaudesta
kerrallaan, siis kaksi kertaa vuodessa. Semmoinen järjes-
telmä pantiinkin toimeen. Ja koska muutamille talon-
pojille saattoi käydä vaikeaksi suorittaa tuo vero rahassa,
niin kuningas suostui siihen, että he antoivat viljaa tai
muuta muonavaroja rahojen sijasta.²

Helmikuussa 1609 julistettiin käskykirje, jonka mukaan
papiston ja porvariston oli suoritettava Norrköpingissä
päätetty vero yhdellä kertaa kahdeltatoista kuukaudesta,
mutta talonpoikien vain kuudelta kuukaudesta, nimittäin
heinä- ja joulukuun väliseltä ajalta. Kuningas ilmoitti
tarvitsevansa nämä rahat muukalaista sotaväkeä var-

¹ Tämä raha-apu oli siis perheittäin maksettava vero ja samalla henkilövero.

² V. R. Kuninkaan ehdotus kokoukselle 4/XI 1605. Kokouksen vastaus 5/XI 1605. — Tukholmaan kokoontuneiden säätyjen kirjelmä kaikkiin maakuntiin 6/XI 1605, (Stiernman, Bihang till Riksdagars och Mörens beslut). — V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 25/XI 1605. Avoin kirje Ruotsin valtakunnan säädyille 27/XII 1605. Kirje kaikkiin maakuntiin 7/I 1606.

ten, jota hänen oli ollut pakko hankkia siitä syystä, että ruotsalaiset olivat vastahakoisia tekemään sotapalvelusta.¹

Niillä valtiopäivillä, jotka pidettiin Tukholmassa kesällä 1609, säädetyt suostuivat elokuun 15 p. taas uuteen apuveroon, koska --- sanottiin valtiopäiväin päätöksessä --- Norrköpingissä myönnetyllä raha-avulla ei voitu varustaa riittävää sotavoimaa² vihollisia vastustamaan. Mitä talonpoikaissäätöyn tulee, se lupasi maksaa kuninkaalle Norrköpingin veron lisäksi kerta kaikkiaan 6 markkaa kultakin perheeltä, mikä talossa oli. Tämän ohessa se päätti antaa jokaisesta vero- ja ruunontalosta: $\frac{1}{2}$ tynnyriä viljaa, 2 nauvaa voita sekä $\frac{1}{2}$ leiviskää raavas- ja sianlihaa. Saariston asukkaiden oli suoritettava viljan sijasta suola- ja kapakalaa.³

Seuraavana vuonna tapahtui lisäverojen otossa tärkeä muutos. Helmikuun 24 p. 1610 antamallaan avoimella kirjeellä Kaarle IX sääsi, että Norrköpingissä myönnetty kuukausiapu oli lakkautettava. Huomauttaen, että köyhille tehtiin vääryyttä, kun kaikilta talonpojilta vaadittiin yhtä suuret kuukausirahat, hän määräsi lisäverot otettaviksi seuraavalla tavalla. Kunkin talonpojan oli maksettava kaksi kertaa vuodessa omasta puolestaan 4 markkaa ja vaimonsa puolesta 2 markkaa sekä lisäksi jokaisesta rengistä 2 markkaa ja naispalvelijasta 1 markka. Siten köyhät, jotka eivät voineet pitää talossaan palvelijoita, eivät tulleet suorittamaan enempää kuin 12 mark-

¹ V. R. Painettu käskykirje 4/II 1609. Kirje kaikkiin maakuntiin sam. p.

² Kuningas ilmoitti säädylle, että Liivinmaalla käytävää sotaan varten silloin tarvittiin 3,000 ulkomaalaista, 1,000 ruotsalaista ja 1,000 suomalaista ratsumiestä sekä 3,000 ulkomaalaista ja 2,000 ruotsalaista jalkaväen miestä. Bergfalk, l. c. 138, 139, 147 ja 149.

³ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut 1, 633.

kaa perherahoja ¹ vuodessa, lausui kuningas. Hän arveli että talonväen paljous osoitti isännän varallisuutta.²

Mutta nämä perherahat, aiheuttivat kansassa paljon tyytymättömyyttä. Tämä tuli selvästi näkyviin Örebron valtiopäivillä, jotka kokoontuivat marraskuun lopulla 1610. Valittaen köyhyyttään talonpojat siellä pyysivät vapautusta perheverosta; vieläpä he ilmoittivat tahtovansa mieluummin suorittaa Norrköpingin valtiopäiväin määräämät kuukausirahat. Näistä asioista syntyi Kaarlen ja talonpoikien välillä pitkät keskustelut, jotka päättyivät siten, että kuningas lupasi peruuttaa perheveron, kuitenkin vain seuraavaan juhannukseen asti, jonka jälkeen tätä veroa taas oli suoritettava, jos uusi sota syntyi. Säätty puolestaan suostui siihen küninkaan vaatimukseen, että pienimmistä taloista oli asetettava sotajoukkoon yhteensä 25,000 miestä lukuunottamatta sitä väkeä, joka oli saatava Suomesta ja jota piti käytettämän Venäjän ja Liivinmaan rajoilla. Samalla sovittiin, että niiden talollisten, jotka eivät tehneet sotapalvelusta, tuli heti maksaa sotaväen elättämiseksi 3 markkaa ja sitten antaa rajalinnojen muonitukseen ja laivaston varustamiseksi 1 tynnyri rukiita tai maltaita.³

Talonpoikaissäädyn vakuutuskirjan alle tuli paitsi Ruotsin kihlakuntain sinettejä myöskin Vehmaan, Maskun, Sääksmäen ja Hollolan kihlakuntain sekä Ylä- ja Ala-Satakunnan ynnä Pohjanmaan sinetit.⁴

¹ Ruots. »hjonelagspenningar».

² V. R. Avoim kirje alamaisille 24/II 1610.

³ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut I, 644 ja III, Bihang, 273. — Bergfalk l. c. 170—173. — Jokainen rälssin talonpoika oli velvollinen suorittamaan puolet siitä, mikä ruunun- ja verotalollisen oli maksettava. Kunkin torpparin tuli antaa 2 nelikollista viljaa.

⁴ Savon talonpoikien valitsemat edusmiehet, jotka eivät olleet saapuneet valtiopäiville, antoivat tammikuun 9 p. 1611 selityksen, jossa talonpoikaissäädyn vakuutus hyväksyttiin. Waaranen l. c. III, 128.

Tiedämme, että Tanskan kuningas julisti Ruotsille sodan, ennenkuin neljä kuukautta oli kulunut Örebron valtiopäivistä. Tämän sodan johdosta kansan täytyi taas ruveta maksamaan tuota vihattua perheveroa. Kaarle IX kirjoitutti heinäkuun 6 p. kaikkiin maakuntiin, että talonpoikain oli annettava perherahoja, aluksi puolelta vuodelta, (siten että isäntä maksoi 2 markkaa, hänen vaimonsa 1 markan, renki 1 markan ja naispalvelija $\frac{1}{2}$ markkaa) ja että papiston ja kaupunkien porvariston myös oli suoritettava nuo verorahat samalta ajalta.¹ Mitä Suomeen tuli kuningas määräsi, että perherahat ja kaikki muut verot, joita täältä saatiin, oli toimitettava Jaakko de la Gardielle, joka taisteli Ruotsin armeijan ylipäällikkönä Venäjällä.² — Kaarle IX:n kuoltua perhevero lakkautettiin Nyköpingin valtiopäivillä joulukuussa 1611.³

Sotaa varten tarvittavat ylimääräiset verot olivat olleet kansallemme raskaana taakkana pitkin Kaarle IX:n hallitusaikaa. Ruotsinkin talonpoikia näkyi verokuorma kovasti rasittaneen. Örebron valtiopäivillä he ilmoittivat kuninkaalle, että he olivat joutuneet suureen köyhyyteen ja kurjuuteen. He eivät olleet, sanoivat he, voineet suorittaa ruununmaksuja omilla varoillaan, vaan olivat ottaneet lainoja ja velkaantuneet niin, että heidän nähtävästi oli luovuttava taloistaan; maa oli köyhempi, kuin kukaan voi uskoa, ja joka talossa oli suuri tuska, itku ja valitus, kun veroja tultiin kantamaan.⁴

Enimmät Suomesta kovalla verotuksella kiskotut varat lähetettiin Viroon ja Liivinmaalle. Vuonna 1603 määrättiin, että Suomen tuli hankkia kaikki tarpeet Tallinnaan ja

¹ V. R.

² V. R. Kirje Niilo Kijlille 6/VII 1611.

³ Bergfalk, I. c. 174.

⁴ Bergfalk I. c. 166.

Narvaan, mutta Ruotsin Pärnuun ja Läänemaan linnoihin.¹ Erikoisesti säädettiin, että kaikki Porvoon ja Raaseporin lääneistä saatavat verot kuuluivat Tallinnalle² ja samoin Kymenkartanon läänin verot Narvan linnalle.³

Rahanlähetyksistä mainittakoon muutamia esimerkkejä. Vuoden 1604 lopulla tulivat tänne Ruotsista kamreerit Sipi Sipinpoika ja Pietari Sveninpoika, joiden piti nostettuaan täällä sen vuoden vakinaisen sekä ylimääräisen veron toimittaa niistä 12,000 talaria Tallinnaan ja 5,000 Narvaan.⁴ Kuultuaan, että Turun linnan päällikkö Tönne Yrjönpoika oli lähettänyt Liivinmaalle 10,000 talaria Kaarle kuningas huhtikuun 22 p. 1606 käski hänen hankkia sinne enemmän rahoja kuukausi- ja kyyditysveroista sekä yhden äyrin verosta, joita silloin piti kannettaman. Kesäkuun 20 p. samana vuonna määrättiin Otto Mörner jouduttamaan Suomesta Viron puolelle kaikki rahat, joita täällä oli saatavana, ja marraskuun 7 p. häntä kehoitettiin toimittamaan sinne 12,000 talaria.⁵ Muitakin hallituksen kirjeitä, jotka koskivat rahojen viemistä Liivinmaalle, tuli sinä vuonna

¹ V. R. Kirje Akseli Ryningille ja Tönne Yrjönpojalle 2/IX 1603. — Vuonna 1608, jolloin Ruotsilla oli enemmän linnoja Liivinmaalla, kuningas sääsi, että Tallinna, Narva ja Paidelina saivat muonansa Suomesta, Pärnu, Salatsi, Dünamünde ja Kokenhusen Ruotsista. V. R. Kirje Otto Mörnerille ja Pietari Niilonpojalle 23/VIII 1608.

² Sitä ennen Tallinna oli saanut Ahvenanmaan verot.

³ V. R. Muistikirja Antti Linderinpojalle 29/VIII 1604. Kirje Otto Mörnerille ja Antti Niilonpojalle 6/X 1606.

⁴ Mikä rahoista jäi jäljelle oli lähetettävä ruunun verokamariin, Tukholmaan, ja jos talvi tuli niin aikaisin, että rahoja ei saatu Ruotsiin kuljetetuiksi meritse, niin ne oli pantava menemään maitse Pohjanlahden ympäri. Suomen rahaverosta ei siis mitään saanut jäädä omassa maassa käytettäväksi. Vilja- ja voivero tuli kamreerien panna Viipurin ja Turun linnoihin säilyyn. V. R. Sipi Sipinpojan ja Pietari Sveninpojan valtakirja 4/XI 1604. (Waaranen II, 152).

⁵ V. R.

maahamme.¹ -- Vuonna 1607 oli Mansfeldin kreiville suoritettava niin paljon rahoja kuin täältä voitiin kerätä, ja vuonna 1609 hän näkyy saaneen 10,000 talaria sotaväen palkoiksi.²

Eräille ulkomaalaisille kauppiaille, joilta oli tilattu tavaroita sotaväkeä varten, annettiin maksu suoraan meidän maastamme. Siten määrättiin englantilaiselle Hannu von Höfdtille täältä maksettavaksi verasta 6,181 talaria.³ Kaksi rostockilaista, jotka olivat toimittaneet valtion asevarastoon 532 talkapyssyä ja muskettia, saivat Suomen veroista suurimman osan niiden hinnasta, joka teki 2,128 talaria; Ruotsissa oli heille suoritettu ainoastaan 100 talaria.⁴ Muutamat Tallinnan ja Pärnun porvarit perivät niinkään täältä maksun sotatarpeiden hankinnasta ruunulle.⁵

Paitsi rahoja vietiin Suomesta suuret määrät viljaa ja muita muonavaroja Viron puolelle sekä linnoja että kenttäväkeä varten. Vuonna 1602, jolloin meidän maassamme oli kova nälänhätä, tuli tänne käsky, että Tarttoon oli toimitettava 2000 tynnyriä viljaa Porvoon ja Kymenkartanon lääneistä, Tallinnaan 2000 tynnyriä Raaseporin läänistä ja Halikon kihlakunnasta sekä Pärnuun yhtä paljon Vehmaan, Maskun ja Piikkiön kihlakunnista. Mainituissa Suomen paikkakunnissa oli joka talon suoritettava 1 tynnyri viljaa,⁶ ja tämä määrä oli sitten vähennettävä talo-

¹ Valtakunnan registratuurissa on vuodelta 1606 ainakin 17 kirjettä ja vuodelta 1605 12 kirjettä, joissa puhutaan maamme varojen toimittamisesta Liivinmaalle.

² V. R. Muistikirja Eerikki Eilonpojalle 10/V 1607 (Waaränen l. c. II, 294). Abraham Spechtin valtakirja 15/IX 1609. Knuutti Kluunpojan valtakirja 20/IX 1609.

³ Määräys Hannu Hannunpojalle 31/VII 1601. Avoin kirje Hannu von Höfdtille 23/XII 1601.

⁴ V. R. Määräys Perttu Hannunpojalle 1/XI 1601.

⁵ Kts. esim. määräystä 30/VIII 1605 V. R.

⁶ V. R. Kirje Mauri kreiville 9/VIII 1602.

jen veroista.¹ Ruokavarat vietiin täältä tavallisesti syksyllä, sen jälkeen kuin vuoden sato oli korjattu. Kun lähetykset muutamina syksyinä myöhästyivät, kuljetettiin muona Viroon hevosilla jätää myöten. Joulukuussa 1604 määrättiin siten Viipurin linnan päällikkö Arvi Tönnöpoika Wildeman hankkimaan Narvaan 1000 tynnyriä viljaa, joka oli otettava Suursavon sekä Hauhon ja Ylisen kihlakuntien veroista². Mainittujen paikkakuntien talonpoikain tuli viedä vilja Viipuriin. Mutta Jääsken ja Ruokolahden pitäjien, Äyräpään, Viipurin ja Lappeen kihlakuntien sekä Kymenkartanon läänin talonpoikien asiaksi annettiin viljan kuljetus Viipurista Narvaan. Kolmesataa ratsumiestä ja muutamia jalkaväen miehiä komennettiin saattamaan kuormat meren taa, jotta venäläiset eivät voisi — sanottiin Kaarle kuninkaan kirjeessä — estää niitä pääsemästä perille.³ Edellisessä on kerrottu, että viljaa lähetettiin Viipurista Narvaan myös vuosien 1606 ja 1607 välisenä talvena.⁴

Muun ohessa hankittiin täältä Viroon hevosia ja härkiä, joita siellä käytettiin ruunun töissä kuormajuhtina tai jaeltiin köyhtyneille talonpojille. Heiniäkin kuljetettiin sinne tuhansia kuormia.⁵

Monasti tuli meidän maahamme hallitukselta käskyjä, että täältä oli otettava ja Liivinmaalle toimitettava kaikki rahat ja muonavarat, mitä voitiin kokoon saada.⁶

¹ V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 10/VIII 1602.

² Suursavosta vaadittiin 800, Hauhon kihlakunnasta ja Ylisestä kihlakunnasta 200 tynnyrillistä.

³ V. R. Kirje Akseli Kurjelle ja Henrikki Hornille 30/XII 1604.

⁴ Kts. sivua 173.

⁵ Pentti Laurinpoika Antti Linderinpojalle Helsingin Santahaminasta 29/VI 1605. Viron keskusarkisto N:o 47, lehti 429. — Komissaari Adam Scrafferin memoriaali samasta vuodelta. Viron keskusarkisto N:o 66. l. 328. — V. R. Kirje Otto Mörnerille 10/IX 1606.

⁶ V. R. Valtakirja 8/XI 1606. Kirje Otto Mörnerille ja Antti

Kovan verotuksen ja muiden yhteiskunnallisten epäkohtien tähden, joista seuraavassa tulee puhetta, maamme talonpojat köyhtyivät köyhtymistään, niin että useiden täytyi lähteä tiloiltaan. Autiotalojen luku olikin Suomessa Kaarle IX:n hallituksen lopulla suurempi kuin edellisellä vuosisadalla, Venäjän sodan aikana. Vuonna 1584 oli täällä 4,810 autiotaloa¹, mutta vuonna 1609 laskettiin niitä olevan noin 6,000.² Vaikea on kuitenkin sanoa, suoritet-

Niilonpojalle 16/XII sam. v. Sihteeri Eerikki Eilonpojalle annettu memoriaali 24/V 1609.

¹ Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kameraalisia oloja V. — Juhani III:n hallituksen lopulla (1589) laskettiin maassamme olevan kaikkiaan 30,207 perintötilallista, 902 ruununtalonpoikaa, 2,423 rälssitalonpoikaa ja 25 torpparia. Täällä oli siis silloin joka seitsemäs talo autiona.

² Seuraavasta taulukosta nähdään, kuinka monta autiotaloa oli eri paikkakunnilla v. 1609.

Maskun kihlakunnassa: 96 $\frac{3}{4}$ taloa.

Vehmaan » 232 $\frac{1}{10}$ »

Ala-Satakunnassa 160 »

» 1 tullimylly.

Ylä-Satakunnassa 357 taloa

Sääksmäen kihlakunnassa 123 taloa

Hollolan ja Hattulan kihlakunnissa 273 taloa.

Pienessä-Savossa } Talojen lukua ei ole ilmoitettu.
Suursavossa }

Lappeen ja Taipaleen pitäjissä 426 savua.

Jääsken ja Ruokolahden pitäjissä 559 taloa.

Äyräpään kihlakunnassa 945 savua.

Viipurin, Koiviston ja Säkkijärven pit. 450 $\frac{1}{2}$ savua

» » » » 1 prebenditalo.

Ulkosaarissa 32 $\frac{1}{2}$ savua.

Kymenkartanon läänissä 485 $\frac{1}{2}$ taloa.

Porvoon läänissä 433 taloa.

Raaseporin läänissä 43 $\frac{1}{2}$ taloa.

» » 24 rannikkotaloa.

Halikon kihlakunnassa 116 taloa.

Piikkiön kihlakunnassa 83 $\frac{1}{2}$ taloa.

tiinko hallituksessa molempina mainittuina vuosina talojen lukua koskevat laskennat samojen perusteiden mukaan.

Pohjanmaan pohjoisessa rovastikunnassa 125 taloa

Pohjanmaan eteläisessä rovastikunnassa 105 savua.

Yhteensä 5,845 taloa (Savon taloja lukuun ottamatta).

Ei ole tunnettua, kuinka suuri maatalojen koko luku silloin oli Suomessa.

KAHDESKYMMENES LUKU.

Linnaleiri. Matkustavien kyyditys.

Paitsi niitä lisäveroja, jotka otettiin koko valtakunnasta, oli eri paikkakunnissa tuon tuostakin suoritettava elintarpeita ja muuta apua sotaväen majoitusta varten, jota siihen aikaan sanottiin linnaleiriksi. Tästä syntyi kansalle rasitus, joka Suomessa oli paljon suurempi kuin Ruotsissa. Sotamiehet pantiin, kun ei oltu retkillä, asumaan linnoihin, kuninkaankartanoihin, pappiloihin, kaupunkeihin sekä suurempiin kyläkuntiin.¹ Vaikka Kaarlo IX kielsi sijoittamasta heitä yksityisten talonpoikain kohteihin, tapahtui sellaista kuitenkin monasti.² Talonpoikien oli toimitettava linnaleireihin paitsi muonavaroja myöskin halkoja, kynttilöitä sekä ratsumiesten hevosille heiniä.³ Antamistaan varoista alamaiset saivat joskus korvaukseksi veromaksujen vähennystä. Talvella 1608 hallitus myönsi esimerkiksi Porin, Rauman, Turun ja Helsingin kaupungeille maksun siitä, että ne olivat kaksi kuukautta elättäneet saksalaisia ratsumiehiä.⁴ Ylimalkaan korvaukset kuitenkin olivat aivan riittämättömiä.

¹ Vuosien 1607 ja 1608 välisenä talvena asetettiin maassamme silloin oleva ruotsalainen ja suomalainen sotaväki maaseudulle, mutta muukalainen väki kaupunkeihin.

² V. R. Vastaus Otto Mörnerille ja Antti Niilonpojalle 28/XII 1607.

³ Pappienkin tuli antaa apua linnaleirissä majailevan sotaväen elatukseksi.

⁴ V. R. Vastaus Otto Mörnerille 6/IV 1608.

Maaseudulta kuuluikin linnaleirin johdosta valituksia. Vuosien 1602 ja 1603 välisenä talvena, jolloin Suomeen oli majoitettu tavattoman suuret määrät sotaväkeä, olivat ylimmät suomalaiset sotapäälliköt huolestuneita sen johdosta, että talonpojat eivät näyttäneet jaksavan kantaa raskasta linnaleiritaakkaa.¹

Sotaväen ja sen tavarain kuljetus oli niinkään suurena rasituksena talonpojilla, heiltä kun kovin usein vaadittiin sitä varten hevosia ja miehiä. Vieläpä heidän täytyi, kuten edellä on mainittu, talvisaikaan viedä sotatarpeita Suomenlahden taaksekin.

Ollessaan linnaleirissä tai matkoilla sotaväki teki monasti väkivaltaa maakansalle. Sen lisäksi, mitä sotamiesten harjoittamista tihutöistä edellisessä on kerrottu, mainittakoon vielä muutama tapaus. Syksyllä 1602 ilmoitettiin Kaarle herttualle, että eräs joukko ratsumiehiä oli jättäytyen muiden jälkeen, jotka olivat menossa Viron puolelle, retkeilyt ympäri maattamme räähäten talonpoikia ja ryöstäen heidän omaisuuttaan.² Savossa ryhtyi pian sen jälkeen 60 Perttu Henrikinpojan ratsumiestä³, jotka Stålarmin oli määrännyt sinne kolmeksi kuukaudeksi linnaleiriin, väkisin majoilemaan talonpoikain luona ja vaati-
maan liian suuria muonaeria. Samalla antautui Savossa oleva jalkaväkikin ryöstövierailuun.⁴ Kun Savosta kevä-
talvella 1603 lähetettiin linnaleirissä ollutta väkeä Narvaan, ottivat sotamiehet mukaansa niin paljon hevosia,

¹ Arvi Tönnenpoika ja Antti Laurinpoika Viipurista Arvi Stålarminille 29/I 1903. R. A. Krigshistoriska handlingar.

² V. R. Kirje Tönne Yrjönpojalle 29/IX 1602. Hannu Robertsins valtakirja sam. p.

³ Perttu Henrikinpoika oli niiden huovien ratsumestari, jotka ennen olivat kuuluneet Henriikki von Ahnenin lippueeseen. V. R. Perttu Henrikinpojan valtakirja 3/XII 1601.

⁴ Pietari Hannunpoika Arvi Eerikinpojalle 28/IV 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar VI, 1.

kuin voivat käsiinsä saada, eivätkä tyytyneet siihen, että talonpojat kuljettivat heidän kuormansa Viipuriin, vaan veivät hevoset Narvaan ajettuaan kyytimiehet pois. Seuraus siitä oli, että useat talot joutuivat joksikin aikaa autioiksi. Sittemmin kävi huhu, että muutamat mainituista sotamiehistä olivat myöneet hevosia venäläisille.¹ Yrjö Hannunpojan länsigötlantilaisista sotamiehistä, jotka maaliskuun 30 p. 1610 tulivat Poriin, tiedetään, että he matkallaan olivat tehneet talonpojille väkivaltaa.² Kaksi Sysmän talonpoikaa valitti kuninkaalle, että muukalainen sotaväki oli rosvoillut heidän taloissaan.³ Vahinkoa sotamiehet tekivät myös Ulvilan kyläläisille.⁴ Kaarle koetti estää sotaväen väkivaltaa määräten ilkitöistä ankarat rangaistukset.

Sotaväen kuljetuksesta aiheutuneiden rasitusten lisäksi maalaiskansalla oli paljon vastusta ja vaivaa yksityisistä matkustajista, joita sodan aikana oli tavallista enemmän liikkeellä ja jotka vaativat talonpojilta ja papeilta ruoan, kyytihevoset ja yömajan maksutta. Tämä oli Ruotsissa ja Suomessa vanha epäkohta, jota hallitsijat eivät olleet yrityksistään huolimatta voineet saada poistetuksi. Kustaa Vaasa sanoi eräässä kirjeessään, että matkustajat olivat majailullaan ja vaatimuksillaan saattaneet useat papit, porvarit ja talonpojat köyhyyteen ja kurjuuteen. Hän oli saanut muun muassa kuulla, että matkustavaiset käyttivät törkeitä ja uhmaavia sanoja, jos heidän pyyntöjään ei voitu noudattaa; vieläpä hänelle oli kerrottu, että muutamat heistä olivat lyöneet ja hakanneet erästä pappia, pa-

¹ Eerikki Mikonpoika Arvi Eerikinpojalle Savonlinnasta 30/IV 1603. R. A. Krigshistoriska handlingar, Karl IX:s polska krig VI, 1.

² Niilo Kijl Kaarle IX:lle 26/IV 1610. R. A. Skrifvelser till konungen.

³ V. R. Kirje Tuomas Juhonpojalle 18/VII 1610.

⁴ V. R. Kirje Niilo Kijlille 1/I 1611.

pin vaimoa ja renkejä.¹ Eerikki XIV:n perustamalla majatalolaitoksella ei oltu voitu suojella maalaiskansaa matkustavaisten uhmailulta, eikä Juhani III:nkaan säädöksillä oltu saatu kyyditysasiassa parannusta toimeen. Jälkimmäinen oli muun muassa määrännyt, että ainoastaan kuninkaan sanansaattajille oli majataloista annettava ruokaa ja hevosia maksutta. Siitä oli kuitenkin ollut seurauksena, että useimmat matkustajat ilmoittivat kulkevansa ruunun asioissa. Epäkohta oli siis entisellään Kaarle herttuan tullessa hallitukseen. Hänen sanojensa mukaan kyyditykset ja matkustajien majailu aiheuttivat kansalle menoja, jotka olivat suuremmat kuin vakinaiset verot ja muut ruununmaksut yhteensä.²

Saadakseen kyyditysolut järjestetyiksi paremmalle kannalle Kaarle herttua vuonna 1602 lähetti maakuntiin kiertokirjeen, jossa muun muassa lausuttiin seuraavaa. Hän oli saanut tietää matkustajien kulkevan joukottain valtakunnassa rasittaen kansaa kyydityksillä ja pakko-vierailulla, vaikka hän oli moiset vääryyden teot kieltänyt ja vaikka majataloja oli määrätty perustettaviksi maakuntiin. Erittäinkin olivat ratsumiehet ja muut sotilaat, jotka olivat luvatta jättäneet lippukuntansa ja lakkaamatta kuljeksivat, kiusanneet alamaisia. Aateliston palvelijat, jotka heidän isäntänsä olivat lähettäneet asioilleen, olivat harjoittaneet samaa laittomuutta. Kirjeessä kiellettiin hengenrangaistuksen uhalla ratsumiehiä, jalkaväen miehiä, pursimiehiä, kauppiaita ja kaikkia muita, sekä hengellisiä että maallisia, ottamasta kansalta kyytihevosia tai majailemasta talonpoikien luona; tähän oli oikeus ainoastaan niillä, joilla oli hänen passinsa ja jotka kulkivat ruunun asioissa; muiden tuli poiketa majataloihin ja maksaa, mitä

¹ Kustaa I:n käskykirje 4/V 1541 (Stiernman, Kongl. Bref och förordningar I, 63).

² Käskykirje kyytimatkoista ja majailusta 22 IV 1604 (Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 178).

laki määräsi. Samalla kirjeellä käskettiin hallitusmiesten ja voutien suojella alamaisia laittomasta kyydityksestä.¹

Jo seuraavana vuonna Kaarle herttua laitatti kyydityksiä uuden kiertokirjeen. Kuultuaan, että nimismiehet ja pitäjänneljännesten esimiehet hallituksen käskyistä huolimatta eivät koskaan kysyneet matkustavilta passeja, vaan yhä antoivat kaikkien tulijain saada kyytihevosia, hän määräsi, että jokaisen matkustajan tuli käydä vouden tai alivouden tai voudinkirjurin luona näyttämässä passiaan ja pyytää tältä lupalippu. Vain niille, joilla oli tällainen lupakirja, sai nimismies tai neljänneksen esimies toimittaa hevoset.²

Norrköpingin valtiopäivillä keskusteltiin sitten (1604) kyyditysolojen parantamisesta. Siellä päätettiin, että kaikkien maanteiden ääreen oli matkustavaisten kuljetusta varten perustettava majataloja³ ja että jokaisen matkustajan tuli suorittaa maksu kyydityksestä, ruoasta ja majailusta. Mutta samalla säädettiin, että talonpoikain, jotka nyt vapautettiin kyydityksen velvollisuudesta, tuli maksaa siitä hyvästä uusi vero, siten että kukin talollinen ja torppari suoritti 2 markkaa kyydityksrahoja vuodessa.⁴ Näillä rahoilla voi hallitus kustantaa kyydityksen ja elannon niille, jotka kulkivat sen asioissa.⁵ Valtiopäiväin päätöksessä lausuttiin myös, että hallituksen oli annettava ratsumiehille ja jalkaväen sotamiehille, jotka lähetettiin

¹ Kaarle herttuan kiertokirje 27/XI 1602. (Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 470.)

² Kaarle herttuan patentti 20/X 1603. (Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 476).

³ Majatalojen väliä ei saanut olla kuutta sen ajan peninkulmaa enemmän.

⁴ Kyyditysvero maksettiin kahdessa erässä, nimittäin 1 markka vapunpäivänä ja 1 markka mikonpäivänä.

⁵ Kuninkaan omien palvelijoiden oli, kuten kaikkien muiden maksettava kyydityksestä ja majailusta.

matkoille, riittävästi kuukausi- tai viikkorahoja, jotta he eivät vaatisi papeilta ja talonpojilta mitään maksutta.¹

Valtiopäiväin jälkeen Kaarle IX taas julisti matkustavasten kyydityksestä ja majailusta yleisen käskykirjeen. Voutien tuli sen mukaan omissa voutikunnissaan valita majatalojen isännät ja nimismiehellä oli matkustajiin nähden samat velvollisuudet kuin majatalon haltijoilla. Siinä tapauksessa että majatalossa ei ollut tilaa kaikille, oli nimismiehen hankittava lisähuoneita lähikylistä. Hänen tuli itsensä pitää ja hänen oli vaadittava kahdeltatoista likimmäiseltä naapuriltaan, että he aina pitivät suojia ja hevosia valmiina matkamiesten varalta. Jos näissä oli semmoisia, jotka väkivaltaa uhaten vaativat kyyditystä suostumatta siitä maksamaan², niin mainituilla nimismiehen kahdeltatoista naapurilla ja muillakin pitäjän miehillä oli velvollisuus hänen kutsuessaan tulla hänen avukseen aseilla varustettuina ja ottaa uhmailijat kiinni, niin että nämä saatettiin seuraavilla käräjillä tuomita ja sitten rangaista.³

Kaikista Kaarle IX:n säädöksistä huolimatta ei epäkohtia, jotka pitkien aikojen kuluessa olivat päässeet juurtumaan kyyditysoloihin, saatu hänen hallitessaan ehkäistyiksi. Vuonna 1607 kävi kaksi Pohjanmaan talonpoikaa valittamassa kuninkaalle, että muutamat matkustavaiset ottivat heiltä hevosia väkivallalla jättäen kyydityksen ja ruoan maksamatta, vieläpä löivät heitä; näin olivat tehneet m. m. Pohjanmaan lippukunnan päämies Pietari

¹ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut I, 553 ja 554. — Waaranen l. c. II, 117—119.

² Kyytihevosesta oli kesällä maksettava 1 äyri peninkulmalta, talvella 1 $\frac{1}{2}$ äyriä, syksyllä ja keväällä 2 äyriä. Ruokatriain hinta määrättiin taksoilla, mitkä annettiin neljä kertaa vuodessa.

³ Kuninkaan käskykirje 22/IV 1604. (Stiernman, Kongl. bref och förordningar I, 478—481).

Juhonpoika ja hänen luutnanttinsa, jotka sen ohessa olivat panneet erään rengin käsirautoihin.

Örebron valtiopäivilläkin (1610) talonpojat ilmoittivat, että useimmat matkustavat antoivat kyyditysmaksujen sijasta vihaisia sanoja ja lyöntejä. Valitusten johdosta Kaarle vielä lähetti maakuntiin käskykirjeen, samanlaisen kuin vuonna 1604.¹ Mitään tuloksia ei siitä nähtävästi ollut.

¹ Kuninkaan kirje 20/XII 1610. (Stiernman l. c. I, 556.) — Edellisenäkin vuonna oli annettu kyyditysasioita koskeva käskykirje. V. R. 11/II 1609.

YHDESKOLMATTI LUKU.

Läänitykset.

Vaikka kansalta Kaarle IX:n hallitessa otettiin tavattoman suuret verot, ei hän saanut niin paljon varoja kokoon, kuin sota vaati. Yhä useammin tapahtui, että hallituksen kävi rahojen puutteessa mahdottomaksi suorittaa sotaväen palkkoja. Pulasta päästäkseen kuningas rupesi käyttämään keinoa, joka myöhemmin huomattiin sangen haitalliseksi valtakunnalle. Palkan sijasta hän näet luovutti eli, niinkuin siihen aikaan sanottiin, läänitti sekä sotamiehille että viranomaisille määrätyn ajaksi, usein elinajaksi, ruununtaloja tai niitä tuloja, jotka ruunulla oli talojen veroista. Samaa menettelytapaa olivat jo edelliset hallitsijat käyttäneet, mutta Kaarlen hallitessa läänitysten luku kasvoi suunnattomasti. Kustaa II Aadolf valitti sitten, että ruunu oli läänitysten kautta menettänyt suuren osan tuloistaan.

Suomen maatiloja Kaarle IX piti erittäin sopivina läänitettäväksi. Monet maamme omintakeiset talonpojat, jotka joutuivat maksamaan veronsa yksityisille lääninsääjille, olivat hyvin tyytymättömiä heidän oloissaan tapahuneeseen muutokseen. He ilmoittivat hallitukselle muun muassa, että läänitysten omistajat tekivät heille väkivaltaa pakottaen heidät liikanaisiin suorituksiin. Tämän johdosta Kaarle IX lähetti Suomeen avoimen kirjeen, jossa hän kielsi kaikkia läänitysten haltijoita ottamasta talonpojilta suurempia maksuja, kuin mitä taloista ennen oli

annettu ruunulle, sekä uhkasi niitä, jotka eivät kieltoa noudattaneet, läänitysten menettämisellä ja muilla kovilla rangaistuksilla.¹

Tarkastelkaamme, keitä meidän maassamme oli Kaarle IX:n loppuaikoina läänitysten haltijoina. Ruotsin kamariarkistossa säilyneistä luetteloista saadaan niistä tietoja.

Suuria läänityksiä oli täällä annettu suomalaisille ja ruotsalaisille aatelismiehille.² Vuonna 1610 oli aatelisten lääninhaltijain luku³ Suomessa 36 ja heille läänitettyjen talojen luku 2,883 $\frac{3}{4}$.⁴

¹ V. R. Avoin kirje läänien talonpojille 28/XII 1610.

² Sitä paitsi oli läänitysten omistajina useita aatelismiesten leskiä.

³ Niiden joukossa mainitaan muutamia, jotka eivät kuuluneet aatelistoon.

⁴ *Luettelo aatelisista ja sotapäälliköistä, joilla vuosina 1609 ja 1610 oli läänityksiä Suomessa.*

Yrjö Boije oli saanut 341 $\frac{3}{4}$ läänitettyä ja 16 panttitaloa.

Yrjö Klaunpoika, Bijbyn haltija, 278 taloa.

Akseli Kurki 193 läänitettyä taloa ja 1 panttitalon.

Yrjö Gyllenstierna 356 taloa.

Niilo Kijl, Appelnäsin haltija, 89.

Tönne Yrjönpoika 97 $\frac{3}{4}$.

Arvi Tönnenpoika Wildeman 133 läänitettyä ja 4 panttitaloa.

Jesper Matinpoika Kruus 332 taloa.

Antti Laurinpoika, Puotilan haltija, 124 $\frac{1}{2}$.

Antti Boije 219 $\frac{1}{4}$.

Henrikki Tönnenpoika Wildeman 69 $\frac{1}{2}$.

Evertti Horn 231 $\frac{1}{2}$.

Kyötikkä Fincke 1 läänitetyn talon ja 10 panttitaloa.

Klaus Klaunpoika Uggla 135 taloa.

Pentti Söyringinpoika Juusten 37.

Hannu Boije 3.

Klaus Eerikinpoika Slang, Laakspohjan haltija, 2.

Lauri Antinpoika, ratsumestari, 42.

Vanhempi Lindved Klaunpoika, 3.

Antti Munk 5.

Hannu Munk 11.

Hannu Juhonpoika Stålhandske, Syvälahden haltija, 30.

Ratsumiehillä oli samana vuonna maassamme 1,978 veroista vapaata taloa, jotka he olivat saaneet läänityksiksi palkan asemesta.⁵

Martti Eerikinpoika, Bölen haltija, 1.

Henrikki Hannunpoika 1.

Lauri Anfastinpoika 31.

Aaretti Scheringinpoika 13.

Baltsar Bäck 3 1/2.

Kaarle Bäck 10.

Eerikki Hare 59.

Tuomas Olavinpoika, ratsumestari, 6.

Tuomas Teppoinen 5.

Juho Pietarinpoika Ruta, Toolsenlinnan päällikkö, 39.

Olavi Jaakonpoika 26.

Taneli Golovatsev, ratsumestari, 82.

Hannu Myr, ratsumestari, 28.

Hannu Wachtmeisterin lapset 11 panttitaloa.

Ruotsin kamariarkisto. Förläningsregister öfver Finland 1598—1613.

⁵ *Ratsumiesten talot olivat eri lippueille jakaantuneina seuraavasti.*

Hermannin Dykerin lippueella oli 704 1/2 verotaloa sekä 4 1/2 ruununtaloa Maskun kihlakunnassa, Tenholassa, Ala-Satakunnassa, Piikkiön, Halikon, Sääksmäen, Hollolan ja Hattulan kihlakunnissa sekä Raaseporin läänissä.

Hannu Juhonpojan lippueella: 148 1/6 verotaloa, 1 sopimustalo ja 5 ruununtaloa Sääksmäen, Hollolan ja Hattulan kihlakunnissa, Porvoon läänissä, Raaseporin läänissä, Piikkiön kihlakunnassa, Halikossa, Lappeella ja Kymenkartanonläänissä.

Lauri Antinpojan lippueella: 284 1/2 verotaloa, 3 prebenditaloa Sääksmäen ja Hollolan kihlakunnissa, Suursavossa, Pienessä-Savossa, Lappeella, Taipaleessa, Jääskessä, Ruokolahdella, Äyräpään kihlakunnassa, Rannan kihlakunnassa, Kymenkartanon läänissä, Porvoon läänissä, Halikossa ja Piikkiössä.

Eerikki Pertunpojan lippueella: 149 taloa, 2 prebenditaloa.

Tuomas Ollinpojan lippueella: 213 taloa Sääksmäellä, Hollolassa, Hattulassa, Ylä-Satakunnassa, Suursavossa, Raaseporin läänissä ja Ahvenanmaalla.

Hannu von Lundenin lippueella: 106 taloa Ylä-Satakunnassa ja Sääksmäellä.

Samoin nähdään jalkaväen päälliköillä ja useilla sotamiehillä olleen verovapaat talot. Näitä jalkaväen taloja oli Suomessa vuonna 1610 kaikkiaan $360\frac{1}{4}$, nimittäin $348\frac{1}{4}$ verotaloa ja 12 ruununtaloa. Ne olivat ennen suorittaneet ruununmaksuina yhteensä 965 talaria vuodessa.¹

Taneli Golova!sevin lippueella: 121 taloa Sääksmäellä, Hollolassa, Hattulassa, Kymenkartanon, Porvoon ja Raaseporinlääneissä sekä Ylä-Satakunnassa.

Lindved Klaunpojan lippueella: 188 taloa Hollolassa, Hattulassa, Lappeen kihlakunnassa, Jääskessä, Ruokolahdella, Rannan kihlakunnassa, Suursavossa, Kymenkartanon läänissä, Piikkiössä, Lappeella, Taipaleessa, Pienessä-Savossa ja Porvoon läänissä.

Ylipäällikkö Jaakko Pontuksenpojan kornetilla (lippumiehistöllä): 43 taloa Sääksmäen ja Hattulan kihlakunnissa, Ylä-Satakunnassa, Äyräpään kihlakunnassa ja Raaseporin läänissä.

Viipurin kornetilla: $29\frac{1}{2}$ verotaloa ja 8 ruununtaloa Jääskessä, Ruokolahdella, Lappeella, Taipaleessa, Viipurin kihlakunnassa ja Kymenkartanon läänissä.

Jesper Matinpojan kornetilla: 2 taloa Hollolan kihlakunnassa.

Klaus Eerikinpojan kornetilla: 3 taloa Hollolan kihlakunnassa.

Ruotsin kamariarkisto l. c.

¹ *Suomen jalkaväen verovapaiden talojen luku vuonna 1610.*

Päämies Lauri Pentinpojalla ja hänen alapäälliköillään oli 10 ruununtaloa Maskun kihlakunnassa.

Päämies Lauri Niilonpojalla oli 1 ruununtalo Maskun kihlakunnassa.

Pietari Niilonpojan kuudella alapäälliköllä oli 6 taloa Ala-Satakunnassa.

Matti Juhonpojan kahdella alapäälliköllä oli 2 taloa Ylä-Satakunnassa.

Samoilla 9 taloa Sääksmäellä.

Hannu Antinpojalla ja kahdellatoista hänen alapäälliköillään 13 taloa Hollolassa ja Hattulassa.

Lauri Juhonpojan 89 sotamiehellä 89 taloa Savossa.

Pietari Laurinpojan 29 sotamiehellä 25 taloa Suursavossa.

Matti Eerikinpojalla ja kolmella hänen alapäälliköillään 4 taloa Suursavossa.

Olavi Brynielinpojalla $5\frac{1}{2}$ taloa Rannan kihlakunnassa.

Lauri Niilonpojalla ja hänen lippukunnallaan 2 taloa Rannan kihlakunnassa sekä 10 taloa Lappeella ja Taipaleessa.

Muukalaisetkin saivat täältä, kuten mainittiin, läänityksiä. Vuonna 1604 kävi joukko liiviläisiä (saksalaisia) aatelismiehiä Kaarle IX:n luona pyytämässä, että heille myönnettäisiin meidän maassamme maatiloja, joista heidän vaimonsa ja lapsensa voisivat saada elatuksensa, sillä aikaa kuin he itse taistelivat valtakunnan vihollisia vastaan. Suostuen heidän pyyntöönsä kuningas määräsi valtaneuvos Arvi Henrikinpoika Hornin sekä Turun linnan päällikön Tönne Yrjönpojan jakamaan mainituille herroille läänityksiä, niin että kukin heistä sai noin 150 talarin tulot vuodessa; liiviläisten oli siitä hyvästä edelleen tehtävä ratsupalvelusta.¹ Samalla kun tämä määräys annettiin Arvi Hornille ja Tönne Yrjönpojalle, käskettiin

Lutnantti Tuomas Tordinpojalla ja hänen ruodullaan 1 talo Raaseporin läänissä sekä 5 taloa Rannan kihlakunnassa.

Päämies Hannu Juhonpojalla 1 rnuuntalo Rannan kihlakunnassa. Pietari Matinpjojalla, hänen alapäälliköillään ja 21 sotamiehellä 19 $\frac{1}{4}$ taloa Kokemäenkartanon läänissä.

Eerikki Niilonpojalla, hänen 4 alapäälliköillään ja 70 sotamiehellä 5 taloa Porvoon läänissä ja 70 taloa Suursavossa.

Simo Laurinpojalla 1 talo Ylä-Satakunnassa.

Matti Laurinpojalla ja hänen 4 alapäälliköillään 5 taloa Porvoon läänissä.

Juhani Jaakonpojalla ja hänen katselmuskirjurillaan 2 taloa Porvoon läänissä.

Päämies Sven Eerikinpojalla 6 taloa Raaseporin läänissä ja hänen sotamiehillään 68 manttaalia (savua?) Pohjanmaan pohjoisessa rovastikunnassa.

Lauri Niilonpojalla $\frac{1}{2}$ savua Ahvenanmaalla.

¹ Minkälaisilla ehdoilla läänityksiä suotiin, nähdään esimerkiksi ratsumestari Herman Dykerin läänityskirjasta. Siinä sanottiin: »Me läänitämme hänelle Kokemäen neljänneksen kaikkine veroineen. Nämä hän saa nauttia ja pitää koko elinaikansa. Kuitenkin hänen tulee asettaa määrätty luku ratsuja sotajoukkoon ja itsensä mennä taistelemaan vihollisia vastaan. Mainitusta neljänneksestä saatavat vuotuiset tulot on vähennettävä hänen palkastaan. Mutta jos nämä tulot eivät vastaa hänen ratsujensa lukua, on komissaarien annettava hänelle rahoja korvaukseksi.» V. R. 2/IV 1608.

heidän pitää Suomessa tarkastus, jotta saataisiin tietää, olivatko ne liiviläiset, joille aikaisemmin oli suotu täällä maataloja, suorittaneet niistä sen ratsupalveluksen, johon he olivat sitoutuneet.¹ Vuosina 1609 ja 1610 oli täällä 52 liiviläisellä yhteensä 3,633 taloa.² Useimmat läänitykset

¹ V. R. Arvi Hornin valtakirja 22/VIII 1604 (Waaranen. I. c. II, 145.

² *Luettelo liiviläisistä, joilla oli läänityksiä Suomessa vuosina 1609 ja 1610.*

Yrjö Stackelberg, jolla oli 131 $\frac{7}{12}$ taloa Vehmaan kihlakunnassa.

Viljami Spegel	52	taloa Vehmaan kihlakunnassa
Henrikki Rebinder	211	» Ala-Satakunnassa
Köytikkä Wagner	41	»
»	2	prebenditaloa »
Baltsar Skuit	1	K. M:n perintötila
»	2	rälssitilaa »
»	8	taloa Hollolan kihlakunnassa
Juhani Derfelt	60 $\frac{1}{2}$	» Ylä-Satakunnassa
»	25	» Raaseporin läänissä
Hannu Maidel	184	» Ylä-Satakunnassa
Detlef Tisenhusen	64	» »
Frans Dyker	41	» »
Juhani Vitinghof	146	» »
Hermann Dyker	225	» »
Hannu von Lunden	239	» »
Berendt Taube	161	» »
Gerdt Lewold	95	» »
Yrjö Kryddenar (Krüdener?)	171	» Sääksmäen kihlakunnassa
Tuomas Bock	44	» »
Yrjö Polman	105	» »
Engelbrecht Mecks	66	» »
Tromholt Lode	6	» »
»	122	» Hollolan kihlakunnassa
Fabian Tisenhusen	10	» Sääksmäen kihlakunnassa
Engelbrecht Kofwer	10	» »
Gerdt Dönhof	30	» »
Fromholt Patkul	130	» »
Magnus Strick	135	» »
Henrikki von Ungern	233	» Hollolan kihlakunnassa

oli heille annettu Ylä-Satakunnasta, Sääksmäen kihlakunnasta ja Porvoon läänistä.¹

Aatami Schraffer	91	taloa Hattulassa	
»	4	» Raaseporin läänissä	
Klaus Ridder	27	» Hollolan kihlakunnassa	
Gerdt Lewold	30	» »	
Hannu Wochen	19	» Kymenkartanon läänissä	
Hermann Bussman	51	» Suursavossa	
Johannes Brakel	28	» Hollolan kihlakunnassa	
Hannu Treiden	40	» »	
Berendt Taube	22	» »	
Friedrich Tadtz	167	» Suursavossa	
Tuomas Abernet	8	» Porvoon läänissä	
»	1	» Piikkiön kihlakunnassa	
Hannu Wirttenberg	33	» Porvoon läänissä	
Robert Rydkerinpoika	6	» »	
Hannu Feisak	28	» »	
Berendt Hastfer	87	» »	
»	1	prebenditalo »	
Hannu Feritz	53	taloa	
Berendt Nyman	5	» »	
Robert Göttring	4	» »	
Tönnies Lewold	4	» »	
Tobias Hörlink	1	» »	
Hannu Nykyrka	190	» Raaseporin läänissä	
Kristoffer von Dam	12	» »	
Mauri Wrangel	32	» »	
Hannu Forbes	13	» »	
Pietari Plågman	22 1/2	verotaloa	} Halikon kihlak.
»	6	ruununtaloa	
Kapteeni Grull	2	ruununtaloa	»
Bartholomeus Skott	1	verotalo	} Piikkiön kihlak.
»	1/2	ruununtaloa	
»	3	verotaloa	} Maskun
»	1	sopimustalo	
»	1/2	prebenditaloa	} kihlak.
»	5	taloa Ylä-Satakunnassa	
Goswed Anrep	1	verotalo	} Piikkiön kihlak.
»	1	ruununtalo	

¹ Turun linnan päällikkö Niilo Kijl kirjoitti maaliskuun 5 p. 1611 Antti Laurinpojalle, että »koko maa oli läänitetty liiviläisille»

Viimeksimainittuna vuonna Kaarle kuningas lähetti valtakunnan palveluksessa oleville liiviläisille sen oudokuttavan ilmoituksen, että hän siitä lähtien ei aikonut maksaa kenellekään heistä palkkaa, vaan tahtoi suoda heille *kaikille* palkan sijasta läänityksiä Suomesta.¹

Kopeat saksalaiset aatelismiehet, jotka Virossa ja Liivinmaalla olivat vuosisatoja pitäneet talonpoikia maaorjuudessa, luulivat Suomessakin voivansa kohdella alus-talaisiansa käskevästi, ikäänkuin näillä ei olisi ollut täyttä oikeutta tiloihinsa. Semmoista maamme vapaat talonpojat eivät vaitiollen sietäneet, vaan lähettivät sanansaattajansa ilmoittamaan asiasta kuninkaalle. Pyhtään pitäjän Elimäen neljänneksen asujamet sekä Porvoon pitäjän Savijoen kyläläiset valittivat hänelle, että liiviläiset tekivät heille vääryyttä ja väkivaltaa ottaen heiltä laittomia veroja sekä käyttäen vääriä mittoja ja painoja, ja että jotkut läänitysten saajat olivat karkoittaneet talonpoikia näiden tiloilta. Tämän johdosta kuningas käski Yrjö Boijen ja Niilo Kijlin tarkoin tutkia asiaa ja ottaa liiviläisiltä läänitykset ruunulle takaisin, jos huomattiin, että he rasitivat talonpoikia uusilla maksuilla.²

Omituista on, että kuningas, samalla kuin liiviläisille läänitettiin suuret alat Suomesta, tarjosi niille suomalaisille ratsumiehille, jotka tahtoivat palvella Antti Laurinpojan lippueessa, maatiloja Liivinmaalta.³

Juhani III:n hallitessa oli Suomeen ja Viroon tullut useita Venäjän pajareja peläten Iivana Julman vihaa.

(Viron keskusarkisto, N:o 46, lehti 165). Tässä lausunnassa on tietysti liioittelua, mutta kieltää ei saata, että täällä oli liiviläisten ratsumiesten läänityksiä aivan suunnaton määrä.

¹ V. R. Memoriaali Hannu Maidelille ja Juhani Derfeltille 7/X 1610.

² V. R. Yrjö Boijen ja Niilo Kijlin valtakirja 23/VII 1610 (Waaränen l. c III, 90).

³ V. R. Valtakirja Eerikki Eilonpojalle 17/XII 1608.

Heille oli annettu täällä läänityksiä, joiden puolesta he tekivät sotapalvelusta. Näitä pakolaisia tai heidän jälkeläisiään oli Suomessa vielä muutamia Kaarle IX:n aikana. Ne kuuluivat Baranov-, Rosladin- ja Nassakin-nimisiin sukuihin, ja heidän läänityksinään oli täällä neljättäsataa taloa¹,

Läänitysten antamista jatkettiin, kuten tiedämme, seuraavina aikoina. Kristiinan hallitessa oli lähes kaksi kolmannesta Suomen maataloista läänitettyinä, ja maamme talonpojat, jotka monella tavalla joutuivat lääninsaaajain mielivallasta riippuviksi, olivat jo menettää yhteiskunnallisen itsenäisyytensä ja vapautensa. Onneksi oli noin 70 vuotta Kaarle IX:n kuoleman jälkeen Ruotsin valtaistuimella se voiman mies, joka osasi rautaisella kädellä murskata koko tuon uuden läänityslaitoksen.

¹ *Luettelo venäläisistä, joilla oli Suomessa läänityksiä.*

Kasari Baranovilla oli 39 taloa Ala-Satakunnassa.

Fedor Baranovilla 31 taloa Ala-Satakunnassa.

Menski Baranovilla 150 taloa Suursavossa.

Gregori Baranovilla 22 1/2 taloa Suursavossa.

Pietari Rosladinilla 28 taloa Ala-Satakunnassa.

Venäjänkielen tulkilla Pietari Nassakinilla 40 verotaloa ja 13 ruununtaloa Porvoon läänissä.

Venäjänkielen tulkilla Berndt Nymanilla 134 taloa Suursavossa.

Venäjänkielen tulkilla Antti Pietarinpojalla 14 taloa Jääsken kihlakunnassa ja 1 talo Rannan kihlakunnassa.

Muist. Nyman ja Antti Pietarinpoika eivät tietystikään olleet venäläisiä, vaikka heidät on mainittu silloin laaditussa venäläisten lääninsaaajain luettelossa.

Jälkikatsaus.

Sodassa, jonka Kaarle herttua aloitti Puolaa vastaan, oli onni ensi aikoina seurannut hänen yrityksiään. Hän valloitti vuosina 1600 ja 1601 melkein koko Liivinmaan, niin että siitä oli jäänyt Puolan haltuun ainoastaan Riian kaupunki ympäristöineen ja Kokenhusenin linna. Ruotsin aseiden suuri menestys saa selityksensä siitä, että Sigismundilla oli aivan vähän sotaväkeä Liivinmaalla ja että sikäläiset linnat olivat huonosti varustettuina ruotsalaisten hyökätessä. Sota oli tullut puolalaisille yllätyksenä, ja Puolan säädyt olivat tahtoneet sitä välttää. Kun Sigismund oli pyytänyt niiltä sotajoukon varustamiseksi tarvittavia rahoja, niin ne olivat aluksi ilmoittaneet, että ne pitivät hänen ja Kaarle herttuan riitaa näiden yksityisasiana, johon valtakunnan ei ollut sekaannuttava. Vasta vuonna 1601 Puolan valtiopäivät lupasivat kuninkaalle varoja sotaan varten.

Syksyllä 1601 Kaarle herttua tuli Riian edustalle valloittaakseen tämän kaupungin, mutta siellä hän sai tietää, että Sigismund oli tuonut sotajoukkonsa Väinäjoelle. Silloin herttua, jonka väki oli heikontunut muonavarain puutteesta, katsoi parhaaksi karttaa taistelua ja lähteä takaisin Tallinnaan, josta hän palasi Ruotsiin lähetettyään ison osan sotajoukostaan Suomeen. Viroon hän jätti ainoastaan 2,000 miestä. Tällä vähäisellä väellä ylipäälliköksi määrätty Nassaun kreivi ei voinut estää puolalaisia valloittamasta Liivinmaan linnoja takaisin. Hänen lähdettyään Virosta he saivat vielä haltuunsa Paidelinnan ja

etenivät Suomenlahden rannoille saakka (1602). Uudet päälliköt Arvi Stålarin ja Antti Linderinpoika, joille hankittiin toinen sotajoukko, eivät myöskään saattaneet menestyksellä vastustaa vihollisia. Puolalaiset saivat (1603) pitkällisestä piirityksestä nälänhätään joutuneen Tarton avaamaan porttinsa. Jonkun aikaa sen jälkeen kuin Stålarin oli kärsittyään tappion Paidelinnan lähettyvillä erotettu ylipäällikön virasta (1604), Kaarle IX itse taas vei verraten suuren sotajoukon Väinäjoen rannoille, mutta siellä etevä puolalainen päällikkö Chodkiewicz kohta sai hänestä ratkaisevan voiton Kirkholman taistelussa (1605). Ruotsin sota-asiat olivat nyt joutuneet sängen arveluttavalle kannalle. Kaarle herttuan onneksi kapina, jonka eräs aatelispuolue vuonna 1606 nosti Puolassa Sigismundia vastaan, esti tätä käyttämästä Liivinmaalla Ruotsin armeijan luhistumista hyväkseen. Seuraavina aikoina sotaa käytiin mainituista syistä laimeasti. Ruotsalaisten sotapäällikön Mansfeldin kreivin onnistui kuitenkin vuonna 1607 valloittaa Paidelinnat, ja kun Kaarle IX seuraavana vuonna lähetti Mansfeldin sotajoukon kanssa Väinäjoen suulle, saatiin siellä Ruotsin haltuun Dünamünden ja Kokenhusenin linnat, joista jälkimmäinen kuitenkin jo parin kuukauden päästä taas menetettiin. Vuosina 1607 ja 1608 oli Ruotsin ja Puolan välillä keskusteluja rauhan kokouksen pitämisestä, mutta ne eivät johtaneet tuloksiin. Chodkiewicz valtasi vuoden 1609 alkupuolella Pärnun, ja Dünamündenkin täytyi ruokavarojen puutteessa antautua puolalaisille. Siihen aikaan kiinnittivät Venäjällä vallitsevat sisälliset riidat sekä Sigismundin että Kaarle IX:n huomiota enemmän kuin Liivinmaalla käyty sota. Molemmat hallitsijat sekaantuivat näihin riitoihin toivoen voivansa niiden vallitessa anastaa alueita Venäjältä. Varsinainen sodankäynti lakkasi siten Liivinmaalla vuonna 1610. Ainoastaan ryöstöretkiä tehtiin silloin molemmin puolin vihollisten hallussa oleviin paikkakuntiin. Vuonna

1611 julisti Tanskakin Ruotsille sodan, mutta samana vuonna Puolan ja Ruotsin asiamiehet sopivat Liivinmaalla aselevosta. Pian sen jälkeen Kaarle IX kuoli.

Ylimalkaan Kaarle siis ensimmäisen Liivinmaalle tehdyn retkensä jälkeen oli käynyt Puolan sotaa huonolla menestyksellä. Kenttätaisteluissa Ruotsin väki säännöllisesti kärsi tappioita. Kaarle kuningas syytti usein sotamiehiään ja erittäinkin ratsuväkeään pelkuruudesta. On kuitenkin otettava huomioon, että Puolan sotaväellä oli paremmat ja käytölisemmät aseet. Sen ajan sankkilukkoiset pyssyt ja pistoolit, jotka olivat ruotsalaisten pääaseina, olivat otteluissa jokseenkin tehottomia, sillä niiden panostaminen kävi kovin hitaasti. Taisteluissa tapahtui näin ollen usein, että Ruotsin ratsuväki ei voinut vastustaa puolalaisten hyökkäystä, nämä kun olivat varustetut pitkillä peitsillä ja hyvillä haarniskoilla, vaan lähti pakoon jättäen jalkaväen vihollisten teurastettavaksi. Tämöisten onnettomuuksien johdosta syntyi Kaarle kuninkaan sotilaissa suuri puolalaiskauhu, niin että ne joskus lähtivät pakoon heti kun näkivät viholliset.

Toinen syy siihen, että ruotsalaisten sotatoimet monasti onnistuivat huonosti, oli siinä, että muonitusta ei osattu järjestää tyydyttävälle kannalle. Sodan alussa väellä ei ollut mitään kuormastoa, kun se oli matkoilla, ja myöhemminkin otettiin usein liian vähän muonavarjoja mukaan, koska vetojuhdista oli alituinen puute. Sattuipa niinkin, että sotajoukon täytyi palata retkiltä tyhjin toimin, sen tähden että ruoka loppui kesken.

Suomalaisia sotamiehiä käytettiin paljon Viron ja Liivinmaan linnoissa. He olivat siellä kovassa työssä, sillä heidän tuli korjata ja uusia näiden vanhoja ja rappeutuneita varustuksia. Usein he siellä saivat tuntea muonavarain puutetta, ja usein he ilmoittivat, että heille ei oltu moneen vuoteen maksettu raha- eikä vaatepalkkaa, jonka tähden heidän vaatteensa olivat repaleina ja he saivat

kärsiä vilua. Ei ole kummeksittava, että he joskus osoittivat vastahakoisuutta, kun heidät määrättiin lähtemään noille puutteen ja kärsimysten sijoille.

Ruotsin laivasto oli näytellyt sodassa tärkeää osaa, vaikkei mitään varsinaista meritaistelua tapahtunut. Puolan vähälukuiset sotalaivat eivät saattaneet lähteä merelle ruotsalaisia vastustamaan, ja Ruotsin haahdet voivat näin ollen puolalaisten häiritsemättä pitää Liivin- ja Kuurinmaan satamia saarrettuina sekä estää vihollisilta sotatarpeiden tuonnin Itämereltä päin. Sodan loppupuolella hollantilaisien kuitenkin onnistui purjehtia Ruotsin vartiohaaksien ohitse Riikaan, ja sen jälkeen kuin Tanska oli aloittanut sodan, eivät ruotsalaiset enää voineet pitää tätä kaupunkia saarronalaisena. — Erittäin käytettiin Ruotsin laivastoa viemään sotaväkeä ja sotatarpeita Itämeren maakuntiin. Sotahaahdet saattoivat tuon tuostakin kuormalaivoja, jotka kuljettivat Ruotsista muonaa Haapsaloon, Pärnuun, Salatiin sekä myöskin Väinäjoen suulle, kun sotajoukko oli siellä; Suomesta kuljetettiin ruokavaroja etupäässä Tallinnaan ja Narvaan. Ilman vahvaa laivastoa Ruotsin tietysti olisi ollut mahdotonta käydä sotaa Itämeren maakunnissa.

Eräinä vuosina suuri osa Ruotsin sotalaivastosta talvehti Etelä-Suomen saaristossa. Siitä oli osastoja Pellingin salmissa, Barönsalmessa sekä Turun tienoilla, ja siihen kuuluva meriväki sai silloin elatuksensa meidän maastamme.

Monenlaisia vaurioita sota oli tuonut Suomelle. Ei siinä kylläksi, että työkykyisiä miehiämme lähetettiin joukotain Suomenlahden toiselle puolelle ja että useat heistä jäivät sinne sortuen tauteihin tai kaatuen taisteluissa, kansaltamme riistettiin vuosittain ankaralla ylimääräisellä

verotuksella sen viimeiset varat, joista ensin osa vietiin Viroon ja Liivinmaalle. Tuntuvia rasituksia aiheuttivat täällä sen ohessa linnaleirit sekä sotaväen ja sotatarpeiden kuljetykset. Eivät myöskään olleet pienet ne epäkohdat, jotka syntyivät, kun kuningas antoi sotaväelle suuren osan Suomen maataloista läänityksiksi. Semmoisissa oloissa kansa köyhtyi ja maan taloudellinen vaurastuminen tuli ehkäistyksi. — Vielä vaikeammassa tilassa kuin Suomi olivat Viro ja Liivinmaa sodan aikana. Nämä maat joutuivat niin kovan ryöstön ja hävityksen alaisiksi, että suurin osat niistä olivat jo Kaarle IX:n hallituksen keskivaiheilla aivan autioina.

Seuraavina vuosikymmeninä uudistuivat Ruotsin ja Vaasa-sukuun kuuluvain Puolan kuninkaiden taistelut. Ne päättyivät lopullisesti vasta vuonna 1660 tehdyllä rauhalla. Samaan aikaan, jolloin molemmat vallat heikensivät toisiaan alituisilla sodilla, vakaantuivat Venäjän sisälliset olot, ja sen mahtavuus kasvoi vaaralliseksi sekä Puolalle että Ruotsi-Suomelle.

Henkilönimien luettelo.

- Aaretti Penttinpoika* 25, 32, 37, 38.
Aaretti Scheringinpoika 246.
Abernet, Tuomas 7, 8, 250.
von Ahlefelt, Gottske 47, 51, 127.
von Ahnen, Henriikki 4, 11, 12, 13, 31, 32, 37, 46, 59, 86, 238.
Alphonso de Cacho y Canuton 72, 118, 120—122, 124, 134, 135, 138, 168.
Ambrosius Henrikinpoika 32, 36, 37.
Amund Hannunpoika 156, 157.
Anrep, Goswed 250.
Anrep, Reinholt 59, 75, 76, 101.
Antti Juhonpoika 180, 202.
Antti Laurinpoika 19, 24, 32, 34, 36, 38, 40, 50, 59, 60, 83, 85, 99, 103, 104, 112, 114, 117—119, 143—145, 149, 170, 179, 180, 183, 185, 192, 193, 196, 197, 199, 202, 203, 205—207, 217—221, 238, 245, 250, 251.
Antti Linderinpoika 24, 52, 55, 92, 98—104, 106—111, 116, 117, 119, 120, 122, 124—128, 133—138, 140—143, 158, 160, 163, 166—168, 232, 234, 254.
Antti Niilonpoika 25, 36, 37, 89, 127, 129, 131, 132, 174, 177, 183, 185, 188, 232, 234, 237.
Antti Pietarinpoika 252.
Antti Toorinpoika 85.
Antti Öndenpoika 37.
Arvi Eerikinpoika, kts. Stålarin.
Arvi Henrikinpoika, kts. Horn.
Arvi Pietarinpoika 201.
Arvi Tönnenpoika, kts. Wilde-
man.
Augustinus Laurinpoika 55.
Baranov, Fedor 252.
Baranov, Gregori 252.
Baranov, Kasari, 252.
Baranov, Menski 252.
Bielke, Niilo 187.
Bielke, Svante 86.
Bielkenstierna, Hannu Klaun-
poika 27, 54, 111, 114, 118,
145, 153, 155, 156, 158, 159,
163, 199, 208—211.
Bielkenstierna, Niilo Klaun-
poika 211.
Bienemann 46.
Blanck, Yrjö 4, 11, 13, 22, 54.
de la Blanque, Hannu 4, 8, 11,
25, 32, 37, 38, 40, 46.
Bock, Tuomas 249.
Bohem, Iisakki 183.
Boije, Antti 21, 80, 112, 165,
177, 182, 193, 245.
Boije, Hannu 144, 173, 188, 245.
Boije, Yrjö 9, 12, 14—18, 21,
50, 80, 105, 106, 112, 117,
129, 173, 174, 190, 202, 203,
225, 245, 251.
Boo Wernerinpoika 144, 163,
171, 215.
Brahe, Maunu 187.

- Brakel*, Hannu 33, 250.
Brandt, Henriikki 128, 129, 132—135, 141, 168.
Bresilesi, Juhani Baptista 191.
Bröms, Lauri 210, 211.
Bussman, Hermann 250.
Buvier 202.
Buxhöfden 207.
von Büren, Hermann Stoltz 13, 17, 27, 37, 44, 50.
Bäck, Baltsar 246.
Bäck, Kaarle 246.
Bärfelt, Jaakko 170.
Cecil, Robert 151.
Chodkiewicz, Juhani Kaarle 44, 51, 52, 60, 102, 103, 109, 110, 119—121, 135, 136, 138—142, 144, 168, 179, 187, 191, 193—195, 198, 200, 201, 211, 217—220, 254.
Cholet 202.
Cliton, Lauritsa 155—157.
von Dam, Kristoffer 250.
Delwig, Edward 29, 92.
Dembinski 39, 42.
Derfelt, Juhani 26, 36, 51, 60, 64, 69, 70, 249, 251.
Dmitri 96, 97, 193.
Dyker, Frans 249.
Dyker, Hermann 188, 203, 246, 248, 249.
Dönhof, Gerdt 249.
Ebbe, Sven 183.
Eerikki XIV 25, 95, 240.
Eerikki Antinpoika 25, 32, 207.
Eerikki Börjenpoika 173.
Eerikki Eerikinpoika 153, 176, 208.
Eerikki Eilonpoika (Elfinpoika) 89, 178, 182, 197, 199, 233, 235, 251.
Eerikki Juhonpoika 214, 215.
Eerikki Laurinpoika 76.
Eerikki Mikonpoika 132, 239.
Eerikki Niilonpoika 117, 149, 165, 170, 171, 196, 248.
Eerikki Pentinpoika 26.
Eerikki Pertunpoika 203, 246.
Ekelöf, Perttu Henrikinpoika 83, 86, 103, 188, 238.
Elphinstone 202.
Engdes, Reino 114, 118, 140.
Engel, Reino 46.
Esko Linderinpoika 5, 11, 14, 54, 73, 99, 103, 104, 113.
Falkenberg 180.
Farensbach, Johannes 219.
Farensbach, Wolmar 219, 221.
Farensbach, Yrjö 3, 12, 29, 30, 39—42, 61, 71, 158, 219.
Feisak, Hannu, kts. Vegesack.
Feritz, Hannu 250.
Fincke, Kyötikkä 26, 80, 85, 245.
Finne, Henriikki 4, 11.
Fleming, Klaus 19.
Fleming, Klaus Hermanninpoika 12.
Fleming, Lauri 26.
Forbes, Hannu 250.
Frans Antinpoika 166.
Friedrich, Lüneburgin herttua 136, 138, 142.
de la Gardie, Jaakko 60, 63, 64, 67, 68, 198, 201, 206, 231, 247.
de la Gardie, Pontus 40.
Godunov, Boris 54, 95—97.
Golovatshev, Taneli 188, 246, 247.
Gottberg, Jaakko 51, 75, 154—158, 161—163, 187, 208.
von Grieben, Jaakkima 12, 13.
Grubb, Pietari Antinpoika 219, 220.

- von Grull*, Werner 32, 38, 250.
Gyllenhielm, Kaarle 24—27, 29, 36, 40, 42—51, 59, 60, 63, 64, 67, 68, 92, 123, 143, 180.
Gyllenstierna, Niilo 75.
Gyllenstierna, Yrjö Niilonpoika 75, 161—163, 184, 191, 192, 209, 211, 212, 245.
Göttring, Robert 250.
Hannu Aakenpoika 182, 184.
Hannu Antinpoika 196, 247.
Hannu Eerikinpoika 81.
Hannu Hannunpoika 26, 53, 54, 131, 233.
Hannu Henrikinpoika 75, 85.
Hannu herttua 96.
Hannu Juhonpoika 246, 248.
Hannu Klaunpoika, kts. Bielkenstierna.
Hannu Mikonpoika 27, 43.
Hannu Niilonpoika 171.
Hannu Olavinpoika 113.
Hannu Pietarinpoika 173.
Hare, Eerikki 246.
Hastfer, Berendt 250.
Heborn, Mathias 47.
Helge Pentinpoika 8, 60.
Henrikki III 4.
Henrikki IV 4.
Henrikki Antinpoika 13.
Henrikki Eerikinpoika 148.
Henrikki Hannunpoika 246.
Henrikki Henrikinpoika 145.
Henrikki Juhonpoika 9.
Hill, Jaakko 36, 37, 51, 60, 63, 69.
Horn, Arvi Henrikinpoika 3, 34, 38, 39, 105, 159, 248, 249.
Horn, Evertti 170, 171, 201, 203, 245.
Horn, Henrikki Kaarlenpoika 92, 234.
Horn, Kaarle Henrikinpoika 14, 18, 27, 28, 50.
Horn, Yrjö Henrikinpoika 25, 34, 38.
Humble, Eerikki 32.
Hästesko, Lindved Klaunpoika 48, 49, 83, 99, 103, 104, 117, 140, 141, 145, 149, 188, 245, 247.
Hästesko, Martti Klaunpoika 46, 48, 83, 99, 104, 113, 114, 117, 136, 165—168.
von Höfdt, Hannu 233.
Hörlink, Tobias 250.
Iivana IV 96, 251.
Iivari Ristonpoika 148.
Ilefelt, Berndt 170.
Jaakko I 151.
Jaakko Hannunpoika 149, 188.
Jaakko Jaakonpoika, kts. Snakenberg.
Jaakko Olavinpoika 20.
Jesper Antinpoika, kts. Kruus.
Jesper Matinpoika, kts. Kruus.
Jooseppi Mikonpoika 127.
Juhani III 8, 14, 25, 40, 50, 52, 59, 81, 164, 235, 240, 251.
Juhani Aadolf 63, 65, 70, 71, 74.
Juhani Jaakonpoika 139, 166, 248.
Juhani Maununpoika 170, 171, 201.
Juhani, Nassaun kreivi 57, 59, 60, 62—67—75, 97, 98, 253.
Juhani Niilonpoika 99, 129.
Juhani Otonpoika 207.
Juhani Pentinpoika 4, 5, 26, 27, 29, 37—40, 42, 44, 48, 50, 59, 60, 63, 69, 70, 74, 75.
Juho Ambiörninpoika 150.
Juho Pietarinpoika, kts. Ruta.
Juho Sveninpoika 213, 214.

- Juusten, Pentti Söyringinpoika* 80, 112, 118, 157—161, 245.
Juusten, Pietari Paavali-
poika 9.
Kaarina, Mälkilän rouva 80.
Kaarle Akselinpoika 76.
Kaarle Börjenpoika 26.
Kaarle Henrikinpoika, kts.
Horn.
Kaarle Kaarlenpoika, kts. Gyl-
lenhielm.
Kaarle Paavalinpoika 139, 171.
Kaarle Philip 78.
Karetki 220.
Kenisius 187.
Kijl, Knuutti 157.
Kijl, Mauno 47.
Kijl, Niilo 36, 37, 60, 74, 75, 85,
 106, 107, 109—112, 155, 183,
 197, 202, 203, 207, 231, 239,
 245, 250, 251.
Klaus Eerikinpoika 140, 141,
 145, 176, 247.
Klaus Klaunpoika, kts. Uggla.
Klerck, Jaakko 212.
Knuutti Antinpoika 117.
Knuutti Klaunpoika 233.
Kofwer, Engelbrecht 249.
von Korbach, Wolrath 147, 149,
 170, 171.
Kristian II 3.
Kristian IV 93—96.
Kristiina 28, 78, 252.
Kruus, Jesper Antinpoika 25,
 26, 32, 36, 37, 43, 44, 49, 137,
 192.
Kruus, Jesper Matinpoika 14,
 25, 46, 51, 83, 99, 104, 111,
 112, 117, 127, 143, 144, 172,
 177, 181, 182, 185, 188—192,
 194, 196, 199, 202, 203, 205,
 245, 247.
Kruus, Matti Laurinpoika 26,
 80, 85, 225.
Kryddären, Yrjö 249.
Kurki, Akseli 1—3, 81, 92, 112,
 117, 118, 133, 176, 177, 179,
 182, 189, 193, 206, 207, 234,
 245.
Kustaa I 240.
Kustaa Aadolf 28, 78, 123, 216,
 221, 222, 244.
Kustaa herttua 95.
Kustaa kuningas 81, 239.
Laurentius Paulinus 187.
Lauri Anfastinpoika 75, 189,
 195, 209, 211, 214, 215, 245.
Lauri Antinpoika 32, 148, 149,
 168, 180, 192, 196, 206, 245,
 246.
Lauri Ingemarin poika 25.
Lauri Jaakonpoika 65.
Lauri Juhonpoika 9, 247.
Lauri Niilonpoika 11, 74, 85,
 139, 183, 247, 248.
Lauri Olavinpoika 52, 56.
Lauri Pentinpoika 4, 8, 32, 37,
 85, 99, 127, 171, 247.
Lauri Pietarinpoika 149, 165.
Lauri Sveninpoika 147, 149,
 171, 203.
Leermund, Patriikka 206.
Leijonhufvud, Mauri 28, 32, 63,
 70, 75, 76, 90—93, 99, 103—
 106, 112, 158, 159, 233.
Lennart Torstinpoika 98.
Leomannus 220.
Lewold, Gerdt 249, 250.
Lewold, Tönnes 250.
Lijf, Gerdt 140.
Lindved Klaunpoika, kts. Häs-
tesko.
Lijwe, Henriikki 26, 37, 38, 60,

- 69, 75, 108—110, 112, 113, 121, 124, 131.
Lode, Fromholt 249.
von Lunden, Hannu 188, 246, 249.
Maidel, Hannu 47, 112, 120, 127, 143, 177, 184, 204—206, 217, 249, 251.
Mansfeld, Joachim Friedrich 136, 137, 139, 141, 142, 151, 163, 171—173, 177—181, 185, 186, 188, 190—195, 198—202, 209, 211, 233, 254.
Manteufel 72.
Martti Eerikinpoika 246.
Martti Klauinpoika, kts. Hästesko.
Matti Antinpoika 168.
Matti Eerikinpoika 37, 148, 149, 170, 171, 247.
Matti Hannunpoika 204.
Matti Juhonpoika 247.
Matti Laurinpoika 112, 117, 129, 203, 248.
Matti Olavinpoika 207.
Maunu Olavinpoika 26.
Mauri kreivi, kts. Leijonhufvud.
Mauri Oranialainen 57, 58, 72.
von Meiden, Ewald 29, 38, 41.
Meks, Engelbrecht 249.
Meks, Klaus 37, 64.
Monsieur, Bertrandus 192.
de la Motte, Samson 170, 171.
Munk, Antti 245.
Munk, Hannu 245.
Myr, Hannu 170, 246.
von Möllendorf, Kasten 173, 179.
Mörner, Otto 89, 144, 170, 174, 177, 178, 182, 184, 185, 187, 188, 196, 199, 202, 215, 232, 234, 237.
Nassakin, Pietari 252.
Niilo Germundinpoika 4, 11, 13, 38, 40, 46, 51.
Niilo Gudmundinpoika 56.
Niilo Juhonpoika 196.
Niilo Klauinpoika 147.
Niilo Pentinpoika 56.
Nykyrka, Hannu 250.
Nykyrka, Henriikki 46, 192.
Nyman, Berendt 250, 252.
Olavi Antinpoika 56, 139.
Olavi Brynielinpoika 32, 36, 113, 139, 247.
Olavi Eerikinpoika 173.
Olavi Ingemarinpoika 180, 183, 196.
Olavi Jaakonpoika 9, 20, 246.
Olavi Juhonpoika 47.
Olavi Olavinpoika 154, 200, 207.
Olavi Pietarinpoika 56, 74, 106.
Oxenstierna, Axel 130, 135, 138.
Paavali Yrjönpoika 26, 39.
Palkul, Fromholdt 188, 249.
Pekka Pietarinpoika 37, 43, 64.
Pentti Laurinpoika 4, 25, 37, 46, 59, 86, 109, 134, 135, 143, 144, 159—161, 165—168, 173, 174, 177, 178, 234.
Pentti Söyringinpoika, kts. Juusten.
Perttu Hannunpoika 53, 55, 154, 156, 233.
Perttu Henrikinpoika, kts. Eke-löf.
Perttu Ivarinpoika 81, 112.
Petri, Henricus 128.
Pietari Antinpoika 86.
Pietari Arvinpoika 147.
Pietari Hannunpoika 25, 26, 85, 87, 238.
Pietari Jaakonpoika 183.
Pietari Juhonpoika 149, 243.

- Pietari Laurinpoika* 147, 149, 170, 247.
Pietari Matinpoika 37, 84, 85, 99, 248.
Pietari Mikonpoika 184, 201.
Pietari Niilonpoika 144, 147, 149, 163, 170, 171, 177, 180, 181, 183, 184, 192, 196, 232, 247.
Pietari Olavinpoika 56, 127, 128.
Pietari Pentinpoika 184.
Pietari Sveninpoika 119, 143, 232.
Pietari Tapaninpoika 56.
Pietari Torstinpoika 85, 99, 117.
Plågman, Pietari 250.
Polman, Yrjö 249.
Popler 202.
Posse, Yrjö Knuutinpoika 112, 113.
Radziwill, Kristoffer 44, 51.
Rasmus Torinpoika 174.
Rechenberg, Hannu 183.
Rehbinder, Henrikki 140, 207, 249.
Ribbing, Lindorm 36, 60, 192.
Ridder, Klaus 250.
Risto Vilpunpoika 204.
Robert Rydkerinpoika 250.
Rodrigo de Cordova y Guzman 151.
Roberts, Hannu 99, 238.
Rosladin, Pietari 252.
Ruta, Juho Pietarinpoika 140, 141, 143, 188, 189, 246.
Ruthwen, Willam 32, 37.
Ryning, Akseli 4, 6, 9—11, 13, 18, 22, 40, 53—55, 85, 107, 108, 111—114, 136, 137, 144, 145, 161, 163, 171, 191, 192, 209, 232.
Sack, Yrjö 117, 118.
Samuli Niilonpoika 28, 36, 37, 43, 56, 73, 75, 103, 126, 128, 136, 143, 160, 164—168, 177—183.
Sborovski, Yrjö 179, 180, 220.
Scatillon, Monsieur 151.
Schade, Kasten 6, 25, 32, 38, 40, 112.
Scheding, Otto 184.
Scheding, Vilppu 177, 179, 180, 182, 187, 188, 192, 203, 215, 219.
Scheel, Jaakkima 2, 6, 9, 11, 21, 24, 26, 48, 53, 54, 56, 61, 71, 153—157, 160.
Schenking, Otto 218—221.
Schraffer, Aatami 102, 192, 202, 206, 234, 250.
Shuiski, Vasili 169, 193, 198.
Sicinski, 44, 45.
Sigge Arvinpoika 37.
Sigismund 1, 2, 5, 8, 14—21, 23, 29—31, 40, 41, 43, 44, 48, 64, 67, 72, 84, 90, 93, 94, 96—98, 112, 115, 123, 125, 131, 145, 153, 157, 158, 169, 175, 186, 195, 216, 218, 221, 253, 254.
Siivartti Antinpoika 37.
Simo Laurinpoika 196, 248.
Simo Niilonpoika 11, 85.
Simo Olavinpoika 165.
de Sincora, Pietari 192.
Sipi Henrikinpoika 140, 141, 143, 177.
Sipi Laurinpoika 211.
Sipi Sipinpoika 164, 232.
Skott, Bartholomeus 250.
Skult, Baltsar 249.
Slang, Eerikki Pertunpoika 80.
Slang, Klaus Eerikinpoika 245.
Snakenberg, Jaakonpoika 180, 184, 209, 210, 211.

- Somme*, Risto 24, 37, 43, 44, 49, 111, 120, 121, 137, 147, 148, 187, 191, 192.
Sorolainen, Eerikki 225.
Specht, Abraham 233.
Spegel, Wiljami 6, 25, 39, 40, 249.
Spens, Jaakko 151.
Stachelberg, Yrjö 249.
Steen Klaunpoika 150.
Steen Maununpoika 43, 76.
Stiernsköld, Niilo 177, 183, 192, 194, 201.
Stolpe, Maunu 37.
Stolpe, Pietari Pietarinpoika 7—18, 31—33, 35, 36, 42, 44.
Strick, Magnus 249.
Strijk, Tiirikka 92.
Stråle, Olavi 102, 103, 106.
Stråle, Sven 117—119, 139.
Stuwart (Stuart), Antti 24, 37, 64.
Stålarm, Akseli Eerikinpoika 21.
Stålarm, Arvi Eerikinpoika 1, 3, 8, 21, 81, 98—111, 115—127, 130, 134, 143, 158, 159, 161, 165, 173, 220, 238, 239, 254.
Stålhandske, Hannu Juhonpoika 245.
Svante Hannunpoika 176.
Sven Eerikinpoika 99, 140, 171, 203, 248.
Sven Hannunpoika 25.
Sven Juhonpoika 37.
Sven Olavinpoika 139.
Söyrinki Juhonpoika 155, 160—163.
Tadtz, Friedrich 250.
Tatz, Frans 47.
Taube, Berendt 249, 250.
Tegel, Eerikki Yrjönpoika 219, 220.
Teppoinen, Tuomas 25, 246.
Timophei Semenovitsh 10.
Tisenhusen, Detlef 249.
Tisenhusen, Elert 55.
Tisenhusen, Engelbrekt 140, 207.
Tisenhusen, Fabian 249.
Torsti Kristofferinpoika 24.
Treiden, Frans 29, 41.
Treiden, Hannu 250.
Triander, Jaakkima 149, 170.
Trubbe, Robert 26.
Tuomas Juhonpoika 239.
Tuomas Olavinpoika 148, 188, 203, 246.
Tuomas Tordinpoika 248.
Tönne Yrjönpoika 6, 26, 53—55, 74, 75, 85, 86, 100, 104—106, 111, 112, 114, 117, 132, 145—147, 153—156, 159, 164, 165, 172, 173, 176—178, 182, 183, 193, 196, 224, 228, 232, 234, 238, 245, 248.
Uggla, Klaus Klaunpoika 184, 189, 197, 245.
Ugleby, Willam 118.
von Ungern, Henriikki 249.
Vale-Dmitri 96, 169, 193, 198.
Vegesack, Hannu 17, 37, 164, 165, 250.
de Vernet, Régis 201, 202.
Vesterman, Hannu 168.
Viride 202.
Vitinghof, Juhani 59, 249.
Vladislav 1.
Wachtmeister, Hannu 246.
Wachtmeister, Klaus 207.
Wagner, Kyötikkä 249.
Wales 148.
Weiher, Ludwig 39, 40.
Wildeman, Arvi Tönnenpoika 2, 19—22, 34, 38, 71, 74, 101,

- 102, 129, 165, 166, 172, 173,
177, 234, 238, 245.
- Wildeman, Henrikki Tönn-*
poika 80, 190, 211, 212, 214,
215, 245.
- Vilhelmi Oranialainen* 57.
- Wirttenberg, Hannu* 250.
- Wittenberg, Hannu* 137, 213.
- von Wochen, Hannu* 199, 250.
- Wrangel, Hermann* 36, 37, 48.
- Wrangel, Mauri* 17, 38—40, 59,
179, 192, 250.
- Wrangel, Otto* 17.
- Wrede, Henrikki* 141.
- Ykskul, Otto* 8, 9, 28, 41.
- Ykskul, Tiirikka* 46, 47.
- Yrjö Eerikinpoika* 85.
- Yrjö Hannunpoika* 239.
- Yrjö Klaunpoika* 245.
- Yrväder, Simo* 162.
- Zamoyski, Juhani* 62—64, 67,
69, 70, 90, 91.
- Öde, Antti* 204.
- von Östen, Kasten* 173.

Referat.

Im J. 1598 hatte sich König Sigismund, der von seinem Oheim Herzog Karl besiegt worden war, aus Schweden nach Polen, seinem zweiten Reich, begeben, und im Jahre darauf hatten die schwedischen Stände Herzog Karl zum Reichsverweser gewählt. Da nun aber Sigismund seine Erbensprüche auf die schwedische Krone nicht aufgeben wollte, zog sich der Kampf zwischen ihm und dem Herzog immer mehr in die Länge.

Auch noch nach Schwedens Abfall erkannten Finnland und Estland Sigismund als ihren Herrscher an. Nachdem Karl seine Gegner in Finnland geschlagen und bald darauf auch Estland sich Schweden ergeben hatte, verlegte er den Kriegsschauplatz auf polnisches Gebiet und führte im J. 1600 ein grosses Heer nach Livland.

Auch hier war ihm das Glück anfangs gewogen. In den J. 1600 und 1601 eroberte er fast ganz Livland, sodass sich schliesslich nur die Stadt Riga mit Umgebung und die Burg Kokenhusen im Besitze Polens befanden. Der glänzende Erfolg der schwedischen Waffen findet seine Erklärung in dem Umstand, dass Sigismund in Livland nur über geringe Streitkräfte verfügte und dass die dortigen Burgen nur unzureichend befestigt waren. Polen war vom Kriege überrumpelt worden und die polnischen Stände hätten denselben gern vermieden. Als Sigismund sie um die zur Ausrüstung seines Heeres erforderlichen Mittel bat, gaben sie ihm zu verstehen, dass sie seinen Zwist mit Herzog Karl als eine Privatangelegenheit betrachteten, in welche sich das Reich nicht einzumischen habe. Erst im J. 1601 bewilligte der polnische Reichstag dem König die für den Krieg nötigen Mittel.

Im Herbst traf Herzog Karl zur Belagerung von Riga ein und erfuhr hier, dass Sigismund sein Heer an der Düna zusammengezogen hatte. Da seine Armee durch Mangel an Proviant geschwächt war, fand Herzog Karl es am geratensten, ein Gefecht zu vermeiden und sich nach Reval zurückzuziehen, von wo er dann nach Schweden zurückkehrte, nachdem er einen grossen

Teil seiner Truppen nach Finnland eingeschifft hatte. In Estland blieben nur 2,000 Mann zurück. Der zum Befehlshaber dieser unansehnlichen Streitkräfte ernannte Graf von Nassau war nicht imstande, die Wiedereroberung der livländischen Burgen durch die Polen zu verhindern. Nachdem er Estland verlassen hatte, eroberten die Polen auch Weissenstein und rückten (1603) bis an die Küste des Finnischen Meerbusens vor. Auch die neuernannten Befehlshaber Arvid Stålarms und Anders Linderssohn vermochten den Feind nicht aufzuhalten. Das durch eine langwierige Belagerung ausgehungerte Dorpat musste 1603 schliesslich den Polen seine Tore öffnen. Als Stålarms nach einer bei Weissenstein erlittenen Niederlage seines Befehlshaberpostens entledigt worden war, führte Karl IX. in eigener Person eine verhältnismässig starke Armee an die Düna, wo jedoch der hervorragende polnische Feldherr Chodkiewicz im Gefecht bei Kerkholm (1605) einen entscheidenden Sieg über ihn erfocht. Die Kriegslage war nunmehr äusserst schwierig für Schweden geworden. Zum Glück für Karl wurde Sigismund durch einen im J. 1606 von einer polnischen Adelspartei gegen ihn gerichteten Aufstand daran verhindert, den Zusammenbruch der schwedischen Armee in Livland für sich auszunutzen. Aus obenerwähntem Grunde wurde der Krieg in der nun folgenden Zeit nur lahm weitergeführt. Doch gelang es dem schwedischen Feldhern Graf Mansfeld im J. 1607 Weissenstein zu erobern, und als dann Karl IX. Mansfeld mit einer Armee an die Mündung der Düna sandte, fielen auch Dünamünde und Kokenhusen in die Hände der Schweden. Die letztere Burg ging jedoch nach 2 Monaten schon wieder verloren. In den J. 1607 und 1608 knüpften Schweden und Polen Friedensverhandlungen an, die jedoch zu keinem Ergebnis führten. Chodkiewicz eroberte Anfang 1609 Pernau und auch Dünamünde musste sich infolge Mangel an Lebensmitteln Polen ergeben. In jener Zeit fesselten die Unruhen in Russland die Aufmerksamkeit Sigismunds und Karls in weit höherem Masse als der in Livland geführte Krieg. Beide Regenten mischten sich in diese Zwistigkeiten, in der stillen Hoffnung unterdessen russisches Gebiet besetzen zu können. Im J. 1610 war dann der eigentliche Krieg in Livland zu Ende. Von jetzt ab wurden von beiden Seiten nur noch Plünderungszüge in die vom Gegner besetzten Ortschaften gemacht. Im J. 1611 erklärte auch Dänemark Schweden den Krieg. Nun schlossen jedoch die Bevollmächtigten Schwedens und Polens einen Waffenstillstand und bald darauf starb Karl IX.

Nach seiner ersten erfolgreichen Kriegsexpedition nach Livland hatte also Karl in seinem Kampf mit Polen im allgemeinen kein Glück mehr gehabt: in offenen Gefechten hatte die schwedische Armee immer nur Niederlagen erlitten. König Karl warf seinen Soldaten, und zwar besonders der Reiterei Feigheit vor. Man darf jedoch nicht vergessen, dass das polnische Kriegsvolk mit besseren und leichter zu hantierenden Waffen ausgerüstet war. Die in jener Zeit benutzten Zündpfannengewehre und Pistolen, mit denen die Schweden bewaffnet waren, erwiesen sich im Nahkampf von nur geringem Nutzen, da sie sich nur mit grossem Zeitverlust laden liessen. So kam es nicht selten vor, dass die schwedische Reiterei dem Anfall der Polen nicht Stand halten konnte, da letztere mit langen Lanzen und guten Harnischen ausgerüstet waren, sondern die Flucht ergriff und das Fussvolk vom Feinde niedermetzeln liessen. Infolge derartiger Missgeschicke hatten Karl's Soldaten einen panischen Schrecken vor den Polen und ergriffen manchmal schon die Flucht, wenn sie den Feind nur zu Gesicht bekamen. Ein weiterer Grund zu dem häufigen Misslingen der schwedischen Kriegsoperationen war, dass die Verpflegung des Heeres nicht in befriedigender Weise organisiert war. Ein Tross war im Anfang des Krieges überhaupt nicht vorhanden, wenn die Armee sich im Vormarsch befand, und auch späterhin wurde häufig viel zu wenig Proviant mitgeführt, weil es an Zugvieh fehlte. Es kam sogar vor, dass das Kriegsvolk unverrichteter Sache von einer Expedition heimkehren musste, weil es an Lebensmitteln fehlte.

Die Besatzung der liv- und estländischen Burgen bestand zum grossen Teil aus finnischen Soldaten. Sie mussten harte Arbeit verrichten, da es ihnen oblag, die alten und verfallenen Befestigungswerke auszubessern oder wiederaufzubauen. Oft mussten sie Hunger leiden und jahrelang erhielten sie keinen Sold, so dass sie in Lumpen gekleidet umhergingen und schwer unter der Kälte zu leiden hatten. Kein Wunder, dass sie zuweilen widersetzlich wurden.

Die schwedische Flotte hatte im Kriege eine wichtige Aufgabe zu erfüllen, wenn es auch zu keiner richtigen Seeschlacht kam. Die wenigen Kriegsfahrzeuge der Polen wagten sich nicht ins offene Meer hinaus um den Kampf mit den Schweden aufzunehmen, so dass die schwedischen Schiffe, ohne von den Polen belästigt zu werden, die Häfen von Liv- und Kurland blockieren konnten. Gegen Ende des Krieges glückte es jedoch holländischen Seglern an den schwedischen Wachtschiffen vorbei nach Riga zu gelangen, und nachdem dann auch Dänemark Schwe-

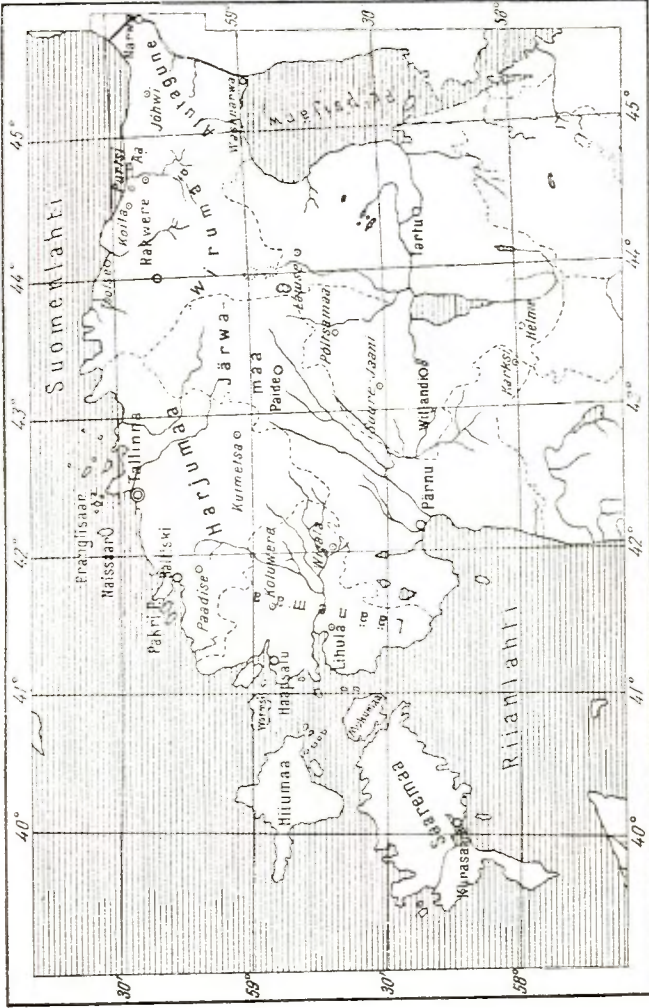
den den Krieg erklärt hatte, war es den schwedischen Schiffen nicht mehr möglich, die Blockade von dieser Stadt aufrecht zu erhalten. -- Ganz besonders war die schwedische Flotte durch den Transport von Soldaten und Kriegsmaterial in Anspruch genommen. Hin und wieder wurden Schiffe mit Proviant aus Schweden nach Hapsal, Pernau und Salis geschickt. Aus Finnland wurde hauptsächlich nach Reval und Narva Kriegsmaterial verfrachtet. Ohne eine starke Flotte wäre es für Schweden natürlich unmöglich gewesen, in den Ostseeprovinzen Krieg zu führen.

In manchen Jahren überwinterte ein grosser Teil der schwedischen Kriegsflotte in den südfinnischen Schären. Im Sund von Pellinge, in Barösund und in der Gegend von Åbo lagen Kriegsschiffe im Winterhafen, und für den Unterhalt der Besatzung musste Finnland Sorge tragen.

Für Finnland bedeutete der Krieg Verluste mannigfaltigster Art. Nicht nur, dass arbeitsfähige Männer massenweise von hier über den Finnischen Meerbusen geschickt wurden, wo ein grosser Teil derselben im Kampfe fiel oder Krankheiten unterlag; dem Lande wurden ausserdem durch drückende ausserordentliche Steuern die letzten Güter genommen, die zum grössten Teil nach Est- und Livland gebracht wurden. Eine empfindliche Belastung waren ferner die Burglager sowie der Transport von Soldaten und Kriegsmaterial. Drückend waren auch die Missstände, die sich geltend machten, nachdem der König einen grossen Teil der Bauerngüter in Finnland seinem Militär als Lehen verliehen hatte. Unter diesen Umständen musste die Bevölkerung verarmen und die wirtschaftliche Entwicklung schwer geschädigt werden. --

Noch schlimmer als Finnland waren Estland und Livland daran. Während der Dauer des Krieges fielen diese beiden Länder einer so unerhörten Ausplünderung zum Opfer, dass hier bereits um die Mitte der Regierung Karls IX. weite Landstrecken ganz verödet lagen.

VIRO

1:3 000 000
0 20 40 60 80 100 km

LIIVINMAA

